

The Home Doctor

Տանու բժիշկ

*This is a machine working draft produced by the Grabar Archive (Steps Ventures).
Transcriptions are dual-model reads reconciled against the page images; English passages
are machine drafts. Nothing in this file is a citation: consult the page scans linked from the
site before quoting. Source scans: British Library Endangered Archives Programme /
archive.org, public domain.*

EAP180-1-3-98_002R.jpg

HEAD

ՏԱՆՈՒ ԲԺԻՇԿ ԿԱՄ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԲԺՇԿԱՐԱՆ.

THE HOUSE DOCTOR, OR COMMON DISPENSARY.

TEXT

Աշխատասիրեաց Կարապետ Քոչարեանց: Ընկա՛լ զփոքրս ՚ի
տկարէս, ի— շնորհեա՛ զմեծդ՝ առ ՚ի հզօրէդ: Նարեկ. Բ. Ի 1865
ԱՄԻ ՚Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Գ. ՄԵԼՔՈՒՄԵԱՆՑ ԵՒ Հ. ԵՆՖԻԱՇԵԱՆՑ

Labored [and prepared] by Karapet K'■ch'areants'. "Receive this small
[offering] from [me, who am] weak, and grant that great [mercy] from Thee,
[who art] mighty." Narek, [Prayer] II. IN THE YEAR 1865 IN THE PRESS
OF G. MELK'UMEANTS' AND H. ENFIACHEANTS'

NOTE

Գիրքը դուրս չի տրվում 61 Բ-82 ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961 Թ. 30575
19262 ՀՍԽՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ Տ Փ Ի Խ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱ

NOTE: The book is not to be loaned out. 61 K-82 CHECKED [IN] THE
YEAR 1961. 30575 19262 ASSR ACADEMY OF SCIENCES T[BILISI]
P[RINTING] H[OUSE] [?] LIBRARY

EAP180-1-3-98_003L.jpg

TEXT

одобрено цензурою 12-го Октября 1863 г. Цензоръ И.
Кайтмазовъ

Approved by the Censorship, October 12, 1863. Censor I. Kaitmazov.

HEAD

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

PREFACE

TEXT

Այս աշխատութեանը ձեռը տալիս՝ ինձ նպատակ ընտրեցի գլխաւորապէս իմ գրուածքը օգտակար անել նրանց, որոնք բժշկի դիմելու միջոցներից զուրկ են: Այս նպատակաւ ինձ առաջնորդ բռնելով ռուսաց լեզուով հրատարակուած հասարակաց բժշկարանները, աշխատեցայ, ամենից առաջ որ բժշկարանիս լե- զուի ոճը հասկանալի լինի ընդհանրապէս նաեւ գիւղացի Հայերու համար էլ. եւ երկրորդ՝ պատուիրած դեղերը ձեռաց ամէն տեղ եւ ամէնի համար հեշտ ձեռք բերելու լինին: Մէկ խօսքով՝ մեծ ուշադրութեամբ հոգս տարայ, որ այս գիրքը այն դիպուածներումը, ուր հիւանդը բժշկի օգնութիւնը վայելելուց զուրկ է, նրա պահպանողին եւ խնամք տանողին որքան հնարաւոր է, ցոյց տայ օգ- տակար կերպով ցաւին դարման տանելու եղանակը: Դարդէ, ասանդութիւնը եւ փորձը հասարակ ժողովրդեան մէջ առանց էն էլ տա- րածած ունի շատ տեսակ իսկապէս փրկարար ճար ու դարմաններ այլեւայլ հիւան- դութեանց եւ ցաւերու դէմ. սակայն շատ եւ խիստ շատ անգամ անխիղճ ու շա- համոլ պառաւ կանայք եւ մարդիք հերիք չեն համարում իրանց պապից, կամ տատից սորված այս ինչ Մհլամը, այն ինչ Մալանը եւ այս ինչ Հապը պէտք ա- ծել միայն այս ինչ, կամ այն ինչ ծանօթ հիւանդութեան վրայ. այլ՝ երբ մէկ դեղով, պատահմամբ կամ հասկանալով, մէկ երկու հիւանդ լաւացնում են, էնդով համբաւ են ստանում եւ այնուհետեւ արձակ համարձակ սեպհակա- նում են իրանց հեքիմի նուիրական պաշտօնը: Խեղճ ու միամիտ ժողովուրդը ե- թէ էս

դահիճներու ձեռքով իր հիւանդը գերեզման է դրկում,
պատճառը ճա- կատագրին է տալիս, կամ Աստուծոյ
անդառնալի կամացը. իսկ եթէ դիպուա- ծով հարիւրից մէկը
լաութիւն է ստանում, խարդախ Հեքիմի համբար չաղաց- նում է
եւ նորա ջէպը լքցնում արծաթով: Ահա մեր աշխատութիւնը
կարող է նաեւ բաւականաչափ էդպիսի վատութեանց առաջը
առնալ. որովհետեւ էս ինք- նակոչ հեքիմներից ոմանք, որոնք
աւելի բարեխիղճ են, աւելի սրամիտ եւ հե- տաքրքիր, շատ բան
կարեն սորվիլ մեր հրատարակած խրատներից: Մէնակ էս սուտ
հեքիմները չեն միամիտ ժողովողեանը ջէպը կրծողները եւ նորա
արիւնը ծծողները. երբ սրանք իրանց բանը պրծնում են,
այսինքն՝ երբ հի- ւանդին փոխանակ լաւացնելու, աւելի
ծանրացնում են նորա վիճակը, այնու- հետեւ հրապարակը
(մէլտանը) մնում է գրեացներին, թուրք բաց անողներին, քաղակ
ընկնողներին եւ ուրիշ տեսակ տեսակ մարդավատներին, որոնք
սուտ բերանով Աստուծոյ անքննելի կամացը յայտնողներ են
լուռ գլոյտում իրանց գլուխը: Սրանք խաբեբայ հեքիմների պակաս
թողածը լրացնում են. միամիտ ժողովուրդը կուրզկուրայն նրանց
բերանից դուրս եկած ցնորքը զուտ մարգարէութեան տեղ
ընդունելով, իր հիւանդը սար ու ձոր է ման ածում, մինչեւ որ կամ
նրան գերեզման ին է յանձնում, կամ իրան անյայտ զօրու-
թեամբ լաւացած յետ բերում: Էս խաբեբայ մարգարէների
ճամբէն փակելը ա- լելի քահանաների պարտաւորութիւնն է,
բայց դժբախտաբար նրանց կողմանէ ոչ մի արդիւնատր
հոգացողութիւն չտեսնելով այս մասին, ցաւելով տեսնում ենք
Ռուսի առակի խորհուրդը ճշմարտուած մեր մէջ, թէ «ինչ
քահանէն է, էն էլ նրա ժողովուրդը:» Այո՛ քահանէն ուրիշ
բարեկիրթ ազգերումը մեծ բան է տես- նում հիւանդի անկողինի

մօտ. նա ոչ միայն նորա հոգին զօրացնում է երկնա- յին
յաւիտենական կենաց յուսով, այլեւ նրա մարմնաւոր վշտերն էլ
թերեւացը-

In setting [my] hand to this work, I chose as my chief purpose to make my writing useful to those who are deprived of the means to consult a physician. With this aim, taking as my guide the public medical manuals published in the Russian language, I endeavored, first and foremost, that the style of the language of this medical guide should be comprehensible generally even to the village Armenians; and second, that the prescribed remedies should be readily at hand, in every place and easily obtainable by everyone. In a word, with great care I saw to it that in those instances where the sick person is deprived of enjoying the aid of a physician, this book should, as far as possible, show his keeper and caregiver the method of ministering a beneficial remedy to the pain. Naturally, tradition and experience have, even without this, already spread among the common people many kinds of truly salvific cures and remedies against various diseases and aches. However, very, exceedingly often, unconscionable and greedy old women and men are not content with applying such-and-such an *mhlam* [salve], such-and-such a *malan* [ointment], and such-and-such a *hap* [pill]—which they learned from their grandfather or grandmother—only upon such-and-such a known disease; rather, when by chance or by understanding they cure one or two patients with a single medicine, they gain a reputation thereby, and thereafter freely and boldly appropriate to themselves the sacred office of a *hekim* [healer]. If the poor and naive folk send their sick one to the grave at the hands of these executioners, they attribute the cause to fate or to the irrevocable will of God; but if by chance one in a hundred receives relief, they inflate the reputation of the fraudulent *hekim* and fill his pocket with silver. Now, our work can also, to a considerable degree, forestall such abuses; for some of these self-proclaimed *hekim*s, who are more conscientious, more sharp-witted, and curious, can learn many things from the counsels we have published. It is not only these false *hekim*s who gnaw at the pockets and suck the blood of the naive folk; when they finish their business—that is, when instead of curing the patient they make his condition even graver—the arena (*meydan*) is then left to book-diviners [*grbats*], card-readers [*t’ught’ bats’ anogh*], diviners

of lots [*k'aghak' yknogh*], and various other charlatans [*mardavat*], who, deceitfully pretending to be revealers of God's inscrutable will, quietly nod their heads. These make up for what the deceitful *hekim*s left unfinished; the naive folk, blindly accepting the delirium issuing from their mouths as pure prophecy, drag their sick one over mountain and valley until they either commit him to the grave or bring him back cured by some power unknown to them. To bar the way to these deceitful prophets is all the more the duty of the priests; but unfortunately, seeing no effective care on their part in this regard, we see with sorrow the meaning of the Russian proverb verified among us: "As is the priest, so is his parish." Yes, among other civilized nations, the priest accomplishes a great thing at the bedside of the sick; he not only strengthens his soul with the hope of heavenly, eternal life, but also alleviates his bodily afflictions...

EAP180-1-3-98_004L.jpg

TEXT

նելու համար իր կողմանէ բժշկի պաշտօն էլ է կատարում:
Փափագելի է, որ էս բարի օրինակին հետեւելու կամք եւ
գործադրութիւն յայտնուի մեր հոգեւոր իշխանութեան կողմից եւ
քահանայութեան պատրաստողներուն ասանդուի
բժշկականութեան ուսումն էլ համառօտ կերպով: Ահա վերելք
յիշուած հանգամանքներից շարժելով, համարձակեցայ այս
ՏԱՆՈՒ ԲԺԻՇԿԸ ընծայել իմ սիրելի ազգի նեղացածներին: Քաջ
համոզուած եմ, որ իմ աշխատութիւնը, որքան էլ որ
թերակատար է իր տեսակին մէջ, առ այ- ժըմ, քանի որ դեռ
աւելի ընտիր եւ կատարեալ հասարակաց բժշկարաններ չեն
լոյս ընծայած մեր լեզուով, կարող է օգուտ ընծայել,
հասկացնելով՝ հիւան- դութեանց նշանները, պահպանութիւն եւ
ձեռաց դեղ անելու եղանակը: Կը- մնայ ինձ եւ ամէն ջերմեռանդ
Հայի փափագիլ, որ մեր հայազգի գիտնական եւ քաջահմուտ
բժիշկները նուիրեն իրանց սիրելի ազգին բժշկականութեան այլ
եւ այլ ճիւղերու վերայ առանձին առանձին գրուածքներ, որով

Ժողովուրդը կամաց կամաց կվարժուի հիւանդութեանց սկիզբը եւ պատճառը բնութեան օրէնքներու մէջ փնտռել եւ ոչ թէ իրան կեանքը սնապաշտութեանց խաղալիք դարձնել :

[...in order to...] he, on his part, also performs the office of a physician. It is desirable that the will and execution to follow this good example be manifested by our spiritual authority, and that the study of medicine also be imparted in a concise manner to those preparing for the priesthood. Behold, moved by the circumstances mentioned above, I made bold to dedicate this *Tanu bzhishk* [Home Physician] to the afflicted of my beloved nation. I am well persuaded that my labor, however imperfect it may be in its kind, can for the present—so long as more select and complete popular medical manuals have not yet been published in our language—render benefit by explaining the symptoms of diseases, [their] prevention, and the method of administering ready remedies. It remains for me and for every zealous Armenian to desire that our learned and highly skilled physicians of the Armenian nation dedicate to their beloved nation separate writings upon the various branches of medicine, whereby the people will gradually become accustomed to seek the origin and cause of diseases in the laws of nature, and not make their life a plaything of superstitions.

EAP180-1-3-98_004R.jpg

HEAD

ՏԱՆՈՒ ԲԺԻՇԿԻ ԿԱՄ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅ ԲԺՇԿԱՐԱՆ ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ
THE HOME PHYSICIAN, OR PUBLIC DISPENSARY. PART THE FIRST.

TEXT

Թէ ինչպէս պէտք է հասկանալ հիւանդութեանց պատճառները եւ նշանները, եւ թէ ինչպէս պէտք է դեղ անել եւ ինչ եղանակաւ պահ- պանել թէ հիւանդութեան սկզբումը եւ թէ լաւանալուց յետոյ : 1. Հիւանդին կանոնաւոր դեղ անելը և պահպանելը կախուած է նրան պատահած ցաւի պատճառները Հաստատ Հասկանալուց և նշանները ճանաչելուց, վասն որոյ շատ Հարկաւոր է, որ դեղ անողին Հիւանդը ինքը կամ նրա տէրը մանրամաս-

նաբար և կարգով պատմէ պատահած Հիւանդութեան պատ-
ճառները և իրան երեցած նշանները կամ փոփոխութիւնները : 2.
Դեղ անողը պէտք է Հարցնէ, թէ Հիւանդը արդեօք քնել է
անձրևիցը դրջուած շորերով կամ ման է եկել ար- դեօք բոբիկ
ոտով. սառը կամ թաց տեղեր. էս տեսակ ան- զգուշութենից կ'
յառաջանայ դողացնել և Հազ. սրա Համար ընդարձակ գրուած է
էս գրքի երկրորդ մասին երրորդ գլը- խումը և այլն : 3 Սաստիկ
շոք ժամանակը արդեօք քնել է դուրսը արե- տումը, և զարթնելուց
յետոյ արդեօք զգում է էլել գլխացաւ. էստորից կ' յառաջանայ
երկրորդ մասին երկրորդ գլխումն յի- շուած Հիւանդութիւնը և
այլն : 4. Դադրած, շոքած կամ քրտնած ժամանակը խմե՞լ է
սառը ջուր կամ ուրիշ խմիչք կամ Հանգստանալու և Հովանալու

How the causes and signs of diseases must be understood, and how remedies must be administered, and in what manner [the patient] is to be cared for, both at the onset of the illness and after recovery: 1. The proper medicating and care of the sick person depends upon firmly understanding the causes of the affliction that has befallen him and recognizing its signs; wherefore it is very necessary that either the sick person himself or his master [or guardian] relate in detail and in order to the practitioner the causes of the disease that has occurred, and the signs or changes that have appeared to him. 2. The practitioner must inquire whether the patient has perhaps slept in clothes soaked by the rain, or walked about barefoot in cold or wet places; from this sort of carelessness there will arise chills and a cough; concerning this it is written at length in the third chapter of the second part of this book, and so forth. 3. Whether in intense heat he has slept outdoors in the sun, and whether upon waking he felt a headache; from this will arise the disease mentioned in the second chapter of the second part, and so forth. 4. When exhausted, overheated, or perspiring, did he drink cold water or another beverage, or [did he], for the sake of resting and cooling off...

NOTE

NOTE: 1

EAP180-1-3-98_005L.jpg

NOTE

- 2 -

NOTE: - 2 -

TEXT

Համար նստել է՝ սառը կամ թաց տեղ և կամ քամու դիմացը: Էս տեսակ անզգուշութենից կ' յառաջանայ փողացաւ (խունակ բկա- ցաւ) կամ կուրծքի բորբոքում ծակուցքով. սրա Համար գրած է երկրորդ մասին Հինգերորդ գլխումը և այլն : 5. Աւելորդ կերակուր կամ ծանր և դժուարամարս բա- ներ, այսինքն, սունկ (սոսկօն), խակ պտուղ կամ պարարտ (չաղ) խոզի և բաղի միս կամ ապուխտ կամ Հնացած և աւերուած ձուկը կամ պինդ խաշած ձու և ուրիշ սրանց նման բաներ կերել է՝: Սրանց գործածելուց երբեմն կարելի է յառաջանայ բերանիցը փսխել, լուծողութիւն և ուրիշ զանազան Հիւանդութիւններ: 6. Բուն Հիւանդութիւնը պարզ Հասկանալու Համար, բաց ի վերոյ յիշեալ պատճառներից, պէտք է Հարցնել, թէ Հիւանդը զգում է՝ սըփսըփալ, սոստալ կամ տաքութիւն բոլոր մար- մնումը ու Հետն էլ գլխացաւ փորիցը կարգով բանացնում է՝, ունի՝ փորաբացութիւն կամ ամրութիւն, կամ թէ մարմնոյ վրէն դուրս տուած ունի խաղավարտ (պալտախտ) : 7. Քանի՞ ժամանակ է, որ Հիւանդացել է, ի՞նչ տեսակ նը- շաններով սկսուեց նրա Հիւանդութիւնը. դեղ կամ ուրիշ միջոց գործ է՝ ածել, թէ ոչ, և թէ գործ է ածել, որ դեղիցն է տեսել լաւութիւն կամ ո՞ր դեղիցը վատութիւն: Էստոնք ամէնը պէտք է Հարցնէ Հիւանդին կամ նրա պահպանողին բժիշկը կամ նա, ով որ դեղ է անում նրան : 8. Պէտք է Հարցնել, թէ մէ՛կ մարդու պատահեց Էս Հիւան- դութիւնը, թէ շատե՞ր են ՚ի միասին բռնուել: 9. Եթէ Հիւանդը կնիկարմատ

է, պէտք է քննեն կարգով, տեսնում է՞ ամսական Հոսումը, թէ որ չէ տեսնում, երկու Հոգսութենի՞ց է՞, թէ ուրիշ պատճառից է կախուած : 10. Երեխի Հիւանդութեան Ժամանակը պէտք է Հարցնել, թէ դուրս գնալ ածի ռանգը փոխուած է կամ բերանից փս- խածը շաղուած է՞ կաթնի նման. քնում է՞ Հանգիստ կամ ակռէքը Հանում է՞: 11. Երբ որ չափահաս մարդոյ Հիւանդութիւնը պարզ չէ կա- րելի ճանաչել, էն Ժամանակը պէտք է թերևացնել Հիւան- դութեան նշանները, որոնք առաւել նեղացնում են նրան : 12. Հիւանդի պառկած տունը նրա գողինքը և շորերը պէտք

[Has he] sat in a cold or wet place, or facing the wind? From this sort of carelessness there will arise a sore throat (croup, throat-ache) or inflammation of the chest with stitching pains; concerning this, it is written in the fifth chapter of the second part, etc. 5. Has he eaten excess food or heavy and indigestible things—that is to say, mushrooms (*sokon*), unripe fruit, or fat (*chagh*) pork and duck meat, or cured meat (*apukht*), or stale and spoiled fish, or hard-boiled eggs, and other such things? From the consumption of these, vomiting from the mouth, looseness of the bowels [diarrhea], and other various ailments may sometimes arise. 6. In order clearly to understand the true illness, besides the above-mentioned causes, one must ask whether the patient feels shiverings, chills, or heat throughout the entire body, and along with that, a headache; does he move his bowels regularly; does he have diarrhea or costiveness [constipation]; or does he have an eruption upon his body, [namely] rash (*paltakht*)? 7. How much time [has passed] since he fell ill? With what sort of signs did his illness begin? Has he used medicine or any other remedy, or not; and if he has used [any], from which medicine did he see improvement, or from which medicine [did he suffer] harm? All these things the physician—or whoever is administering medicine to him—must ask the patient or his attendant. 8. One must ask whether this illness befell only one person, or if many have been seized [by it] together. 9. If the patient is of the female sex, they must examine in due order whether she has her monthly flow; and if she does not have [it], whether it is from pregnancy [literally: two-souledness] or depends upon another cause. 10. During the illness of a child, one must ask whether the color of the stool is altered, or if the vomit

from the mouth is curdled like milk; does it sleep quietly, or is it cutting teeth?
11. When it is not possible clearly to recognize the illness of an adult person, at that time one must alleviate the symptoms of the illness that distress him the most. 12. The room where the patient lies, his bed, and clothes must [...]

EAP180-1-3-98_005R.jpg

NOTE

- 5 -

NOTE: - 5 -

TEXT

է ըլին իստակ, շորերը փոխելիս պէտք է տաքացնեն, Հիւանդի չորս կողմը պէտք է ըլի շատ մաքուր և տունը չափաւոր տաք. շուտ շուտ պէտք է նորոգեն տան միջի օդը, միջոց առ միջոց լուսամուտը կամ դռները բաց անելով . պէտք է օրը մէկ կամ երկու անգամ տաքացրած ակուռի վրէն քացախ ցրցամ տան, որ տան միջի օդը մաքրուի և կամ ծխեն 78 կամ 79 Հա-մարումը գրած դեղը : 13. Ամէն ապականած շորեր, թէգուգ երեխինը իսկոյն պէտք է դուրս տանեն. լուացած շորերը չպէտք է ցամաքացնեն էն տանը, ինչ տեղ Հիւանդն է պառկած. մինչև անգամ առողջ մարդկերանցն էլ է վնաս : 14. Հիւանդը չպէտք է պառկի կրակի, թոնդրի և վա-ռարանի մօտ և ոչ էլ դուրս պիտի գնայ բարակ Հագնուած: Հիւանդի պառկած տեղը չպէտք է ըլի նեղուածք և ոչ մու-թը. Հիւանդին չպէտք է պառկացնեն էնտեղ, ինչ տեղ որ ա-նասուններ են բնակվում (1). նոյնպէս չպէտք է, որ շատ բարձր ձէնով խօսացնելով նեղացնեն նրան կամ շատ տաք ծածկեն, ինչպէս սովորութիւն է դառել մեր երկիրներումը. որ ամէն տե-սակ Հիւանդութենումը իսկոյն աշխատում են, որ շուտ քըր-տինք բերեն Հիւանդին, որովհետև կարծում են, թէ ամէն Հի-ւանդութիւն քրտինք բերելով պիտի լաւանայ : Էստուր Համար անժամանակ և իսկոյն կը ծածկեն մի քանի լէՀէպ կամ

մա- գեղէն Հիւանդի վերայ և կ'նստոտեն գողէնքի բոլորի շուռը, էնդուրով առաւել եռ են բերում՝ և սաստկացնում՝ նրա արեան շրջանը և յառաջացնում են տեսակ տեսակ Հիւանդութիւններ: Բժշկականութեան օրէնքը պահանջում է, թէգուզ քրտինք բերել Հարկաւոր լինի Հիւանդին, էն ժամանակն էլ չպէտք է վարուին էնպէս, այլ չափաւոր, բայց աշխատեն, որ տունը ըլի տաք և զգուշանան, որ գիշերը Հիւանդի ծածկոցը յետ չընկնի և չը- մըսի. որովՀետև քրտինքը առաւել գիշերներն է գալի: 15 Հիւանդի ուտելիքը ինչ էլ որ է, չպէտք է ըլի փթած, Հոտած և բորբոսած և ոչ էլ չափազանց եղալի, այլ չափա-

[...must] be clean; when changing clothes, they must warm [them]. The patient's surroundings must be very clean, and the house moderately warm. They must frequently renew the air inside the house by opening the window or the doors from time to time. Once or twice a day, they must sprinkle vinegar over a heated brick so that the air inside the house may be cleansed, or [else] fumigate [with] the medicine described in number 78 or 79. 13. All soiled clothes, even a child's, must be carried out immediately. Washed clothes must not be dried in the [same] room where the sick person lies; it is harmful even to healthy people. 14. The patient must not lie near a fire, a *tonir* [pit-oven], or a stove, nor should [he] go outside thinly dressed. The place where the patient lies must not be cramped, nor dark. They must not lay the patient down in a place where beasts dwell (1). Likewise, they must not trouble him by speaking in a very loud voice, nor cover him too warmly, as has become the custom in our lands—where, in every kind of sickness, they immediately strive to bring on a sweat in the patient quickly, because they believe that every illness must heal by bringing on a sweat. For this reason, unseasonably and at once, they will cast several quilts or woollen covers over the sick person and will sit all around the edges [of the bedding]; by doing so, they further inflame and intensify the circulation of his blood and bring about various kinds of ailments. The rule of medicine requires that even if it be necessary to bring on a sweat in the sick person, even then they must not act in that manner, but moderately; yet let them strive to keep the house warm and take care that at night the patient's covering does not fall away and he catch cold, for sweat comes forth mostly in

the night. 15. The sick person's food, whatever it be, must not be decayed, putrid, or moldy, nor excessively oily, but modera[tely...]

NOTE

(1) Շատ վնաս է առողջ մարդոյ համար էլ անասունիների հետ մէկ տեղ բնա- կելը, ուստի խորհուրդ եմ տալի մեր շինականներին, որ հեռու կենան էս վնա- սակար սովորութենից :

NOTE: (1) It is very harmful, even for a healthy man, to dwell together with beasts; wherefore I advise our peasants to keep away from this pernicious custom.

EAP180-1-3-98_006L.jpg

NOTE

- 4 -

NOTE: - 4 -

TEXT

ւոր, թեթև և հեշտ մարսելու կերակուրներ, այս ինքն, լաւ ե- փած բրնձի կամ՝ ձաւարի սպաս, լաւ եղով կամ՝ լաւ ձէթով և կամ՝ նշով պատրաստած , նոր մորթած հաւի կամ՝ վառելի մսի խաշու, ալիբուխարի, մամուխ, հուն, աւելուկ, եղինջ, շու- մին, մոլոշ, խորոված խնձոր կամ՝ կոմշի : Ամենևին չպէտք է ուտացնեն հիւանդին սեխ, ծիրան, խիար, նոր թուզ, հում՝ խնձոր, ընկուզ, կաղին և ուրիշ սրանց նմաններ: Սրգեղէննե- ռից հիւանդին կարելի է հրաման տալ ուտելու միայն քիչ քիչ, լաւ հասած տանձ, նուռը, նարինջ, փորթոկալ, ալիբուխարի, սև ճանճուր, զամբուլ, մորի, մոշ, մոր, ձմերուկ, հաղարջ, բայց զգուշանալ որ շատ սառը չը լինին, որովհետև հազարաւոր փոր- ձերով հաստատուած է, որ մեր աշխարհումն հիւանդութեանց պատճառ դառնումեն չափազանց խաւ և փտած մրգեղէն ուտելը : 16. Խմելու պէտք է գործածել պարզ ջուր կամ՝ զարէ-

ջուր և զգուշանալ ամէն տեսակ սառը խմիչքներից : 17. Երբ հիւանդը զգայ, թէ հետզհետէ իր առողջու- թիւնը դէպի լաւն է գնում, ախորժակն էլ բաց է էլէլ և ու- զումէ տեսակ տեսակ ուտելու բաներ, չ'պէտք է շուտով փո- խել կերակուրը և ոչ թէ էնքան ուտացնել, մինչև որ կշտա- նայ, այլ պէտք է ուտէ շուտ շուտ և քիչ քիչ : Խմիչքն էլ չ'պի- տի չափազանց գործածէ, մանաւանդ սառը : Գինի, եթէ ուզե- նայ, կարող է խմել ջրախառն, վեց բաժինից միայն մէկը և էն- էլ լաւ և հին գինի : 18. Շատերը չ'հասկանալով աշխատումն, որ հիւանդին ստի- պելով կերակուր ուտացնեն, թէպէտ և նա բոլորովին էլ չու- նենայ ախորժակ. որովհետև կարծումն, թէ ուտելով կ'զօ- րանայ և կ'լաւանայ. շատ վախենում են, երբ մէկ կամ՝ երկու օր հիւանդը ոչինչ չէ ուտում. կարծումն, թէ կ'մեռնի և փո- խանակ զօրացնելու, առաւել դժուարացնումն հիւանդութիւ- նը : Հիւանդի ստամոքսը և աղիքները խստակ չեն. ուստի բնու - թիւնը ինքն էլ չէ պահանջում՝ կերակուր : Պէտք է աշխատեն, կարգով դեղ անեն, ախորժակը ինքն իրան կ'բացուի : 19. Լաւանալուց յետոյ , երբ եղանակը լաւ է, ճաշից ա- ռաջ պէտք է դուրս գնայ ման գալու ոտով կամ՝ ձիով, միայն

...[nutritious], light, and easily digestible foods, that is to say: well-cooked rice or groats *spas* [yogurt soup], prepared with good butter or good oil or with almonds; broth of freshly slaughtered chicken or pullet meat; *alibukhari* [dried plums], blackthorn, cornelian cherry, dock, nettle, spinach, mallow, roasted apple or quince. By no means should the patient be fed melon, apricot, cucumber, fresh figs, raw apples, walnuts, acorns, and others like these. Of fruits, the patient may be permitted to eat only a little at a time: well-ripened pears, pomegranates, bitter orange, sweet orange, *alibukhari*, black bullace, *zambul* [damson], wild strawberries, blackberries, raspberries, watermelon, currants; but beware that they are not too cold, for it is confirmed by thousands of trials that in our world the eating of excessively unripe and rotten fruits becomes the cause of diseases. 16. For drinking, one must use plain water or

beer, and beware of all kinds of cold drinks. 17. When the patient feels that gradually his health is turning for the better, his appetite too has opened, and he desires various kinds of things to eat, one must not change the diet too quickly, nor feed him so much until he is full; rather, he must eat frequently and little by little. Nor should he use drinks to excess, especially cold [ones]. If he desires wine, he may drink it mixed with water—only one part out of six—and that, too, a good and old wine. 18. Many, through lack of understanding, strive to force food upon the patient, even though he has no appetite at all; for they believe that by eating he will grow strong and recover. They fear greatly when for one or two days the patient eats nothing; they think that he will die, and instead of strengthening [him], they aggravate the illness all the more. The stomach and intestines of the patient are not robust; hence nature itself does not demand food. They must take care to administer medicines in proper order, [and] the appetite will open of its own accord. 19. After recovery, when the weather is fine, before dinner he should go out for a stroll on foot or on horseback, only...

EAP180-1-3-98_006R.jpg

NOTE

- 5 -

NOTE: - 5 -

TEXT

տաք Հագնուած լինի, որ ցուրտ չդիպչի կամ՝ տանը թեթեւ աշխատէ : Երկար ժամանակ չ'պէտք է պառկի տեղումը. իրիզնաՀացը ուտէ պառկելուց շատ վաղ կամ՝ բոլորովին չուտէ, որով առաւել Հանգիստ կ'լինի : 20. Եթէ փորումը չ'լինի դուրս գնալիս օրը մէկ կամ՝ երկու անգամ, չ'պէտք է վատ նշան Համարեն, թէ որ չէ զգում՝ նրա Հետ 'ի միասին ուրիշ ցաւ : Եթէ երկարի փորակապու- թիւնը, երկրորդ կամ՝ երրորդ օրը պէտք է թեթեւ գրեխՀօգնայ տան, տե՛ս Համար 20: Եթէ փորակապութեան Հետ ունենայ տա- քութիւն կամ՝ գլխացաւ, իսկոյն առաջի օրը պէտք է տան գը- թեխ. Համար 20 կամ՝ 21 :

21. Եթէ իր ցաւից ազատուելուց յետոյ, էլի զգում է մարմ- նի թուլութիւն և թեթև նշաններ իր առաջուայ տկարութեա- նը. մինչև ի բոլորովին առողջանալը չ'պէտք է դեղ գործածե- լուցը ձեռք վեր կալնէ և ծանր աշխատութենի մէջ չ'պիտի խառ- նուի, ծանր և դժուարամարս կերակուրներ կամ տաքացնող և թունդ խմիչք չ'պիտի գործածէ :

22. Փորձով Հաստատուած է, որ առողջանալուց յետոյ իս- կոյն բաղնիս գնալը կամ տանը լեղանալը, գլուխ սանտրելը, մազերը կտռտելը, երեսը վերանելը, ընգնելը կտրելը, Հիւան- դութէնումը չ'գործածած կերակուր ուտելը , արևումը նստելը, չափազանց գրել կարդալը և ուրիշ սրանց նման բաները կրկին Հիւանդութիւնը եղ են բերում: Ուրեմն Հարկաւոր է յի- շեալ պատճառներից զգուշանալ առ ժամանակ, մինչև որ Հի- ւանդի ուժը բոլորովին տեղը գայ :

25. Զգուշանալու է ամէն տեսակ փոփոխական Հիւանդու- թենից, այսինքն՝ էս ցաւով Հիւանդացածի շորերը Հագնելուց, տեղումը պառկելուց, մէկ ամանում՝ ուտելուց մէկ չիբուխից կամ՝ դալիանից քաշելուց և պաշ անելուց, մեռելի մօտանալուց, մէկ արտաքնոց մանգալուց և ուրիշ սրանց նման պատճառներից:

24. Հիւանդութիւնը սաստկացնելու և նոր ցաւեր աւելա- ցնելու պատճառ է լինում՝ շատ անգամ, երբ Հիւանդը կամ ա- ռողջ անձը գործ է ածում՝ առանց բժշկի խորհրդի զօրաւոր դեղեր, այսինքն՝ Հալուէ, դոճի խէժ, խաշնդեղ, չալափայ, աճալ, իշալարունգ և ուրիշ սրանց նման տրիւնք եռ բերող. փորիցը

[he must] be warmly dressed, lest the cold strike him, or let him perform light work in the house. He must not lie in bed for a long time; let him eat his evening meal well before retiring, or not eat at all, whereby he shall be more at rest. 20. If there be no movement in the bowels to go out once or twice a day, they must not consider it an ill sign, provided he does not feel any other pain along with it. If the constipation should persist, on the second or third day they must give a mild clyster [*grekh-hogna*], see Number 20. If he should have

fever or headache along with the constipation, they must give a clyster [**grekh**] immediately on the first day, Number 20 or 21. 21. If, after being relieved of his ailment, he still feels bodily weakness and slight signs of his former infirmity, until complete recovery he must not leave off using the medicine, and must not engage in heavy labor, nor must he consume heavy and indigestible foods, or heating and strong drinks. 22. It has been confirmed by experience that after recovery, going immediately to the bathhouse or washing at home, combing the head, cutting the hair, washing the face, cutting the nails, eating food not used during the illness, sitting in the sun, excessive reading and writing, and other things like these bring the illness back again. Therefore, it is necessary to beware of the aforementioned causes for a time, until the patient's strength is entirely restored. 23. One must beware of every kind of contagious disease—that is to say, of wearing the clothes of one stricken with this ailment, lying in his bed, eating from the same vessel, drawing from the same **chibouk** or **qalyan**, and kissing, approaching a corpse, using the same privy, and other causes like these. 24. It often becomes the cause of aggravating the disease and adding new afflictions when the sick or healthy person uses potent medicines without a physician's advice—that is, aloe, scammony resin [**doji khezh**], bryony [**khashndgh**], jalap [**chalap'ay**], spurge [**ajal**], squirting cucumber [**ishavarung**], and other such [drugs] that bring forth vomiting [and purging] from the belly...

EAP180-1-3-98_007L.jpg

NOTE

- 6 -

- 6 -

TEXT

սաստիկ լուծող և բերանիցը փսխեցնող դեղեր կամ երբ ա- րիւն է թողնում՝ որևիցէ տեղից : Էս դեղերը բժշկներն էլ մեծ զգուշութենով են տալիս Հիւանդին : Եթէ Հարկաւոր Համարուի, վերոյ յիշեալ դեղերու փոխանակ կարողեն գործ ա- ծել Հետևեալ անվնաս դեղերը՝ փորակապութեան ժամանակը՝ էփած սև ճանճուռի ջուրը երկու մեծ փնջան երեկոյեան քը-

նելուց առաջ կամ առաւօտը անօթի կամ ութ մսխալ բա- րակ
 ծէծած սպիտակ գինու աղ ջրով խառնած կամ Հինգ մսխալ
 բարակ ծեծած գլաուբերեան աղ կամ ութ մսխալ մա- նանայ
 ջրումը բացարած կամ 6 և 7 կամ 8 Համար դեղերը : Յիշեալ
 դեղերը ունին զօրութիւն թեթև փորից լուծելու և տաքութիւնը
 Հովացնելու : Արիւն թողնելը առանց բժշկի խորհուրդ չեմ տալ,
 բայց թէ որ այնպիսի դիպուածներ պատահին, որ իսկոյն
 պահանջում ըլին արիւն թողնելը՝ էն ժա- մանակն էլ պէտք է
 չափսով թողնել կամ մի քանի տգրուկ կըպ- ցնել Հիւանդի
 բնութեանը յարմար : 25. Չպէտք է մեռելը շուտ թաղել.
 մանաւանդ թէ որ մահը յառաջ է եկել կայծակի տալուցը,
 կաթուածքիցը, արբենա- լուցը, խեղդուելուցը, ցրտի տանելուց,
 երկար Հիւանդութենից, սևամաղցոտութենից, թուլանալուց,
 ածուխի Հոտից և ուրիշ սրանց նման պատճառներից, նոյնպէս և
 երկուՀոգսութենից: Շուտ թաղելու վնասը փորձով
 Հաստատուած է Հին և նոր ժամանակներումս, որ և գրած է (*)
 բժշկական Հին և նոր պատմութեանց մէջ այսինքն՝
 Ասկլիպիադի, Դեմոկրատի, Պը- լինիոսի և Էսկուլապի: Երբեմն
 թաղել են թուլացածները մե- ռեալ կարծելով և պատահմունքով
 երբ նոր թաղածների Հա- մար գերեզմանը բաց են արել տեսել
 են, որ յետ են եկել և գջլ- տել են ակոքով պռունգը, ձեռքերը և
 ոմանք էլ բերանքսի վար են էլել շուտ էկած. էստոնք յայտնի
 Հաստատումն, որ յի- շեալ անձերը մեռեալ Համարուել են և
 իսկոյն թաղուել, բայց յետ են եկել թաղելուց յետոյ, և որովՀետև
 չեն կարողացել

...violent purgative and emetic medicines, or when blood is let from any place.
 Even physicians administer these medicines to the patient with great caution. If
 it be deemed necessary, instead of the above-mentioned medicines, the
 following harmless remedies may be used in times of constipation: two large

cups of boiled black beetroot [or prune/prunella] decoction in the evening before sleeping, or in the morning on an empty stomach; or eight *miskhal*s of finely pounded white cream of tartar [wine-salt] mixed with water; or five *miskhal*s of finely pounded Glauber's salt; or eight *miskhal*s of manna dissolved in water; or the medicines [numbered] 6, 7, or 8. The aforementioned remedies possess the virtue of mildly loosening the bowels and cooling the heat [of the body]. I do not advise bloodletting without a physician; but if such cases should arise as instantly demand the letting of blood, even then it must be let in moderation, or a few leeches applied according to the constitution of the patient. 25. The dead must not be buried hastily, especially if death hath proceeded from a stroke of lightning, apoplexy, drunkenness, drowning, being overcome with cold, a protracted illness, melancholia, swooning [or sudden exhaustion], the fumes of charcoal, and other such-like causes, as well as from pregnancy [or deep grief]. The danger of hasty burial is confirmed by experience in ancient and modern times, as is also written (*) in ancient and modern medical histories—that is to say, of Asclepiades, Democritus, Pliny, and Aesculapius. At times, they have buried persons in swoons, deeming them dead; and by chance, when opening the graves of the newly buried, they have seen that they had revived, and had gnawed their lips and their hands with their teeth, and some had even turned over face downwards. These things plainly confirm that the aforementioned persons were accounted dead and straightway buried, but revived after burial; and because they were unable...

NOTE

*) Սրա համար գրած է դոքտոր Ելիզինը իրան գրքումը, որ կոչվում է «պատ մութին շուտ թաղածների» տպած Ս. Պետերբուրգումը 1801 թուին եւ պա- ռոն Ենկովսկոյ գրքումը 1803 թուին տպած է եւ կոչվում է Անաստասիա դոք- տոր Մուխինի եւ Հուֆելանդի եւ ուրիշ բժշկական գրեանց մէջը :

NOTE: *) Concerning this, Doctor Yelizin has written in his book entitled *History of Those Buried Prematurely*, printed in St. Petersburg in the year 1801, and [it is likewise written] in the book of Mr. Yenkovsky, printed in the year 1803 and entitled *Anastasia*, [as well as] in [the works of] Doctor Mukhin, and Hufeland, and in other medical books.

NOTE

- 7 -

NOTE: - 7 -

TEXT

իմացում՝ տալ իրանց կենդանանալը, ուստի իրանց մահացրելեն չարչարուելով : Էս է պատճառն, որ բժշկական կառավարութիւնը սահմանած է օրէնք՝ երեք օրից առաջ մեռելը չը- թաղել: Ուրիշ լուսաւորեալ տէրութեանց մէջը կայ սովորութիւն՝ թիւն՝ մեռելը դնել մէ քանի օր յատուկ նրանց Համար որոշուած տան մէջ և կապել նորա ոտներից և ձեռներից երկաթէ թել, որոյ ծէրը պատուիլ տարած և կապած է փոքրիկ գանգակի մի լեզուակի վերայ էն տանը կից օթախումը, ուր որ բնակումեն տէրութենից կարգուած պահապաններ և բժիշկներ : Եթէ պատահի, որ ոմանք յետ գան, փոքր ինչ նրանց շարժելովը գանգակը կ'ածուի, կը Հասկանան պահապանները, իսկոյն օգնութիւն կը Հասնեն: Բացի սրանից պարտական է պահապանը օրը վեց անգամ՝ ներս մտնի մեռելատանը, տնտղէ մեռելներին : Պահապաններից մէկը ութ մեռել ուրիշ ուրիշ ժամանակ յետ է բերել մահուան երկրորդ և երրորդ օրումը: Էսպէս զարհուրելի պատահմունքներ էլել է և էլ կը պատահի ամէն տեղ, ևս առաւել Ասիայումը , որ տեղ սովորութիւն ունին մեռելը իսկոյն թաղելու : Վասնորոյ կրկնում եմ, որ առանց բժշկի կամ՝ մինչև որ չ'լուս ընկնի մահի Հաստատ նշանները, չ'պէտք է թաղեն : Որտեղ որ բժիշկ չկայ, եկեղեցւոյ սպասաւորները պարտական են սրտացաւութենով ըզգուշանալ, որ շուտով մեռելներին չթաղեն : Հարկաւոր եմ՝ Համարում՝ նոյնպէս էստեղ խօսել էն երևելի վնասակար սովորութենի վրայ, որ մեր կողմերումն կատարուում է: Ինչ ժամանակ

Հիւանդի շնչառութիւնը կտրուում է մաշի և սրտի խփելը դադարում է, երեսը դեղնում է. էս նշաններով Հաստատումեն թէ մեռած է և առանց ուշացնելու գլխի տակիցը Հանումեն Բարձր, աչքերը ուժով խփումեն և կոպկերի վրէն դարսումեն էրծաթէ փողեր և իսկոյն վեր են կապում՝ կգակը կամ՝ կպցը- նումեն երեսի վրէն տափակացրած մեղրամոմ՝ : Էս տեսակ վար- վիլը, ոչ թէ էն սահաթին, այլ միւս օրն էլ շատ զգուշանալու է. որովհետև թէգուզ շունչը յետ գալու էլ ըլի, էլ չի յետ գալ: Առողջ դատողութիւնը պահանջում է, որ մինչև ի մա- Հուան յատուկ նշանները չերևին, չ'պէտք է էսպէս վար- ուիլ : Շատ Հարկաւոր է, որ ինչպէս եկեղեցւոյ սպասաւորները,

...to make known their reviving; thus they have brought about their own death in agony. This is the reason that the medical administration hath established a rule: not to bury the dead before three days [have passed]. In other enlightened states there is a custom of placing the deceased for a few days in a house expressly designated for them, and tying to their feet and hands an iron wire, the end of which is led through the wall and fastened to the clapper of a small bell in an adjoining room of that house, where watchmen and physicians appointed by the government reside. If it should chance that any [of the dead] revive, with their slightest motion the bell will ring; the watchmen will understand and immediately hasten to their aid. Besides this, the watchman is obliged to enter the mortuary house six times a day [and] examine the deceased. One of the watchmen, at various times, hath brought back [to life] eight dead persons on the second and third day of their death. Such horrifying occurrences have happened and shall yet happen everywhere, and all the more so in Asia, where they are accustomed to bury the dead immediately.

Wherefore I repeat, that without a physician, or until the certain signs of death become clearly manifest, they ought not to bury [them]. Where there is no physician, the ministers of the church are obliged out of compassion to take heed that they do not bury the dead hastily. I deem it necessary likewise to speak here of that manifestly harmful custom which is practiced in our parts. When the patient's breathing ceaseth, the beating of the pulse and heart

stoppeth, [and] the face turneth pale, by these signs they affirm that he is dead; and without delay they pull the pillow from under his head, shut his eyes with force, pile silver coins upon the eyelids, and forthwith tie up his chin, or affix flattened beeswax upon his face. Such conduct is to be avoided with great caution, not only at that very hour, but even on the following day; for even should his breath be about to return, it can no longer return. Sound judgment requireth that until the distinct signs of death appear, one must not act in this manner. It is very necessary that just as the ministers of the church...

EAP180-1-3-98_008L.jpg

NOTE

- 8 -

NOTE: - 8 -

TEXT

Էնպէս էլ Հասարակ ժողովուրդը գիտենան Հաստատ մահուան նշանները . վասնորոյ և Հարկաւոր Համարեցի էս տեղ գրել պարզաբար ՄԵՌԵԱԼ ԿԱՐԾՈՒԱԾԻ ՆՇԱՆՆԵՐԸ. Ա. Մեռնողի աչ- քերը եթէ չեն խորը ընգած՝ անշարժ, բայց խտակ: Բ. Եթէ բոլոր մարմնոյ գոյնը սպիտակ է, թշերումը ու դէմքումը ե- րևում է մասնաւոր կարմրութիւն: Գ. Երբ ունենում է խուլ շնչառութիւն, որ կարելի է ճանաչել Հայելին բերնին մօտաց- նելով ,եթէ շունչ ունենայ Հայելին կը քրտնի: Դ. Մասնաւոր ջերմութիւն կ'ունենայ կոնատակերումը և ձախ կողմը սրտի բոլորի շուռը: Ե. Եւ եթէ մարմինը ունէ փափուկ : Ինչ ժա- մանակ էս նշանները տեսնուի յուսալի է, որ կենդանանայ. ուս- տի էն միջոցին անպատճառ պէտք է սրտացաւութենով օգնու- թիւն տան էս կերպիւ՝ տաքացնեն շալի կամ մահուդի կտոր կամ թաց անեն տաք ջրումը կամ տաք քացախումը և քսեն. մինչև ի տաքանայ մարմինը և արիւնը սկսի շրջիլ երակներ- րումը. Հոտ քաշել տան 80կամ 81 Համարաւ տոմսակի դե- դը և խոտուտ ածեն ոտներին, կոնատակերին. Հանդարտ և խո- Հեմութեամբ

ամենայն Հարկաւոր Հնարքներն գործ դնեն մին- չն որ կարողանան յետ բերել: Եթէ յիշեալ Հնարքները գործ ածելով չ'լուս ընկնի կենդանութեան նշան, էն ժամանակն էլ չ'պէտք է երեք օրից առաջ թաղեն նրան կամ մինչև որ չ'լուս ընկնի Հաստատ մահուան նշաններ, կամ մինչև չ'տըն- տղէ բժիշկը: Լաւ կը լինի որ ջոգ տան մէջ Հանգստացնեն և ստէպ ստէպ ծխեն խունկ և գիյոյ պտուղ կամ 78 կամ 79 Հա- մարաւ տոմսակի դեղը և նորոգեն օդը՝ դուռը կամ լուսա- մուտը բաց անելով : 26- ՀԱՍՏԱՏ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐԸ Համարումեն էստոնք, թէ որ ճակատի մորթին չորացած և թլացած է, քիթը սլուլիկ սրուած է, աչքերը անշարժ, փոս ընկած և պղտոր է, քներակների ոսկոռները վեր նստած և պռունգները քաշ թո- դած, շունչը, մաջի և սրտի գցելը բոլորովին կանգնած է, բոլոր մարմինը կոշտացել է, սառել և գոյնը մեռելի փոխուել : Եթէ էս նշաններից բոլորն էլ միասին չը տեսնուին՝ էն ժամանակը էլի յուսալի է նրա յետ գալը : Առաւել Հաստատ մահուան նշա- նը էն է, եթէ ողջ փետացած ըլի մարմինը բոլոր յօդուած-

...so too that the common folk may know the certain signs of death; wherefore I have deemed it necessary to set down plainly in this place the SIGNS OF ONE SUPPOSED DEAD: 1. If the eyes of the dying person are not deeply sunken, [and are] motionless, yet clear. 2. If the color of the whole body is pale, [yet] a particular redness appears in the cheeks and upon the face. 3. When he has a faint respiration, which may be recognized by bringing a mirror close to the mouth; if he has breath, the mirror will become dimmed with moisture. 4. [If] he has a particular warmth in the armpits and upon the left side around the heart. 5. And if the body remains soft. Whenever these signs are seen, it is to be hoped that he may revive; wherefore, at that time, they must without fail render aid with heartfelt compassion in this manner: let them warm a piece of shawl-[cloth] or broadcloth, or moisten [it] in warm water or warm vinegar, and rub [him] until the body grows warm and the blood begins to circulate in the veins; let them cause him to smell the medicine of ticket number 80 or 81,

and tickle his feet [and] armpits; calmly and with prudence let them employ all necessary measures until they are able to restore him. If, by employing the aforesaid measures, no sign of life should come to light, even then they must not bury him before three days have passed, or until certain signs of death come to light, or until a physician has examined [him]. It would be well that they lay him to rest in a separate room and frequently fumigate with incense and the berries of juniper, or the medicine of ticket number 78 or 79, and refresh the air by opening the door or the window. 26. THE CERTAIN SIGNS OF DEATH are accounted to be these: if the skin of the forehead is dry and lax, the nose pinched and sharp, the eyes motionless, sunken, and turbid, the temple-bones prominent and the lips drawn down, the breath, the pulse, and the beating of the heart entirely stopped, the whole body grown stiff, cold, and its color changed to that of a corpse. If all of these signs together are not seen, then there is still hope of his recovery. The most certain sign of death is if the entire body has grown stiff as wood in all its joints—

EAP180-1-3-98_008R.jpg

NOTE

- 9 -

NOTE: - 9 -

TEXT

ներով. փորը փքած և դուրս տուած կապուտ բըծեր պտի փորի վրէն, բերանիցը, քթիցը, նստատեղիցը գնալիս ըլի Հո- տած ջուր կամ՝ արիւն, և ունենայ մեռելի Հոտ, էն ժամա- նակը պէտք է շուտ թաղեն : 27. Եթէ մի բժիշկ դեղ է անում՝ Հիւանդին, չպէտք է ծա- ծուկ ուրիշ բժշկի դեղ անել տան, սրանից մեծ վնաս կ յառաջա- նայ *) : Ամէնիցը գովական է, երբ մէկ բժիշկ չկարենայ օգնել, երկու կամ՝ երեք բժիշկ Հրաւիրել և միասին խորՀրող դեղ անել տալ : 28. Մէկ Հիւանդի դեղը չպէտք է տան միւս Հիւանդին առանց բժշկի խորՀրողի, թէն նա էլ էն Հիւանդութենով ըլի տկարացած, սրանից շատ անգամ՝ վնաս է առաջանում**) : 29. Ինչպէս բժիշկը պատուիրած ըլի, էնպէս պէտք է գործ ածել

դեղը, ոչ աւելի և ոչ պակաս նշանակած չափսիցը ***): 30. Եթէ
ոմանք կամենան տանը դեղեր պաՀել, շատ գովա- կան և
օգտակար է, միայն պէտք է պաՀեն յարմար ամաններ- րում՝,
ցամաք տեղ և վրէն անունները պարզ գրուած : 31 Էս
բժշկարանի դեղորէից չափը և գործ ածելը չա- փահասների
Համար է նշանակած, Բայց գործածողը պէտք է Հիւանդի
տարիքին մտիկ տալով, նշանակած չափը նրան յար- մարացնէ
մեծ զգուշութեամբ : 32. Ինչ ժամանակ Հիւանդը քնած ըլի,
չպէտք է զարթե- ցնեն դեղ խմելու Համար, երբ զարթնի էն
ժամանակը կարող են խմացնել: Բայց էնպէս ցաւ էլ կայ, որ
զաթեցնելը դեղի Համար Հարկաւոր է, զորօրինակ քինայ տալու
Համար վը- տանգաւոր տենդի դէմ: 33. Ճաշից և իրիկնահացից
առաջ կամ՝ յետոյ չպէտք է

...the abdomen is swollen and livid spots break out upon the belly, [and] foul
water or blood issues from the mouth, the nose, [or] the fundament, and there is
the smell of a corpse, then they must bury [it] promptly. 27. If one physician is
treating a sick person, they must not secretly have another physician administer
medicine; from this great harm will arise.* Most commendable of all, when
one physician is unable to help, is to invite two or three physicians and have
medicine administered by their joint counsel. 28. The medicine of one sick
person must not be given to another sick person without a physician's counsel,
even though he be afflicted with that same disease; from this harm very often
arises.** 29. Even as the physician has directed, so must the medicine be
employed, neither more nor less than the prescribed dose.*** 30. If any wish to
keep medicines in the house, it is very commendable and profitable, only they
must keep them in suitable vessels, in a dry place, and with their names plainly
written upon them. 31. The doses and administration of the medicines of this
dispensatory are designated for adults; but the user, having regard unto the age
of the patient, must adjust the prescribed dose to him with great caution. 32. At
whatsoever time the sick person is asleep, they must not awaken [him] to take
medicine; when he awakes, then they may administer [it]. But there is also
such a malady that awakening [the patient] for medicine is necessary, as for

example, for the giving of quinine against a perilous fever. 33. Before or after the midday meal and the evening meal they must not...

NOTE

*) Էս սովորութիւնը շատերն ունին մեր կողմերումը, ոչ թէ միայն մէկ բժըշկից ծածուկ տալիս են միւս բժշկի դէպք, այլ եւ կնիկ արմատի դեղեր էլ գործ են ածում, որ բժշկութեան կարգին շատ հակառակ է : **) Կայ օրինակ, որ մէկ հիւանդը տուել է իր մնացած դեղը միւս հիւանդին, եւ նա փոխանակ լաւութեան, շատ վնաս է տեսել: Ոչ խմելու եւ ոչ քսելու դեղերը մէկը չպէտք է տայ միւսին առանց բան հասկանալու : ***) Էս ինքս ականատես եմ, որ երկու օրուայ դեղը հիւանդը չորս ժամումն է խմել կամ տասը կաթիլի տեղ՝ քառասուն: Էս անզգուշութենիցը շատերը թեւ թեւ հիւանդութենից ծանր հիւանդութեան մէջ են ընկնում: 2

NOTE: *) Many in our parts have this habit: not only do they administer the medicine of one physician secretly from the other, but they also use old wives' root-remedies, which is quite contrary to the order of medicine. **) There is an example [where] one sick person gave his leftover medicine to another sick person, and instead of relief, he suffered great harm. Neither medicines for drinking nor for rubbing ought one to give to another without understanding the matter. ***) I myself am an eyewitness that a sick person drank two days' worth of medicine in four hours, or forty drops instead of ten. From this carelessness, many fall from a slight illness into a grave one. 2

EAP180-1-3-98_009L.jpg

NOTE

- 10 -

[Page] 10

TEXT

խսկոյն դեղ խմացնեն, մինչև որ երկու կամ զոմէ մէկ ժամ մի ջոց չ'անցկենայ: Եթէ Հարկաւորի Հիւանդի ոտները տաք ջուրը դնել,

պէտք է պառկած ըլի և ոտները քաշ գցած ջրումը. պատ ճառը՝
 շատ անգամ պատահում է, որ Հիւանդի սիրտը նստած
 նեղանում է : 34. Շատ անգամ պատահում է, որ Հեռու տեղից
 կար ճառօտ թղթով բժշկիցը դեղ են խնդրում և պարզ չեն գրում
 բժշկին Հիւանդութիւնը ճանաչելու Հարկաւոր ամէն նշան ները,
 որով շատ կը դժուարանայ անտեսնել Հիւանդին դեղ գրելը կամ
 տալը : Հեռու տեղից բժշկից օգնութիւն ուզողը պէտք է գրէ
 Հիւանդի ցաւի նշանները էս կարգով : Ի՞նչ արՀեստ ունի : Ի՞նչ
 տեսակ նշաններով սկսուեց նրա Հիւանդութիւնը : Ի՞նչն են
 Համարում պատճառ նրա Հիւանդութեանը: Դողացնումէ՞, թէ ոչ:
 Երակի գցելը ուժով է՞, թէ թոյլ: Ուժը վրէ՞ն է, թէ անզօր է : Ողջ
 օրը պառկած է՞, թէ ոչ : Մէկ տեսակ է՞ Հիւանդը, թէ փոփոխուում
 է առաւօտ ի ըրիկուն : Հանգիստ է՞, թէ շփոթուում է, և ի՞նչ
 ժամանակ : Միշտ տաքութիւն ունի՞ և թէ զգում է երբեմն
 դողացնել : Ցաւում է՞ գլուխը, որկորը (բօղազ), կուրծքը, փորը,
 մէջքը, կամ ուրիշ տեղը, թէ ոչ: Լեզուն չոր է՞, դեղին է՞, կամ
 սպիտակ մաղասով (բալդամ) պատած է՞, թէ ոչ : Ծարաւում է՞,
 թէ ոչ : Բերանը դառն է՞, թէ ոչ : Օրցկտում է՞, թէ ոչ : Փորումը
 կապ է՞, լուծում է՞ և ի՞նչպէս է դուրս գնացածը: Զրկէթքը աւելի
 ունի՞, թէ ոչ, կամ ի՞նչ գունով մրուր է նստում տակը : Քրտինք
 գալիս է՞, թէ ոչ : Հազում է՞, թէ ոչ, կամ ի՞նչ գոյն է խորխը. Հեղն
 էլ ա ըին գալիս է՞, թէ ոչ :

[they] should administer the medicine immediately, until a space of two, or at
 least one, hour has passed. If it be necessary to place the patient's feet in warm
 water, he must be lying down with his feet hanging down into the water; the
 reason being that it very often happens that the patient grows faint [or: feels
 oppressed in his chest] while sitting up. 34. It very often happens that from a
 distant place, people request medicine from a physician by means of a brief
 letter, yet do not write clearly to the physician all the necessary symptoms for
 diagnosing the illness, whereby it becomes very difficult to prescribe or

dispense medicine to an unseen patient. He who seeks help from a physician from a distant place must write the symptoms of the patient's ailment in this order: What trade [or: profession] does he have? With what sort of symptoms did his illness begin? What is considered to be the cause of his illness? Does he have chills [or: tremors], or not? Is the beating of the pulse strong, or weak? Does he have his strength, or is he feeble? Is he bedridden the entire day, or not? Is the patient's condition uniform, or does it vary from morning to evening? Is he tranquil, or is he delirious [or: agitated], and at what time? Does he have a constant fever [lit. heat], or does he occasionally feel chills? Does he have pain in the head, the gullet (*boghhas*), the chest, the belly, the back, or elsewhere, or not? Is the tongue dry, yellow, or coated with white phlegm (*balgham*), or not? Is he thirsty, or not? Is his mouth bitter, or not? Does he belch [or: hiccup], or not? Is he constipated [lit. bound in the belly], does he have diarrhea [lit. looseness], and of what sort is the stool? Does he pass more urine [lit. water-need], or not, or what color of sediment settles at the bottom? Does sweat break out, or not? Does he cough, or not, or what color is the phlegm; [and] does blood also come with it at times, or not?

EAP180-1-3-98_009R.jpg

NOTE

- 11 -

NOTE: - 11 -

TEXT

Քնում է՞ Հանգիստ, թէ ո՛չ, կամ թէ դէլն է՞ տալիս : Շունչ
քաշելումը դժուարանում է՞, թէ ո՛չ : Դեղեր գործ է՞ ածել, թէ ոչ, և
թէ գործ է ածել, ի՞նչ : Ախորժակ ունի՞, թէ ո՛չ :

Is the monthly flow regular or not? Does she have a husband [literally: a man] or not? Is she with child (pregnant) or not; if she is with child, for how long? Did her illness come to light after delivery [literally: being delivered]? Does she have milk or not? Does she give suck herself, or does another?

HEAD

Կանանց Հիւանդութենումը.

ON THE DISEASES OF WOMEN.

TEXT

Ամսական Հոսումը կանոնաւոր է՞, թէ ո՛չ : Մարդ ունի՞, թէ ո՛չ :
ԵրկուՀոգիս (յղի) է՞, թէ ո՛չ. թէ ԵրկուՀոգիս է, քանի՞ ժամանակ է
: Նրա Հիւանդութիւնը ազատուելուց յետոյ է՞, լուս ընկել : Կաթն
ունի՞, թէ ո՛չ : Ինքն է ծիծ տալի՞ս, թէ ուրիշը :

Is her monthly flow regular, or not? Is she married [literally: *Does she have a man?*], or not? Is she with child (pregnant), or not; [and] if she is with child, for how long? Did her illness come to light after her delivery [literally: *after being freed*]? Does she have milk, or not? Does she give suck herself, or does another?

HEAD

Երեխայից Հիւանդութենումը.

END OF THE FIRST PART.

TEXT

Քանի՞ ժամանակուայ երեխայ է: Ակոռքները դուրս են էկած, թէ
դուրս է գալիս : Ծաղիկ կարմրուկ, քութէշ, Հանել է՞, թէ ո՛չ :
Դուրս գնացածումը ճիճու տեսել են, թէ ո՛չ : Փորը փքած է, թէ ո՛չ
: Քնում է՞ Հանգիստ, թէ ո՛չ : Հիւանդութեան էս տեսակ նշանները
պարզ իմաց անելով բժշկին շատ կՀեշտանայ դեղ անելը :

Is the monthly flow regular or not? Does she have a husband [literally: a man] or not? Is she with child (pregnant) or not; if she is with child, for how long? Did her illness come to light after delivery [literally: being delivered]? Does she have milk or not? Does she give suck herself, or does another?

HEAD

ՎԵՐՋ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍԻՆ :

END OF THE FIRST PART.

EAP180-1-3-98_010L.jpg

HEAD

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՆԵՐՍԻ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԳԼՈՒԽ Ա.
ԴՈՂԻ ՎՐԱՅ

PART TWO: INTERNAL DISEASES. CHAPTER I: ON THE AGUE [OR
FEVER-AND-CHILLS].

TEXT

1․ Էն հիւանդութիւնը, որ սկսում է կարճ կամ երկար միջոց
դողցնելով ու յետոյ տաքութիւն է տալիս ու մի քանի ժամից
հովանում է, ու էլի կրկին իր ժամանակին դողցնում, ասում է
դոդ: 2․ Քիչ կը գտնուին էնպիսի մարդիկ, ի՞նչ տեսակ կազ-
մութի տէր էլ ըլին, որոնք դոդ ունեցած չըլին, վասնորոյ
ամէնքին յայտնի է, թէ ի՞նչ տեսակ հիւանդութիւն է սա: 3․ Դոդը
գալիս հիւանդը զգում է բոլոր անդամների թուլութիւն,
յօրանջում է, կոտրատում, մրսում, ակռէ– քին խփում․ դոդը
բռնելիս սիրտը նեղանում է, կորցնում է ա– խորժակը (իշտահ) և
խառնում սիրտը երբեմն էլ բերանիցը զցում է դեղին մաղձ․
ոտների և ձեռների գոյնը (ռանգը) գը– նում է և դնգները
կապտանում, մաշէն թոյլ է զցում և շունչ քաշելը դժուարանում,
ծարաւութիւնը սաստկանում և ջրչէթի գոյնը փոխուում է: 4․
Դողցնելից յետոյ գալիս է տաքութիւն, որ և հետ զհետէ
աւելանալով, երբեմն էլ էնքան սաստկանում է, որ հի– ւանդի
բոլոր մարմինը էրուում է և վառուում ինչպէս թոնդ– բումը․ միայն
էս միջոցին աւելի հեշտանում է շունչ քաշելը, քան թէ
դողացնելումը․ սրտնեղութիւնը պակասում է և բա– զուկը
(մաշէն) զցում շուտ շուտ և լիք լիք, ծարաւումն սաա–

1. That disease which begins with shivering for a shorter or longer duration,
and then brings on heat, and cools off after a few hours, and then shivers again
at its appointed time, is called the ague [*d■gh*]. 2. Few men are to be found,
of whatever constitution they may be, who have not had the ague; wherefore it
is known to all what sort of disease this is. 3. When the ague comes on, the
patient feels a weakness in all [his] limbs, yawns, stretches, feels chilled, his
teeth chatter; when the chill seizes [him], he feels oppression of the chest, loses
[his] appetite (*ishtah*), and feels nauseated, sometimes even throwing up

yellow bile from the mouth; the color (*rang*) of the feet and hands departs and the fingernails turn blue, the pulse [*maj■n*] beats weakly and breathing becomes difficult, thirst increases, and the color of the urine changes. 4. After the shivering comes the heat, which, gradually increasing, sometimes becomes so severe that the patient's whole body is scorched and burns as if in a *t'ondir* [tonir]; only at this juncture does breathing become easier than during the shivering; the oppression of the chest lessens, and the pulse (*maj■n*) beats fast and full, thirst [becomes] severe-

EAP180-1-3-98_010R.jpg

NOTE

- 15 -

NOTE: - 15 -

TEXT

տիկ և զգում՝ բոլոր մարմնոյ և գլխի ցաւ. Զրվէթը ունե- նում է կինամոնի (դարիչին) կամ՝ աղիւսի (ազուո) գոյն : 5. Տաքութիւնը քաշում է մէքանի ժամ՝ և վերջը ըսկ- սում է պակսիլ կամաց կամաց, կաշին փափկում է և գալիս է սաստիկ կամ՝ չափաւոր քրտինք : Էս ժամանակը Հիւանդի վրէն գալիս է նըղըզալ (քախքը քնի մէջ մտնել): 6. Երբ զարթում է, վերևը յիշուած նշաններից ոչ մէկը չէ զգում՝ Բացի միայն մարմնի թուլութենից (սուստ): Դողը ուրիշ իրան նման Հիւանդութիւններից ջոկուում է ինչպէս վերևը գրած նշաններով, էնպէս էլ ջրվէթով օրինակի Հա- մար՝ երբ տաքութենից յետոյ ջրվէթը կարմրագոյն է և ա- դիւսի գունով դիրտ (տիլ)է նստում՝ տակը : 7. Դողը ըլում է կամ՝ ամէն օրուան, որ գալիս է առա- լել առաւօտները, կամ՝ օրամէջ, որ գալիս է առաւել կէսօրի ժամանակները, կամ՝ երկուօրամէջ, որ գալիս է երեք օրը մի անգամ՝ առաւել կէսօրից յետոյ : 8. Դողը , թէ որ լուս է ընկնում՝ փետրվարից մինչևի օգոստոս ամիսը, կոչուում է գարունքուայ դող. իսկ օգոստո- սից մինչև փետրվար լուս ընկածը կոչուում է աշունքուայ դող: 9. Գարունքուան դողը

շատ անգամ՝ անց է կենում՝ ինքն իրան, կամ՝ թեթև դեղեր գործ ածելով և կամ՝ պահեցողու- թեամբ (փահրիզ)։ Բայց աշունքուանը շատ անգամ՝ ըլլում է Հակառակ, և փորցած դեղորէիք էլ չէ անց կենում : 10. Մէնակ դողը չէ երկիւղալի, թէ որ ուրիշ Հիւանդու- թիւն Հետը խառը միասին չէ. Բայց նրանց Համար, որոնք եր- կար Ժամանակ ուրիշ Հիւանդութենով տեղումը պառկած ըլելով ստացել են, կամ՝ դողի Հետ իմիասին ուրիշ Հիւանդութենով էլ են բռնուել, դողը երկիւղալի է և երկար կը քաշէ : 11. Շատ անգամ՝ պատահում է, որ խիստ պինդ կազ- մուածքի տէր մարդն էլ թեթև դողով բռնուելիս վերջն դրժ- ուար տեղն է ընկնում, և մինչև անգամ՝ դողընրան մահի պատճառ է դառնում, կամ՝ փոխարկուում է երկարատև Հիւանդութիւն . էստուր պատճառն է Հիւանդի ավելոց ցփեղ ուտել խմելը և ռամ- կօրէն Հակառակ դեղեր գործածելը : 12. Դողը երբ լուս ընկնի, պէտք չէ իսկոյն դեղ տալ մին-

...[seve]re, and feels pain throughout the entire body and the head. The urine assumes the color of cinnamon (*darichin*) or brick (*agu■*). 5. The fever lasts for several hours, and in the end begins to diminish little by little; the skin softens, and a profuse or moderate sweat comes on. At this time, a drowse (*n■gh■zal*, [that is,] falling into a sweet slumber) comes over the patient. 6. When he awakes, he feels none of the symptoms mentioned above, save only a debility (*sust*) of the body. The ague is distinguished from other diseases resembling it, as by the symptoms written above, so also by the urine; for example, when after the fever the urine is reddish in color and a brick-colored sediment (*til*) settles to the bottom. 7. The ague is either quotidian [daily], which comes on mostly in the mornings; or tertian [every other day], which comes on mostly about noontime; or quartan [every two days in between], which comes on once every three days, mostly in the afternoon. 8. If the ague manifests [lit. falls to light] from February until the month of August, it is called the vernal [spring] ague; but that which manifests from August until February is called the autumnal ague. 9. The vernal ague very often passes off

of itself, or by the use of mild remedies, or by dietary regimen (*p'ahriz*); but the autumnal [ague] is very often the contrary, and does not pass away even with tested medicines. 10. The ague alone is not perilous, if no other disease be mixed together with it; but for those who have contracted it after having lain abed a long time with another disease, or who have been seized with another disease together with the ague, the ague is perilous and will last long. 11. It very often happens that even a man of a most robust constitution, when seized with a mild ague, falls at last into a dire straits, and the ague even becomes the cause of his death, or turns into a protracted disease; the reason for this is the patient's disorderly eating and drinking, and the vulgar use of contrary medicines. 12. When the ague manifests, one must not administer medicine immediately unt[il]...

EAP180-1-3-98_011L.jpg

NOTE

- 14 -

NOTE: - 14 -

TEXT

չև որ չ'Հասկանան, թէ յատուկ դող է, և թէ ի՞նչպէս է նրա գալու ժամանակը, ամէն օր է գալիս, թէ օրամէջ, թէ եր- կուօրամէջ: Հիւանդը պէտք է զգուշանայ գէր և դժուարա- մարս կերակուրներից, օրինակի Համար, կաթնից, թանից, մած- նից, պանրից, կաթից, նազուքից, ապուխտից, խոզի մսից, զուր- գիէլից, դոշից, խաւիարից, սաղմոնից (օրագույ), պինդ խաշած, կամ խորված ձուից, վատ և բորբոսնած Հացից և ուրիշ սրանց նմաններից : 13. ԸնդՀակառակը պէտք է գործ ածէ Հիւանդը Հեշտ մարսելու կերակուրներ, բրինձի կամ ձաւարի շորվալ, էփած սակաւ եղով, կամ քախցր ձիթով և կամ ցամաք. իսկ բան- ջարեղէնից և պտուղներից՝ բազուկ, գազար, աւելուկ, շոմին, յուն, դողնուշակ, մամուխ, Հաղարջ, և ծոր. սրանցից էփելու է սը- պաս մէջը քիչ եղ գցած: Մրգեղէնից՝ կարող է գործածել նուռը, նարինջ, ալիբուխարի, Հասած դամասխ (ճանճուր) և լիմոն.

սրանց ջուրը քամէ', մէջը քցէ' շաքար, կամ լաւ մեղր և ջր-
 րախառը խմէ' չափաւոր : Բայց պէտք է որ Հիւանդը դողացնե-
 լուց չորս ժամ առաջ, կամ չորս ժամ յետոյ ուտէ կերակուրը, էն էլ
 չափաւոր : 14. Շատ անգամ պատահում է որ մէկ կամ երկու ան-
 գամ դողացնում է և անց կենում իրան իրան. շատ անգամ էլ
 բերանիցը փսխում է, կամ փորիցը լուծում, կամ իրան ի- րան
 քրտինք գալով և ուրիշ յաջող պատահմունքով լաւա- նում է: 15.
 Երբ սկսես դողին դեղ անելը , նախ և առաջ լաւ Հասկացի'ր
 Հիւանդի դրութիւնը, որոյ մասին դժուարութիւն չես կրել, թէ որ
 զգուշութենով վերահասու ըլիս դողը գալու ժամանակին և
 Հիւանդի ուրիշ նշաններին: Հիւանդի դրու- թեանը մտիկ տալով
 պէտք է գործ ածել Հետևեալ դեղերը: Ա. Հիւանդը թէ որ չունի
 ախորժակ, սիրտը խառնուում է, օրցկացնում , կամ փսխում է,
 կամ բերանը դառն է և զգում է գլխի պտուտ գալ, լեզուն դեղին է,
 կամ սափտակ, էն ժա- մանակ պէտք է տաս բերանից փսխելու
 դեղ Համարաւ 1. կամ 2, կամ 3, և վրէն խմացնես գոլ ջուր, որ կը
 նոստրացնէ ստա- մոքսի մէջը ժողովուած մաղասը և Հեշտ
 դուրս կ'բերէ :

...until they understand whether it is a specific ague, and what the manner of its
 onset is—whether it comes every day, or every other day [tertian], or every
 two days [quartan]. The sick person must beware of fat and indigestible foods,
 as for example: *kat‘n* [dairy/sweet milk], *t‘an* [churned sour
 milk/buttermilk], *matsun* [yogurt], cheese, milk, *nazuk* [rich pastry],
 apukht [cured/dried meat/past■ma], pork, *zurgi■l* [sturgeon
 marrow/fish-back dish], *ghosh* [game/fowl], caviar, salmon (*oragul*),
 hard-boiled or roasted eggs, bad and moldy bread, and other such things. 13.
 On the contrary, the patient must use easily digestible foods: rice or groats
 soup cooked with a little butter, or with sweet [olive] oil, or dry [plain]. And of
 vegetables and garden produce: beet, carrot, sorrel (*aweluk*), spinach,
 cornelian cherry (*yun*), *ghoghnuhak* [mallow/edible wild greens],
 blackthorn (*mamukh*), currant, and barberry; from these a *spas*

[pottage/soup] is to be cooked, putting a little butter into it. Of fruits, one may use pomegranate, orange, *alibukhari* [Bokhara plum], ripe damson (*chanchur*), and lemon; squeeze their juice, add sugar or good honey into it, and drink [it] diluted with water, in moderation. But the patient must eat food four hours before the ague-fit, or four hours after it, and that too in moderation. 14. It very often happens that the chill comes on once or twice and passes away of itself; and very often, by vomiting from the mouth, or purging from the bowels, or breaking out into a sweat of itself, and by other favorable occurrences, [the patient] recovers. 15. When thou beginnest to administer medicine for the ague, first and foremost understand well the condition of the sick person, concerning which thou shalt suffer no difficulty if thou carefully ascertainest the time of the ague's onset and the other symptoms of the patient. Regard being had to the condition of the patient, the following remedies must be employed: A. If the patient hath no appetite, is nauseated, retches, or vomits, or his mouth is bitter and he feeleth a turning of the head [dizziness], his tongue being yellow or white, then thou must give an oral emetic medicine, Number 1, or 2, or 3, and make him drink lukewarm water over it, which will dilute the phlegm/choler [*maghas*] gathered within the stomach and easily bring it forth.

EAP180-1-3-98_011R.jpg

NOTE

- 15 -

NOTE: - 15 -

TEXT

Բ. Եթէ Հիւանդը զգում է մէջքացաւ կամ՝ փորի ոլոր տալ և վքնիլ, էն ժամանակը տուր լուծելու դեղ Համարաւ 4. կամ՝ 5. կամ՝ 6. կամ՝ 7. կամ՝ 8. միայն դողից ազատ ժամանակը: Գ. Երբ դողը վերևը գրած նշանները կունենայ և Հարկաւոր կը Համարուի փսխելու, կամ՝ լուծելու դեղ գործ ածելը և երբ միանգամ՝ տալով էս նշանները չեն քչանալ, էն ժամանակը եր- կու կամ՝ երեք օրից յետոյ կրկին տուր բերանիցը, կամ՝ փո- ռիցը Բանացնելու էլի էն դեղերը: Դ. Աշունքուան դողով Հիւան- դացածը եթէ վերևն գրած

Հնարքն գործ դնելուց յետոյ էլի ունենայ լեզուն սպիտակ և կաշուն մաղասով պատած, դողիցն ազատ ժամանակը տուր Համարաւ 9 դեղը : 16. Դողացնելու միջոցին Հիւանդին պէտք է թողնեն Հանգիստ, չ'պիտի խօսին բարձր ձէնով և չ'պիտի բազմութիւն մօտ ըլին Հիւանդի պառկած տեղը, պատճառը՝ օդը կապականեն անելորդ Հարցմունքներ անելով, կամ՝ շատ խօսացնելով : Չ'պէտք է պառկացնեն կրակից մօտիկ տաքութեան ժամանակը. եթէ ծարաւութիւնը նեղացնէ, թող խմացնեն դեղ Համարաւ 10. կաթնագոլ : 17. Ինչ ժամանակ սկսի քրտինք գալ, շուտ շուտ խմաց- րու Հիւնդին կաթնագոլ՝ 10. Համարաւ դեղը, որ շատ քըր- տինք կ'բերէ : Էս միջոցին չափաւոր ծածկել տուր, որ Հի- ւանդը չմրսի : 18. Ինչ օր որ Հիւանդը չ'լինի դողացնելիս և եղանակն էլ լաւ ըլի, Հիւանդը կարող է տանից դուրս ման գալ և թէ որ կամենայ, կարող է պարապիլ թեթև գործքով էնպէս, որ չը դադրի : Ամպած կամ ցուրտ եղանակում՝ մանաւանդ առա- ւօտները և երեկոյեան պահուն չ'պէտք է տանիցը դուրս գալ թեթև Հագնուած և չ'պիտի պառկի կամ՝ Հանգստանայ թաց և քամու խաղացած տեղում՝ կամ՝ արևի տակը : 19. Երբ տեսնես որ վերոյ յիշեալ դեղերով ստամոքսը և աղիքները իստակութեան անելնորդ և վնասակար մաղասից, բայց դողը էլի չ'անցկացաւ, էն ժամանակը տուր ուժ տուող և դողը կտրող դեղ Համարաւ, 11, կամ՝ 12, կամ՝ 13, կամ, 14, կամ, 15, և կամ՝ 16 : Եթէ պատահի որ Հիւանդի լըն- տերքն ուռչի և բերանիցը վատ Հոտ ըլի գալիս և արիւն գը-

B. If the patient feels a backache, or griping and bloating of the belly, at that time give a purging medicine under Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8, [but] only during the time free from the ague [fits]. C. When the ague has the signs written above and it is deemed necessary to use an emetic or a purging medicine, and when after a single administration these signs do not diminish, then after two or three days give once again those same medicines that operate

through the mouth or through the belly. D. If one sick with the autumn ague, even after employing the remedies written above, still has the tongue white and coated with sticky phlegm, give the medicine under Number 9 during the time free from the ague. 16. During the ague fit, they must leave the patient in quiet; they should not speak in a loud voice, and a crowd should not be near the place where the patient lies, the reason [being] that they foul the air, by asking idle questions, or by making [him] talk much. They must not lay [him] close to the fire during the fever. If thirst troubles [him], let them give to drink the medicine under Number 10, lukewarm. 17. When the sweat begins to break out, frequently give the patient to drink, lukewarm, the medicine under Number 10, which will bring on much perspiration. During this time, have [him] moderately covered, so that the patient does not catch cold. 18. On whatever day the patient has no ague fit and the weather too is fair, the patient may walk out of the house, and if he wishes, he may occupy himself with light work, [yet] so that he does not fatigue himself. In cloudy or cold weather, especially in the mornings and at the evening hour, he must not go out of the house lightly clad, and he should not lie down or rest in a damp and drafty place, or under the [hot] sun. 19. When you see that by the above-mentioned medicines the stomach and bowels have been cleansed of superfluous and noxious phlegm, but the ague has still not passed away, at that time give a strengthening and fever-cutting medicine under Number 11, or 12, or 13, or 14, or 15, or 16. If it should happen that the patient's gums swell, and an ill odor comes from the mouth, and blood...

EAP180-1-3-98_012L.jpg

NOTE

- 16 -

NOTE: - 16 -

TEXT

նալիս, կամ պատահի փորիցը լուծել, պէտք է գործածես բարակ ծեծած գործլի էն եղանակաւ, ինչպէս որ գրած է գործ- լու վերայ էս գրքի երկրորդ մասումն, գլուխ LU. յօդուած 237 : 20. Դողի նշանները որ քշանայ և Հետն էլ պոռագների և քթի վրէն մանր խոցեր դուրս տայ, էս նշան է, որ Հիւանդի դողը անց է

կենում : 21. Շատ անգամ՝ պատահում է, որ Հիւանդը դողից լա-
ւանալուց յետոյ իր անզգուշ խմելուց կամ՝ ուտելուց, կամ՝ շատ
աշխատելուց, կամ՝ երկար ժամանակ ցուրտ և թաց օդի մէջ
կենալուց կրկին է տալի, ուրեմն լաւանալուց յետոյ, մին- չնի ուր
օր պէտք է գործ ածէ զօրութիւն տուող և ամ- րացնող դեղ
Համարաւ 11, կամ՝ 12. կամ՝ 13, կամ՝ 14, կամ՝ 15, կամ՝ 16: Դողի
Համար ամենից գովական դեղ է, եթէ կարողա- նաս գտնել. 109
Համարումը գրուածը : 22. Եթէ վերևի գրած խրատները և
դեղերը զգուշու- թեամբ գործ դնելուց յետոյ օգուտ չ'անեն և դողը
երկարի, Հիւանդը ՀետզՀետէ զօրութիւնից կընկնի և էն
ժամանակը պէտք է Հմուտ բժշկի դիմել :

25. When the fever, and along with it the headache, persists for more than
twenty-four hours, this illness is called *harink* [rheum/catarrhal fever], or
varts'aw. 24. If this illness persists for even longer than twenty-four hours,
remaining in one and the same condition, and continues still in the same state
thereafter, then it will be all the more confirmed that this illness is *harink* or
varts'aw. But we must not immediately insist that it is true *harink*; rather,
with great solicitude we should examine the patient's symptoms and administer
medicine suited to the illness, as is written below.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Բ. Հարինքի կամ վարցաւի վրայ:

CHAPTER II. On Catarrh or [the] Defluxion.

TEXT

25 Երբ տաքութիւնը և Հետն էլ գլխի ցաւիլը երկարի քսան ու
չորս ժամիցն աւելի, էս Հիւանդութիւնը կոչվում է Հարինք, կամ
վարցաւ : 24. Եթէ քսան ու չորս ժամիցն էլ աւելի երկարի էս
Հիւանդութիւնը մի և նոյն դրութեան մէջը մնալով, և նրանից
յետոյ էլի նոյն վիճակումը երկարտեսէ , էն ժամանակը էս
Հիւանդութիւնը Հարինք, կամ՝ վարցաւ ըլիլն առաւել կը-
Հաստատուի. Բայց իսկոյն չ'պէտք է պնդենք թէ ճշմարիտ Հա-

րինք է, այլ՝ մեծ սրտացաւութենով քննենք Հիւանդի նշան- ները
և Հիւանդութեան յարմար դեղ անենք, ինչպէս որ ներ- քը գրած
է :

25. When the fever, and along with it the headache, persists for more than twenty-four hours, this illness is called *harink* [rheum/catarrhal fever], or *varts'aw*. 24. If this illness persists for even longer than twenty-four hours, remaining in one and the same condition, and continues still in the same state thereafter, then it will be all the more confirmed that this illness is *harink* or *varts'aw*. But we must not immediately insist that it is true *harink*; rather, with great solicitude we should examine the patient's symptoms and administer medicine suited to the illness, as is written below.

EAP180-1-3-98_012R.jpg

HEAD

- 17 -

- 17 -

TEXT

23. Երբ մաշի գցելը ուժով է և լիքը, բերանը, որկորը (բողագ) և քիթը չոր, լեզուն խտակ կամ փոքր սպիտակ մաղասով պատած, երեսահարքը և աչքերը կարմրացած, շըն- չառութիւնը դժուար, երբ հագում ըլի չոր, գլուխը պտուտ գալիս և իրան իրան խօսալիս. ջրվէթը գալիս ըլի քիչ և կար- միր, և երբ պատահի, որ մինչևի մութը ջրվէթի վրէն չըլի դուրս գնալիս, էս ժամանակը պէտք է վարուին էսպէս : Ա. Պէտք է խմացնեն Հովացնող բաներ, այսինքն՝ քիչ քացախով, կամ ծորի, կամ լիմոնի, կամ թրթու նոան քամութով խառ- նած ջուր, շաքարով կամ լաւ մեղրով քաղցրացրած: Բ. Հի- ւանդութիւնը թեթևացնելու համար պէտք է տան դեղ հա- մարաւ 17, կամ 18. կամ 19: Գ. Եթէ հիւանդը փորումը կապ ըլի, միջոց առ միջոց խմացրու մէ մէկ փնջան լաւ էփած չոր դամոնի (չորացրած դամբուլ) սև ճանճուռի, կամ ալի- բուխարու քամած ջուրը, կամ ուրը մսխալ

մանանայ մէկ փնջան գոլ ջրով բաց արած, միանգամ :
Հիւանդին կարող էս ուտացնել ալիբուխարի, կամ խորոված
խնձոր: Եթէ վերոյ յի- շեալ դեղերը չ'բանացնեն փորիցը, պէտք է
տաս գրեխ (հոքնայ) Համարաւ 20, կամ 21 դեղով: Եթէ գրեխ
տալ չը գիտենան կամ չ'ճարեն, էն ժամանակը կարողեն մատի
երկարութենով սրած սապոնի վերայ ձէթ քսել և ետևիցը ներս
տալ և թող- նել, մինչև որ լուծէ : Դ. Եթէ էս բոլոր դեղորայքը գործ
ա- ծելով ոչինչ օգուտ չ'բերեն և հիւանդութիւնը երկարի մինչի
երեք օր, էն ժամանակը պէտք է կռնիցը արիւն թողնեն, (հի-
ւանդի կազմուածքին մտիկ տալով մինչև ութսուն մսխալ) և
սպասեն մինչևի տասներկու ժամ. եթէ էս արիւնով էլ հի-
ւանդութեան նշանները չեն քչանալ և թողած արիւնի երե- սին
սպիտակ մէրած մաղաս (մակարոյ) կանգնի, էն ժամանա- կը
կրկին պէտք է թողնեն արիւն : 21. Շատ է պատահում, որ
սաստիկ հիւանդութեան ժա- մանակը հիւանդի մարմնոյ կաշին
կոշտանում է, էս ժամա- նակին բարակ շոր, կամ ամպի կտոր
տաք ջրումը, կամ քա- ցախումը թաց արա՛ և շուտ շուտ քսէ
բոլոր մարմնոյ վրէն, միայն զգուշութենով, որ չ'մրսի, և էլ ոտների
տակին կպցրո՛ւ

23. When the pulse beats strong and full; the mouth, gullet (*boghas*), and
nose [are] dry; the tongue clean or coated with a slight white film; the visage
and eyes reddened; breathing difficult; when the cough is dry; the head spins
and [the patient] babbles to himself; urine is scanty and red, and it happens that
until nightfall he does not go out to pass urine—at such a time, one must
proceed as follows: A. They must give [him] cooling things to drink, that is,
water mixed with a little vinegar, or barberry [juice], or lemon [juice], or the
pressed juice of sour pomegranate, sweetened with sugar or good honey. B. To
alleviate the ailment, they must give remedy number 17, or 18, or 19. C. If the
patient is bound in the bowels (constipated), give [him] to drink from time to
time one cup (*p'njan*) of the strained water of well-boiled dried damson
(*dambul*), black wild plum (*chanchur*), or Bukhara plum (*alibukhari*);

or eight *misqal*s of manna dissolved in a cup of lukewarm water, all at once. You may have the patient eat Bukhara plums or baked apples. If the above-mentioned remedies do not open the bowels, you must give a clyster (*huqna*) with remedy number 20 or 21. If they do not know how to administer a clyster or cannot procure [one], they may then rub oil upon a piece of soap sharpened to the length of a finger, insert it from behind, and leave it until it loosens [the bowels]. D. If, after employing all these remedies, they bring no relief and the sickness lingers up to three days, they must then let blood from the arm (up to eighty *misqal*s, according to the patient's constitution) and wait up to twelve hours; if, even with this bloodletting, the symptoms of the disease do not diminish and a white, curdled crust (*makard*) forms upon the surface of the drawn blood, they must then let blood once again. 21. It often happens during severe illness that the skin of the patient's body becomes rough [and dry]; at such a time, moisten a thin cloth or a piece of sponge in warm water or vinegar, and wipe it frequently over the entire body, yet with caution so that he does not catch a chill; and also apply [it] to the soles of the feet...

NOTE

30576 A 19262 ՀՍԽՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ ՊԵՏ.
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ 3

NOTE: 30576 A 19262 ASSR ACADEMY OF SCIENCES STATE
HISTORICAL LIBRARY 3

EAP180-1-3-98_013L.jpg

NOTE

— 18 —

NOTE: — 18 —

TEXT

թըրթու խմոր շորի վրէն թանձր քսած, կամ՝ մանանեխ և թրթու խմոր միասին շաղախած. տե՛ս Համար 95 27. Հիանդի կերակուրը պէտք է ըլի շատ թեթև և Հեշտ մարսելու, այսինքն՝ լաւ եփած ձաւարի կամ՝ բրնձի շորվայ, (եթէ փորումը կապ չըլի) քիչ եղով, կամ՝ ծծած նուշով. կամ՝ լաւ ձիթով պատրաստած:

կամ լաւ էփած վառելիի և Հաւի մսի մենակ ջուրը, կամ էփած չոր սև դամոսի, կամ ալիչու- խարու ջուրը խմացրու՝ իսկ ուտացնել կարելի է խորոված խնձոր և կոմշի (սերկկի), շաքար կամ լաւ մեղր վրէն արած : 28· Երեք օրը մէկ անգամ տուր լուծելու դեղ Համարաւ 4, կամ 5, կամ 6, կամ 7· կամ 8: Չափտի սրտնեղիս, թէ որ Հիւանդը քիչ է ուտում, կամ թէ մի քանի օր ոչինչ չէ կերել, պէտք աշխատիս միայն, որ Հիւանդը փորումը կապ չ'լինի: 29· Սաստիկ տաքութենի ժամանակը շատ անգամ պա- տահում է, որ Հիւանդի աչքերը կարմրում են, գլուխը և քր- ներակները սաստիկ ցաւում և դուրս տրաքում· Հիւանդի քթիցը բլշում է արիւն, որ օգուտ է և շատ անգամ պատա- Հում է, որ բոլորովին լաւանալու պատճառ է դառնում : 30· Եթէ վրայ եօթն, ինն, կամ վրայ տասնութին, տասնու չորս, կամ վրայ տասնութօթն օրը Հիւանդը զգում է մրսեց- նել, շատ նեղանալ և շփոթուիլ· Եթէ մարմինը փափկում է նամտկում և քոր գալիս ու վերջը լուս է ընկնում՝ շատ քըր- տինք բոլոր մարմնումը, էս պիտի Համարինք նշան, որ Հիւան- դը ազատուեց իրան ցաւիցը : 31· Հարինքը ամէն ժամանակ սկզբումը միատեսակ է շա- րունակուում, բայց Հիւանդութենի երկարանալումը երբեմն ուս են ընկնում, բացի վերևի ասածներն, ուրիշ տեսակ Հի- ւանդութեանց նշաններ էլ, էս ժամանակը պէտք է գործ դնենք նրանց յարմար, ներքը գրուած Հոգացողութիւնը և դեղերը: 32· Եթէ սկզբումն Հիւանդը լեզուն ունենայ դեղին մաղ- ձով պատած և զգում ըլի սրտի խառնուիլ, բերանի դառնու- թիւն, Հոտած բխկացնել, կամ եթէ վեր ածէ բերնիցը մաղձ· ներ- սկից զգայ տաքութիւն և դրսկիցը սառնութիւն, էն ժամա- նակը տուր բերանիցը բանացնելու դեղ Համարաւ 1, կամ 2, կամ 3 : Թէ էս Հնարքով վերևի գրած նշանները չ'ն պակսիլ,

...sourdough spread thick upon a cloth, or mustard and sourdough kneaded together; see Number 95. 27. The patient's food must be very light and easy to digest; that is to say, a soup of well-cooked groats or rice (if there be no costiveness in the belly), prepared with a little butter, or with pounded almonds, or with good olive oil; or give to drink the broth alone of well-boiled pullet or chicken meat, or the water of boiled dried black plums or of *alichu-kharu* [dried sour plums]; and for eating, one may give roasted apples and *komshi* (quince), with sugar or good honey put upon them. 28. Once every three days give a purging medicine, Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8. Thou must not be distressed if the patient eateth little, or if he hath eaten nothing for a few days; thou must only take care that there be no costiveness in the patient's belly. 29. At the time of severe fever, it often happeneth that the patient's eyes turn red, his head and his temples ache severely and [feel as though they would] burst forth; blood gusheth from the patient's nose, which is of benefit, and often happeneth to become the cause of his complete recovery. 30. If on the seventh, ninth, or on the eleventh, fourteenth, or on the seventeenth day the patient feeleth chills, great distress, and confusion; if the body softeneth, becometh moist, and itcheth, and at last a copious sweat breaketh out over the whole body, we must consider this a sign that the patient is delivered from his affliction. 31. The cold-fever at all times continueth in the same manner at the beginning; but as the disease is prolonged, there sometimes appear, besides those things mentioned above, signs of other kinds of ailments as well; at this time we must employ the care and medicines written below, suited unto them. 32. If at the beginning the patient hath a tongue coated with yellow bile, and feeleth nausea of the heart, bitterness of the mouth, foul belching, or if he casteth up bile from the mouth; if he feeleth heat from within and coldness from without, then give an emetic medicine [taken] by the mouth, Number 1, or 2, or 3. If by this means the signs written above do not diminish...

EAP180-1-3-98_014L.jpg

NOTE

- 20 -

- 20 -

TEXT

մէկ սեղանի դդալ մի մեծ բաժակ տաք ջրումը խառնել և նրանով շուտ շուտ բերանը ողողելը շատ օգուտ է: 56. Ինչ ժամանակ որ տաքութիւնը քշանում է և ցաւի ուրիշ նշաններն էլ չեն նեղացնում, միայն Հիւանդը շատ անգօր է, չունի ախորժակ և տեղիցը որ վեր է կենում . գլու- խը պտուտ է գալի և սիրտը նեղանում, աչքերը պղտոր է, երբ աչքը խփում է՝ գեշն է տալի, (իրան իրան խօսում է) էն ժամանակը պէտք է Հիւանդին տան գօրացնող դեղ:—Ա. Ոտների ձուկ մսերի վրէն, կամ՝ ոտների տակին կպցնեն թթու խմոր մանանեխով պատրաստած, (տե՛ս Համար 95. և թողնեն վրէն, մինչև որ լաւ կարմրի : Եթէ էն կպցրած տեղը բշտէ և ջրով լքցուի, մկրատով կտրեն կաշին, որ ջուրը դուրս գայ, յետոյ նրա վրէն դնեն շորի, կամ՝ կաղամբի, կամ՝ բազուկի տե- րևի վրայ քսած ալանի կարագ, կամ՝ Հում՝ կաթնի սեր, կամ՝ սպեղանի (մՀլամ) Համարաւ 24. և օրը երկու անգամ՝ փոխեն մինչևի լաւանալը : Բ. Հիւանդի անգօրութեան ժամանակը պէտք է խմացնեն մէմէկ գդալ լաւ գինի ջրախառն. կամ՝ Բաց չայ կինամոնից, եղեսպակից թոյլ պատրաստած, շաքարով կամ՝ լաւ մեղրով, մէկ կամ՝ երկու բաժակ, և փոքր ինչ էլ լաւ գի- նի խառնեն. կամ՝ խմացնեն դեղ Համարաւ 11, կամ՝ 12, կամ՝ 13, և կամ՝ 14 : 57. Ինչ ժամանակ Հիւանդը ՀետզՀետէ լաւանայ, պէտք է չափաւոր ուտացնեն թեթև կերակուրներ, օրինակ՝ Բրնձով, կամ՝ ձաւարով շորվայ, մէջը քիչ եղ քցած, վառեկի, կամ ոչխա- րի մսով էփած շորվայ, և պաս օրը լաւ ձիթով էփած շորվայ: Մէ քանի օրից յետոյ Հիւանդի դրութեանը մտիկ տալով, կարելի է քիչ քիչ ուտացնել լաւ էփած վառեկի, Հաւի, ոչխարի, նա և տաւարի միս . միայն չ'պէտք է ուտէ Հիւանդը պինդ և դժուարամարս կերակուրներ, այսինքն՝ խոզի միս, ապուխտ, պարարտ (չաղ) թռչունք, զուրգել, դոշ, խաւիար,

սաղմոն, կարմրախեչտ, և կապուտ ձուկը, էնպէս էլ պինդ եփած, կամ՝ խորոված ձու, փլաւ և ուրիշ սրանց նմանները մինչևի Հիւանդի ուժը լաւ տեղը գայ : 58. Երբ Հիւանդութեան յարմար պահպանութիւնը և դեղերը ամէնը գործ դնելուց յետոյ մաջի պինդ գցելը փո-

...to mix one tablespoon in a large glass of warm water and to gargle the mouth frequently with it is very beneficial. 56. When the fever diminishes and the other symptoms of the illness no longer trouble [the patient], but the sick person is only very feeble, has no appetite, and when rising from bed his head spins and he feels faint [lit. his heart narrows], his eyes are dim, [and] when he closes his eyes he falls into delirium (talks to himself), then one must give the sick person strengthening medicine:— A. Apply to the calves of the legs [lit. the fish-flesh of the legs] or to the soles of the feet sour dough prepared with mustard (see Number 95) and leave it on until it becomes thoroughly red. If that place of application should blister and fill with water, snip the skin with scissors so that the water may come out; then place over it unsalted butter, or raw milk cream, or plaster (salve) Number 24 smeared upon a cloth, or upon a cabbage or beet leaf, and change it twice a day until it heals. B. During the sick person's feebleness, one must have [him] drink a spoonful of good wine mixed with water; or weak tea made from cinnamon [and] sage, with sugar or good honey, one or two glasses, and mix in also a little good wine; or have [him] drink the medicine under Number 11, or 12, or 13, or 14. 57. When the sick person gradually recovers, one must feed [him] moderate amounts of light foods: for example, soup with rice or cracked wheat, with a little butter cast into it; soup cooked with pullet or mutton meat; and on fast days, soup cooked with good olive oil. After a few days, considering the condition of the sick person, one may feed [him] little by little well-cooked pullet, chicken, mutton, and also beef; only the sick person must not eat heavy and hard-to-digest foods, that is to say: pork, cured meats [pastirma], fat fowls, *zurgel*, *ghosh*, caviar, salmon, trout, and carp [lit. blue-fish], as well as hard-boiled or fried eggs, pilaf, and other such things, until the strength of the sick person is well restored. 58. When, after having employed all the proper care and medicines for the illness, the binding of the bowels [constipation]...

NOTE

- 21 -

[Page] 21

TEXT

խուի և ՀետզՀետէ թուլանայ, լեզուն չորանայ, ներս քաշուի և դողայ, ձէնը փոխուի և սկսի Հն ալ, պոնգները քաշ ընկնին, քիթը սրուի և սլուլիկանայ, ճակատի վրէն լուս ընկնի սառը քրտինք, և ձեռները ման ածէ երեսաՀարքի, կամ ծածկոցի վը- ըէն և մատները շարժէ իբրև թէ մէկ բան գջլելու. ուշքը կորցնէ, անկողնումը փորից լուծէ, կամ ջրիթք գնայ և ուզենայ շուտ շուտ տեղը փոխել. էս նշանները ցոյց են տալիս, որ Հի- ւանդը շատ դժուար տեղն է : 39. Հարինքի առաջ գալուն շատ տեսակ տեսակ պատճառներ են ըլլում. օրինակ՝ չափ սղանց սաստիկ աշխատիլը, շատ շոք և չոր ամառուան եղանակը, տաքացնող և ազդու (թէժ) խմիչ- քներ աւերուած և ապականած ուտելիքները, նեղուածք, թաց և կեխտոտ տեղ կենալը. քրտնած կամ դադրած ժա- մանակը սառը ջուր խմելը *), բաց օդումը, կամ թաց տեղ պառկիլը, արևի խփելը և էլ էս տեսակ տարափոխիկ Հիւան- դութենից փոխուելուց անպատրաստ կենալը :

[... be struck dumb?] and gradually grow weak; the tongue become dry, drawn inward, and tremble; the voice alter and he begin to pant; the lips droop; the nose grow sharp and pinched; a cold sweat break out upon the forehead; and he pass his hands over the bedclothes or the coverlet and move his fingers as if to pluck something; he lose his senses; void his bowels or pass urine in bed, and desire to change his place very frequently; these signs show that the sick man is in a very desperate state. 39. There are many diverse causes for the onset of [this] burning fever [*harink*]: for example, excessive and violent labor; very hot and dry summer weather; heating and potent (fiery) drinks; spoiled and corrupt foods; dwelling in a cramped, damp, and filthy place; drinking cold water while sweating or fatigued;* lying down in the open air or in a damp

place; sunstroke; and also being unprepared against catching such contagious diseases.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Գ. Մրսելուց յառաջացած դողի եւ հագի վրայ.

CHAPTER III. On the Shivering [or Chills] and Cough Arising from Catching Cold.

TEXT

40. Մրսելուց յառաջացած դողի նշաններն են. երբ Հի- ւանդը բոլոր մարմնումը ճմլոտացնում է ինչպէս սովորական դողի ժամանակը, և միև նոյն ժամանակումն ունենում է Հար- բուղի Հազ և գիշերները տալիս է տաքութիւն : 41. Էս Հիւանդութիւնը լուս է ընկնում եղանակների փո- փոխուելու ժամանակը. մանաւանդ երբ սաստիկ շոք և տաք եղանակը յանկարծ ցրտում է, կամ խոնաւանում : Էս ցաւը շատ է պատահում նոյնպէս և նրանց, որոնք սաստիկ աշխատելուցը տաքանում են, քրտնում, կամ երկար ժամանակ արևի տակ կենում, կամ չափազանց թէժ (թունդ) և տաքացնող խը- միչք գործ ածում, կամ թաց և մանաւանդ Հովի փչած տե-

40. The symptoms of chills arising from catching cold are: when the patient feels a creeping, shivering sensation throughout the entire body, as during ordinary chills, and at the same time has a catarrhal cough and runs a fever at night. 41. This illness comes to light during the changing of the seasons, especially when intensely sultry and hot weather suddenly turns cold or damp. This affliction likewise occurs frequently among those who grow hot and sweat from heavy labor, or stay under the sun for a long time, or partake of overly fiery (strong) and heating drink, or [remain in] damp, and especially drafty, windy places...

NOTE

*) Բաղնսից դուրս գալիս, դադրած, քրտնած. կամ սաստիկ տաքացած ժամանակը սառը ջուր խմելը սաստիկ վնաս է. Էս

Ժամանակը եթէ ծարաւ է ոք, թող խմէ քիչ եւ կամաց կամաց, եւ
էլ ջուրը սառը չըլի, մինչեւ անգամ ձիուն եւս չեն խմացնում ջուր
դադրած ժամանակը:

*) Upon coming out of the bath, [or] when weary, sweating, or severely
overheated, drinking cold water is exceedingly harmful. If anyone is thirsty at
such a time, let him drink little and by slow degrees, and let the water not be
cold; indeed, even a horse is not given water to drink when it is weary.

EAP180-1-3-98_015L.jpg

NOTE

- 22 -

- 22 -

TEXT

դում պառկում, էնպէս էլ երբ աշունքը կամ ձմեռը կրակիցը
խիստ մօտիկ պառկում են կամ յանկարծ տաք տեղից առանց
Հագնուելու դուրս են գնում ու մրսում և քրտինքը սառեց- նում,
կամ երբ անձրևիցը դրջուած շորերը չեն փոխում ու նրանով
պառկում են, կամ երբ սաստիկ ցուրտ և խոնաւ (նամ)
եղանակին երկար ժամանակ դուրսը աշխատելուց յետոյ՝ երբ
տունեն գնում, փոխանակ կամաց կամաց տաքանալու, իսկոյն
կրակի մօտ են նստում կամ պառկում: Էս պատճառներիցը
առաջացած Հիւանդութիւնը երբեմն ըլլում է տեղական (Localis)
և երբեմն ընդՀանուր (universalis) որ տարածուում է: 42. Էս
ցաւով Հիւանդացածին քիչ մրսացնում է, թեթև ճմկոտացնում և
բոլոր մարմինը ծանրանում . գիշերները տաքութիւն է տալիս և
գլխի առաջի կէս մասը և մէջքը ցա- ւում: Երբեմն էլ պատահում
է, որ մարմնոյ ամէն տեղերը ցա- ւում են, կամ ցաւը մէկ տեղից
միւս տեղն է փոխուում, քը- թիցը ծլուլ է գնում, աչքերը կարմրում
և արտասունք գալիս, կուլ տալումը դժուարանում է և կուրծքը
ունենում է ափած (բռնած) և ծանրացած : Էս նշանները ամէն

մարդու կազմ- մուածքի յարմար մէկի վերայ երևումեն սաստիկ և ծանր և միւսի վերայ թեթև : Հիւանդը զգում է բերանի դառնութիւն. կերակրից զգում է, լեզուն ունենում է սպիտակ մաղասով կամ դեղին մաղձով պատած և մարմնոյ մորթը չոր : 43. Էս Հիւանդութիւնը բժշկելու Հնարքներն են : Ա․ Պէտք է աշխատիլ ստամոքսումը մօտ էլած մաղասը (բալդամ) քանդել, և փափկացնել մարմնոյ մորթը, որ Հեշտ քրտինք գալ, ուստի Հիւանդին պէտք է խմացնեն ջրի տեղ եփած գա- րեջուր (տե՛ս, Համար 18.) ամէնհիցը լաւ է թանթրվենու ծաղ- կից պատրաստած չայ քացախով և մեղրով խառնած, (տե՛ս Համար 25) : Գիշերը պառկելու ժամանակը կետուակէս քացախ և տաք ջուր խառնած քսեն մարմնոյ վերայ շորի կտորով. կամ սպունգով, (ամպ) առաւել ցաւած տեղերին: Բ․ Հիւանդին տան լուծելու դեղ Համարաւ 4, կամ 5, կամ 6, կամ 7. և կամ 8. որ և կրկնեն երեք կամ չորս օրը միանգամ, քանի որ փորումը կապ լինի Հիւանդը : Գ․ Ինչ ժամանակ Հիւանդը զգում ըլի դառնութիւն, չունենայ ախորժակ, սիրտը խառ-

[... in which they] lie down; likewise, when in the autumn or winter they lie too close to the fire, or suddenly go outside from a warm place without wrapping up, catch a chill, and let their sweat grow cold; or when they do not change their clothes that have been drenched by the rain and lie down in them; or when, after working outside for a long time in exceedingly cold and damp (humid) weather, upon returning home, instead of warming themselves gradually, they immediately sit or lie down near the fire. The sickness arising from these causes is sometimes local (*Localis*) and sometimes general (*universalis*), which spreads [throughout the system]. 42. One stricken with this affliction suffers from slight chills, mild aches and bruised sensations, and heaviness throughout the whole body; at night fever sets in, and the front half of the head and the back ache. It also sometimes happens that all parts of the body are in pain, or the ache shifts from one place to another; the nose runs with mucous, the eyes grow red and watery, swallowing becomes difficult, and

the chest feels constricted (tight) and heavy. In accordance with each person's constitution, these symptoms appear severe and heavy in one, and mild in another. The patient senses a bitterness in the mouth, feels a disgust toward food, the tongue is coated with white phlegm or yellow bile, and the skin of the body is dry. 43. The means for curing this sickness are: A. One must endeavor to dissolve the phlegm (*balgham*) accumulated in the stomach and soften the skin of the body so that perspiration may readily flow; therefore, instead of water, the patient should be given to drink boiled barley-water (see No. 18); best of all is a tea prepared from elderflowers mixed with vinegar and honey (see No. 25). At night, when going to bed, let them rub upon the body—with a piece of cloth or a sponge (*cloud*)—a half-and-half mixture of vinegar and warm water, especially upon the most painful parts. B. Let them give the patient a purgative medicine, Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8, which they should repeat once every three or four days, as long as the patient remains constipated in the bowels. C. Whenever the patient feels a bitterness [in the mouth], has no appetite, and feels nausea [...]*

EAP180-1-3-98_015R.jpg

NOTE

- 25 -

NOTE: - 25 -

TEXT

նուում ըլի և Հետն էլ լեզուն սպիտակ մաղասով կամ՝ դեղին մաղձով պատած, էն ժամանակը պէտք է տան բերանիցը բանացնելու դեղ Համարաւ 1. կամ՝ 2. կամ՝ 3 : 44. Ուտելիքի կողմանէ Հիւանդը պահեցողութիւն պիտի անէ էնպէս, ինչպէս գրուած է երկրորդ գլխումը 27 յօդուա- ծումը : 45. Լաւ նշան է, թէ որ Հազի Հետ գալիս ըլի խուխ և մարմնոյ վրէն լուս ընկնում՝ ըլի խոնաութիւն կամ՝ քրտինք, էն ժամանակը իրան իրան եկած խորիւր չկտրուելուն պէտք է օգնել գործ ածելով էն դեղերը, որոնք ունին քրտինք բերելու և մաղասը քանդելու զօրութիւն : 46 Էս ցաւով Հիւանդացածին չ'պէտք է տան թէժ (թունդ) և

տաքացնող խմիչք. Հիւանդը տանից չափտի դուրս գալ խոնաւ եղանակում, մանաւանդ թեթև Հագնուած, և բնա- կարանի միջի տաքութիւնն էլ պէտք է ըլի չափաւոր: 47. Շատ է պատահում, որ քառասունումէկ յօդուածու- մը գրած պատճառներիցը յառաջանում է միայն Հազ և չէ ունենում՝ Հետը էս Հիւանդութեան միւս նշանները, որոնք քառասունումէկ յօդուածումը յիշուած են : Թէպէտ Հազը մէնակ չէ էնքան երկիւղալի, միայն կ'նեղացնէ և թէ որ երկար ժամանակ թողնեն առանց դեղ անելու, Հիւանդին մեծ փոր- ձանքի մէջ կ'զգէ ուրեմն չ'պէտք է ասեն, թէ էս Հազը թեթև Հիւանդութիւն է, այլ սկզբիցը, երբ որ լուս ընկնի, գործածեն մրսելուցը առաջացած գողի և Հազի Համար գրած միջոցները:

48. That disease which renders drawing breath, speaking, and swallowing difficult is called sore throat [*bkats'aw*] or quinsy [*khunak*]. 49. This disease arises from diverse causes, and together with it, symptoms of other diseases also come to light, to which the administering of remedies must be adapted. 50. If the throat be entirely inflamed on all sides, that

HEAD

ԳԼՈՒԽ Դ. Բկացաւի կամ խունակի վրայ.

CHAPTER IV. On Sore Throat or Quinsy.

TEXT

48. Էն Հիւանդութիւնը, որ շունչ քաշելը, խօսելը և կուլ տալը դժուարացնում է՝ կոչուում է բկացաւ կամ խունակ : 49. Էս Հիւանդութիւնը առաջանում է զանազան պատ- ճառներից և նրա Հետ 'ի միասին լուս են ընկնում՝ ուրիշ Հի- ւանդութեանց նշաններ էլ, որոնց պէտք է յարմարացնել դեղ անելը : 50. Եթէ բուկը բոլորովին ամէն կողմից բորբոքած ըլի, էն

48. That disease which renders drawing breath, speaking, and swallowing difficult is called sore throat [*bkats'aw*] or quinsy [*khunak*]. 49. This disease arises from diverse causes, and together with it, symptoms of other

diseases also come to light, to which the administering of remedies must be adapted. 50. If the throat be entirely inflamed on all sides, that

EAP180-1-3-98_016L.jpg

NOTE

- 24 -

NOTE: - 24 -

TEXT

Ժամանակը երկիւղալի է և մինչև անգամ՝ մահ է պատճառում, մանաւանդ՝ երբ տաքութիւնը երկար է քաշում : Հիւանդի երեսահարքը և բուկը ուռչում է, շունչ քաշելը շատ ծան- րանում է. Հիւանդն ինքն իրան խօսում է և դուրս Հանում՝ ուռած լեզուն, բերանիցը շփինքը է գնում՝ և շփոթում է. խօ- սելը դժուարանում է, ձէնը փոխում, և Բարականում. մաջէն գցում է շտապով և թոյլ : Էսպէս նեղացած ժամանակը պէտք է շուտ արին թողնեն կոնիցը կամ՝ շինքին կպցնեն կօտօշ, կամ՝ եթէ կարողանան գտանել տզրուկ, տասը Հատ, Հիւան- դի դրութեանը մտիկ տալով, և յետոյ դնեն բկի վրէն թթու խմոր մանանեխով շաղախած, ինչպէս գրած է 36 յօդուածու- մը : Օրը չորս անգամ պէտք է գրէխ (Հոգնայ) տան (տե՛ս Հա- մար. 20, կամ՝ 31.) և էլ առնեն 26 Համարում՝ նշանակած ծաղկունքն, վրէն կէծ ջուր ածեն և բուղ տան քնթումը. Ժա- մանակ առ ժամանակ էլ բերանումը գուր անել և ողողել տան կաթնով, կամ՝ մեղրը խառնած գոլ ջրով, կամ՝ 27, կամ՝ 28, Համարում՝ գրուած դեղով : 51. Եթէ բկի բորբոքումը չըլի էնքան սաստիկ. և Հիւան- դը կարողանում ըլի բերանը բաց անել, ուտելիքը և խմելիքը առանց մեծ դժուարութեան կուլ տալ, էն ժամանակը տընդ- գեն բկի մէջը. թէ որ կատիկի վրէն, կամ՝ նրա աջ կամ՝ ձախ կողմումը ուռած է կամ՝ կարմրացած, ցաւում է և կուլ տալը արգելում, Հիւանդը թող բերանումը շուտ շուտ գուր անէ և

ողողէ, 27, կամ 28 Համարումն նշանակած դեղով և կերա- կուրը
գործածէ՝ 27 յօդուածումը գրածին պէս, օրը երկու անգամ՝
ոտները մինչև ծնկները տաք ջրումը դարսէ կէս ժա- մաչափ. եթէ
էս Հնարքները գործ դնելուց յետոյ քսանուչորս ժամուան մէջ
Հիւանդութեան նշանները չեն չքանալ, կոնի- ցը արիւն թող և բկի
վրէն դի՛ր թրթու խմոր մանանեխով շաղախած. տե՛ս Համար 95
52. Եթէ երեք, կամ՝ չորս օրից յետոյ մաջէն գգէ զօրեղ, Բայց
միօրինակ և ծանր, մարմնոյ տաքութիւնը և բկի ցաւը քչանալ, և
էն տեղի երակը, ինչ տեղ որ Հիւանդը բկումը ցաւ էր զգում, զցում
է մաջի երակի նման, էն ժամանա՛լը պէտք է գուշակենք, թէ
նշան է, որ էն տեղը թարախ պիտի դնէ,

[This] time is perilous and even causeth death, especially when the fever
lasteth long. The patient's countenance and throat swell up, and breathing
becometh exceedingly heavy. The patient talketh to himself and sticketh out
[his] swollen tongue; slobber runneth from [his] mouth and he becometh
confused; speech becometh difficult, [his] voice altereth and groweth thin;
[his] pulse beateth hurried and weak. In such sore distress, blood must quickly
be let from the arm, or cupping-glasses applied to the nape of the neck, or, if
leeches can be found, ten pieces [thereof], according to the patient's condition;
and thereafter let sourdough kneaded with mustard be placed upon the throat,
as is written in Article 36. Four times a day an enema must be given (see
Number 20, or 31), and likewise let them take the flowers designated in
Number 26, pour boiling water thereon, and let the steam be inhaled into the
nostrils. From time to time, let them also cause [him] to hold in the mouth and
gargle with milk, or with lukewarm water mixed with honey, or with the
medicine written in Number 27, or 28. 51. If the inflammation of the throat be
not so severe, and the patient be able to open [his] mouth and swallow food
and drink without great difficulty, then let them examine the inside of the
throat. If upon the uvula, or upon the right or left side thereof, it be swollen or
reddened, paineth, and hindereth swallowing, let the patient frequently hold in
the mouth and gargle with the medicine designated in Number 27, or 28, and
let him partake of food according to what is written in Article 27; twice a day

let him steep [his] feet up to the knees in hot water for about half an hour. If after employing these means the signs of the disease do not vanish within twenty-four hours, let blood from the arm and place upon the throat sourdough kneaded with mustard; see Number 95. 52. If after three or four days the pulse beateth strong, yet uniform and heavy, the fever of the body and the pain in the throat diminish, and the vessel in that spot where the patient felt pain in the throat throbbeth like the pulse of the wrist, then must we conjecture that it is a sign that pus is about to form in that place,

EAP180-1-3-98_016R.jpg

NOTE

- 25 -

NOTE: 4

TEXT

և ուռուցք դառնայ, ուստի Հարկաւոր է գործ դնել կակղա- ցնող դեղեր. շուտ շուտ բերանը և բուկը ողողել տալու է 29 Համարումը գրուած դեղով և բկի վրէն դրսից դնելու է կակղացնող թանձրաթան (խաշիլ), տե՛ս Համար 34 : Երբ տես- նես, թէ բկի մէջը ցաւած տեղը դուրս տուած սպիտակ կո- ծիծները քշանում են, գիտացի՛ր, որ թարախ պիտի բռնէ, որ և երբ Հասնի և պատռուի ուռուցքը, շուտ շուտ ողողել տո՛ւր բերանը մինչևի բուկը. 27, կամ 28 Համարումը գրած դեղով : 35. Երբեմն կատիկը և բուկը ներսից իրանց բնական ը- ռանգը չեն ըլում՝ փոխած, բայց միայն կուլ տալը դժուարա- նում է. էս կ'պատահի կատիկի սառութենից կամ ուռչելուց, կամ խուկերից (մսանք): Էս ժամանակին թէ Հիւանդը չէ զգում՝ գլխացաւ և տաքութիւն, նստացրու տաք ջրումը մինչևի կըռ- ները և շուտ շուտ բերանը ողողել տո՛ւր 27, կամ 28 Համա - րումն նշանակած դեղով, տաք տաք : 34. Եթէ բկացաւ ունեցողներից ոմանց վերևը գրած նը- շաններիցը ջոգ պատահի և ախորժակի կապուիլ և սրտի խառնուիլ. և լեզուն էլ պատած ըլի սպիտակ կամ դեղին մա-

դասով, պէտք է տաս բերանիցը բանացնելու դեղ. տե՛ս Համար 1, կամ 2 և կամ 3 : 35. Երբ Հիւանդը զգում է լաւութիւն, ուտելիքի կողմա- նէ պիտի վարուիս էնպէս, ինչպէս որ 37 յօդուածումը գրած է և զգուշացնես մրսելուցը :

36. A piercing [pain] in the chest like a spit, and along with it a feeling of heat throughout the entire body, is called an inflammatory stitch [*khet'k*]. 37. This illness begins, according to the degree of inflammation, with shivering, anxiety [or nausea], and agitation; it gives off heat and brings chills; the pulse (*namz*) of the arm feels full and strong; the entire chest together, or one side of it, pains severely; when drawing breath, the pain in-

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ե. Կուրծքի բորբոքային ծակոցի վրայ.

CHAPTER V. On Inflammatory Stitch of the Chest [Pleurisy].

TEXT

36. Կուրծքի շամփուրի պէս ծակելը և Հետն էլ բոլոր մարմնոյ տաքութիւն զգալը կոչուում է բորբոքային խէթք: 37. Էս Հիւանդութիւնը սկսուում է, բորբոքման աս- տիճանի Համեմատ, դողացնելով, սրտնեղութենով և շըփո- թուելով. տաքութիւն է տալիս և մրսեցնում. բազկի երակը (նամզ) զգում է լիքը և ուժով. ողջ կուրծքը միասին, կամ նրա մէկ կողմը ցաւում է սաստիկ. շունչ քաշելիս ցաւը շա-

and become a swelling, wherefore it is necessary to employ softening medicines. Have [the patient] rinse the mouth and throat very frequently with the medicine written in number 29, and upon the throat from the outside apply a softening poultice (*khashil*), see number 34. When thou seest that the white pustules erupted upon the afflicted place inside the throat are diminishing, know that it is about to suppurate; and when the swelling matures and ruptures, have [the patient] rinse the mouth all the way to the throat very frequently with the medicine written in number 27 or 28. 35. Sometimes the uvula and the throat inside have not changed their natural color, but only swallowing becomes difficult; this happeneth from coldness of the uvula, or from swelling,

or from glands (*msank'*). At this time, if the patient feeleth no headache and fever, seat [him] in warm water up to the loins, and have [him] rinse the mouth very frequently with the medicine indicated in number 27 or 28, [administered] quite warm. 34. If, in some of those having a sore throat, there occurreth—apart from the signs written above—also a loss of appetite and nausea, and the tongue be likewise coated with white or yellow phlegm, thou must administer by mouth a purgative medicine; see number 1, or 2, and or 3. 35. When the patient feeleth improvement, in the matter of food thou must proceed as is written in article 37, and guard [him] against catching cold.

NOTE

4

NOTE: 4

EAP180-1-3-98_017L.jpg

NOTE

- 26 -

NOTE: - 26 -

TEXT

տանում է, շունչը պահելիս կամ՝ դուրս թողնելիս քշանում է, չոր
Հագագնում է և երբեմն էլ Հագի Հետ գալիս է արին, ունենում է
գլխացաւ, բերանը ցամաքում է և երեսահարքը կարմրում,
խօսում է ինքն իրան. բոլոր մարմնոյ մորթը ունենում է չոր,
ջրվէթը քիչ և կարմիր : Էս նշանները գիշերները ա- ռաւել
սաստկանում են, երբեմն էլ սիրտը խառնում է կամ՝ փորիցը
լուծում : 58. Եթէ կուրծքի ծակոցը յառաջ եկած լինի քամուց կամ՝
ստամոքսի և աղիքների մէջ ժողովուած մաղասից, էս
Հիւանդութիւնը կ'ջնկուի բորբոքային կուրծքի խէթքից նը-
րանով, որ նրա պէս չէ դողացնում և շունչ քաշելիս էլ կուրծ- քը չէ
ցաւում : 59. Եթէ կուրծքի բորբոքային ծակոց ունեցողի կուրծքը
լաւ լիքը բերած ըլի և ուրիշ պատճառաւ վնասուած չըլի և էս
Հիւանդութենից առաջ չըլի կուրծքի ցաւով Հիւանդացած, էն

Ժամանակը Հեշտութեամբ կ'լաւանայ գործ դնելով օգտա- կար
 միջոցներ 60. Սկզբից Հեշտ գուշակելու Համար, թէ արդեօք ինչ
 պիսի՞ վերջ կունենայ էս Հիւանդութիւնը, պէտք է ուշա- դրութիւն
 անել ներքը գրած նշաններին : Ա. եթէ Հիւան- դութեան
 երկրորդ, երրորդ, կամ՝ չորրորդ օրը Հիւանդի բեր- նիցը գայ
 թանձր սպիտակագոյն խորիս և մէջը երևում ըլի մազի պէս
 բարակ արեան նշաններ, կամ՝ թէ որ խորիսը գալիս ըլի
 Հեշտութեամբ, լաւ նշաններ են. բայց թէ որ գալիս ըլի մէնակ
 արիւն, կամ՝ դեղին, կամ՝ կանաչ և կամ՝ սեւ խորիս, նշանակում
 է, որ վերջը վատ է : Բ. Եթէ Հիւանդի բերնից մինչևի չորրորդ օրը
 ամենևին խորիս չգայ, առաւել երկիւղալի է, բայց թէ որ էս
 միջոցին ջրվէթքը գալիս ըլի բաւական, որ և թէ վեր առնեն
 պահեն և տասներկու ժամից յետոյ տեսնեն տակը աղոյի (ա-
 դիս) գունով դիրտ նստած, էս շատ լաւ նշան Համարելու է և
 յուսալի է որ Հիւանդը վրայ եօթը, կամ՝ վրայ իննը, կամ՝ վրայ
 տասնութէլ օրը կ'լաւանայ քրտնքով : Բայց եթէ քրտին- քը
 Հիւանդացած օրիցը երևայ և նրանով ցաւը չ' քշանայ, էն
 Ժամանակը էլի երկիւղալի է : Գ. Երբեմն էլ պատահում է, որ
 ոմանք քթիցը արիւն բլշելով լաւանում են էսպիսի Հիւանդու-
 ...[he] bears [it]; upon holding the breath or letting [it] out, it diminishes; it
 causeth a dry cough, and at times blood also cometh with the cough; he hath a
 headache, the mouth drieth up, and the visage becometh red; he talketh to
 himself; the skin of the entire body is dry, the urine scanty and red. These
 symptoms become more severe at night, and at times [he] feeleth nausea or
 hath a looseness of the bowels [diarrhea]. 58. If the stitch in the breast hath
 arisen from wind, or from phlegm [mucus] gathered in the stomach and the
 bowels, this malady shall be distinguished from the inflammatory stitch of the
 breast by this: that it doth not cause trembling [chills] as that doth, nor doth the
 breast pain upon drawing breath. 59. If the chest of one having an
 inflammatory stitch of the breast be well-developed [full], and hath not been
 damaged by any other cause, and he hath not been sick with a disease of the

breast prior to this malady, then he shall easily recover by the application of beneficial remedies. 60. In order to foretell easily from the beginning what manner of end this malady may have, heed must be paid to the signs written below: A. If, on the second, third, or fourth day of the malady, thick, whitish phlegm cometh from the sick man's mouth, and within it appear hair-thin streaks of blood, or if the phlegm cometh easily, these are good signs; but if there cometh only blood, or yellow, or green, or black phlegm, it signifieth that the end is bad. B. If no phlegm whatsoever cometh from the mouth of the sick man until the fourth day, it is more perilous; but if during this time the urine cometh sufficiently, and if they collect and keep [it], and after twelve hours see that a dregs of the color of *aghri* (brick) hath settled at the bottom, this is to be accounted a very good sign, and it is to be hoped that the sick man shall recover through sweating upon the seventh, or upon the ninth, or upon the eleventh day. But if the sweat appeareth from the day he fell sick, and the pain doth not diminish thereby, then it is still perilous. C. At times it also happeneth that some recover from such a malady by a gushing of blood from the nose...

EAP180-1-3-98_017R.jpg

NOTE

- 27 -

NOTE: - 27 -

TEXT

թենից: Դ. կուրծքի խէթքը եթէ մէկ տեղից միւս տեղն է թոշում, էս
էլ լաւ նշան է: Եթէ չէ քշանում՝ մէկ տեղ ծակոցը և
ընդհակառակն ուրիշ մէկ կամ՝ շատ տեղեր էլ միօրինակ
սաստիկ լուս է ընկնում, էն ժամանակը ծակոցի սաստկութեանը
և դողի աւելնալուն Համեմատ Հիւանդի դրութիւնն էլ կը լինի
երկիւղալի : 61. Էս Հիւանդութեան բժշկելու եղանակն էս է: Ա·
Հի·ւանդի ուտել խմելումն պէտք է պահպանել զգուշութեան էն
կարգը, ինչպէս որ գրած է 27 յօդուածումը և շուտ շուտ խմաց-
նել 18 Համարաւ դեղը: Բ. Դողը թողնելուց յետոյ արիւն առնեն էն
կոնիցը, որ կողմը որ աւելի է զգում՝ ցաւ : Եթէ արիւն թողնելուց

յետոյ էլ ցաւը չքանայ և Հետն էլ ունենայ չոր Հագ, Բազկի երակը
 դցում ըլի շուտ շուտ և ուժով, Էն ժա- մանակը կրկին անգամ
 արին թողնէ՛ն էլի Էն կոնիցը : Եթէ սրանով էլ Հիւանդութեան
 նշաններն չեն քանայ, վրայ երեք անգամ՝ պէտք է թողնեն
 արին : Բայց եթէ առաջին անգամ՝ արին թողնելով Հիւանդը
 լաւութիւն տեսնէ , երկրորդ ան- գամ՝ թողնելը ատելորդ է : Եթէ
 Հիւանդն Հագալիս խորխում՝ է արինախառն, արին թողնելը
 շատ Հարկաւոր է: (թէ խոր- խը գալիս ըլի թանձր, դեղին և
 արինախառն, արին թող- նելը վնասակար է, Էնդոր որ իրան
 իրան ժաժ ընկած խորխը կտրէ կտրուիլ: Գ. Արին թողնելուց
 յետոյ, եթէ մարմնոյ տաքութիւնը պակսի, Բայց ցաւը չթեթևանայ,
 պէտք է, ինչտեղ որ ցաւում է, Էն տեղի վրայ կպցնեն ձեռի չափով
 23 Համարաւ դեղը և թողնեն վրէն մինչև կաշին լաւ բշտի, և
 վարուի՛ն Էն- պէս, ինչպէս գրած է 37 յօդուածումը, իսկ թէ որ
 դժուա- րանան Էս դեղը գործածել, թող քսեն Էն տեղը, ինչ տեղ
 որ ցաւում է, քափուրի ձէթ. տե՛ս Համար 30 : Սրանից առաւել
 օգտակար է թրթու խմորը մանանեխով շաղախել և ցաւած
 տեղի վրայ դնել: Դ. ինչ ժամանակ տեսնես, որ չոր Հագը և
 ծակոցը երկարում է, Էն ժամանակը գոլորշի (բուդ) տո՛ւր 27
 Համարի դեղով, Ե. Եթէ փորումը կապ ըլի, տո՛ւր լուծելու դեղ,
 կամ՝ գրեխ (Հոքնայ,) կամ՝ նստատեղիցը մատի Հաստու- թեամբ
 քերած սապոն, վրէն ձէթ քսած: Զ. Երբեմն էլ շատ է օգնում՝
 ոտները մինչևի ծնկները տաք ջրումը դնելը, որոյ մէջը

...from [the]... 4. If the stitch in the chest jumps from one place to another, this too is a good sign. If the stabbing pain does not diminish in one place, and on the contrary strikes violently and equally in one or many other places, then, according to the severity of the stabbing pain and the increase of the shivering, the patient's condition will likewise be perilous. 61. The method of curing this disease is this: A. In the patient's eating and drinking, that order of caution must be observed as is written in Article 27, and the medicine under Number

18 must be given to drink frequently. B. After the shivering subsides, let them draw blood from that arm on whichever side the pain is felt more. If, even after bloodletting, the pain does not diminish and is accompanied by a dry cough, [and] the pulse of the arm beats rapidly and forcefully, then let them bleed again from that same arm. If, even by this, the symptoms of the disease do not diminish, they must bleed [the patient] three times in succession. But if the patient experiences relief with the first bloodletting, drawing it a second time is superfluous. If the patient expectorates blood-streaked phlegm when coughing, bloodletting is very necessary (if the phlegm comes up thick, yellow, and blood-streaked, bloodletting is harmful, because it might cut off the phlegm that has begun to loosen of itself). C. After bloodletting, if the heat of the body decreases but the pain is not relieved, they must apply medicine Number 23, of the size of a hand, onto the place where it hurts, and leave it on until the skin blisters well, and proceed as is written in Article 37; but if they find it difficult to use this medicine, let them rub camphor oil onto the place where it hurts; see Number 30. More beneficial than this is to knead sour dough with mustard and apply [it] over the painful area. D. Whenever you see that the dry cough and the stabbing pain persist, then administer vapor (*bugh*) with the medicine of Number 27. E. If there be costiveness in the belly, give a laxative medicine, or an enema (*hoknay*), or [insert] through the seat a [suppository of] scraped soap of a finger's thickness, smeared with oil. F. Sometimes, putting the feet up to the knees into warm water, into which...

EAP180-1-3-98_018L.jpg

NOTE

- 28 -

- 28 -

TEXT

Էնթան պէտք է պահել, մինչև քրտինք գալ, կամ՝ որքան Հիւանդը կարող է դիմանալ: 62. Առաջին անգամ՝ արին թողնելուց յետոյ Հիւանդին տուր խմելու դեղ Համարաւ 31. և ջրի տեղ խմացրու գա- րեջուր : Տնդդէ խորիւր ուշիուշով. թէ որ վերև գրած լաւ նշանները տեսնես, երևում է, որ Հիւանդի վերջը բարի

է: Ա- մէն կերպիւ աշխատիր կուրծքը կակղացնել տաք տաք և շուտ շուտ խմացնելով 32, կամ՝ 33 Համարաւ դեղերից : 65Ե թէ Հագալիս խորիւր գալիս է Հեշտութենով, թանձր և արինախառն, կամ՝ առանց արիննի, էն ժամանակը արինն թողնելը, լուծող և քրտինք բերող դեղերի գործածելը շատ վընասակար է. ԱռՀասարակ էս Հիւանդութենումը պէտք է Հիւանդը պահեն Հանգիստ, տունը՝ չափաւոր տաք, լուսամուտը և դուռը շուտ շուտ բաց անեն, որ օդը նորոգուի : Եթէ էս դրութենումը Հիւանդի կուրծքի ծակողը չէ աւելանում, դող էլ չունէ և բազկի երակի (նամզը) գցելը Հետզհետէ դէպ ՚ի լաւն է գնում, էն ժամանակը մէնակ գարեջուր խմելը բաւա- կան է: 64. Երբեմն էլ պատահում է, որ Հիւանդի խորիւր յան- կարծ կտրուում է, որով Հիւանդը շատ կ'նեղանայ, շունչ քա- շելը կ'դժուարանայ և կուրծքը կը բռնուի, էս էլ վատ նշան է: Էսպիսի յանկարծ փոփոխութիւն որ պատահի, պէտք է որ կռնիցը արինն թողնեն և չայի պէս խմացնեն եփ տուած 32 Համարաւ դեղը : 65 Եօթներորդ, իններորդ, կամ՝ չորեքտասաներորդ օրը եթէ Հիւանդի բոլոր մարմնոյ վերայ քրտինք գայ կամ՝ ջրը- վէթը աւելանայ ու տակը աղիւսի գունով դիրտ (տիլ) նստի կամ՝ լուծել տայ, ու էստուրով ցաւը քչանայ, էս նշանները գու- շակում են, որ Հիւանդը պէտք է լաւանայ : Օգտակար չեն Հա- մարուում՝ քրտինքը կամ՝ լուծելը, եթէ սրանց Հետ չեն պա- կասիլ Հիւանդութեան նշանները՝ այլ ընդՀակառակն առա-ւել կսաստկանան : 66. Ինչ ժամանակ Հիւանդը լաւանայ պէտք է զգուշու- թենով կատարեն 55 յօդուածումը գրածները և կերակուրը գործածեն ինչպէս 37 յօդուածումը ասած է :

[It] must be kept [on] until perspiration breaks out, or as much as the patient can endure. 62. After letting blood for the first time, give the patient medicine number 31 to drink, and instead of water, have him drink barley-water.

Examine the phlegm attentively; if you see the good signs written above, it appears that the outcome for the patient will be good. Endeavor by every means to soften the chest by giving him to drink, very warm and very frequently, of medicines numbered 32 or 33. 63. If, upon coughing, the phlegm comes up easily, thick and mixed with blood, or without blood, at that time letting blood and the use of purgative and diaphoretic medicines is very harmful. In general, in this illness, they must keep the patient quiet, the house moderately warm, [and] they must open the window and the door very frequently so that the air may be renewed. If in this condition the stabbing [pain] in the patient's chest does not increase, he has no chills either, and the beating of the artery of the arm ([the] *namz*) progressively improves, at that time drinking barley-water alone is sufficient. 64. Sometimes it also happens that the patient's phlegm is suddenly cut off, whereby the patient becomes very distressed, his drawing breath becomes difficult, and his chest becomes tight; this too is a bad sign. If such a sudden change should occur, they must let blood from the arm and have him drink, like tea, the boiled medicine numbered 32. 65. On the seventh, ninth, or fourteenth day, if perspiration should break out over the patient's entire body, or if the flow of urine should increase and a brick-colored sediment (*til*) should settle at the bottom, or if it should produce a loosening [of the bowels], and thereby the pain should diminish, these signs portend that the patient is to recover. Perspiration or purging are not considered beneficial if the signs of the disease do not diminish along with them, but, on the contrary, become more severe. 66. When the patient recovers, they must carefully carry out what is written in article 55, and use food as is stated in article 37.

EAP180-1-3-98_018R.jpg

HEAD

ԳԼՈՒԽ Զ. Մաղասալին, կամ մաղասիցը յառաջացած կուրծքի խեղճքի վրայ.

CHAPTER VI. On the mucus-related [trouble], or the sharp pain of the chest arising from mucus.

TEXT

67. Առանց ծակոցի կուրծքի ցաւիլը կամ՝ ավիած ըլիլը, կամ՝ երկար և ծանր շունչ քաշելը կոչուում է մաղասային խէթք : 68. Մաղասային խէթքով հիւանդը չէ զգում՝ էնքան կուրծ- քի սաստիկ ծակոց, ինչպէս բորբոքումից խէթք ունեցողը. միայն նրա կուրծքը ըլում է աւելի ավիած, բազկի երակը զը- ցում է առաւել թոյլ և շուտ շուտ, լեզուն ունենում է թքոտ և պատած սպիտակ մաղասով, կամ՝ դեղին մաղձով. բերնի հա- մը ունենում է վադ և դառը, սիրտը խառնուում է և զգումէ ծանրութիւն սրտի գդալի տեղը, և հետն էլ մասնաւոր տա- քութենով գլխի ցաւ և գլխի պտուտ գալ, առաւել հիւանդի շարժողութեան մէջը էլած ժամանակը՝ մարմնոյ մորթը ունե- նում է չոր, երեսահարքը դեղինոտ կարմրագոյն. Հազալիս քիչ խորիս է գալիս դեղին և առանց արինի, և էլ կուրծքումը կունենայ խըզխըզոց և երբեմն էլ կ'պատահի լուծմունք : 70. Հիւանդի վրէն սկզբումն երևում են Հոգնելու, (բե- զարել) թուլութեան և սրտնեղութեան նշաններ, կուրծքը ծանրանումէ, երբեմն դող և երբեմն տաքութիւն գալով շուտ շուտ աչքերը ծանրացնում է, չի թողնում՝ Հանգիստ քնելու, վրէն գալիս է մոռացկոտութիւն և էսպէս շարունակուում է մէկ երկու օր. երբ սկսում է հիւանդութիւնը ծանրանալ, էն ժա- մանակ սկզբիցն թեթև բայց երկար դողցնումէ, յետոյ տաքու- թիւն է տալիս մասնաւոր, երակը զցում՝ է նուազ և շուտ շուտ. դժուար շունչ քաշելու պատճառաւ Հիւանդը շատ անՀան- գիստ է ըլում՝ ջրվէթը իր սովորական ըռանգն է ունենում՝ կամ՝ ըլում է կարմրագոյն և տակը ոչինչ դիրտ չէ նստում . կուրծքի խզխզոցը աւելանում է և շունչ քաշելը, քանի որ *

67. The aching of the chest without a stabbing pain, or its feeling compressed, or drawing long and heavy breaths, is called pituitous pleurisy [lit.

maghasayin khet'k'. 68. The patient with pituitous pleurisy does not feel such a severe stabbing pain in the chest as one who has pleurisy from

inflammation; only his chest is more compressed, the pulse of the arm beats more feebly and quickly, his tongue is slimy and coated with white phlegm or yellow bile, the taste in his mouth is foul and bitter, he is nauseated and feels a heaviness in the pit of the stomach, and along with this [there is] headache accompanied by moderate heat and dizziness, especially when the patient is in motion; the skin of the body is dry, the complexion yellowish-red. Upon coughing, little sputum comes up, yellow and without blood, and furthermore he has a rattling in the chest, and sometimes diarrhea will also occur. 70. In the beginning, signs of fatigue (*bezarel* [weariness]), weakness, and anxiety appear upon the patient, the chest grows heavy, [and] with alternating chills and fever, his eyes are frequently made heavy, not suffering [him] to sleep restfully; forgetfulness comes over him, and this continues for one [or] two days. When the illness begins to grow severe, then at first it causes a mild but prolonged chill, afterwards it produces moderate heat, [and] the pulse beats faint and fast. On account of the difficulty of drawing breath, the patient is very restless; the urine has its customary color or is reddish, and no sediment settles at the bottom; the rattling of the chest increases, and the drawing of breath, as...*

EAP180-1-3-98_019L.jpg

NOTE

- 30 -

NOTE: - 30 -

TEXT

Հիւանդութիւնը երկարի, դժուարանում է էնքան, որ Հիւանդը չի կարողանում՝ երկար պառկած կենալ և նստելիս միայն կա- րում է փոքր Հանգստութիւն ունենալ: Մաջի քցելը Հետ- գՀետէ նուազում է և վերջը Համարեա թէ դժուարութեամբ է ջոգուում, երեսաՀարքը և ձեռները կապտանում՝ և ոտները սառչում են. էս նշաններիցը երևումէ, որ Հիւանդը վաղ վիճա- կի մէջ է: 71. Էս ցաւը առաւել նրանց է պատահում, որոնք թուլա- մորթ աւիշկային (Limfa) կազմուածքի տէր են, կամ՝ ծեր են : Լուս ընկնելու ժամանակն է աշունքուան, ձմեռուան և գարուն- քուան

խոնաւ (նամ) եղանակներումը. առաւելապէս բռնը- տում են նրանք, որոնք սրան յարմար կազմուածք ունին կամ որոնք երկար ժամանակ կենում են խոնաւ օդի մէջ . (և դրա- նից պակասում է սովորական քրտնքի գալն). կամ որոնք գը- նում են քամու դիմացը, կամ Բարձր ձայնով երգում են կամ Լարբած պառկում են բաց օդումը : 72. Վերնի գրածներից յայտնի երևում է, որ էս Հի- ւանդութիւնը գալիս է Համարեա թէ խառն և դժուար ջոգ- ուող նշաններով, ևս առաւել՝ երբ էս ցաւով բռնուում են տկար կազմուածք ունեցողները և ծերերը : Եթէ սկզբիցը Հի- ւանդին կանոնաւոր ճանապարհով չեն Հոգս տանիլ, էս Հի- ւանդութիւնը երկիւղալի կըլինի. ուրեմն պէտք է առանց ու- շացնելու դեղ անեն էսպէս: Ա- Արիւն թողնելը վնաս է քան թէ օգուտ. Բայց երբ Հիւանդի կուրծքը ւափած է և շունչ քաշելը դժուար, միայն էս ժամանակը շահեկան է արիւն թող- նելը : Բ. Եթէ Հիւանդը չունի սրտի խառնուիլ, էն ժամանակը մաղասը իստակելու Համար պէտք է Հոգնայ տալ ինչպէս որ գրած է 20, կամ 21 Համարումը : Բայց եթէ Հիւանդը ըզ- գում է սրտի խառնուիլ՝ բերնի դառնութիւն և վատ Համ, օրցկում է, և լեզուն պատած ունի դեղին մաղձով, առանց ուշացնելու պէտք է տալ բերանիցը բանացնելու դեղ Համա- րաւ 1, կամ 2, կամ 3, կամ 4. Շատ շուտ պէտք է խմացնեն Հիւանդին կաթնաղով շայ Համարաւ 31, կամ 32 : Դ. Եթէ Հի- ւանդը շատ սուստ ըլի, պէտք է կպցնեն ոտների ձուկ մսերի վրէն 23 Համարաւ դեղը և վարուին էնպէս, ինչպէս գրած է

[If] the illness protracts, it becomes so difficult that the sick person cannot remain lying down for long, and only while sitting can he have a little rest. The pulse [literally: cast of the wrist] gradually diminishes and at the end is distinguished almost with difficulty; the facial features and the hands turn blue, and the feet grow cold. From these signs it appears that the patient is in a grave condition. 71. This pain [or malady] happens mostly to those who possess a

flaccid lymphatic (*Limfa*) constitution, or are old. Its time of outbreak is in the damp (*nam*) seasons of autumn, winter, and spring. Those are especially seized who have a constitution suited to this, or who remain for a long time in damp air (and from this the usual coming of sweat is decreased), or who walk facing into the wind, or sing in a loud voice, or lie down drunk in the open air. 72. From what is written above it appears clearly that this illness comes on with almost mixed and hard-to-distinguish signs, and all the more so when those possessing a feeble constitution and the elderly are seized with this ailment. If from the beginning they do not care for the patient in a regular [or proper] way, this illness will be perilous. Therefore, without delaying, they must administer medicine thus: A. Bloodletting is [more] harmful than beneficial; but when the patient's chest is choked [or congested] and drawing breath is difficult, only at this time is bloodletting advantageous. B. If the patient does not have nausea [literally: churning of the heart/stomach], at that time, in order to cleanse the bowels [or corrupt humors], one must give an enema just as is written under Number 20 or 21. But if the patient feels nausea, bitterness and a bad taste in the mouth, eructates [or belches], and has his tongue coated with yellow bile, without delaying one must give an oral purging medicine under Number 1, or 2, or 3, or 4. Very soon they must make the patient drink *kat'naghol shay* [milk-why tea?] under Number 31 or 32. D. [mislettered for C.] If the patient is very weak [or collapsed], they must apply onto the calves of the legs [literally: the fish-meats of the feet] the medicine under Number 23 and proceed just as is written...

EAP180-1-3-98_019R.jpg

NOTE

- 51 -

NOTE: - 51 -

TEXT

36 յօդուածումը և հիւանդին տան ուժը յետ բերելու համար քիչ լաւ գինի ջրախառն : 75. Երբ հիւանդը զգայ լաւութիւն, պիտի պահպանէ 55 յօդուածումը գրուած զգուշութեան կանոնները, և կերակու- ըր զործ ածէ այնպէս, ինչպէս գրուած է 37 յօդուածումը:

[...in] Article 36, and in order to restore the strength of the sick person, [they should] give [him] a little good wine diluted with water. 75. When the sick person feels improvement, he must observe the rules of precaution written in Article 55, and take food in such manner as is written in Article 37.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Է. Բնական ծաղիկի վրայ. (*)

CHAPTER VII. On the Natural Smallpox. (*)

TEXT

74. Եթէ հիւանդութիւնը սկսում է տաքութիւնով, հետն էլ մարմնոյ վրայ դուրս է տալիս բծեր (կարմիր կարմիր նշան- ներ) լուի կծածի նման, որոնք լքցում են և թարախ բռնում, էս հիւանդութիւնը կոչուումէ ծաղիկ : 75. Ծաղիկը կոչուում է բարի՝ եթէ նոսր է դուրս տը- ւած և չունէ ծանր հիւանդութեան նշաններ. բայց թէ բո- լոր մարմնոյ վերայ մօտիկ մօտիկ դուրս տուած լինի, ասում են միաւորած ծաղիկ, որ երկիւղալի է : 76. Ծաղիկը չորս աստիճան փոփոխութեան տակ է ընկ- նում . առաջ տաքութիւն է տալի, ապա լքցում է և թարախ բռնում . յետոյ քաշուում է և վերջը չորանում : 77. Առաջին եղանակումը, ըսկսում է գլուխը ցաւիլ, տա- քութիւն է տալիս, շփոթում է և բոլոր մարմինը թուլա- նում, ախորժակը, (իշտահ) կապում, սիրտը խառնում բե- ռանիցը գցում և գէշ հոտ գալի : Երբեմն էլ պատահում է փո- ռի կապուիլ կամ լուծել և երբեմն էլ քթիցը արիւն գնալ. մէջ- քը ցաւումէ, ուզում է միշտ տապ արած, կամ քնած ըլի. քը-

74. If the disease begins with a fever, and along with it spots (red, red marks) break out upon the body like flea-bites, which fill up and take on pus, this disease is called smallpox [*tsaghik*]. 75. Smallpox is called benign [*bari*] if it has broken out sparsely and does not have the signs of a grave disease; but if it should break out close together over the entire body, they call it confluent smallpox [*miavoratsaghik*], which is perilous. 76. Smallpox undergoes four stages of change: first it produces fever, then it fills up and takes on pus,

afterwards it subsides, and finally it dries up. 77. In the first stage, the head begins to ache, fever comes on, [the patient] becomes delirious, and the whole body grows weak; the appetite (*ishtah*) is bound, the stomach is nauseated, he vomits from the mouth, and a foul odor issues forth. At times there also occurs constipation of the bowels or diarrhea, and at times bleeding from the nose; the back aches, [and] he desires always to lie prostrate or to be asleep; [in] sl[ee]p...

NOTE

(*) Էս կարճառօտ գրուածը բնական ծաղկի վրայ յայտնում է էս հիւան- դութեան նշանները, հոգս տանիլը եւ դեղերը էնդուր, որ կարողանան կանո- նաւոր կերպիւ պահպանել եւ դեղ անել ուր որ լուս ընկնի էս երկիւղալի եւ փոխուող հիւանդութիւնը, որ շատ անգամ ծնողաց գրկից յափշտակում է շատ երեխէքանց : Ամէն բարեկարգ տէրութիւններումն տարածումեն ժողովրդեան մէջ զանազան լեզուաւ իրատական գրքեր ծաղկի կտրելու և պահպանելու եղանակի վրայ : Ծաղիկը չկտրած երեխայից եթէ տարաբաղդութիւն է պատահում, պատ- ճառը ծնողաց անհոգութիւնն է, որոնք ծաղիկ չհանածներին մանաւանդ նորա- ծին երեխայից, որոնք առաւել հեշտ են անցկացնում, պարտաւոր են վաղօրօք ծաղիկը կտրել տալ, որով եւ կպահպանեն նրանց մահից, կուրութենից եւ ծաղ- . կատարութենից :

(*) This brief treatise upon natural smallpox sets forth the symptoms of this disease, its care, and its remedies, to the end that [people] may be able in an orderly manner to guard against and administer medicine [for it] wherever this fearsome and contagious disease may appear, which so often snatches away many children from the embrace of their parents. In all well-ordered states, they disseminate among the people, in various languages, instructional books upon the manner of inoculating [against] smallpox and preserving [the body from it]. If misfortune should befall a child not yet inoculated against smallpox, the cause is the carelessness of the parents, who are obligated to

have those who have not contracted smallpox—especially newborn infants, who pass through it more easily—inoculated in good time, whereby they shall also preserve them from death, from blindness, and from being ravaged by smallpox.

EAP180-1-3-98_020L.jpg

NOTE

- 52 -

NOTE: - 52 -

TEXT

նիցը յանկարծ վեր է թռչում՝ և սկսում է իրան իրան խօ- սիլ (դելը տալ): 78 Երրորդ կամ՝ չորրորդ օրը փոխուում է դէպի երկրորդ եղանակը, քիչ քրտինք է գալի և սկսում է մինչևի երեք օր դուրս տալ մանր բծեր երեսահարքին, բկումը (բողազ) և մար- մնոյ միւս տեղերումը, որոնք ՀետզՀետէ միատրում են և լըք- ցուում: Էս ժամանակը Հիւանդը զգում է բկացաւ և տաքու- թին, որ ծաղիկը դուրս տալուց յետոյ թեթևանում է : 79- Վեցերորդ կամ՝ եօթներորդ օրը անց է կենում՝ դէպի երրորդ եղանակը: Ծաղիկը թարախ (ժահր) է բռնում՝ և որ- քան շուտ սկսի թարախ բռնելը, էնքան լաւ նշան է, ընդ- Հակառակն ուշ թարախ բռնելը երկիւղալի է: Էս ժամանակը ծաղկի խոցերի միջոցները (արանքները) կարմրումեն, բշտած- ները բարձրանում են բաւական ցաւ տալով բոլոր մարմնումը: Լուս է ընկնում՝ տաքութիւն, բշտերը սկսում են լքցուիլ սպի- տակ կամ՝ դեղին թարախով: աչքի կոպերը, ձեռները և ոտ- ները կամաց կամաց ուռչում են, և յետոյ խոսի են գալի աչ- քերը և երբեմն էլ փախշում է քունը: 80- Վրայ տասնումէկ օրումը սկսում է չորրորդ եղանակը, որ և տևում է մինչևի վրայ տասնուչորս օրը: Էն ժամանակը տաքութիւնը քշանում է, ծաղկի խոցերը սկսում են չորանալ և թափուիլ և տեղը մնում են կարմիր նշաններ երբեմն

կըլտ- տածի կամ՝ կարկատածի նման : 81․ Եթէ Հիւանդը լաւ դրութեան մէջ է, նրան Հարկա- տը չէ դեղ անել, միայն պէտք է զգուշանալ որ Հիւանդի պառ- կած տեղի օդը լինի չափաւոր տաք․ և շուտ շուտ լուսամուտը կամ՝ դուռը բաց անեն, որ օդը նորոգուի : Ծաղկի սկսած օրիցը Հիւանդին պէտք է քիչ հոլ պահեն, իսկ ծաղիկը դուրս տը- ւած ժամանակը՝ տաք : Կերակուրը տան թեթև և Հեշտ մար- սելու, օրինակ՝ բլնձի կամ՝ բլդուրի ապուր (շորվայ), չորացրած սև դառն, էփած կամ՝ խորոված խնձոր, կամ՝ սերգեկիլ : Խմել- լու Համար տան նռան ջուր կամ՝ լիմոնի կամ՝ ծորի կամ՝ ա- զոխի (ժուռ) քամուքս ջրախառն շաքարով կամ՝ լաւ մեղրով պատրաստած : Երբ ծաղիկ ընկնողը ունենայ երկիւղալի նշան- ներ, պէտք է վարուին էնպէս, ինչպէս ներքևի յօդուածումը

[...from] it, he suddenly leaps up and begins to talk to himself (to rave). 78. On the third or fourth day, it passeth into the second stage; a slight sweat appeareth, and for up to three days small spots begin to break out upon the countenance, in the throat (*boghaz*), and in other parts of the body, which gradually unite and fill up. At this time the patient feeleth a sore throat and fever, which easeth after the smallpox breaketh out. 79. On the sixth or seventh day, it passeth into the third stage. The smallpox pustule formeth pus (*zhahr*); and the sooner it beginneth to suppurate, the better the sign; on the contrary, late suppuration is perilous. At this time, the spaces between the smallpox sores redden, the pustules rise, causing considerable pain throughout the whole body; fever flareth up, and the blisters begin to fill with white or yellow pus. The eyelids, hands, and feet gradually swell, and thereafter the eyes are closed [shut], and at times sleep also fleeth. 80. Around the eleventh day, the fourth stage beginneth, which lasteth until around the fourteenth day. At that time the fever lesseneth, the smallpox sores begin to dry and fall off, and in their place remain red marks, at times resembling [flesh that hath been] snipped or patched. 81. If the patient be in good condition, it is not necessary to administer medicine to him; only care must be taken that the air of the place where the patient lieth be moderately warm, and that they frequently open the

window or the door, so that the air may be renewed. From the day the smallpox beginneth, the patient must be kept somewhat cool, but while the smallpox is breaking out, warm. Let them give light and easily digestible food, for instance, rice or bulgur soup (*shorva*), dried black prunes, stewed or roasted apples, or quinces. For drink, let them give pomegranate juice, or lemon, or barberry, or verjuice (*zhur*) cordial, prepared mixed with water and sugar or good honey. When he who hath fallen [ill with] smallpox hath perilous signs, they must proceed as [directed] in the article below

EAP180-1-3-98_020R.jpg

NOTE

- 33 -

NOTE: - 33 -

TEXT

82. Եթէ առաջին եղանակումը, այսինքն՝ տաքութեան ժամանակը Հիւանդը ունենայ անՀամբերելի բզացաւ, մա- ջէն զգէ ուժով և լիք լիք, շունչ քաշում՝ լինի ծանր, խմելու Համար տուր թթու նռան, կամ՝ ալիբուխարու, կամ՝ լիմոնի, կամ՝ ծորի քամուքս, ջրախառն, շաքարով կամ՝ մեղրով՝ ոտների տակը կացրու թթու խմոր, Հետը մանանեխ շաղախած: Եթէ փորումը կապ ըլի, տուր փորիցը լուծելու դեղ Համարաւ 4, կամ՝ 5, կամ՝ 6, կամ՝ 7, կամ՝ 8. կամ՝ մատի Հաստութե- նով քերած և վրէն ձէթ քսած սապոն վեր առնել տուր նըս- տելու տեղից, կամ՝ թեթև Հոքնայ տուր 20 Համարում՝ գը- րած դեղով: 82. Եթէ Հիւանդին պատահի սրտի նեղանալ, թմրութիւն գալ վրէն և բոլոր մարմինը դողդողայ, գործ ածա վերևի յօ- դուածումը գրած դեղերը : Էս միջոցումը եթէ Հիւանդը դեղ մօտ չէ թողնում, գրեխ տուր, կամ՝ սապոն վեր առնել տուր նստելու տեղից և ոտների տակը կացրու թթու խմոր մանանե- խով և վրէն թող երկար ժամանակ, և շուտ շուտ քացախ Հոտ քաշել տուր : 84. Ծաղիկը դուրս տալուց յառաջ, եթէ Հիւանդի մար- մնոյ մորթը չոր և ցամաք է և արգելում

է ծաղիկը Հեշտ դուրս տալուն, թաց արա կտաւի կամ՝ ամբի (սիւնկէր) կտորը տաք ջրումը, քսէ բոլոր մարմնոյ վրէն և խմացրու դեղ Համարաւ 10: 85. Ծաղիկը դուրս տալու ժամանակը եթէ Հիւանդի տա- քութիւնը բոլորովին Հովանայ, բայց ինքը շատ թոյլ լինի, էն ժամանակը պէտք է տան զօրացնող դեղ Համարաւ 13, կամ՝ 14. և կամ՝ խմացնեն մէկ մէկ գդալ լաւ գինի ջրախառն :

82. If during the first stage, that is to say, during the fever, the patient should have an intolerable throat ache, the pulse beats forcefully and full, [and] breathing is labored, give to drink the juice of sour pomegranate, or of *alibukharu* [prunes], or of lemon, or of barberry, mixed with water, with sugar or honey; [and] stick sour dough kneaded with mustard to the soles of the feet. If there should be constipation in the bowels, give a purgative medicine under Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8; or have [the patient] take through the rectum a [piece of] soap carved to the thickness of a finger and rubbed with oil, or administer a mild clyster with the medicine written under Number 20. 82 [83]. If the patient should happen to suffer faintness of heart, numbness should come over him, and his whole body should tremble, use the remedies written in the article above. If during this time the patient does not allow medicine near [him], give a clyster, or have [him] take soap through the rectum, and stick sour dough with mustard to the soles of the feet and leave [it] on for a long time, and frequently have [him] smell vinegar. 84. Before the smallpox erupts, if the skin of the patient's body is dry and parched and hinders the smallpox from erupting easily, moisten a piece of linen or sponge (*siwnk■r*) in warm water, rub [it] over the whole body, and make [him] drink the medicine under Number 10. 85. At the time when the smallpox is erupting, if the patient's fever cools down entirely, but he himself is very weak, at that time they must give the strengthening medicine under Number 13 or 14; or make [him] drink good wine mixed with water, one spoonful at a time.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ը․ Կարմրուկի (հարսանիք) վրայ.

CHAPTER VIII. On Measles (*Harsanit* *).

TEXT

86. Կարմրուկ կոչուում է էն Հիւանդութիւնը, որ մար- մնոյ վերայ դուրս է տալի լուի կծածի նման բծեր, որոնք ոչ ծաղկի նման լքցուում են. և ոչ թարախ բռնում, այլ Հետ- զՀետէ փռուում են և վեց կամ եօթն օրից յետոյ վեր են թափ- ւում թեփի պէս :

82. If during the first stage, that is to say, during the fever, the patient should have an intolerable throat ache, the pulse beats forcefully and full, [and] breathing is labored, give to drink the juice of sour pomegranate, or of *alibukharu* [prunes], or of lemon, or of barberry, mixed with water, with sugar or honey; [and] stick sour dough kneaded with mustard to the soles of the feet. If there should be constipation in the bowels, give a purgative medicine under Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8; or have [the patient] take through the rectum a [piece of] soap carved to the thickness of a finger and rubbed with oil, or administer a mild clyster with the medicine written under Number 20. 82 [83]. If the patient should happen to suffer faintness of heart, numbness should come over him, and his whole body should tremble, use the remedies written in the article above. If during this time the patient does not allow medicine near [him], give a clyster, or have [him] take soap through the rectum, and stick sour dough with mustard to the soles of the feet and leave [it] on for a long time, and frequently have [him] smell vinegar. 84. Before the smallpox erupts, if the skin of the patient's body is dry and parched and hinders the smallpox from erupting easily, moisten a piece of linen or sponge (*siwnk■r*) in warm water, rub [it] over the whole body, and make [him] drink the medicine under Number 10. 85. At the time when the smallpox is erupting, if the patient's fever cools down entirely, but he himself is very weak, at that time they must give the strengthening medicine under Number 13 or 14; or make [him] drink good wine mixed with water, one spoonful at a time.

NOTE

5

NOTE: 5

EAP180-1-3-98_021L.jpg

NOTE

- 54 -

87. Էս բծերը ունին նմանություն ծաղկի Հետ և նրա պէս դուրս են տալի խիտ (սըխ) կամ՝ նօսր և ջոգուում՝ են ծաղկից երկու նշանով. առաջինը՝ ծաղկի դուրս տալուց յե- տոյ Հիւանդի տաքութիւնը քչանում է, բայց կարմրուկի դուրս տալուց յետոյ տաքութիւնը և տկարութեան միւս նշանները մնում են անփոփոխ և նոյն առաջին դրութեան մէջ. երկ- րորդը՝ ծաղկի դուրս տուած բծերը թարախ են բռնում, բայց կարմրուկինը չեն բռնում, ինչպէս վերևը յիշեցինք : 88. Կարմրուկը սկսում է դողացնելով, գլուխը ցաւելով, չոր Հա- զով և շուտ շուտ փոշտացնելով. էս նշանների Հետ աչքի կոպ- կերը ուռչում են աչքիցը նօսր թարախ և քնթիցը ջուրէ վազում : 89. Երրորդ կամ՝ չորրորդ օրը դուրս կ'տայ բոլոր մարմնոյ վերայ, մեծ մեծ և երբեմն էլ մանր մանր նշաններ, սկզբումը ջոկ ջոկ և Հեռու Հեռու, որոնք կարճ ժամանակից յետոյ կընդարձակուին և կըմիանան, բայց չեն բարձլանալ: Էս միջո- ցում՝ կուռչին աչքի կոպկերը : Վեցերորդ, կամ՝ եօթներորդ, կամ՝ ութերորդ օրը բիծերը կսկսին թեփի պէս վէր թափիլ: 90. Կարմրուկ ընկածին, թէ որ ուրիշ Հիւանդութեան նշաններ էլ չեն լուս ընկնում, դեղ անել պէտք չէ, միայն Հար- կաւոր է զգուշանալ, որ Հիւանդի պառկած տեղը ցուրտ չլինի և քամի չը բանի. Հազը քչացնելու Համար պէտք է խմացնել չայի պէս եփ տուած թանթրվենիի կամ՝ կակղիի, ջուրը կիսա- տաք կամ՝ 10 Համարաւ դեղից : 91. Եթէ մարմրուկը սկզբիցը որպիսի և իցէ պատճառով ներս քաշուի և էլ կրկին դուրս չտայ, էն ժամանակը կը ներ- գործէ թոքի կամ՝ աղիքների վրէն : Թէ թոքի վրէն ներգործէ, կը դժուարացնէ շնչառութիւնը. իսկ եթէ աղիքների վրէն՝ յառաջ կուգայ սաստիկ լուծմունք :

Էսպէս պատահելիս ոչինչ Հնարք Էնպէս շուտով չի օգնիլ, ինչպէս
թթու խմորը մանա- նեխով կպցնելը կուրծքի վրէն, երբ շունչ
քաշելը դժուար ըլի: Եթէ ունենայ լուծում, պէտք է թթու խմորը
կպցնեն փորի վրէն, և վարուին ինչպէս որ գրուած է 36
յօդուածումը և խմացնեն կիսագոլ դեղ Համարաւ 10 : 92. Եթէ
պատահի որ ուրիշ տեսակ ցաւով բռնուած ժտ- մանակը դուրս
տայ եղնջով ծեծածի պէս բծեր, որոնք Հետզ-

87. These spots bear a resemblance to smallpox and, like it, erupt either
densely (*s■kh*) or sparsely, and they are distinguished from smallpox by two
signs: first, after the eruption of smallpox, the patient's fever diminishes, but
after the eruption of measles, the fever and the other symptoms of the illness
remain unchanged and in the very same initial state; second, the erupted spots
of smallpox gather pus, but those of measles do not gather [pus], as we
mentioned above. 88. Measles begins with shivering, headache, a dry cough,
and frequent sneezing; along with these symptoms, the eyelids swell, a thin pus
runs from the eyes, and water runs from the nose. 89. On the third or fourth
day, there will break out over the whole body large and sometimes small spots,
at first separate and far apart, which after a short time will expand and join
together, but will not become raised. During this time, the eyelids will swell.
On the sixth, or seventh, or eighth day, the spots will begin to shed like bran
[or dander]. 90. For one stricken with measles, if symptoms of another disease
do not come to light, it is not necessary to administer medicine; it is only
necessary to take care that the patient's bedchamber is not cold and that no
draft blows. To lessen the cough, one must give [the patient] to drink
lukewarm water brewed like tea from elderberry or mallow, or medicine under
Number 10. 91. If the measles [rash], for whatever reason, should strike inward
from the start and not break out again, it will then affect the lungs or the
bowels. If it affects the lungs, it will make breathing difficult; but if [it affects]
the bowels, severe diarrhea will ensue. When this happens, no remedy will
help so quickly as applying leavened dough with mustard to the chest when
drawing breath is difficult. If there should be diarrhea, they must apply the
leavened dough to the belly, and proceed as is written in article 36, and give
[the patient] to drink lukewarm medicine under Number 10. 92. If it should

happen that, while seized with another kind of affliction, there erupt spots like [those caused by] nettle stings, which successively—

EAP180-1-3-98_021R.jpg

NOTE

- 55 -

– 55 –

TEXT

զհետէ փռուելով միմեանց Շետ խառնուին և միանան կարմրուկի նման, էն ժամանակը պէտք է դեղ անել և վարուիլ էն- պէս, ինչպէս կարմրուկի Համար գրած է :

... gradually spreading, they mingle with one another and unite like the measles, at that time one must apply the medicine and act in the same manner as is written for the measles.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Թ. Քութէշի վրայ.

CHAPTER IX. On Scarlet Fever.

TEXT

95. Քութէշ կոչուում է էն Հիւանդութիւնը, որ մարմնոյ վրայ դուրս է տալիս կարմիր բծեր, բուկը ցաւում է և վեց կամ՝ ինն օրից յետոյ մարմնոյ կաշին կտոր կտոր կճպուումէ: 94. Էս բծերը դուրս են տալի սկզբից ուսերի առջևի կողմից և կոնների վերայ և մէքանի օրից յետոյ սկսումեն բո- լոր մարմնու վրայ փռուիլ և միանալ, բացի երեսից : Սա կար- մրուկից ջոգուում է էնդուրով, որ Հազալ, փռշտալ, աչքից նոսր թարախ գնալ չէ ունենում՝ և էլ կարմրուկի յետ դառ- նալիս կաշին թեփի պէս է վեր թափվումէ, իսկ քութէշինը կտոր կտոր : 95. Քութէշի սկսելիս Հիւանդը ըլում է թոյլ, թերթ մըր- սացնում է, տաքութիւն է տալիս, որ գիշերները աւելանում է, մաջէն գցում է շուտ շուտ, բուզը և շլինքը ցաւում է, ջլերը խա- դում են և իրան իրան խօսում է: Շատ անգամ էս ցաւը

յուս է ընկ- նում միայն բզումը. մարմնոյ վրայ դուրս է տալիս շատ քիչ, կամ՝ բոլորովին չէ դուրս տալի, միայն վերջը մարմնոյ կաշին կտոր կտոր թափուում է. կամ՝ ջրգողութեան ուռուցք է գալիս Հի- ւանդի վրայ : Չկայ սրա նման անՀաստատ նշաններ ունեցող էլ ուրիշ մի Հիւանդութիւն : 96. Շատ անգամ՝ էս Հիւանդութիւնը աւելի սաստիկ նը- շաններով բռնում է, օրինակ՝ բուզը սաստիկ ցաւում է, բերա- նիցը գալիս է վատ Հոտ, ունենում է բորբոքում, փտախտու- թիւն և ուղեղի բորբոքում : Էս երկիւղալի Հիւանդութեամբ բռնուողին եթէ ամառն է, երեք շաբաթ, և եթէ ձմեռը, վեց շա- բաթ գողինքում՝ պառկած պէտք է պահեն և միշտ տաք: 97. Թէ որ էս Հիւանդութիւնը, թեթև նշաններով է գա- լի, ուրիշ դեղ չէ Հարկաւոր, միայն թեթև լուծողական տալով փորը փափուկ պահել, և հեշտ մարսելու կերակուր ուտացնել

93. [95.] Scarlet fever [*k■ut■sh*] is that disease called which breaks out upon the body in red spots; the throat hurts, and after six or nine days the skin of the body peels off in pieces. 94. These spots break out at first from the front part of the shoulders and upon the arms, and after a few days they begin to spread over the entire body and join together, except for the face. This is distinguished from measles [*karmruk*] by this, that it does not have coughing, sneezing, [or] thin matter running from the eyes; and furthermore, upon the turning back of measles the skin sheds like bran, while that of scarlet fever [sheds] in pieces. 95. At the onset of scarlet fever the patient is weak, is slightly chilled, [and] has a fever that increases at night; the pulse beats rapidly, the throat and the neck ache, the sinews twitch, and he talks to himself [in delirium]. Oftentimes this ailment falls [only] upon the throat; it breaks out upon the body very little, or it does not break out at all, only at the end the skin of the body sheds in pieces; or else a dropsical swelling comes upon the patient. There is no other disease having such inconsistent symptoms as this. 96. Oftentimes this disease takes hold with more severe symptoms, for instance: the throat hurts severely, a foul odor comes from the mouth, [and] it has inflammation, putrefaction, and inflammation of the brain. One seized by

this fearful disease must be kept lying in bed, if it is summer, for three weeks, and if winter, for six weeks, and always warm. 97. If this disease comes with mild symptoms, no other medicine is needed, only to keep the belly soft by giving a mild laxative, and to feed [the patient] easily digestible food.

EAP180-1-3-98_022L.jpg

NOTE

- 36 -

[Page] 36

TEXT

և ամէն տեսակ վնասակար և դժուարամարս բաներից Հեռու պահել: Եթէ տաքութիւնը խփէ գլուխը, կ'իմացուի էս նշաններով. գլուխը կունենայ սաստիկ տաք, իրան իրան կ'իսօսի, աչքերը փուք ընկած կըլին և բուգը շատ կցաւի, որ կու տալը դժուարանում է և ուշքը կորցնում: Էսպէս պատահելիս Հարկաւոր է սառը ջրումը դրջած շոր դնել ճակատին վերայ ու քանի տաքանայ, փոխել, ականջների քամակին տգրուկ կպցնել և թողնել որ բաւական արիւն գնայ, Հիւանդի ուժին մտիկ տալով և խմացնել դեղ Համարաւ 17: Եթէ Հիւանդի բերնից և բոլոր մարմնից վատ Հոտ գայ, նշան է որ փտախտէ. էն ժա- մանակը պէտք է չափաւոր թրթու ուտելիք, և խմելիք տալ, այսինքն լիմոն, մեղրաքացախ, բուխարեան շլոր (ալիբուխարի), ճանճուռ, թրթու նուռը, խորոված թրթու խնձոր, եթէ գըտ- նուի թրթնջուկ (սրա քամութքը ջրով և շաքարով պէտք է տալ խմելու քիչ քիչ): Եթէ Հիւանդութենից յետոյ ջրգողի ուռուցք պատահի, էն ժամանակը պէտք է նստացնել տաք ջը- րումը և քրտնացնել: Էս ցաւի սաստիկ ժամանակը բժիշկ կանչելը ամէնից լաւ է: 98. Միշտ վատ նշան Համարելու է, եթէ ցաւը ներս է խը- փում. էս ժամանակը քթիցը արիւն կերթայ, սաստիկ տաքու- թիւն կտայ, ուշքից կընկնի և դուրս տուած կարմիր բծերը կդառնան ծիրանի

:

99. When the phlegm [*maghas*] or bile collected in the stomach is purged through the mouth, this ailment is called vomiting or purging from the mouth.

100. Vomiting arises from eating bad and spoiled things, or when the stomach is weighed down with superfluous, harmful phlegm. 101. The signs for recognizing this ailment are: the heart is churned [nausea occurs], a heaviness is felt in the pit of the stomach, the whole body feels chills, or a slight shuddering comes over [it], and

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ժ. Բերանիցը բանացնելու վրայ.

CHAPTER X. On Causing Evacuation through the Mouth [Emetics].

TEXT

99. Ստամոքսումը ժողոված մաղասը կամ մաղձը երբ բերանիցը բանացնէ Էս Հիւանդութիւնը կոչուում է փսխել կամ բերանից բանացնել: 100. Փսխելը յառաջանում է վատ և ասերուած բաներ ուտելուց, կամ երբ ստամոքսը ծանրացած է ասելնորդ վնա- սակար մաղասով : 101. Էս Հիւանդութիւնը ճանաչելու նշաններն են. սիրտը խառնուում է. արտի գդալի տեղն զգումէ ծանրութիւն, մըր- սացնում է բոլոր մարմինը, կամ վրէն թերև սարսափ է գալի և

99. When the phlegm [*maghas*] or bile collected in the stomach is purged through the mouth, this ailment is called vomiting or purging from the mouth.

100. Vomiting arises from eating bad and spoiled things, or when the stomach is weighed down with superfluous, harmful phlegm. 101. The signs for recognizing this ailment are: the heart is churned [nausea occurs], a heaviness is felt in the pit of the stomach, the whole body feels chills, or a slight shuddering comes over [it], and

EAP180-1-3-98_022R.jpg

NOTE

- 57 -

NOTE: - 57 -

զգում է կերակրիցը զգուիլ մանաւանդ մսիցը. բխկալիս վատ
 Հոտ է գալի բերանիցը, գլուխը պտուտ է գալի, լեզուն ըլում է
 մաղասով պատած, և բերնի Համը դառը. գիշերը քրտնում է և
 սրտով ուզում է խմել կամ՝ ուտել թթուաշ բաներ : 102. Էս
 Հիւանդութենի օգտակար և սովորական դեղն է տաք ջուրը շուտ
 շուտ և բաւականաչափ խմացնել Հիւանդին սրտի խառնուելու
 ժամանակը. սրանով ստամոքսումն մօտ է. լած թանձր մաղասը
 կ'նոսրանայ, Հեշտ կ'բանայնէ բերնիցը, և շուտ կ'իստակուի : Եթէ
 էս Հնարքը չօգնէ և ստամոքսը չիս- տակուի, կամ՝ թէ տաք ջրի
 գործ ածելուց յետոյ Հիւանդը էլի զգայ սրտի խառնուիլ,
 կերակրիցը զգուիլ և բերնի դառ- նութիւն, էն ժամանակը տուր
 բերանիցը փսխացնելու դեղ Հա- մարաւ 1, կամ՝ 2 և կամ՝ 3 :
 Բանացնելուց յետոյ Հիւանդին խմացրու դեղ Համարաւ 35, և
 զգուշացրու ծանր և դժուա- րամարս կերակուր ուտելուց մինչև
 որ ստամոքսը լաւ ամրանայ :

105. Thus is called that illness which causeth mucus [or phlegm] to be discharged from the mouth and at the same and same time causeth looseness of the belly [diarrhea]. 104. The principal symptoms of this illness are these: the belly swelleth with wind, [the patient] belcheth frequently, the heart is disturbed [with nausea], it causeth vomiting from the mouth and likewise purgeth the belly. The stomach and the eyes do ache, [the patient] frequently passeth wind; that which is evacuated from the belly is of a whitish color, or yellow, or black, or green; the pulse of the arm (*namz*) beateth at first full and rapid, thereafter changeth toward gentle and weak. All the symptoms set forth above are at times so severe that even those having a robust constitution do lose their strength within a few hours. 105. In this condition, besides being tormented, the patient feeleth a heat throughout the whole body, together with an unbearable pain of the stomach accompanied by groaning; it happeneth at times that the legs grow numb.

ԳԼՈՒԽ ԺԱ. Բերանիցը եւ փորիցը բանացնելու վրայ.

CHAPTER XI. On Evacuations from the Mouth and the Bowels [Emetics and Purgatives].

TEXT

105. Էսպէս կոչուում է էն Հիւանդութիւնը, որ բերանիցը բանացնում է մաղաս և մի և նոյն ժամանակ լուծել է տալի փորիցը : 104. Էս Հիւանդութեան գլխաւոր նշանները սրանք են : Փորը վքնումէ, շուտ շուտ բխկայնում է, սիրտը խառնուում, բերանիցը փսխել տալի և փորիցն էլ բանացնում : Ստամոքսը և աչքերը ցաւում են, շուտ շուտ փութս է արձակում. փորիցը դուրս գնացածը ըլում է սպիտակագոյն, կամ՝ դեղին, կամ՝ սև կամ՝ կանաչ. բազկի երակը (նամզը) գգում է սկիզբը լիքը ու շուտ շուտ, յետոյ փոխուում է դէպի մեղմը և թոյլ: Վերևը դրած բոլոր նշանները երբեմն ըլումեն էնպէս սաստիկ. որ ա- մուր կազմուածք ունեցողներն էլ մի քանի ժամումը ուժից ընկնում են : 105. Էս դրութենումը Հիւանդը բացի տանջուիլը. բոլոր մարմնումը գգում է տաքութիւն, Հետն էլ ստամոքսի անտա- նելի ցաւ նքոցով. պատահում է երբեմն, որ ոտները թմրում են

105. Thus is called that illness which causeth mucus [or phlegm] to be discharged from the mouth and at the same and same time causeth looseness of the belly [diarrhea]. 104. The principal symptoms of this illness are these: the belly swelleth with wind, [the patient] belcheth frequently, the heart is disturbed [with nausea], it causeth vomiting from the mouth and likewise purgeth the belly. The stomach and the eyes do ache, [the patient] frequently passeth wind; that which is evacuated from the belly is of a whitish color, or yellow, or black, or green; the pulse of the arm (*namz*) beateth at first full and rapid, thereafter changeth toward gentle and weak. All the symptoms set forth above are at times so severe that even those having a robust constitution do lose their strength within a few hours. 105. In this condition, besides being tormented, the patient feeleth a heat throughout the whole body, together with an unbearable pain of the stomach accompanied by groaning; it happeneth at

times that the legs grow numb.

EAP180-1-3-98_023L.jpg

NOTE

- 58 -

NOTE: - 58 -

TEXT

և քաշուում. և ողջ մարմնոյ վրէն գալիս է սառը քրտինք: Էս նշաններից յայտնի է, որ Հիւանդի դրութիւնը վատ է, և ցարդ ղժուար բժշկուելու, մանաւանդ թէ որ չըլին Հիւանդին սկզբիցը խնամք տարած և դեղ արած : 106. Էս Հիւանդութիւնը առաւել լուս է ընկնում՝ ամառ- ուան վերջին օրերումը և առաւելապէս Հետևեալ պատճառներ- ըից. Ա. Երբ վնասուած մաղձը սկսումէ եռ գալ նրանց մէջ, որոնք սաստիկ շոքումը ծանր աշխատումեն և երկար ժամանակ մը- նում՝ արևի տակ : Բ. Պատահում է նրանց, որոնք չեն ճարում՝ լաւ և թարմ (թագայ) ուտելիք և գործ են ածում՝ վնասուած կերակրելէն : Գ. Պատահում է նրանց, որոնք գործ են ածում՝ չափազանց տաքացնող և ազդու (թէժ) խմիչք, որ ոչ թէ միայն ամառը, այլ ամէն ժամանակ վնասակար են : Դա պատճառում է չափազանց մրրգելէն, մանաւանդ խակ պտուղներ, էնպէս էլ սունկ (սօկօն) և վարունգ (խիար) և սրանց նման ծանր և ղժուարամարս բաներ ուտելից : 107. Էս Հիւանդութեան բժշկելու եղանակն այսպէս է: Թէ որ էս Հիւանդութիւնը յառաջանայ վերևը գրած պատճառներ- ըից, այսինքն, վնասուելոց կամ՝ վնասակար կերակրելէնից, էն ժամանակը պէտք է շուտ շուտ տաք ջուր, կամ՝ կաթը՝ գոլ ջուր Հետը խառնած, խմացնեն : Բ, Օրը երեք անգամ՝ կիսագոլ գըրեխ տան կաթ և ջուր խառնած. Հիւանդին ուտացնեն Հաւի կամ՝ վառեկի մսի խաշու. շատ որ զօրութենից ընկնի Հի-ւանդը, տան 36 Համարաւ դեղը և պստիկ փորից քիչ Բարձր դնեն փոքրիկ

չորացրած անանուխ, կամ՝ թեփ , քացախով ցրր- ցում տուած (սրսկած). Գ. Եթէ էս Հիւանդութիւնը յառա- ջացած ըլի չափազանց միրգ գործածելուց, սկզբիցը պէտք է տան բերանիցը փսխելու դեղ Համարաւ 1, կամ՝ 2, կամ՝ 3, և քսեն փորի վրէն տաքացրած ձէթ (ձիթենույ կամ՝ կտաւատի) և փորի վրէն դնեն տաքացրած թեփ. կամ՝ տաքացրած ցամաք գարի : Փորը կապող կամ՝ ուրիշ դրսևից քսելու կամ՝ դնելու տաք և տրտիպ դեղերից պէտք է զգուշանալ, ինչպէս են մըշ- կահոտ ընկուզ (ջալզ) գինումը էփած նռան կճեպը, պաղ- լեղը (շիբ) ջրումը Հալած, և ուրիշ սրանց նմանները. որոնք չափազանց վնասակար են էս Հիւանդութենին :

...and drawn in, and a cold sweat breaks out over the whole body. From these signs it is evident that the condition of the patient is bad, and the malady difficult to cure, especially if care has not been taken of the patient from the beginning and medicine has not been administered. 106. This illness comes to light most often in the last days of summer, and chiefly from the following causes: A. When corrupted bile begins to boil within those who perform heavy labor in severe heat and remain for a long time under the sun. B. It occurs to those who do not obtain good and fresh (*t'aza*) food, and make use of spoiled provisions. C. It occurs to those who make use of overly heating and potent (*t'zh*) drinks, which are harmful not only in summer, but at all times. D. It is caused by eating excessive fruit, especially unripe fruit, as well as mushrooms (*skn*) and cucumbers (*khiar*), and heavy and indigestible things like these. 107. The method of curing this illness is as follows: If this illness arises from the causes written above—that is to say, from injury or from harmful provisions—then they must frequently administer warm water to drink, or milk mixed with lukewarm water. B. Three times a day they should give a lukewarm clyster [composed] of milk and water mixed; they should feed the patient broth of chicken or pullet meat; if the patient should fall greatly from strength, they should give medicine number 36, and place upon [the area] slightly above the lower abdomen a small [poultice of] dried mint, or bran sprinkled (*srskats*) with vinegar. C. If this illness has arisen from the

excessive consumption of fruit, from the beginning they must administer an emetic by mouth, [either] number 1, or 2, or 3; and they should rub warm oil (olive or linseed) upon the belly, and place upon the belly warmed bran, or warmed dry barley. One must beware of constipating [astringent] medicines or other hot and tart remedies applied or rubbed externally—such as nutmeg (*javz*), pomegranate rind boiled in wine, alum (*shib*) dissolved in water, and others similar to these—which are exceedingly harmful to this disease.

EAP180-1-3-98_023R.jpg

NOTE

- 59 -

[Page] 59

TEXT

108. Երբ Հիւանդը զգայ լաւութիւն, զօրութիւն տալու Համար գործ ածա դեղ Համարաւ 12 կամ 35 և զգուշացի՛ր ու- տելիքի և խմելիքի կողմանէ :

109. Frequent purging without chills and without bellyache is called mild looseness of the bowels [diarrhea]. 110. The signs of this affliction are: nausea, bitterness in the mouth, belching with the taste of sourness or rancid oil, rumbling in the bowels, revulsion toward food and especially toward meats, and the tongue being coated with yellow bile. 111. This kind of purging is sometimes helpful in preventing other diseases, because it stirs up and expels the harmful humors gathered in the stomach, frees [the body] from other formidable ailments, and strengthens the stomach. When such purging occurs, it is not necessary to administer medicine; one must only beware of all rich (fatty) foods, and still more of all kinds of meat, hard-boiled or firmly roasted eggs, and other such things that are difficult to digest. 112. If the looseness of the bowels should last for more than five days, and the patient feels a decline in strength, griping, or pain in the belly, then, in order to bind the belly, one must proceed in the following manner: A. If, upon belching, [the patient] perceives a sour or acrid taste in the mouth, or if a foul odor comes from the mouth, they must be made to drink, two or three times a day, half a spoonful of finely crushed *gortslı* [ipecacuanha / purgative root] with water; see Chapter 31. B. If there occurs nausea, bitterness in the mouth, and revulsion toward food, they

must be given medicine Number 3. C. If [the patient] feels a rumbling in the bowels and nausea along with it, they must be given a purging medicine, Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8; and in place of water, they must be made to drink well-toasted bread water or medicine Number 37; and care must be taken that the patient does not go out without warm clothing.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԲ. Թեթև փորաբացութեան վրայ.

CHAPTER XII. On Mild Looseness of the Bowels [Diarrhea].

TEXT

109․ Առանց դողի և առանց փորացաւի շուտ շուտ լուծելը կոչուում է թեթև փորբացութիւն : 110․ Էս ցաւի նշաններն են : Սրտի խառնուիլը, բերանի դառնութիւնը, քաղցած կամ կծուած եղի Համի բխկալը, փոքրի ոլորտալը, կերակրիցը և առաւել մսեղէնից զգուիլը և լեզուի դեղին մաղձով պատած ըլիլը : 111․ Էս տեսակ լուծելը երբեմն օգնում է ուրիշ Հիւանդութեանց առաջը առնելու, որովՀետև ստամոքսի մէջ ժուղովուած վնասակար մաղասը շարժում է և բանացնում, և ազատում է ուրիշ երկիւղալի ցաւերից և ամրացնում ստամոքքը : Էսպիսի լուծել երբ պատահի, չէ Հարկաւոր դեղ անել, միայն պէտք է զգուշանալ ամէն պարարտ (չաղ) կերակրեղէններից ևս առաւել ամէն տեսակ մսեղէնից, շատ էփած կամ պինդ խորոզ ված ձուից և ուրիշ սրանց նման դժուարամարս բաներից : 112․ Եթէ փորաբացութիւնը Հինգ օրից աւել քաշէ և Հիւանդը զգայ նուազիլ և փորի կտրատել կամ փորի ցաւիլ, էն ժամանակը փորը կապելու Համար պէտք է վարուին Հետեւ լեւալ կերպիւ: Ա․ Եթէ բխկացնելիս բերանումը քաղցած կամ կծուահամ զգայ, կամ բերնիցը գէշ Հոտ գալիս ըլի, պէտք է օրը երկու կամ երեք անգամ խմացնեն կէս կէս գդալ բարակ ծեծած գործիլ ջրով․ տե՛ս գլուխ ԼԱ: Բ․ Եթէ գալիս ըլի սըրբտի խառնուիլ, բերնի

դառնութիւն, և կերակրից զգուիլ, պէտք է տան 3 Համարաւ դեղը : Գ Եթէ զգում է փորի ոլորտալ և նրա Հետ էլ սրտի խառնուիլ, պէտք է տան փորիցը բանացնելու դեղ Համարաւ 4, կամ 5, կամ 6, կամ 7, կամ 8, և ջրի տեղ խմացնեն լաւ կամրացրած Հացի ջուր կամ 37 Համարաւ դեղը և զգուշանան որ Հիւանդը դուրս չգնայ առանց տաք Հա- գուստի :

109. Frequent purging without chills and without bellyache is called mild looseness of the bowels [diarrhea]. 110. The signs of this affliction are: nausea, bitterness in the mouth, belching with the taste of sourness or rancid oil, rumbling in the bowels, revulsion toward food and especially toward meats, and the tongue being coated with yellow bile. 111. This kind of purging is sometimes helpful in preventing other diseases, because it stirs up and expels the harmful humors gathered in the stomach, frees [the body] from other formidable ailments, and strengthens the stomach. When such purging occurs, it is not necessary to administer medicine; one must only beware of all rich (fatty) foods, and still more of all kinds of meat, hard-boiled or firmly roasted eggs, and other such things that are difficult to digest. 112. If the looseness of the bowels should last for more than five days, and the patient feels a decline in strength, griping, or pain in the belly, then, in order to bind the belly, one must proceed in the following manner: A. If, upon belching, [the patient] perceives a sour or acrid taste in the mouth, or if a foul odor comes from the mouth, they must be made to drink, two or three times a day, half a spoonful of finely crushed *gortslī* [ipecacuanha / purgative root] with water; see Chapter 31. B. If there occurs nausea, bitterness in the mouth, and revulsion toward food, they must be given medicine Number 3. C. If [the patient] feels a rumbling in the bowels and nausea along with it, they must be given a purging medicine, Number 4, or 5, or 6, or 7, or 8; and in place of water, they must be made to drink well-toasted bread water or medicine Number 37; and care must be taken that the patient does not go out without warm clothing.

EAP180-1-3-98_024L.jpg

NOTE

- 40 -

NOTE: - 40 -

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԳ. Արենախառն փորագնացութեան կամ նքոցի վրայ.
CHAPTER XIII. On Bloody Flux, or Dysentery [Tenemus].

TEXT

113. Սաստիկ նքացնելով և խիստ ոլորտալով, և զգալի ցաւով շուտ շուտ և արենախառն դուրս տանիլը կոչուում է արենախառն փորագնացութիւն կամ նքոց : 108. Էս հիւանդութիւնը երբեմն սկսում է թեթև դո- դացնելով և տաքութիւն տալով: Եթէ դողացնելով սկսէ եր- կիւղալի է : 115. Էս ցաւը նախընթաց տասնումէկ գլխումը յիշած թեթև փորբացութենից ջոկելու նշանն էն է, որ դուրս է տա- նում շուտ շուտ, փորի ցաւելով, նքացնելով և կտրտութեամբ. դուրս գնացածն ըլում է քիչ և ըստ մեծի մասին աղիքների կրթութիւն մաղասախառն, կամ արենախառն : 116. Նքոցը կամ արենախառն փորագնացութիւնը ա- ռաւել լուս է ընկնում ամառուան սաստիկ շոք ժամանակը և քշում է մինչևի աշունքուան հովը ընկնիլը : 117. Էս հիւանդութիւնը երբեմն փոխադրական է ըլում, մանաւանդ տաք երկիրներումը. զգուշանալու համար հար- կաւոր է գիտենալ թէ ի՞նչ պատճառներից է յառաջանում սա. ցերեկը սաստիկ շոք, և գիշերը ցուրտ անելից քրտինքը յանկարծ կտրուելուց, ճախնային (ջիւմ ջիւմայ) և թաց տեղ բնակուելուց, աղիքները գրգռուելուց, ճիճուից, և թունաւոր բան ուտել խմելուց : Առանց յիշեալ պատճառներին առողջ մարդիկ էլ կտիրանան էս ցաւին, թէ որ էս ցաւով հիւանդի հետ 'ի միասին բնակին, մանաւանդ թէ որ մէկ արտաքնոցումը ման գան : Թեթև փորագնացութիւնն էլ երբեմն փոխարկուում է և դառնում էս տեսակ հիւանդութիւն, թէ որ սկզբումը օգնու- թիւն և յարմար դեղեր 'ի գործ չ'ընեն : 118. Արենախառն փորագնացութիւնից առողջանալու կամ ազատ

մնալու համար հարկաւոր է պահպանել հետևեալ զգուշութեան կանոնները : Ա. Պէտք է վերոյիշեալ պատճառների առաջը առնուլ, որոնք յառաջացնում են և սաստկացնում էս հիւանդութիւնը : Ինչպէս հիւանդները էնպէս էլ առողջ մար-

113. Frequent and bloody evacuations accompanied by severe tenesmus [■■■■■■■■], sharp griping, and palpable pain are called bloody diarrhea or the tenesmus-illness [■■■■■]. 108. This disease sometimes begins with slight chills and fever. If it begins with chills, it is dangerous. 115. The sign for distinguishing this malady from the mild looseness of the bowels mentioned in the preceding eleventh chapter is that the evacuations occur frequently, with abdominal pain, straining, and gripings; the matter passed is scanty, and for the most part consists of intestinal scrapings mixed with bile, or mixed with blood. 116. The tenesmus-illness or bloody diarrhea appears more frequently during the intense heat of summer and persists until the cool of autumn sets in. 117. This disease is sometimes contagious, especially in hot countries. In order to be on one's guard, it is necessary to know from what causes it arises: from the sudden suppression of perspiration caused by intense heat during the day and cold at night; from dwelling in marshy (*jim-jima*) and damp places; from irritation of the intestines; from worms; and from eating or drinking noxious substances. Even without the aforesaid causes, healthy people may contract this affliction if they dwell together with one suffering from this illness, especially if they use the same privy. Mild diarrhea also sometimes turns into and becomes this kind of disease if help and appropriate remedies are not employed at the beginning. 118. In order to recover from bloody diarrhea or to remain free from it, it is necessary to observe the following rules of precaution: First, one must avert the aforementioned causes which produce and aggravate this disease. Both the sick and healthy per[sons]...

EAP180-1-3-98_024R.jpg

NOTE

- 41 -

NOTE: - 41 -

TEXT

դիկը շոքած և դադրած չ'պիտի պառկին, կամ նստին ցերեկը կամ գիշերը բաց օդում, կամ սառը և խոնաւ տեղում, քրտորն-քոտած շորերը իսկոյն պիտի փոխեն, և գիշերը դուրս չգնան բարակ Հագնուած : Բ. Պիտի զգուշանան ծանրացած կամ Հոտած կերակրեղէններից, որ թէ Հիւանդների և թէ առողջ-ների Համար շատ վնասակար է : Թէպէտև Հասած մրգեղինաց չափաւոր գործածելը առողջ մարդկերանց Համար օգուտ է, որովՀետև վնասուած մաղձը կ'իսստակէ և էս տեսակ Հիւանդութիւնից կ'պաՀպանէ, միայն Հիւանդին պէտք չէ կամք տալ ուտելու, մինչև որ առողջանայ բոլորովին, Բայց խակ միրգը առ Հասարակ ամէնի Համար էլ վնասակար է : Գ. Էս ցաւով Հիւանդացածին առողջ մարդիկներից պիտի Հեռացնեն և պաՀՀեն ջոգ տան մէջ. նրա պառկած տեղի օդը շուտ շուտ նո-րոգեն, լուսամուտը կամ դռները բաց անելով : Դ. Եթէ Հիւանդին կերակուր դուր չէ գալիս և լեզուն պատած է դեղին մաղձով, սիրտը խառնուում է, կամ Բերնիցը գցում , պէտք է տան դեղ Համարաւ 2, կամ 3, կամ 38 : Հիւանդը առանց դեղի էլ փորիցը թէ և բանացնում է, այնու ամենայնիւ օգտա-կար է լուծողականների գործ ածելը, որովՀետև վնասուած և վատ մաղտսը աւելի քանդելով ոչ թէ Հիւանդին զօրութենից կզգէ, այլ կթեթևացնէ նրան և կՀաւտատէ զօրութիւնը : Եթէ Հիւանդը ունենայ սաստիկ փորացաւ և աղիքների կը-տրտել, պէտք է խմացնեն էփած տուղտի ջուր, (տե'ս Համար 37.) և օրը չորս, կամ երեք անգամ գրեխ (Հոքնայ) տան (տե'ս Համար 39) և գրեխումը խառնեն մէկ գդալ բարակ ծեծած գործիլի և բանացնեն վերևի գրած դեղերը, մինչև որ Հիւանդութեան նշանները քչանան և Հիւանդը Հանգիստ քուն ու-նենայ : 119. Պէտք է ուտացնեն լաւ էփած բրնձի, կամ ձաւարի շորվայ փոքր

ինչ կարագով, կամ լաւ ձիթով, նա և լաւ է- փած Հորթի կամ
ոչխարի ոտների ջուրը սառեցրած : 120. Ջրի տեղ խմացնեն
երիցուկի ծաղկի ջուրը կամ տուղ- տի տակոռու եփ տուած ջուրը,
կամ ձաւարի լաւ էփած և քամած ջուրը : Ընդ Հակառակն
վնասակար են տաքացնող և զօրացնող բաները, օրինակ՝ գինի,
արաղ, կինամոնի չայ, մրշ-

[...people], when heated and exhausted, must not lie down or sit in the open air, by day or by night, nor in a cold and damp place; they must change their sweat-drenched clothes immediately, and not go outside at night thinly clad. 2. They must beware of heavy or spoiled foods, which are very harmful both to the sick and to the healthy. Although the moderate use of ripe fruits is beneficial to healthy persons—because it purges the corrupted bile and protects [them] from this sort of disease—the sick person, however, must not be permitted to eat [them] until he has completely recovered; but unripe fruit is generally harmful to everyone. 3. One stricken with this affliction must be removed from healthy persons and kept in a separate room; the air of his bedchamber must be frequently refreshed by opening the window or the doors. 4. If the patient has no appetite for food, and his tongue is coated with yellow bile, his stomach is nauseated, or he vomits, they must administer medicine Number 2, or 3, or 38. Even if the patient's bowels are moving without medicine, the use of purgatives is nevertheless beneficial; for by further expelling the corrupted and foul bile, it will not deprive the patient of his strength, but rather will relieve him and establish his strength. If the patient has severe bellyache and griping of the bowels, they must make [him] drink boiled marshmallow water (see Number 37), and administer an enema ([that is], a clyster) three or four times a day (see Number 39), mixing into the enema one spoonful of finely ground flaxseed [?], and apply the medicines written above until the symptoms of the illness diminish and the patient has restful sleep. 119. They must feed [him] a soup of well-cooked rice or groats with a little butter or good [olive] oil, as well as the cooled broth of well-boiled calf's or sheep's trotters. 120. In place of water, they should have [him] drink chamomile flower water, or a decoction of marshmallow root, or the well-boiled and strained water of groats. On the contrary, heating and

fortifying things are harmful; for example: wine, arak, cinnamon tea,
nut[meg...]

NOTE

6

NOTE: 6

EAP180-1-3-98_025L.jpg

NOTE

- 42 -

NOTE: - 42 -

TEXT

կահոտ ընկուզ, պտղեղ, գխտոր, նռան կեղև և սրանց նման-
ները խմացնելը, կամ՝ դրսևանց քսելը և դնելը : 121. Երբ
հիւանդը չի ունենալ փորի ցաւ և կտրտութիւն, և երբ դուրս է գնում
թէպէտ և քիչ, բայց ոչ առաջուան պէս Հոտած, և քնում է
Հանգիստ, էն ժամանակը կարելի է Հաւի, կամ՝ ուրիշ միս
ուտացնել, բայց միսը չը պիտի լինի գէր : Զրի տեղ խմացրու լաւ
կարմրացած Հացի ջուրը, մէջը խառնած քիչ կարմիր լաւ գինի, և
բացի սրանից օրը չորս անգամ՝ կէս կէս դգալ ծեծած դործլի
ջրով, կամ՝ գինով : 122. Սաստիկ նքացնելուց երբեմն
պատահում է, որ դուրս է գալի ներքևի Հաստ աղիքը (սրբան), որ
և պէտք է ներս քա- շել էսպէս. դուրս էկած աղիքը լուանան տաք
կաթնով, ցա- նեն վրէն 40 Համարաւ դեղը և կամաց կամաց
երկու ձեռքի մատներով Հուսի տալով ներս քշեն իրան տեղը, էս
միջոցին Հիւանդը պիտի մնայ անշարժ պառկած երկար
ժամանակ, մինչև որ ամրանայ աղիքը և նորից էլ չը դուրս գայ :

125. The signs of the *Aghekits* [visceral/wasting] disease are: when the color
of the face is faded or jaundiced; yellow, red, or livid spots break out upon the
body and especially upon the legs; and when the gums are swollen and bleed.

124. *Suravand* [scurvy] manifests itself by these signs: first of all, the
complexion changes, then the visage swells; likewise the color of the lips and

gums fades or turns livid. The patient has a great desire to sleep, [and] feels a heaviness in the whole body to such an extent that after working but a little, or after sleeping, he becomes feeble and faint. 125. If suitable medicines are not administered from the beginning of the illness, after a few months pain in the chest and the *khagh*s (joints) will appear, and the pain will begin to shift from place to place, causing the patient great distress; the heaviness of the body will increase and movement will become difficult; the gums

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԴ. Սուրավանդի կամ Աղեկիծի (*) վրայ

CHAPTER XIV. On Scurvy or *Aghekits* [*A■kic*] (*)

TEXT

125. Աղեկիծ Հիւանդութեան նշաններն են. երբ երեսի գոյնը թռած է կամ՝ դեղնած, մարմնոյ և մանաւանդ ոտների վրէն դուրս տուած են դեղին, կամ՝ կարմիր, կամ՝ կապտագոյն բծեր, և երբ լնտերքը ուռած է և արիւն է գնում : 124. Սուրավանդը լուս է ընկնում էս նշաններով. առաջ առաջ երեսի գոյնը փոխտումէ, յետոյ երեսահարքը ուռչում, նոյնպէս պրունգների և լնտերքի գոյնը գնում է, կամ՝ կապ- տանում՝ . քնիլ շատ սիրում է Հիւանդը, զգում է ծանրութիւն բոլոր մարմնումը էնքան, որ փոքր ինչ աշխատելուց, կամ՝ քը- նելուց յետոյ թլանում է և թլքվում : 125. Եթէ Հիւանդութենի սկզբիցը յարմար դեղեր չեն անել, մի քանի ամիսից յետոյ լուս կընկնի կուրծքի և խաղէ- րի (յօդուածների) ցաւ, և կըսկսի ցաւը տեղէ տեղ փոխուիլ և Հիւանդին շատ նեղութիւն պատճառել. մարմնոյ ծանրութիւ- նը կաւելանայ և շարժողութիւնը կ'դժուարանայ, լնտերքը

125. The signs of the *Aghekits* [visceral/wasting] disease are: when the color of the face is faded or jaundiced; yellow, red, or livid spots break out upon the body and especially upon the legs; and when the gums are swollen and bleed.

124. *Suravand* [scurvy] manifests itself by these signs: first of all, the complexion changes, then the visage swells; likewise the color of the lips and gums fades or turns livid. The patient has a great desire to sleep, [and] feels a

heaviness in the whole body to such an extent that after working but a little, or after sleeping, he becomes feeble and faint. 125. If suitable medicines are not administered from the beginning of the illness, after a few months pain in the chest and the *khagh*s (joints) will appear, and the pain will begin to shift from place to place, causing the patient great distress; the heaviness of the body will increase and movement will become difficult; the gums

NOTE

(*) Էս ցաւին Լատիներէն կոչում են Սքորբութիւն:

NOTE: (*) In Latin this disease is called *Scorbutus* [scurvy].

EAP180-1-3-98_025R.jpg

NOTE

- 43 -

NOTE: - 43 -

TEXT

կուռչին և արին կերթայ, բերնիցը գէշ Հոտ կուգայ, ակռէք-ները կ'դեղնին, մարմնոյ վրէն լուս կընկնին կարմիր, կամ կապտագոյն բծեր. և երբեմն քթիցը կամ՝ բզիցը արին կուգայ և յետոյ կը բռնուին ձեռներն ու ոտները : 126. Եթէ էս դրութենումն էլ առանց դեղ անելու թող- նեն Հիւանդին, աւելի կ'սաստկանան յիշեալ նշանները և չա- րաչար կտանջուի. սաստիկ տաքութիւն կըտայ բոլոր մարմնու- մը, լնտերքը կ'վնասուին, կ'սկանան, ակռէքները ժաժ կընկնին և կ'դեղնին. շնչառութիւնը կ'դժուարանայ. ծնկները կուռ- չին. ոտների վրէն դուրս կուտայ խոցեր և կակսի արին գնալ : Երբեմն էլ պատահում է, որ ջրգողութիւն է լուս ընկնում, կամ՝ արեան փորագնացութիւն և շուտ շուտ կըսկսի Հիւանդի սիրտը գնալ. էն ժամանակը նորա կեանքնէլ կ'վերջանայ: 127. Էս Հիւանդութեան պատճառ կարեն դառնալ, ա. ցածր, խոնաւ, կամ՝ ճախնային տեղ բնակիլը, բ. վատ և վնասուած կերակուր գործածելը, գ. վնասուած, կամ՝ գրի ջուր խմելը, դ. չափազանց և շուտ շուտ թէժ խմիչք գործա- ծելը, և ե.

բազմութեամբ նեղուածք, կամ՝ թաց տան մէջ միա- սին կենալը, մանաւանդ թէ որ չեն նորոգում՝ օդը : 128, Էս ցաւի դեղ անելը պէտք է ըլի էսպէս. երբ տեսնես, թէ Հիւանդութեան նշանները էնպէս են, ինչպէս որ գրած է 125 յօդուածումը, տուր առաջ ստամոքսը խստակելու լու- ծող դեղ Համարաւ 6. և յետոյ 41, կամ՝ 42 կամ՝ 43 Համա- րաւ դեղը. Եթէ Հիւանդը ուժից ընկած ըլի, տուր զօրա- ցնող դեղ Համարաւ 11, կամ՝ 12, կամ՝ 16: Շաբաթը երկու կամ՝ երեք անգամ՝ Հիւանդին նստացրու տաք ջրումը, ինչպէս գրած է 44 Համարումը: Գ. Եթէ լուս ընկնի Հիւանդի վրէն. 126 յօդուածումը գրած նշանները, տուր 14 Համարաւ դեղը և բերանը ողողել տուր 45 Համարի դեղով: Հիւանդի բոլոր մարմինը լուս գիշերը պառկելու ժամանակը տաք քացախով. Դ. Հիւանդը պահէ ցամաք տան մէջ և առանձին, որ ցաւը ուրիշին չփոխարկուի: Ե. Կերակուրը պիտի ըլի պատրաստած կանանչ և թարմ՝ (թազայ) բանջարեղէնից, օրինակ՝ թրթն- ջուկ, աւելուկ, շոմին, (ըսպանախ) գազար, կաղամբ, ևս ծոր : Առաւել շահաւէտ է ուտել էս Հիւանդութենումը սոխ, բոխկ,

...swell up and bleed, a foul odor shall come from the mouth, the teeth will turn yellow, red or bluish spots will appear upon the body; and at times blood will come from the nose or the throat, and thereafter the hands and feet will be seized [with stiffness]. 126. If the patient be left in this condition also without applying medicine, the aforementioned signs will worsen further, and he shall suffer grievously: a severe fever will break out throughout the whole body; the gums will be corrupted [and] turn black; the teeth will loosen and turn yellow; breathing will become difficult; the knees will swell; ulcers will break out upon the feet and begin to bleed. It also happeneth at times that dropsy appeareth, or bloody diarrhea, and the patient frequently beginneth to faint; at that time his life, too, shall come to an end. 127. The causes of this illness may be: a. dwelling in a low-lying, damp, or marshy place; b. using bad and spoiled food; c. drinking tainted water or well-water; d. consuming strong spirits in excess

and too frequently; and e. living together in a crowd in a cramped or wet house, especially if they do not renew the air. 128. The medicating of this malady must be thus: when thou seest that the symptoms of the illness are such as are written in Article 125, give first the purgative medicine for cleansing the stomach under Number 6, and thereafter the medicine under Number 41, or 42, or 43. If the patient be fallen from strength, give the strengthening medicine under Number 11, or 12, or 16. Seat the patient in warm water two or three times a week, as is written under Number 44. C. If the signs written in Article 126 appear upon the patient, give the medicine under Number 14, and have him rinse the mouth with the medicine of Number 45. Wash the patient's entire body at night, at the time of retiring to bed, with warm vinegar. D. Keep the patient in a dry house and apart, so that the malady may not be transmitted to another. E. The food must be prepared from green and fresh (*t'azay*) vegetables; for example: sorrel, dock, spinach (*spanakh*), carrot, cabbage, [and] also barberry. It is most beneficial in this illness to eat onion, radish...

EAP180-1-3-98_026L.jpg

NOTE

- 44 -

NOTE: - 44 -

TEXT

կծուիճ, նոյնպէս և թըթու նուռը և ուրիշ Հասած մրգե- դէնք,
միայն չափաւոր: Զ- խմելու պէտք է տան Հիւանդին լի- մոնի,
կամ՝ թըթու նուան, կամ՝ աղոխի (ժուռ) ջուր և կամ՝ քացախով
խառնած լոկ ջուր : 129- Էստեղ գրած դեղորէքը գործածելիս
Հարկաւոր է նոյնպէս մաքուր պահել ինչպէս Հիւանդի շորերը,
էնպէս էլ նրա պառկած տունը, որոյ օդը շուտ շուտ նորոգելու է,
լու- սամուտը և դռները բաց անելով:

[common] medlar, likewise sour pomegranate and other ripe fruits, [yet] only in moderation. 6. For drink, they must give the patient lemon [water], or sour pomegranate [juice], or verjuice (*agholkh*) water, or merely plain water mixed with vinegar. 129. While employing the remedies written here, it is likewise necessary to keep the patient's clothes clean, as well as the room

wherein he lies, the air of which is to be frequently renewed by opening the windows and doors.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԵ• Վեներայի (Գաղղիական ախտէ ֆռենգի) վրայ
CHAPTER XV. On the Venereal [Disease] (The Gallic Disease, Frenki)

TEXT

150• Մարդկային ցեղը փչացնող Հիւանդութիւններից ոչ մէկը
էնպէս սաստիկ փոխադրական չէ, ինչպէս էս Հիւան- դութիւնը.
էստուր Համար է, որ սրան կոչում են թիւնաւոր Հիւանդութիւն,
կամ՝ գաղղիական ախտ : 151• Գաղղիական ախտը ջոգուում է
միւս իրան նման Հի-ւանդութիւններից իր առանձին նշաններով,
որոնք ՀետզՀետէ փոփոխուումեն, ինչպէս ներքեւ պիտի յիշուի :
Միւս սրա նման Հիւանդութիւնք թէ ներսնայինները և թէ
արտաքին- ները լուռ են ընկնում՝ մարմնոյ մէջ իրանց իրանց,
բայց գաղ-ղիական ախտը ուրիշ կերպիւ չէ գոյանում, երէ ոչ
մէկից միւսին փոխարկուելով : 152• Անզգուշութենից մէկից
մէկէլին փոխարկուում է էս Հիւանդութիւնը Հետևեալ
պատահմունքներումը: Ա• Մեր- ձաւորեան ժամանակը երէ էս
ցաւիցը ունենայ մէկը, միւ-սին էլ կ'կաշի: Բ• Թէ որ մէկը ունենայ
պռունգների վրէն, կամ՝ բերանումը դուրս տուած գաղղիական
ախտի խոցեր, ու ու-րիշին մօտանայ, պաշպէ, այս եղանակաւ
մանաւանդ խիստ շուտ փոխարկուում է երեխեքանցը: Գ•
Նմանապէս երեխանցը կ'փոխարկուի, երբ գաղղիական
ախտով Հիւանդը իր ծամած բանը բերնից Հանէ և երեխի տայ :
Ուրեմն զգուշանալ պիտին ծնողքը և պատուիրեն ինչպէս
ծծօրը էնպէս էլ այլոց, որ չը տան երեխեքանց իրանց ծամած
թիքէն, որովհետև շատ տե-

150. Of the diseases that corrupt the human race, none is so severely
contagious as this disease; it is for this reason that they call it the *t'ywnawor

hiwandut‘iwn* [poisonous/venereal disease], or *gaghghiakan akht* [the French disease / morbus gallicus]. 151. The French disease is distinguished from other diseases resembling it by its distinct symptoms, which alter gradually, as shall be mentioned below. Other diseases resembling this—both internal and external—arise silently within the body on their own, but the French disease does not come into being in any other manner than by being communicated from one person to another. 152. Through carelessness, this disease is communicated from one to another in the following circumstances: A. At the time of [carnal] intimacy, if one [of the partners] has this malady, it will cling to the other as well. B. If someone has sores of the French disease broken out upon the lips or in the mouth, and approaches [and] kisses another; in this manner, it is communicated exceedingly quickly, especially to children. C. Likewise, it is communicated to children when one sick with the French disease takes a thing they have chewed out of their mouth and gives it to a child. Therefore, parents must be on their guard and command the wet-nurse as well as others that they must not give to the children a morsel chewed by them, because in many pl[aces]—

EAP180-1-3-98_026R.jpg

NOTE

- 45 -

NOTE: - 45 -

TEXT

սակ վնասակար Հիւանդութիւնների պատճառ կարէ դառ- նալ
էս անզգուշութիւնը. Դ. Կ'փոխարկուի էս ախտը նոյնպէս
Հիւանդի քաշած շիբուխիցը, գդալիցը, և ամանիցը, ևս նրա
շորերը Հագնելուց և կողինքումը պառկելուց : Ինչքան մեծ
անխոհեմութիւն է նրանց կողմանէ, որոնք տուն են գնում
սրճանոց (ղաՀվէխանայ) կամ այլ Հասարակաց տեղեր և ու-
րիշի շիբուխով կամ դալիոնով ծխախոտ (թիթիւն) քա- շում և
մէկը միւսին տալի: Էս անզգոյշ և անծանօթ բարե- կամները
էստորով, շատ անգամ պատահում է, միմեանցից գաղ-
ղիական ախտ են ընկնում: Ե. Եթէ մօր կամ ծծմօր ծծե- րի վերայ

դուրս տուած ըլին գաղղիական ախտի խոցեր, իս- կոյն կ'փոխարկուի երեխին՝ իսկ եթէ երեխի պոռնգներին դուրս տուած ըլի այն խոցերից, իսկոյն կ'փոխարկուի ծիծ տուողին. ուրեմն շատ զգուշութենով պէտք է ընտրել ծծմօ- րը: Եթէ երեխէն ունենայ էս ախտիցը , պէտք է դեղ ա- նել և մինչևի լաւանալը ծծի տեղ կովի կամ իծի կաթը ուտացնել: 155. Նախ եթէ գաղղիական ախտը լուս ընկնի դրսեկց արական կամ իգական ծածուկ անդամի վրէն, էն ժամանակը դուրս կտայ խոցեր, որոնց տեղումը սկզբիցը քոր կգայ, լետոյ կսկծացնելով Հետզհետէ խոցերը կլէնանան և կխորունկանան, և վերջը նրանց միջից թինաւոր թարախ կգնայ *): Բ. Սը- րանից ուռչում է տղամարդի արական անդամի կաշույ ծայրը, դժուարանում է նրա ցածր կամ բարձր քաշելը, և նեղացնում է Հիւանդին. Գ. էս խոցերը Համարուումեն Հաստատ գաղղիա- կան ախտի նշաններ : Եթէ օրինաւոր դեղերով վեց շաբաթ- ւան մէջը բոլորովին չլաւանայ էս Հիւանդութիւնը, էն ժամա- նակը կը փռուի բոլոր մարմնոյ մէջը և այնուհետև լաւաց- նելը դժուարին է : Դ. Եթէ որ մէկը ունենայ վերոյգրեալ Հի- ւանդութեան նշանները, և ամօթից կամ երկիւղից իսկոյն չ' յայտնէ բժշկի կամ մէկ փորցած ու խոհէմ մարդու և չգործ դնէ օրինաւոր դեղեր, կարճ միջոցում լուս կընկնի նստելա- դումը ուռուցք գորտնուկի նման. աճուկների խուլերն կուռ-

...such carelessness can become the cause of harmful diseases. 4. This malady is likewise transmitted from a pipe [chibouk] smoked by a sick person, from [their] spoon, and from [their] dish, as well as from wearing their clothes and lying in [their] bed. How great an indiscretion it is on the part of those who go into a coffeehouse (*ghahvekhana*) or other public places and smoke tobacco (*tutun*) using another's pipe or hookah [*ghalyan*], passing it from one to another! Through this, it very often happens that these incautious and unacquainted companions contract the French disease [syphilis] from one

another. 5. If ulcers of the French disease have broken out upon the breasts of a mother or wet nurse, it will immediately be transmitted to the child; and if such ulcers have broken out upon the lips of the child, it will immediately be transmitted to the one nursing [it]. Therefore, one must choose a wet nurse with great caution. If the child should have this malady, one must administer medicine to [it], and until [it] recovers, feed [it] cow's or goat's milk instead of the breast. 155. First, if the French disease manifests outwardly upon the male or female secret parts [genitals], ulcers will then break out, in the place of which there will at first be an itch; then, smarting [and stinging], the ulcers will gradually broaden and deepen, and finally a venomous pus will discharge from them.* 2. From this, the tip of the foreskin of the man's male member swells up, pulling it down or up becomes difficult, and it afflicts the patient. 3. These ulcers are considered positive signs of the French disease. If this sickness is not completely cured within six weeks by proper medicines, it will then spread throughout the entire body, and curing it thereafter is difficult. 4. If anyone has the above-written signs of the sickness, and out of shame or fear does not immediately disclose [it] to a physician or to an experienced and prudent man, and does not apply proper medicines, in a short time there will appear in the seat [anus/perineum] a tumor like a wart [condyloma]; the glands of the groins will swell...

NOTE

***) Գաղղիերէն էս հիւանդութիւնը կոչումեն շանկէր:**

NOTE: *) In French, this disease is called [a] chancre.

EAP180-1-3-98_027L.jpg

NOTE

- 46 -

- 46 -

TEXT

չին, մարմնոյ վրէն դուրս կուտայ մանր խոցեր քոսի կամ մըրջ-
մուկի նման, որ և կսկսի ժահր բռնել: Եւ Երբ էս հիւանդու- թիւնը
խիստ թունդ կպած ըլի, էն ժամանակը հիւանդը կը- զգայ դողի
նշաններ, անհամբերելի ոսկոռի ցաւ, որ առաւել սաստկանում է

իրիզնապահերին: Զ՝ Ոսկոռների վրէն լուս կընկ- նին կոշտ ուռուցքներ, դուրս կուտայ բերանումը և պոնկների վրէն թարախոտ խոցեր, որոնք կ'դժուարացնեն կուլ տալը : Էնպէս թինաւոր է էս խոցերի ժահրը, որ կուտէ ու կմաշէ մերձակայ միսը և բղի մէջ աջու ձախ փափուկ մսերը. (մսան- քը) և կատիկը: Էս է պատճառը, որ փոխուում է ձէնը և խօ- սալիս զնջզնջացնում է: Է՝ Երբեմն էլ պատճառում է կերցաւ, առաւել քթի կռճիկներումը, որով կը փթի և վէր կ'թափի քի- թը և յա իտեան կ'մնայ էնպէս : Էս հիւանդութիւնը, թէ որ նորածին երեխայք ընկած ըլին, կունենայ պոռնզների վրէն կամ բերանումը սպիտակ կոծիծներ դուրս տուած, որոնց մի- ջից ժահրը կերթայ. կամ նստելոյ տեղումը ունենում են ուռուցք գորտնուկի նման, կամ տեղ տեղ կը ճկրտուի և կսկսի գնալ ժահր կամ ջուր : 154՝ Եթէ արական անդամի կաշին ուռչի և նրա վերև կամ ներքև քաշելը դժուարանայ, պէտք է երկար ժամանակ արական անդամը դնել գոլ արած 51 համարի դեղումը և ուռուցքի վրէն դնել 52 համարի դեղը և շուտ շուտ փոխել : 155՝ Եթէ ծածուկ անդամի վրէն, կամ ուրիշ տեղեր խո- ցեր դուրս տայ, պիտի գործածեն 50 համարաւ դեղը և խոցերի վրէն դնեն քրքրած քաթան, տաք կաթնումը կամ ջրումը թաթախած, կամ 54 համարաւ դեղը, որ և պիտի փո- խեն օրը երկու կամ երեք անգամ : 156՝ Թէ պատահի որ խոցերի մէջ մսամոլ դուրս գայ, որոյ ճանաչելու նշանն էն է, որ երբ մատըդ կամաց վրէն դնես իսկոյն արին կերթայ, էն ժամանակը կամաց կամաց քսէ՝ մսամոլի վրէն տաք ջրումը թաց արած ժանգառ և քրքրած ցամաք քաթանով ծածկէ՝ խոցը : Էս եղանակը կրկնելու է մին- չև որ լաւանայ : 157՝ Ինչ ժամանակ զգայ ոսկոռների ցաւիլ և կոտորտել,

...[the skin], small ulcers will break out upon the body like scabies or warts, which will also begin to collect venom [purulent matter]. 5. When this disease has taken hold very severely, at that time the patient will feel signs of chills [and] intolerable bone pain, which grows more violent especially in the evening hours. 6. Hard swellings will appear upon the bones; purulent ulcers will break out in the mouth and upon the lips, which will make swallowing difficult. The venom of these ulcers is so poisonous that it will consume and waste away the neighboring flesh, as well as the soft tissues to the right and left within the throat (the tonsils) and the uvula. This is the reason that the voice changes and [the patient] speaks with a nasal twang. 7. Sometimes it also causes caries [erosion], especially in the cartilages of the nose, whereby the nose will rot and fall away, and will remain thus forever. If newborn infants be stricken with this disease, they will have white pustules broken out upon the lips or in the mouth, from which venom discharges; or upon the seat [buttocks] they have swellings like warts, or in places [the skin] will crack and venom or watery fluid will begin to flow. 154. If the skin of the male member should swell and pulling it up or down becomes difficult, the male member must be kept for a long time in Medicine No. 51 made lukewarm, and Medicine No. 52 must be applied upon the swelling and changed frequently. 155. If ulcers break out upon the private member or in other places, they must use Medicine No. 50, and place upon the ulcers shredded linen dipped in warm milk or water, or Medicine No. 54, which they must also change two or three times a day. 156. If it should happen that proud flesh [granulation tissue] breaks out in the ulcers—the sign for recognizing which is that when you place your finger gently upon it, blood immediately flows—at that time, rub gently upon the proud flesh verdigris [copper acetate] moistened in warm water, and cover the ulcer with shredded dry linen. This method is to be repeated until it heals. 157. Whenever he feels aching and breaking pains in the bones,...

EAP180-1-3-98_027R.jpg

NOTE

- 47 -

- 47 -

TEXT

բերանումն էլ ունենայ խոցեր դուրս տուած, պէտք է տան խմելու դեղ Համարաւ 57: 158. Գաղղիական ախտ ընկածը պիտի հրաժարուի թը- թու, կծու, աղի, պարարտ, ծանր և դժուարամարս ուտելիք- ներից, ինչպէս են՝ խոզի միս պինդ խաշած, աղի ձուկը, խա- ւիար և սրանց նմանները : Ուտել կարելաւ է փած Հաւ, վառեկ, ոչխարի և տաւարի միս և մանաւանդ կաթը : Բոլոր- բովին պիտի հրաժարուի ամէն տեսակ տաքացնող խմիչքից և միայն գարեջուր գործ ածել կարէ, կամ՝ ձաւարի էփած ջուր: Շատ պիտի զգուշանայ մրսելուց և ցուրտ անձրևային ե- դանակին տանից չպիտի դուրս գայ. բնական տունը և իր Հագուստը շատ իստակ պահէ, շաբաթը մէկ անգամ՝ բաղա- նիս գնայ, կամ՝ տանը տաք ջրով լեղանայ և իստակ շոր Հագ- նի, և զգուշանայ որ լեղանալուց յետոյ չը մրսի : 159. Եթէ նոր ծնած երեխի կաշի գաղղիական ախտը, էն ժամանակը ծիծ տուողը պիտի գործ ածէ 50, կամ՝ 57 Հա- մարաւ դեղը և երեխին էլ շուտ շուտ լեղացնելու է տաք ջրով կամ՝ 58 Համարի դեղով : Եթէ սոյն ախտը ընկնող երեխէն ծծիցը կտրած ըլի, պէտք է նրան խմացնեն օրը չորս անգամ՝ մէկ մէկ գդալ մեղրով քաղցրացրած դեղ Համարաւ 50 : Եթէ ըլի երեք տարեկան, կամ՝ աւելի, էն ժամանակը պիտի տան էլի նոյն դեղը, չափը աւելցնելով նրա տարիքին Համեմատ, կամ՝ 57 Համարաւ դեղը : 140. Գաղղիական ախտի դեղ անելը առանց բժշկի ծանր է քան զմիւս ամէն Հիւանդութիւններինը, ահա պատճառն էս է, որ կարճառօտ գրեցի սրա վրայ և էսքանն էլ նորա Համար, որ- պէս զի էս ախտը ունեցողներից նրանք, որոնք բժշկից Հեռու են կենում, կարողանան Հիւանդութեան սկզբումը մինչևի բժշկի Հանդիպիլն առ ժամանակ օրինաւոր եղանակաւ պահպանել իրանց գլուխը : Բայց ուրտեղ բժիշկ գտնուի, իսկոյն նրան

Հարկաւոր է դիմել, ապա թէ ոչ՝ փոքր ժամանակ անց կենալը, կամ՝ անկանոն դեղ անելը մեծ վնաս կ'պատճառէ: Թէպէտև լաւացած էլ ըլին դրսի խոցերը թեթև դեղերով, այնու ամենայնիւ շատ վախ ունէ, որովհետև կարէ պատահիլ, որ լուս ընկնի քթումը կամ՝ բզումը : Գաղղիական ախտը ունի էս յատ-

[and if he] also has ulcers broken out in the mouth, they must give [him] Medicine Number 57 to drink. 158. He who is fallen [ill] with the Gallic disease [*syphilis*] must abstain from sour, sharp [*spicy/pungent*], salty, fat, heavy, and indigestible foods, such as: hard-boiled pork, salted fish, caviar, and the like. He may eat well-cooked chicken, pullet, mutton, and beef, and especially milk. He must wholly abstain from all kinds of heating drinks, and may only use beer, or boiled groats-water [*barley/groats broth*]. He must take great care against catching cold, and during cold, rainy weather he must not leave the house; he should keep the house he inhabits and his clothing very clean, go to the bathhouse once a week, or wash himself at home with warm water and put on clean clothes, and beware that after washing he does not catch a cold. 159. If the Gallic disease should afflict a newborn child, then the wet-nurse [*or nursing mother*] must use Medicine Number 50 or 57, and the child also is frequently to be washed with warm water or with Medicine Number 58. If the child afflicted with this disease is weaned, they must make him drink, four times a day, one spoonful each time of Medicine Number 50 sweetened with honey. If he be three years old, or more, then they must give the same medicine, increasing the dose according to his age, or Medicine Number 57. 140. [*160.*] Treating the Gallic disease without a physician is heavier [*more perilous*] than all other diseases; behold, this is the reason that I wrote briefly upon it, and this much only in order that those suffering from this disease who live far from a physician may be able, in the beginning of the disease, to protect themselves in a proper manner for a time until meeting a physician. But wherever a physician may be found, it is necessary to turn to him immediately; otherwise, the passing of a little time or administering remedies irregularly will cause great harm. Although the external ulcers may even be healed by light medicines, nevertheless there is great danger, because it may happen that a perforation [*ulcerative destruction*] occurs in the nose or in the throat. The Gallic disease possesses this prop[erty]—

NOTE

- 48 -

NOTE: - 48 -

TEXT

կութիւնը որ եթէ սկզբից խնամք չտանին օրինաւոր դեղով բոլորովին լաւացնելու, կ'մնայ նրա թոյնը արեան մէջ և Հինգ տասը տարուց յետոյ լուս կընկնի և կ'նորոգուի ախտը և եր- բեմն որդւոց Համար էլ էս ցաւը ժառանգական է դառնում: Շատ երիտասարդներ էս ցաւին տիրանում են և կանոնաւոր դե- դով չ'լաւացած ամուսնանում են, որոնց որդիքն, Համարեա թէ բոլորն էլ, աշխարհ են բերում իրանց Հետ տեսակ տեսակ ցա-ւերի սերմունք, կամ էս ցաւին տիրացածներն ամեննին որ- դի չեն ծնում:

141. If pus passes from the urinary passage, [and] it burns while urinating and hurts when [the member] is stretched [erect], this affliction is called lust-born flux (*susunak* [gonorrhea]). 142. As to how this disease begins, here are its symptoms: A. Suddenly, a yellowish pus appears from the urinary passage, and it gradually increases. B. At the time of urinating it burns, and afterwards hurts so much that it gives the man no rest, especially at night, whenever the body [member] stretches [becomes erect,*) because the urinary passage is drawn together [and] contracted, wherefore when it stretches, it hurts severely. C. Sometimes it also happens that the skin of the body [member] swells, and [that] prematurely. D. When the venom [discharge] is checked, or through the use of improper medicines, and it does not recede. A man possessed of this disease will chance to suffer great pain and swelling in one or both of the groins (*erank'*, [that is,] the kernels (*msank'* [glands])**). 145. If venom passes from the urinary passage and it burns

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԶ. Վաճառածին հոսումի (սուսունակ) վրայ:

CHAPTER XVI. On the Venereal Flux (*Susunak*) [Gonorrhea].

141. Եթէ ջրվէթի ճանապարհից գնում է թարախ, շը- ռելիս էրուում է և երբ ձգուում է, ցաւում է, էս ցաւը կոչ- ուում է վավաշածին Հոսում (սուսունակ) : 142. Թէ ինչպէս է սկսուում էս Հիւանդութիւնը, ահա նրա նշանները: Ա. Յանկարծ ջրվէթի ճանապարհից լուս է ընկ- նում դեղնագոյն թարախ և Հետզհետէ աւելանում է: Բ. Շը- ռելու ժամանակը էրուում է ու յետոյ էնքան ցաւում է, որ տղա- մարդին չէ տալիս Հանգստութիւն առաւել գիշերները, ինչ ժամանակ ձգուում է մարմինը *), որովհետև ջրվէթի ճանա- պարհը քաշուում է, կուչ է գալիս, ուստի երբ ձգուում է, սաստիկ ցաւում է. Գ. Երբեմն էլ պատահում է, որ մարմնոյ կաշին ուռ- չում է ու անժամանակ. Դ. Ժահրը կարելոց, կամ անյարմար դեղեր գործ ածելոց և չէ Հետ գնում : Էս Հիւանդութեանը տիրացած տղամարդին կ'պատահի շատ ցաւայնել և ուռչիլ մէկ, կամ երկու աճուկներին (երանք) խուլերին (մսանք **): 145. Եթէ ջրվէթի ճանապարհից ժահրն է գնում և էրուում

[...the na]ture [of the malady is such] that if care is not taken from the beginning to heal it entirely with proper medicine, its poison will remain in the blood, and after five [or] ten years it will come to light, and the disease will renew itself; and sometimes this ailment even becometh hereditary for [one's] children. Many youths contract this ailment, and marrying before being cured by regular medicine, their children—almost all of them—bring into the world with them the seeds of sundry diseases; or else those who have contracted this ailment do not beget children at all.

NOTE

*) Էս հիւանդութեան ժամանակը համարեա թէ անդադար մարմինը ձգած է ըլլում եւ ցաւում է՝ սրա առաջին դեղն է ծեծած քափուրը, որ պէտք է առ- նես մէկ մսխալ եւ խոնջանումը կապես որ էնպէս մանգալ մինչեւ տասն օր : **) Լատիններէն էս ցաւին

ասում են բուբո, որ կունենայ մէկ կամ երկու կողմը, կցաւի մինչեւ որ կը բլշի, կամ յետ դառնայ :

NOTE: *) During this illness, the body is almost incessantly cramped and in pain; the primary remedy for this is crushed camphor, of which you must take one *msxal* [approx. 4.5 grams] and tie it in the groin, so that [the patient] walks about in this manner for up to ten days. **) In Latin this ailment is called *bubo*, which may occur on one or both sides; it will be painful until it either suppurates [bursts] or recedes.

EAP180-1-3-98_028R.jpg

NOTE

- 49 -

- 49 -

TEXT

է և կսկծում՝ ջուր թափելու ժամանակը (այս սովորաբար պատահում է հիւանդութեան սկզբիցն) ,պէտք է տան դեղ համա. րաւ 46. և մի նոյն ժամանակը խմացնեն դեղ համարաւ 47. կամ՝ 48: Հիւանդը պէտք է լուանայ մարմինը տաք կաթով, կամ՝ տաք ջրով ,կամ՝ 49 համարի դեղով: Առաւել լաւ է տաք կաթումը կամ՝ 49 համարի դեղումը դնել անդամը և այնպէս մէջը պահել բաւական ժամանակ և էսպէս օրը չորս անգամ՝ կրկնել, որով կսկիծ ծը կքչանայ և կառնէ ժահրի թիւնաւոր գօրութիւնը: Երբ ժահրը գնում է հեշտ և առանց ցաւեցնելու, էն ժամանակը պէտք է տալ օրը վեց անգամ՝ մէկ մէկ փնջան դեղ. համարաւ 50 * Թէ պատահի, որ մարմնոյ կաշին ուռչի և յետ չգնայ, էն ժամանակը պէտք է վարուիլ ինչպէս որ 134 յօդուածումը գրած է: 144. Թէ պատահի, որ ձուաններից մէկը կամ երկուսը ուռած ըլին *), սկզբիցը պէտք է վեր կապեն, ինչպէս որ գըր- րած է 53 համարաւ խրատումը , և յետոյ տան դեղ 46 համարաւ, և էլ թաց անեն շորի կտորը 54 համարի դեղումը և շուտ շուտ դնեն ձուանների վրէն, կամ՝ դնեն դեղ 52 համարաւ : Եթէ ձուանների ցաւը լինի

սաստիկ և չպակասի վերևը յի- շած դեղերով, էն ժամանակը պէտք է կռնիցը արիւն թողնեն երեք փնջան, կամ՝ որ կողմի ձուն ցաւում է, էն կողմի ձուի փափուկ տեղից սկսած մինչևի աճուկը դարսեն 15 հատ տգրուկ. մէկ խօսքով՝ ձուաններից սկսած մինչևի աճուկը, ինչ տեղ որ ձեռը դնելիս ցաւում՝ ըլի, բացի ձուաները, թող բաւական արիւն գնայ, հիւանդի կազմուածքին մտիկ տալով: Աշխատի՛ր, որ հիւանդի փորը կապ չլինի, պատճառը որ ևս առաւել ցաւը կ'շատանայ: Եթէ կապ ըլի փորը, տո՛ւր թեթև լուծելու դեղ 4, կամ՝ 5 և կամ՝ 6, համարաւ : 145. Եթէ ուռչի և ա իւանայ աճուկների խուլերը (մսանք), պէտք է դնել նրա վրէն դեղ համարաւ 52, մինչևի որ հասնի, (ուռուցքի հասած լինելը կանաչուում է նորա փափկելուց,

...is [present] and smarts when passing water (this usually occurs at the onset of the disease), they must administer remedy numbered 46, and at the same time cause [the patient] to drink remedy numbered 47 or 48. The patient must wash the body with warm milk, or with warm water, or with the remedy of number 49. It is far better to place the member in warm milk or in the remedy of number 49 and keep it therein for a sufficient time, repeating this four times a day, whereby the smarting will diminish and it will draw out the venomous potency of the virulent matter. When the virulent matter discharges easily and without pain, then one must administer remedy numbered 50, one cup at a time, six times a day.* If it should happen that the skin of the body [member] swells and does not retract, then one must proceed as written in article 134.

144. If it should happen that one or both of the testicles are swollen,* they must first suspend [them], as is written in the counsel numbered 53, and afterwards administer remedy numbered 46; and further, they must moisten a piece of cloth in the remedy of number 54 and apply it frequently upon the testicles, or apply the remedy numbered 52. If the pain of the testicles be severe and does not abate with the remedies mentioned above, then they must let three cups of blood from the arm; or, beginning from the soft part of the testicle on whichever side aches, all the way to the groin, they must apply 15 leeches. In a word, beginning from the testicles up to the groin—wherever it aches upon

touching, save for the testicles [themselves]—let a sufficient amount of blood flow, having regard to the constitution of the patient. Strive that the patient's bowels be not bound, for the reason that the pain will increase all the more. If the bowels be bound, give a mild laxative remedy numbered 4, or 5, or 6. 145. If the glands (*msank'*) of the groin should swell and become inflamed, one must apply upon them the remedy numbered 52 until it comes to a head (the ripening of the tumor is recognized by its softening...

NOTE

*) Ինչ ժամանակ մարդս ունենում է սուսունակ, երբեմն պատահում է, ձուաները ուռչում են եւ անհամբեր ցաւում վեր էկածի նման, բայց նա չէ վերէկած եւ նշանէ, որջրվէթի ճանապարհին գոյացած ժահրը ներքեւ է գնացել եւ ուռել է ունեղտքով ամրացել • Էս յառաջանում է սովորաբար անկանոն դեղ անելուց, մահրիգայք ուտով կտրելուց, կամ մրսելուց, կամ տաքացնող խմիչքիցն՝ ուրիշ սրանց նման պատճառներից : Էս հիւանդութենից պահպանելու առաջի դեղն է վեր կապելը : Սկզբից սուսունակը, որ լուս ընկնի, պէտք է վեր կապել ձուաները և մինչևի բոլորովին լաւանալը չը հետ անել :

NOTE: *) When a man hath the gonorrhoea [clap], it sometimes happeneth that the testicles swell and ache intolerably, like unto a rupture [hernia]; yet it is not a rupture, but a sign that the venom formed in the urinary tract hath descended, causing swelling and hardening in the groin. This ariseth commonly from improper medication, from abruptly suppressing the discharge [by astringents], or from catching cold, or from heating [spirituous] liquors, and other like causes. The first remedy to preserve [the patient] from this affliction is the suspensory [truss or bandage]. From the very onset, as soon as the gonorrhoea appeareth, one must bind up the testicles, and not remove [the bandage] until [the disease is] completely healed.

EAP180-1-3-98_029L.jpg

NOTE

- 50 -

NOTE: - 50 -

TEXT

կամ երբ մատը վրէն դնելիս, տեսնես, որ թարախ է բռնել:
Հասնելուց յետոյ պէտք է կպցնես ուռուցքի վրէն դեղ Համարաւ
55, և փոխես օրը երեք անգամ. ինչ ժամանակ ըլլի չըպէտք է
շտապիս բերանը կապելու, միայն քրքրած քաթանի պատ- րուզ
շինէ, քսէ՛ նրա վրէն ձիթենոյ ձէթ և տո՛ւր վերքի բեր- նումը և
վրէն դի՛ր սպեղանի (մէլամ) 56 Համարաւ :

146. When there are generated in a person's bowels earthworms,* or [worms] strap-like and long, or small and short like maggots, it is called the worm sickness. 147. The worm is generated either in a round form like an earthworm, the length of which is up to one span; or in a flat form, like a strap, which is up to sixty *gaz* in length and sometimes even more, and which falls away of its own accord; or like those small maggots that are generated in putrid fish or meat. 148. Although the worm in and of itself is not a disease, it only becomes the cause of other notable diseases: that is to say, vertigo, nausea [or anguish of heart], fainting, madness, belly-ache, diarrhea, fever, somnambulism (infirmity), and so forth. 149. The head of one having worms turns frequently, he suddenly starts up from sleep and grinds his teeth, he sleeps with open eyes, his ears ring and buzz, his nose itches frequently, the cheeks flush red and immediately return to their [natural] color; his mouth smells, the appetite is sometimes very open and sometimes closed off, the complexion of the face has a yellowish hue, and drool (*shoghink* [*p*olink*]) flows from his mouth, especially at nights during sleep; in the mornings the heart [faints / is sick]

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԷ. Ծիճուի հիւանդութեան վրայ.

HEAD: CHAPTER XVII. On the Disease of Worms.

TEXT

146. Երբ մարդուս աղիքներումը գոյանում է երկրամայ- ռի *
ճիճու, կամ թասմի նման և երկար, կամ որդունքի նման մանր և
կարճ, կոչուում է ճիճուի Հիւանդութիւն : 147. Ծիճուն գոյանում է
կամ երկրամայրի նման կլոր ձե- տվ, որոյ երկարութիւնը ըլում է

մինչև մէկ թզաչափ. կամ տափակ ձևով՝ թասմի նման, որ ըլլում է մինչևի վաթսուն գա- գաչափ և երբեմն էլ ասելի, որև իրան իրան վեր է թափ- ւում . կամ էն մանր որդունքների նման, որոնք Հոտած ձկան կամ մսի մէջը գոյանում են: 148. Թէպէտ ճիճուն ինքն ըստ ինքեան Հիւանդութիւն չէ, միայն պատճառ է դառնում ուրիշ նշանաւոր Հիւանդու- թիւնների. այսինքն՝ գլխի պտուտ գալու, սրտի նեղանալու, ուշագնացութեան, խելագարութեան, փորացաւի, լուծմունքի, ջերմի, լուսնոտութեան (թուլացկոտութիւն) և այլն : 149. Ճիճու ունեցողի գլուխը շուտ շուտ պտուտ է գալի, յանկարծ քնիցը վերէ թռչում և ակռէքները կրճտացնում, քը- նում է աչքաբաց, ականջները ձէն է տալիս և տժրժում, քի- թը քոր է գալիս շուտ շուտ, թշերը կարմրում է և իսկոյն էլ յետ իր գոյնը գալիս. բերանը Հոտում է, ախորժակը երբեմն շատ բաց է ըլլում և երբեմն կապուում է, երեսահարթը ու- նենում է դեղնագոյն և բերանիցը գնում է շողինք (փոլինք) մանաւանդ գիշերները. քնած ժամանակը. առաւօտները սիրտը

146. When there is generated in a man's bowels an earthworm-like* worm, or [one that is] strap-like and long, or small and short like maggots, it is called the worm disease. 147. The worm is generated either in a round shape like an earthworm, the length of which is up to one span; or in a flat shape, like a strap, which is up to sixty cubits [in length] and sometimes even more, which drops away piece by piece of itself; or like those small maggots which are generated in rotten fish or meat. 148. Although the worm is not a disease in and of itself, it only becomes the cause of other notable diseases; that is to say: dizziness of the head, oppression of the heart [or nausea], fainting, madness, belly-ache, looseness [of the bowels], fever, somnambulism (debility), and the like. 149. He who hath worms suffereth frequent dizziness of the head; he suddenly starteth up from sleep and grindeth his teeth; he sleepeth with open eyes; his ears ring and buzz; his nose itcheth very often; his cheeks flush red and immediately return to their [natural] color; his breath stinketh; his appetite is sometimes exceedingly open and sometimes bound up; he hath a yellowish

complexion, and spittle (drool) floweth from his mouth, especially at night while asleep; in the mornings his heart [or stomach]...

NOTE

* Երկրամայր ասուում է էն կարմիր եւ թգաչափ որդունքը, որ թաց տեղե- րումը գոյանում է, որ չանկալումն են չարում եւ ձուկ որսում:

NOTE: * *Erkramayr* [earth-mother] is the name given to that red worm, a span in length, which breeds in damp places, and which they put on a hook and [use to] catch fish.

EAP180-1-3-98_029R.jpg

NOTE

- 81 -

- 81 -

TEXT

քամ է գնում, երբեմն էլ նստած տեղիցը երբ վեր է կենում, աչ-
քերը մթնում է : Էս ամէն նշանները չեն Հաստատում՝ ճիճու
ունենալը, քանի որ բերանիցը կամ՝ փորիցը չէ թափուում՝ ճիճու :
150. Ծիճուիցը ազատելու դեղերն են. Ա. ինչ ժամանակ
Հաստատուի, թէ Հիւանդը ունէ կոլոլ կամ՝ մանր որդունքի նման
ճիճու, տուր դեղ Համարաւ 59, կամ՝ 61: Բ. Եթէ ու- նենայ
տափակ և երկար ճիճու, տուր դեղ Համարաւ 60, կամ՝ 61: Գ. Եթէ
էս դեղերը չօգնեն ճիճուն վեր ածել տա- լու, չորս օրից յետոյ
տուր լուծելու դեղ Համարաւ, 5, կամ՝ 6 և կամ՝ 7: Դ. Օգտակար է
ճիճու վեր ածել տալու Հա- մար նոյնպէս և էս դեղը. առ մէկ գդալ
մեղր, մէջը խառնէ քսանուՀինգ կաթիլ քարի, կամ՝ բենէնի իող և
խմացրու մէկ անգամ՝ առաւօտը և մէկ անգամ՝ երեկոյին :
Հիւանդի բնու- թեանը մտիկ տալով կարելի է էս իւղիցն մինչևի
եռեսուն կաթիլ խմացնել, նոյնպէս և տափակ ճիճուն վեր ածելու
շատ օգտակար է 62 Համարումը գրած դեղը : Ե. Նոյնպէս երբ

ղըր- սևեանց փորին քսեն 63 Համարումը գրած դեղը, վեր ածել կուտայ ամէն տեսակ ճիճու: Զ. Հում՝ սոխ, սխտոր, բոխկ և սպիտակ գազար ուտելով * էլ թափուում է ճիճուն : 151. Երբ վերոյ յիշեալ դեղերը գործ ածելով ճիճուն չը- թափուի, կամ՝ քիչ թափուի, էն ժամանակը չորս կամ՝ Հինգ օր մէջ տալով լուծելու դեղ տուր Համարաւ 5, կամ՝ 6, կամ՝ 7: 152. Էս դեղերը փոփոխաբար պէտք է գործածել, մինչև որ Հիւանդը լաւանայ բոլորովին :

155. The causes of female diseases are: First,

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԸ. Կնիկարմատի ամսային Հոսմունքի * վրայ.

CHAPTER XVIII. On the Monthly Flow* of the Madder [Root].

TEXT

155. Կանացի Հիւանդութեանց պատճառ ըլլումեն. Ա.

155. The causes of female diseases are: First,

NOTE

* Մանր երեխայից ճիճուի հիւանդութիւնը լաւացնելու համար բաւական է, որ առաւօտը անօթի խմացնեն մէկ մէկ փնջան հում դեղին գազարի քամած ջուրը եւ կպցնեն պորտի վրէն գինով եփած օշինդր ընկզաչափ եւ էլ որա էփած ջրումը շորը դրջեն եւ հոտ քաշել տան : * Տասնուչորս տարուց ըսկսած, երբեմն առաւել շուտ կամ առաւել ուշ կանայք

NOTE: * To cure the disease of worms in young children, it is sufficient to have [them] drink in the morning on an empty stomach a cup of squeezed juice of raw yellow carrot, and to apply over the navel a walnut-sized [portion of] wormwood boiled in wine, and also to moisten a cloth in its boiled water and have [them] inhale [its] scent. * Beginning from the age of fourteen, sometimes earlier or later, women

EAP180-1-3-98_030L.jpg

NOTE

TEXT

ամսային Հոսման կարգը՝ Բ․ երկու Հոգսութիւնը՝ Գ․ ծընդ-
կանութիւնը և՝ Գ․ երեխի ծիծ տալը : 154․ կանանց ամսային
Հոսմունքի Հիւանդութեան նը- շանները սրանք են՝ Ա․ ինչ
Ժամանակ բոլորովին չէ գալիս արին՝ Բ․ Երբ էկած արինը
կտրուում է՝ Գ․ ինչ Ժամանակ դժուարութեամբ է տեսնում
լուսինը և սովորական կարգին Հակառակ՝ Դ․ ինչ Ժամանակ
չափազանց է արեան Հոսումը : 155․ Հասարակօրէն կանայք
լուսնի տեսնելը սկսում են տասնուչորս տարեկան Հասակումը *
բայց կան էնպէսներն էլ, որոնց մէջ մինչև տասնուվեց տարին չէ
լուս ընկնում : Եթէ լուսին չտեսնելով չեն զգում՝ ոչ մի
Հիւանդութեան նշան, և ընդՀակառակն առաւել առողջ են, գէր և
զուարթ , էն Ժամանակը դեղ անել չէ Հարկաւոր : 156․ Երբ
աղջկան առաջին անգամ՝ լուսին տեսնելու ժամա- նակը Հասնի
տասնուչորս տարեկան կամ՝ ասել պակաս Հասակում՝ և նրա
վերայ երևին էս նշանները, զորօրինակ, ծանրութիւն բո- լոր
մարմնումը և Ժամանակ առ Ժամանակ տաքութիւն և գլխացաւ,
ծծերը լքցուում՝ ըլին և եռ գալիս, ծծի պտուկը քիչ ուռչում՝ ըլի և
մէջքը ցաւում՝ , ծննդական անդամը դրսի կողմից եռ ըլի գալիս և
երբեմն էլ քոր ըլի գալիս, աճուկները ցաւում՝ և դուրս կոտրում՝
ըլին և ծնկները ծալըլին գնում՝ սաս- տիկ յոգնածի նման, էս
Ժամանակը պէտք է գործ դնել թեթև միջոցներ և դեղեր, միայն
եթէ որ ստոյգ լուս է ընկնում՝ փոքր 'ի շատէ լուսին տեսնելու
նշան : 157․ Երբ ամսական Հոսումը ինքն իրան ժամ՝ ընկնի վե-
րևը գրուած շաններով՝ իսկոյն պէտք օգնել բնութեանը, գործ
ածելով եօթը կամ՝ ութը օր էս դեղերը: Ա․ Ա՛ռ Բաւական խոտի

կոճոնք *, վրէն ածա՝ կէծ ջուր և էնպէս ամէն իրիկուն բուղ տո՛ւր
ծածուկ անդամումը, կանգնած կամ՝ նստած՝ կամ՝ սրա տեղ
ոտները տաք ջրումը դարսէ՝ մինչևի ծնկները, կամ՝

...the order of the monthly flow; B. pregnancy; C. childbirth; and D. [lit. C.]
suckling the child. 154. The signs of illness in women's monthly flow are
these: A. when no blood comes at all; B. when the blood that has come is cut
off; C. when she sees the moon [i.e., menstruates] with difficulty and contrary
to the customary order; D. when the flow of blood is excessive. 155. Generally,
women begin to see the moon at fourteen years of age; but there are also those
in whom light does not dawn [i.e., menstruation does not appear] until sixteen
years. If, though not seeing the moon, they feel no sign of sickness, and on the
contrary are rather healthy, stout, and cheerful, at that time it is not necessary
to administer medicine. 156. When the time arrives for a girl to see the moon
for the first time, at fourteen years of age, or more or less, and these signs
appear upon her—as for example, heaviness in the whole body, and from time
to time heat and headache; the breasts become full and ferment [i.e.,
throb/swell], the nipple of the breast swells a little, and the back aches; the
generative organ ferments on the outside and at times itches; the groins ache
and break out, and the knees buckle under her as if severely fatigued—at this
time light means and medicines must be employed, provided only that some
sign of seeing the moon, more or less, truly dawns. 157. When the monthly
flow is delayed of itself with the signs written above, nature must immediately
be assisted by using these medicines for seven or eight days: A. Take a
sufficient amount of hay-sweepings [or: stalks], pour boiling water over it, and
thus every evening apply steam to the secret parts, either standing or sitting; or
instead of this, steep the feet and legs in hot water up to the knees; or...

NOTE

ունին սովորութիւն բնականաբար ամէն լուսնի մէջ արիւն
տեսնելու: Էս արիւ- նը զանազան անուններ ունի, գորօրինակ,
Ամսային հոսում, Դաշտան, կնիկար- մատի կարգ, Լուսին,
Ամսային կարգ եւ տեսատեսութիւն: * Փորձով հաստատած է, որ
տաք երկիրներումը առաւել շուտ են դաշտա- նաւորում եւ մինչև

անգամ պատահում է եօթը տարեկան աղջըկերանց էլ դաշ-
տանաւորուիլ :

... naturally have the custom of seeing blood in every moon [cycle]. This blood hath diverse names, for instance: Monthly Flux, Menses, Order of the Female Root, Moon, Monthly Order, and Visitation.* Experience hath confirmed that in hot climes they enter into their courses far earlier, and it even cometh to pass that seven-year-old maidens likewise enter into their courses.

EAP180-1-3-98_030R.jpg

NOTE

- 55 -

NOTE: - 55 -

TEXT

մինչի մէջքը նստացրո՛ւ տաք ջրումը և թո՛ղ քանի որ դի- մանում է, կամ՝ մինչևի քրտինք գալը: Բ. Օրը երեք կամ՝ չորս անգամ խմացրո՛ւ չայու նման եփած երիցուկ, կամ՝ առաւօտ ծաղիկ: Գ. Եթէ փորումը կապ ըլի, տո՛ւր լուծելու դեղ Հա- մարաւ 4, կամ՝ 5, կամ՝ 6, կամ՝ 7: Դ. Պէտք է ուտէ թեթև և Հեշտ մարսելու կերակուրներ: Ե Թաց և ցուրտ օդումը չ՛պէտք է դուրս գալ, միայն տանը թեթև աշխատի: Զ. Թէ որ զգում է սաստիկ գլխացաւ՝ էնպէս որ ճակատը դուրս է կոտրում, էն ժամանակը պէտք է կռնիցը արիւն թողնել: Եթէ զգում է կուրծքի ծանրութիւն, կամ՝ անՀամբերելի փորի և մէջքի ցաւ, ոտիցը արիւն թո՛ղ: Էս ասած դեղերով և միջոցներով եթէ մինչևի եօթներորդ, կամ՝ ութերորդ օրը չի գալ կնիկարմատի կարգը, պէտք է դեղ անելը յետ ձգել մինչև 'ի միւս լուսինը և այսպէս ամէն անգամ՝ լուսին տեսնելու ժամանակը գալիս պէտք է վերոյ յիշեալ դեղերը և Հնարքները կրկնել, մինչև որ լուս ընկ- նի կնիկ արմատի կարգաւոր Հոսումը : 158. Աղջկերանց և կանանց մէջ կան էնպիսիներն, որոնք լուսնի կարգը չեն տեսնում՝ տեսակ տեսակ Հիւանդութեանց

պատճառաւ, և որոնց վրայ լուս են ընկնում՝ էսպիսի նշաններ, օրինակ՝ անախորժակութիւն, անզօրութիւն, մարմնոյ ցամաքութիւն, երեսի դեղնիլ կամ՝ գունի թռչիլ, և աչքերի ներքնի կոպկերումը փութ ընկնիլ, փորը ըլլում է վքնած և ոտները ուռած: Էս տեսակ Հիւանդներից արիւն թողնելը, կամ՝ նրանց այնպիսի դեղեր տալը, սրունք լուսնի կարգը տեսնելու Համար գրուած* են, շատ վնասակար է: Էս կարգի Հիւանդներին սկիզբը պէտք է տալ ստամոքսը մաքրող և զօրացնող թեթև դեղ Համարաւ 6 կամ՝ 7, և նրանից յետոյ Համարաւ 64 : Եթէ վտիտ (լը- դար) և անզօր կազմուածքի տէր ըլի Հիւանդը, առաւել օգտակար է կտրած կաթնի շիճուկը, (տե՛ս Համար 42.) ո- րոյ մէջ պէտք է խարեն (դաղեն) կէծ արած երկաթը, (մէջը ձգելով) և խմացնեն օրը երեք կամ՝ չորս բաժակ, ամէն օր նոր 'ի նորոյ պատրաստելով : 159.

Դեղ անելու ժամանակը Հիւանդը պիտի թեթև գործ- քերով տանը աշխատի, կամ՝ երբ լաւ եղանակ ըլի, դուրս գնայ՝

Seat [the patient] up to the waist in warm water, and leave [her] as long as she can bear it, or until a sweat breaks out. 2. Three or four times a day, give [her] to drink chamomile, or morning flower [calendula/chicory?], brewed like tea. 3. If there be costiveness in the belly, give a purging medicine, Number 4, or 5, or 6, or 7. 4. She must eat light and easily digestible foods. 5. She must not go out into the damp and cold air; let her do only light labor in the house. 6. If she feels a severe headache, such that her forehead feels as though it were bursting open, at that time blood must be let from the arm. If she feels a heaviness of the chest, or intolerable pain in the belly and the back, let blood from the foot. If, by these prescribed remedies and means, the monthly course of the womb does not come on by the seventh or eighth day, the treatment must be postponed until the next moon; and thus, each time when the period of the menses arrives, the above-mentioned medicines and measures must be repeated, until the regular flow of the womb is brought to light. 158. Among maidens and women there are those who do not see their monthly courses on account of various ailments, and in whom such symptoms appear, for example: lack of appetite,

weakness, emaciation of the body, yellowing of the face or loss of complexion, and puffiness in the lower eyelids; the belly is distended, and the feet are swollen. To let blood from such patients, or to give them those medicines that are prescribed for bringing on the monthly courses, is very harmful. To patients of this sort one must first give a light medicine that cleanses and strengthens the stomach, Number 6 or 7, and thereafter Number 64. If the patient be of a frail (feeble) and powerless constitution, it is most beneficial [to give] the whey of curdled milk (see Number 42), into which they must quench (scorch) red-hot iron (by dropping it inside), and give [it] to drink, three or four glasses a day, preparing it afresh every day. 159. During the time of taking medicine, the patient must occupy herself in the house with light tasks, or, when the weather is fine, go outdoors—

NOTE

* Կռճոնք է ասուում ձիու, կամ տաւարի առաջը մնացած խոտի փշանքը:

NOTE: * *K■chonk* [refuse-hay] is the term used for the crumb-like remnants of hay left before a horse or cattle.

EAP180-1-3-98_031L.jpg

NOTE

- 54 -

- 54 -

TEXT

կամաց կամաց ոտով ժուռ գալու ուրախ և սրտաբաց տեղեր. կերակուրը գործ ածէ ուտիքուան և թեթև բաներ. պահեցողութիւն ունենայ էնպէս, ինչպէս գրած է 18 յօդուածումը : ինչ ժամանակ լաւութիւն զգայ և տեսնէ , որ զօրութիւնը յետ տեղը եկաւ և իր ժամանակին ժաժէ ընկնում կնիկ արմատի կարգը տեսնելու նշանը, ինչպէս գրած է 154 յօդուածումը, պէտք է գործ ածէ այս մասին 155 յօդուածումը գրած միջոցները : 160. Կնիկարմատի ամսական Հոսումը եթէ գայ սովորական կարգաւ, ազատ կ'պահէ կանանց շատ տեսակ Հիւանդութիւննե- րից, և

սրա Հակառակն՝ երբ իր ժա մանակին չըլուս ընկնի, կամ ընդդէմ կարգի կտրուի, Էն ժամանակ ծանր Հիւանդութեանց պատճառ կը դառնայ, ինչպէս ներքեր գրած է. ուստի պէտք է օգնել. երբ առաջի անգամ լուս ընկնի նշանները (կարդա. 155 յօդուածումը) տասներկու կամ տասնուչորս տարե- կան Հասակումը: Էս ժամանակներումը պէտք է աշխատիլ, որ բնական կարգը Հեշտութեամբ ներգործէ : Ա. Եթէ քրտնած ըլի, չպիտի պառկի թաց շորով: Բ. Չը պիտի խմէ սառը և թը- թու խմիչք: Գ. Չը պիտի շատ աշխատի: Դ Չը պիտի թաց ա- նէ ոտները, կամ բոբիկ ման գայ: Ե. Պէտք է զգուշանայ յան- կարծ վախենալուց : 161. Բացի վերերը յիշուած զգուշութեան կանոնները, որոնք եթէ չպահպանուին, մեծ վնաս կարեն պատճառել կա- նանց բնական Հոսումի կարգով գալուն, կան ուրիշ էլի վնաս- սակար պատահումքներ. օրինակ՝ շատ վնասակար է, թէ որ նորահաս աղջկերքը առաջին անգամ և յանկարծ կնիկարմա- տի կարգը լուս ընկնելիս, իրանց անփորձ լինելուց կամ եր- կիւղից, կամ ամօթից , փոխանակ ծնողաց յայտնելու թա- քուն սառը ջրով լուանան ծածուկ անդամը. սրանից արիւնը կտրուում է և առողջութեանը վնասում շատ : 162. Կնիկ արմատի բնական Հոսումը չը գալուց կամ կտրուե- լուց լուս են ընկնում զանազան ցաւեր, օրինակ՝ ջրգողաւոր ուռուցք ոտների և ձեռների նոյնպէս և գլխի, կուրծքի և էրաթաթների վրէն. (թիակների) ևս փորի և ծնկների ցա- լիլ, արիւնախառը փսխել և այլն : Էս Հիւանդութիւնը բժշկե- լու Համար պէտք է վարուիլ էսպէս : Ա. Տաքացրած շալի կամ

[She should] walk slowly on foot in cheerful and heart-opening [pleasant] places; use as food non-fasting, light things; and observe a regimen just as is written in Article 18. Whenever she feels improvement and sees that her strength has returned to its place, and in its proper time the sign of the coming

of the female root [the menses] begins to stir, as is written in Article 154, she must use concerning this the means written in Article 155. 160. If the monthly flow of the female root comes in its customary order, it will keep women free from many kinds of diseases; and the contrary of this, when it does not appear [lit. fall into the light] at its proper time, or is cut off contrary to order, then it becomes the cause of severe illnesses, as is written below. Therefore, one must assist [it] when the signs appear for the first time (read Article 155) at the age of twelve or fourteen years. At these times one must strive so that the natural order may operate with ease: A. If she be sweated, she must not lie down in wet clothing. B. She must not drink cold and sour drinks. C. She must not work much. D. She must not wet her feet, nor walk barefoot. E. She must beware of sudden fright. 161. Besides the rules of caution mentioned above—which, if they are not observed, can cause great harm to the regular coming of the natural flow in women—there are also other harmful occurrences; for example, it is very harmful if adolescent girls, upon the first and sudden appearance of the female root's regular course, out of their inexperience, or fear, or shame, instead of informing their parents, secretly wash the private member with cold water. From this the blood is cut off, and it harms the health greatly. 162. From the natural flow of the female root failing to come or being cut off, diverse ailments appear; for example: dropsical swelling of the feet and hands, likewise also upon the head, chest, and shoulder blades (*t'iak'ner*), as well as pain in the belly and knees, vomiting mixed with blood, and the like. To cure this disease one must proceed thus: A. [Apply] a warmed woolen cloth [*shal*] or...

EAP180-1-3-98_031R.jpg

NOTE

- 55 -

- 55 -

TEXT

մահուդի կտորով շուտ շուտ տրորէ ուռած և ցաւած տեղէ- րը և տուր դէղ 65 համարաւ : Եթէ հիւանդը լինի անգօր, էն ժամանակը տուր դէղ 64 համարաւ, որ շատ օգտակար է: Բ Եթէ արեւնախառն հագագնում է, ամէն երեկոյ հոքնայ տուր 20 կամ

21 համարի դեղով և երկու կամ երեք օրից յետոյ լուծելու դեղ տուր համարաւ 5, կամ 6, կամ 7, և կամ 8: Գի- շերը պառկելու ժամանակը ոտները մինևի ծնկները տաք ջր- րումը դարսէ Էնքան, որքան որ կարողանում է դիմանալ կամ մինչևի քրանիլը : Եթէ էս դեղերը գործ ածելով հիւանդը ոչինչ օգնութիւն չը զգայ, նստելու տեղի և ծննդական անդա- մի մէջը տեղը տգրուկ կպցնելու է վեց կամ տասը հատ, հի- ւանդի բնութեանը նայելով : 165· Չէ հարկաւոր դեղեր գործ ածել կնիկարմատի ամ- սական հոսումը բաց անելու համար, երբ արգելման պատ- ճառն է երկուհոգսութիւնը, կամ երբ ամսական հոսումի կտրուիլը ոչ մի վնաս չէ տալի առողջութեանը, էսպէս սովո- րաբար պատապում է երկար ժամանակեայ հիւանդութենից, ծիծ տալուց և սաստիկ աշխատելուց : 164 Մէ անգամ կին մարդու լուսին չտեսնելը հաստատ չէ նշանակում, թէ յղութենից է պատճառած, այլ թէ որ կնի- կարմատը առողջ է և զօրեղ և ամէն անգամ իր ժամանակին լուսինը տեսել է իր կարգով ու յանկարծ կտրուել է ամսա- կան արեան հոսումը, և երկու կամ երեք անգամ իր ժամանակին կրկնուել է արեան հոսումի խափանիլը, ահա՛ էս միայն ըս- տոյգ նշան է յղութեան : 165· Ինչ ժամանակ պատահի, որ կոյս աղջկան կամ կին մարդու լուսին տեսնելիս քիչ է գալիս արիւնը, էն էլ փորի և մէջքի սաստիկ ցաւելով, պէտք է տալ դեղ 66 համարաւ: Իսկ եթէ հիւանդը ունենայ ամուր կազմուածք և ըլի շատարիւն, ամսական հոսումի ժամանակն գալիս պէտք է կռնից արիւն թողնել: Փորձով հաստատած է, որ էս միջոցը շատ է օգնում և հիւանդներին ազատում է սաստիկ և անհամբերելի ցաւե- րից: Եթէ հիւանդը փորակապութիւն ունենայ, զոնեա երկու օրը մէկ անգամ լուծելու դեղ տուր և դիր պտի փորի վրէն տաք ջրով լիքը եզան փամփուշտ, (փուշի) և շուտ շուտ փո-

Rub the swollen and pained places frequently with a piece of broadcloth and give medicine under number 65. If the patient be feeble, then give medicine under number 64, which is very beneficial. B. If [the patient] coughs [with] blood-mixed [phlegm], give a clyster every evening with the medicine of number 20 or 21, and after two or three days give a laxative medicine under number 5, or 6, or 7, or 8. At night, when lying down to sleep, steep the legs up to the knees in hot water as long as [the patient] is able to endure, or until sweating. If upon using these medicines the patient feels no relief, six or ten leeches are to be applied between the fundament and the genital member, according to the patient's constitution. 165. It is not necessary to use medicines to open the monthly flow of a woman when the cause of the stoppage is pregnancy, or when the cessation of the monthly flow causes no harm to the health; this usually occurs after long illness, from wet-nursing, and from severe labor. 164 [sic]. A woman's missing her period once does not definitely signify that it is caused by pregnancy; but if the woman is healthy and strong, and has always had her period regularly in its due time, and the monthly flow of blood has suddenly stopped, and the interruption of the flow of blood has recurred at its due time two or three times, behold, this alone is a certain sign of pregnancy. 165. Whenever it occurs that during the period of a virgin girl or a married woman the blood comes sparsely, and that with severe aching of the belly and back, one must give medicine under number 66. But if the patient should have a robust constitution and be plethoric, when the time of the monthly flow arrives blood must be let from the arm. It is confirmed by experience that this remedy helps greatly and delivers patients from severe and unbearable pains. If the patient has constipation, give a laxative medicine at least once every two days, and upon the lower belly must be placed an ox bladder (*puchli*) filled with hot water, and frequently cha- [nge it]...

EAP180-1-3-98_032L.jpg

NOTE

- 56 -

NOTE: - 56 -

TEXT

վայ, որպէս զի փորը տաքանայ : Էս հեշտ և թեթև դեղերով ոչ թէ միայն կը թեթևանան ցաւերը, այլ և կըկտրուին շամփ- ռոտելը, խէթքերը, ցաւերը և սրտի նեղանալը որ շատերին է պատահում՝ իրանց անզգուշութենից : 166. Շատ անգամ՝ էլ պատահում է, որ արեան Հոսումը դա- լիս է չափազանց, շուտ շուտ ու անժամանակ, բայց սրանով ոչինչ փոփոխութիւն չէ կրում. երեսի գոյնը տեղն է մնում, մարմինը չէ անզօրանում՝ և չէ զգում ոչ մէկ հիւանդութեան նշան: Էսպիսի դիպուածումն չէ հարկաւոր դեղ անելը, միայն ամսական կարգը տեսնելու ժամանակը չափտի շատ աշխատի, այլ տանը Հանգիստ և նստած կեանք վարէ : 167. Երբ արին գնալը էնքան չափազանց լինի, որ Հիան- դին սաստիկ ուժից գցէ, սրտի գդալը ու մէջքը ցաւեցնէ, գը- լու խը պտուտ գայ և սիրտը նեղանայ, կամ՝ սիշտը գնայ, էն ժամանակը պէտք է կենայ տանը Հանգիստ և գործ ածէ դեղ Համարաւ 12 կամ՝ 14, և ջրի տեղ խմէ չայի նման պատրաս- տած դեղ Համարաւ 67 : Ամսական արեան անկանոն Հոսումը յառաջանում է տեսակ տեսակ պատճառներից. օրինակ՝ երբ զաւակատունը վնասուել է դժուար ծնանելուց և այլն : Եթէ վերևը ասած դեղերով չըլանայ Հիւանդութիւնը, էն ժամա- նակ բժշկի պէտք է դիմել:

168. Those changes which are considered initial signs of pregnancy in women are not verified for everyone; it happens that in some they appear slightly and in a manner almost imperceptible. The latter occurreth especially to those who live freely and in ease. 169. Pregnancy [lit. being with two souls] is difficult to recognize until four months; it can only be guessed from the signs set down in Article 164. After four months, fainting [lit. heart failure/going away of the heart] befallleth the pregnant woman [lit. the two-souled one], at times a brief fever ariseth, and at times it seemeth as though the whole body [were] like fire

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԹ. Երկուհոգսութենի վրայ :

CHAPTER XIX. On Pregnancy [Being with Child].

TEXT

168. Էն փոփոխութիւնքը, որոնք կանանց յղութեան սկըզբ-նական նշաններեն Համարուում, ամենի Համար չեն ճշմարտ-ում՝ պատահում է, որ ոմանց վերայ երևում են քիչ և Համարեա թէ աննշմարելի կերպով: Վերջինս պատահում է առա-ւելապէս նրանց, որոնք ապրում են ազատ և Հանգիստ: 169.

Երկուհոգութիւնը մինչև ի չորս ամիսը դժուար է ճանաչուում. միայն կարելի է գուշակել 164 յօդուածումը դրած նշաններից: Չորս ամսից յետոյ երկու Հոգիսին պատա-Հում է սրտի գնալ, երբեմն տաքութիւն է տալիս քիչ ժամա-նակ, երբեմն էնպէս է թուում, թէ բոլոր մարմինը կրակի պէս

168. Those changes which are considered initial signs of pregnancy in women are not verified for everyone; it happens that in some they appear slightly and in a manner almost imperceptible. The latter occurreth especially to those who live freely and in ease. 169. Pregnancy [lit. being with two souls] is difficult to recognize until four months; it can only be guessed from the signs set down in Article 164. After four months, fainting [lit. heart failure/going away of the heart] befallerth the pregnant woman [lit. the two-souled one], at times a brief fever ariseth, and at times it seemeth as though the whole body [were] like fire

EAP180-1-3-98_032R.jpg

NOTE

- 57 -

[Page] 57

TEXT

էբուում է. ժամանակ առ ժամանակ գլխացաւ է գալիս, աչ-քերը փոս է ընկնում, աչքի ներքևի կոպկերը կապտանում են, առանց պատճառի ակռէքը ցաւում է, վրէն մեղամաղձոտու-թիւն, (սևդայ) նեղութիւն, մտածմունք, բարկութիւն, զըզ-ւանք, շնչարգելութիւն է գալիս և բէրէն (բիծ) երեսի վրայ. սովորական

կերակրից զգուում է, և ուզում է անսովոր բաներ. *) կերածը սրտին քացխում է, օրցկացնում է և էլ ունենում է փորակապոթին : 170. Առաւել Հաստատ կըլինի երկուՀոգսութիւնը, երբ վերոյ յիշեալ նշանների Հետ կտրուի և ամսական Հոսումը, և վրայ չորս ամիսը սկսի կամաց կամաց մեծանալ փորի ներ- քնի կողմը, և վերջը չորսուկէս ամսից զգալ երեխի խաղալը : 171. Բոլոր վերնի յիշած երկուՀոգսութենի նշանները Համարեա բնաւ երկիւղալի Հետևանքներ չեն ունենում և չորսուկէս ամսից յետոյ սկսում են ՀետզՀետէ քչանալ և ման- կան մեծանալու Հետ անց են կենում : 172. Ինչ ժամանակ երկու Հոգսութեան նշանները կ'լինին սաստիկ, պէտք է վարուիլ էսպէս. Ա. եթէ փորումը լինի կապ, պէտք է տալ գրեխ (Հոքնայ) 20 Համարի դեղով. Բ. եթէ բե- ռանիցը փսխելիս ըլի, պէտք է տալ խմելու քիչ քիչ երիցուկի ծաղկիցը պատրաստած չայ, և ամէն գիշեր գրեխ տալ 20 Հա- մարի դեղով. կերակուրը պէտք է ըլի շատ թեթև և Հեշտ մարսելու, այսինքն՝ սաստիկ եփած ձաւարի, կամ բրնձի շոր- վայ. կամ սև դամոն, կամ խորոված խնձոր. խմելու գործ ա- ծեն ազոխի (ժուռ) կամ նռան, կամ լիմոնի քամութսը, շա- քարով կամ լաւ մեղրով և ջրով պատրաստած. Գ. պինդ և զօրեղ կազմուածքի տէր կանայք եթէ զգում են գլխի և կուրծքի ցաւ, կամ փորի ոլոր տալ և ունենում են խէթք, երեսահարքը և աչքերը կարմրացած, պէտք է կոնիցը քիչ ա- րին թողնեն. Դ. եթէ ունենայ զըզուանք և սրտի քացխիլ, էն ժամանակը տուր դեղ Համարաւս 68, կամ 69, կամ սրանց տեղ՝ կէս կէս գդալ բարակ ծեծած գործլի ջրով. Ե. ինչ ժա- մանակ պատահի երկուՀոգիսին սրտի նեղանալ և թուլանալ,

...is boiling. From time to time a headache comes on, the eyes become sunken, the lower eyelids turn livid, the teeth ache without cause, [and] there comes upon [her] melancholy, (black bile) distress, brooding, anger, disgust,

shortness of breath, and blemishes (spots) upon the face. She is disgusted by ordinary food and craves unusual things; *) what she eats turns sour in her stomach, she feels nausea, and moreover suffers from constipation. 170.

Pregnancy will be more certain when, along with the above-mentioned signs, the monthly flow also ceases, and at four months the lower part of the belly begins gradually to enlarge, and finally, after four and a half months, she feels the movement of the child. 171. Almost none of all the above-mentioned signs of pregnancy have dangerous consequences, and after four and a half months they begin gradually to diminish and pass away as the infant grows. 172.

Whenever the signs of pregnancy are severe, one must proceed as follows: A. If there is boundness in the belly [constipation], a clyster (enema) must be administered with medicine number 20. B. If she be vomiting from the mouth, she must be given to drink, little by little, tea prepared from chamomile flowers, and every night a clyster must be administered with medicine number 20. The food must be very light and easy to digest—that is, soup of well-boiled groats or rice, or prunes, or baked apples. For drink let them use the juice of unripe grapes (verjuice), or of pomegranate, or of lemon, prepared with sugar or good honey and water. C. If women of firm and strong constitution feel pain in the head and chest, or griping in the belly and have colic, with flushed face and reddened eyes, they must let a little blood from the arm. D. If she has disgust and sourness of the stomach, then give medicine number 68 or 69, or in their stead, half a spoonful of finely pounded [substance] with water. E. Whenever the pregnant woman happens to suffer distress of the heart and faintness...

NOTE

*** Եղել է օրինակ, որ կերել են կիր, հող, աղ, սապոն, ծխախոտ, կուպր, գործղի, ճանճ եւ ուրիշ տեսակ զրգուելի բաներ: 8**

There have been instances where they have eaten lime, earth, salt, soap, tobacco, pitch, dung, flies, and other such abominable things.

EAP180-1-3-98_033L.jpg

NOTE

- 58 -

NOTE: - 58 -

Հոտ քաշել տուր թէժ քացախ, կամ՝ ծեծած կծուիճ. կամ՝ էրած Հաւի փետուրը կամ՝ վառած թուխտը քթի առաջը բռնեն: Եթէ գտանես ոգի մեղուտերևոյ կէս ժամը մի անգամ՝ տասն կաթիլ տուր շաքարով : 175. Պէտք է զգուշանալ էն ամէն պատճառներից, որոնցմէն յառաջ կարէ գալ վիժել (փոր աւերել, կամ՝ անժամանակ ծը- նանիլ,) որ շատ երկիւղալի է քան զսովորական ծնունդը, մա- նաւանդ միանգամ՝ փորը աւերողին երկրորդ և երրորդ ան- գամ՝ յղանալիս առաւել հեշտ կարէ կրկին պատահիլ: 174. Վիժելու (փոր աւերելու) պատճառ կարեն դառնալ. Ա. մարմնոյ սաստիկ ցնցելը, ծանր բան վեր քաշելը, կամ՝ ձը- գուած՝ բարձր տեղից բան վեր բերելը (թէգուզ թեթև ըլի) սաստիկ ծուալը և Հագալը, տեղից յանկարծ վեր թռչիլը, կամ՝ վեր ընկնիլը և սրանց նմանները. Բ. Հոգւոյ սաստիկ կիրքերը, այսինքն նեղութիւնը, բարկանալը, երկիւղը և չափազանց ու- րախութիւնը. Գ. փորին. կամ՝ մէջքին և խփելը, գօտիկով, կամ՝ ուրիշ բանով պինդ կապելը, առանց զգուշութեան և առանց Հասկացողութեան փորը վեր քաշել տալը, (էս սովորութիւնը շատ վնասակար է:). Գ. Սաստիկ փորից կամ՝ բերանից բանացնելը, կամ՝ տաքացնող դեղեր գործածելը, կամ՝ տաքացնող բաներով պատրաստած կերակուր ուտելը, զորօրինակ՝ պղպեղ, տաք կոճ, կինամոն, քրքում՝ և թէժ տաքացնող խմիչք : 175. Երբ որ փոր աւերելու նշանները լուս ընկնին, այսինքն՝ երբ փորը և մէջքը դուրս կոտրուի, փորը ծանրանայ և քաշ ընկնի, նմանապէս էլ ծըծերը, և արին գնայ ծննդական ան- դամից, էն ժամանակը օգտակար է կռնիցը քիչ արին թողնել և դնել պտի փորի վրէն չորս տակ ծալած և քացախով դըր- ջած քաթան և փոխել շուտ շուտ, որ չցամաքի : 176. Եթէ էս բոլոր Հնարքները գործ դնելուց յետոյ չե- րևայ լաւ

նշան ու փորի աւերելը ոչ միայն չ'կանգնի, այլ՝ ընդ Հակառակն լուս ընկնի ծննդականի սովորական փորի ցաւ, ինչպէս գրած է Հետևեալ գլխումը, Էն Ժամանակը պէտք է վարուին Էնպէս, ինչպէս գրած է ծննդականի Համար մի և նոյն գլխումը և պահպանեն Հիւանդի ուժը, զօրացնող կերակուր ու տացնելով և երեխի կտրուելուց յետոյ եթէ տեսնեն թէ սաս-

Have [the patient] inhale strong vinegar, or crushed pellitory (*ktsonich*), or hold a singed chicken feather or burning paper before the nose. If you can find spirit of lemon balm (*meghuteruk*), administer ten drops with sugar once every half hour. 175. One must beware of all those causes whence miscarriage (*por averel*, [belly-ruining], or untimely birth) may arise, which is far more perilous than ordinary childbirth; especially for one who has miscarried once, it may occur again far more easily upon conceiving a second or third time. 174. The following can become causes of miscarriage (*por averel*): A. Severe shaking of the body, lifting a heavy object, or reaching up with straining to bring something down from a high place (even if it be light), violent crying out and coughing, suddenly leaping up from one's place, or falling down, and the like; B. Violent passions of the soul—namely, distress, anger, fear, and excessive joy; C. A blow to the belly or the back, binding tightly with a girdle or other thing, having the belly rubbed upward without caution and without understanding (this custom is very harmful); D. Severe purging through the bowels or the mouth, or using heating medicines, or eating food prepared with heating ingredients—as, for example, black pepper, hot ginger, cinnamon, saffron, and fiery heating drinks. 175. When the signs of miscarriage come to light—namely, when the belly and back ache intensely, the belly becomes heavy and sags, as do the breasts likewise, and blood flows from the birth organ—at that time it is beneficial to take a little blood from the arm, and one must place upon the belly a linen cloth folded in four and moistened with vinegar, changing it frequently so that it does not dry out. 176. If, after employing all these remedies, no favorable sign appears and the miscarriage not only does not stop, but on the contrary, the ordinary labor pains of childbirth come to light—as is written in the following chapter—then they must proceed as is written for a woman in labor in that very same chapter, and

sustain the patient's strength by giving [her] strengthening food to eat; and after the delivery of the child, if they see that severe [...]

EAP180-1-3-98_033R.jpg

NOTE

- 59 -

NOTE: - 59 -

TEXT

տիկ արին է Հոսում՝ զաւակատանիցը, պէտք է դեղ անեն և ինամք տանին էնպէս, ինչպէս գրած է կնիկարմատի ցաւերի կարգումը արեան Հոսմունքի վրայ : 177. Եթէ փոր աւերելուց յետոյ երկար ժամանակ չդուրս գայ երեխի ընկերը *, պէտք է վարուին էնպէս, ինչպէս գրած է Հետևեալ գլխումը :

178. Childbirth is according to the natural course if the signs of the child's coming into the world appear after nine full months, counting from the day of conception. These signs are the following: the belly begins slowly to sink down; the lower part of the belly becomes full; she desires frequently to pass water and to void her bowels, but [the urge] deceiveth; before the delivery, pains begin to appear, which commence from the back and spread unto the front part of the belly; in the evening hours and at night the pain for the most part abateth; from the genital organ of some [women] there floweth a little water, yet not so much as at the time of delivery. 179. If the pregnant woman feeleth that the signs of delivery have drawn nigh, she must not go far from her house, lest the pains seize her in an unseemly place; she must know that sometimes these signs appear two weeks beforehand. When the laboring woman feeleth the said signs, she must desist from toil and working, and await her delivery with patience. She ought not to cry out, or by exerting herself untimely to exhaust her strength, but [rather] preserve her strength for the time of delivery. When the said signs appear and then pass away again, the pregnant woman may once more occupy herself with light matters. 180. As we have mentioned above, childbirth according to the natural course cometh after being pregnant for nine full months; prior to the delivery, the pain of childbirth seizeth [the woman], and

ԳԼՈՒԽ Ի. Ծննդականութեան վրայ.

CHAPTER XX. On Generation [and Childbirth].

178. Բնական կարգով է ծննդականութիւնը, թէ որ երեխի աշխարհ գալու նշաններն յայտնուում են լրիւ ինն ամիսից յետոյ. յղացած օրիցը Հաշուելով. Էս նշաններն են սրանք: Փորը սկսում է կամաց կամաց քաշ ընկնիլ, փորի ներքի կողմը լքցւում է, շուտ շուտ ջրվէթ անել և փորից դուրս գնալ է ուզում, Բայց խափ է տալի. ծնանելուց առաջ լուս է ընկնում՝ ցաւ տալ, որ սկսում է մէջքիցը և փռուում է մինչև ի փոր ի առաջի կողմը. իրիկնապահերին և գիշերը ցաւը ըստ մեծի մա- սին թեթևանում է. ոմանց ծննդական անդամից Հոսում է փո- քըր ինչ ջուր, միայն ոչ էնքան շատ, ինչքան ծնանելու մի- ջոցին : 179. Երկու Հոգիսը թէ զգում է, որ ծնանելու նշանները մօտացել են, չպիտի Հեռանայ իրան տանից, որ չլինի թէ ան- վայելուչ տեղ բռնէ ցաւը. պիտի գիտենայ, որ երբեմն Էս նը- շանները երկու շաբաթ առաջ յայտնուում են :Երբ զգայ ծը- նընդականը յիշեալ նշանները, պիտի Հրաժարի աշխատութե- նից և Բան շինելից և Համբերութեամբ սպասէ ազատուելուն: Չպէտք է ծուայ, կամ անժամանակ զօր տալով իրան՝ ուժից զցէ, այլ պահպանէ իրեն ուժը ազատուելու ժամանակի Համար: Երբ յիշեալ նշանները լուս ընկնին ու Էլի անց կենան, երկու Հոգիսը կարող է կրկին թեթև Բաներով պարապիլ: 180. Ինչպէս վերևը յիշեցինք բնական կարգաւ ծննդա- կանութիւնը գալիս է լրիւ ինն ամիս յղի կենալուց յետոյ. ազատուելուց յառաջ բռնում է ծննդականութեան ցաւը և

178. Childbirth proceeds according to the natural order if the signs of the child's coming into the world appear after nine full months, reckoning from the

day of conception. These signs are the following: the belly begins gradually to sink down, the lower part of the belly becomes full, [and] she desires frequently to pass water and to move her bowels, but is deceived [by false urges]. Prior to giving birth, a pain appears—commencing in the lower back and spreading to the front part of the belly. In the evening hours and at night the pain for the most part eases. From the private parts of some [women] a small amount of water flows, only not so much as during the delivery itself. 179. If the pregnant woman feels that the signs of delivery have drawn near, she must not wander far from her home, lest the pain seize her in an unsuitable place; she ought to know that sometimes these signs appear two weeks beforehand. When the parturient woman perceives the aforesaid signs, she must refrain from heavy labor and work, and await her delivery with patience. She ought not to cry out, or by straining herself prematurely exhaust her strength, but [rather] preserve her vigor for the time of delivery. When the aforesaid signs appear and then pass away again, the pregnant woman may once more occupy herself with light matters. 180. As we mentioned above, childbirth according to the natural order arrives after being pregnant for nine full months. Prior to delivery, the pain of childbirth takes hold, and

NOTE

***)Երևելի բժիշկները խորհուրդ են տալիս, թէ մինչևի երեխի գլուխը երևալը ձք պէտքէ ուժ տալ:**

NOTE: *) Eminent physicians advise that until the child's head appears, one [ought not] to strain.

EAP180-1-3-98_034L.jpg

NOTE

- 60 -

- 60 -

TEXT

րեխէն էլ ծնուում է : Ծնանելու ցաւը սկսում է մէջքիցը և փռուում է մինչևի փորի ներքևի կողմը և ջոգուում է խափս տուող ցաւից նրանով, որ փորի ցաւը ժամ առ ժամ սաստ- կանում է. փորը պնդանում և ցաւողի վրայ զգուանք գալիս, կարծում է թէ լուծում

է, ուստի և ինքն էլ ուժ է տալի նը- քալով *։ Էս միջոցին ծննդականի երեսահարքը կարմրում է և կապտանում : 181. Էսպէս ցաւը բռնելիս ծննդականն էլ իր կողմանէ երեխի աշխարհ գալուն պիտի օգնէ. ինչ ժամանակ գալիս լինի ցաւը և Հետն էլ ինքը զգում ըլի ցանկութիւն դուրս գնա- լու, էն ժամանակը ձեռները մէկ բանի վրայ Հաստատած, չո- քած, և ծնկները միմեանցից բաժանած, պէտք է առանց շունչ քաշելու ուժ տայ նքացնելով : 182. Երբ ցաւը անց կենայ, չ'պէտք է ծննդականը ուժ տայ, այլ սպասէ մինչև կրկին անգամ ցաւի գալը : Եթէ էս դրութե- նումը ծննդականի վերայ թմրութիւն գայ, չ'պիտի քունը փախցնեն : Չէ պէտք ականջ դնել նրանցը, որոնք ծննդականին խորհուրդ են տալի ուժով Հազալու կամ բոլոր մարմինը թափ տալու և ուրիշ սրանց նման եղանակներով ուժ տալու. այս կերպերը բաց 'ի վնասն, ո'չ մի օգուտ չեն անել: 185. Ծննդականը իր կողմանէ Հեշտութեամբ ազատուե- լուն կարէ օգնել սկզբումը ցաւը բռնելիս, երբեմն ոտի վրէն ման գալով, երբեմն նստելով, և երբեմն յետ պառկելով : Եթէ ցաւը գալիս ըլի շուտ շուտ և սաստիկ, պիտի պառկեցնեն կո- դինքումը : 184. Եթէ որ ծննդականի փորի ցաւը թեթև է բռնում, 'ի Հարկէ սրան ոչինչ չէ Հարկաւոր : Բայց երբ երկար միջոց տալով է գալիս. Էսպիսի դիպուածումը չ'պէտք է ծննդա- կանը ուժ տայ իրան, այլ օգտակար է գրեխ տալը. (տե'ս Հա- մար 20). կամ կռնիցը արիւն թողնելը : 185. Շատ անգամ էլ պատահում է, որ փորի ցաւ է գալիս դողռոյով, որ և ոչ միայն չէ ունենում 170 յօդուածումը յիշուած նշանները. այլ և չէ սկսում մէջքիցը: Այսպէս պա- տահելիս չ'պէտք է Համարիլ, թէ ծննդականութեան ցաւ է: Էս փորացաւից ազատելու Համար երկուհոգիսին պէտք է գրեխ ...[the] child is born. Labor pain begins in the back and spreads down toward the lower abdomen; it is distinguished from false pain by the fact that the belly

pain intensifies hour by hour, the belly hardens, nausea overtakes the sufferer, and she imagines she has diarrhea; therefore, she too strains with bearing-down groans*. During this time, the woman in labor's facial complexion turns red and livid. 181. When the pain grips [her] in this manner, the woman in labor must also, for her part, assist the child's coming into the world; whenever the pain comes, and she simultaneously feels an urge to relieve her bowels, she must then—resting her hands upon something, kneeling, and spreading her knees apart from one another—bear down with groans, holding her breath. 182. When the pain passes, the woman in labor must not strain, but wait until the return of the pain. If, in this condition, drowsiness comes upon the woman in labor, they should not disturb [her] sleep. One must not heed those who advise the woman in labor to cough forcibly, or to shake her whole body, or to exert herself by other such means; these methods, far from doing good, produce only harm. 183. For her part, the woman in labor can assist in an easy delivery at the beginning when the pain seizes [her]—sometimes by walking about on foot, sometimes by sitting, and sometimes by lying back down. If the pain should come rapidly and severely, they must lay her down in the bed. 184. If the belly pain of the woman in labor takes hold lightly, of course nothing is needed for it. But when it comes with long intervals, in such a case the woman in labor must not exert herself; rather, it is useful to administer an enema (see Number 20), or to let blood from the arm. 185. It also happens very often that belly pain comes with shivering, which not only lacks the signs mentioned in Article 170, but also does not begin in the back. When this occurs, one must not consider it to be the pain of labor. To relieve this belly pain, the pregnant woman must [receive] an enema...

EAP180-1-3-98_034R.jpg

HEAD

- 61 -

CHAPTER XLI. On the Diseases Occurring After Childbirth:

TEXT

տալ (տե՛ս Համար 20) կամ քիչքիչ խմացնել երիցուկից եփած չայ: 186. Ծննդականի ցաւելու ժամանակը դայեակը (տատը) չ'պէտք է շփոթուի, այլ պիտի գուրգուրէ, սիրտը անդա- ցնէ և յոյս

տալով, խրատելով ու գթալով Հոգս տանի: Ծնըն- դականի չորս կողմը պէտք է պահել մաքուր և ինչ ժամանակ երեխի գլուխը երևայ, չ'պէտք է մանկաբարձը ուժով դուրս քաշէ, այլ միայն բռնէ զգուշութենով մինչևի բնական կար- գով ազատուի երեխէն : 187. Երեխէն ծնանելուց յետոյ տատի պարտականութիւնն է պառկացնել նրան էնպէս, որ պորտի աղիքը չլինի ձգած, կամաց քամէ արիւնը, յետոյ երեխի պորտից չորս մատնաչափ բարձր կապէ (ինչպէս սովորութիւն է) և կապածիցը մէկ մատ- նաչափ վերևը մկրատով կտրէ : 188. Այնուհետև տատի պարտքն է ուշադրութիւն անել, թէ արդե՞օք երեխայն ունի մարմնոյ պակասութիւն, կամ թէ փորի և ջրվէթի ճանքէն բաց է՞ թէ չէ. և այլն : Եթէ Հար- կաւորի, շուտով պէտքէ բժիշկ կանչել: * 189. Եթէ տեսնեն, որ երեխէն աշխարհ գալիս նուազ է, երեսի գոյնը թռած, կամ կապտացած, կամ ուռած, և կենդա- նութեան նշանները կասկածաւոր, էն ժամանակը, եթէ երեխի ընկերը չլինի էլ դուրս եկած, չ'պէտք է սպասել, այլ շուտով պորտը կապել և օգնութիւն անել երեխին էսպէս: Ա. Մատի վրէն փաթաթեն բարակ քաթան ջրումը թաց արած. և էնդով սրբեն բերնի շողիւնքը : Բ. Լեզուի վրէն ածեն կէս պտղուց Հասարակ աղ : Գ. Սրսկեն երեխի վրէն սառը ջուր : Դ. Քթի առջևը բռնեն քացախ, կամ ծեծած սոխ, կամ կծուիճ, կամ սխտոր : Ե. Ետևիցը տուն տան բարակ սրած ճրաքուի կտոր:

to give (see No. 20) or have [her] drink, little by little, tea brewed from chamomile. 186. During the woman's labor pains, the midwife (*tat*) must not become flustered, but ought to caress [her], strengthen her resolve, and care for her by giving hope, counsel, and sympathy. The surroundings of the woman in labor must be kept clean, and whenever the child's head appears, the midwife must not pull it out by force, but merely hold [it] with care until the child is delivered in the natural course [of things]. 187. After the child is born, it is the midwife's duty to lay him down in such a manner that the umbilical cord

(*porti aghik'*) is not stretched, gently squeeze out the blood, then tie it four fingerbreadths above the child's navel (as is customary), and cut [it] with scissors one fingerbreadth above the tie. 188. Thereafter, it is the midwife's duty to pay attention to whether the child has any bodily defect, or whether the passages for the belly and urine (*jrv■t'*) are open or not, etc. If it should be necessary, a physician must be summoned promptly. 189. If it is observed that upon coming into the world the child is feeble, the color of his face drained, or turned blue, or swollen, and the signs of life are doubtful, at that time, even if the child's afterbirth (*enker'*) has not yet come out, one must not wait, but promptly tie the navel [cord] and render aid to the child thus: A. Let them wrap around a finger a fine linen cloth moistened in water, and with that wipe the slobber from the mouth. B. Let them place half a pinch of common salt upon the tongue. C. Let them sprinkle cold water upon the child. D. Let them hold before the nose vinegar, or crushed onion, or mustard (*ktsuich'*), or garlic. E. From behind, let them insert a finely shaved piece of tallow candle [into the rectum].

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԽԱ. Ծննդականութիւնից յետոյ պատահած
հիւանդութեան վրայ :

- 61 -

TEXT

190. Ընշտութեամբ ազատելուց յետոյ, առաջին օրերու- մը, քանի որ ծննդականի վրայ երևում են ջերմի նշաններ,

190. After an easy delivery, in the first [few] days, so long as signs of fever appear in the newly delivered mother,

NOTE

*) Թէ որ երեխէն ուղիղ չէ գալիս, կամ երբ ուրիշ սրա նման դժուար դի- պուած պատահի, չը պէտք է տատը վստահանայ իրան անձին, այլ պէտք է կանչել տայ բժիշկ, եթէ չը լինի բժիշկ, ուրիշ պառաւել փորձած տատ:

*) If the child does not come straight [i.e., in a normal presentation], or when another difficult case like this occurs, the midwife must not rely upon herself,

but must have a physician called; if there be no physician, [then] another old and experienced midwife.

EAP180-1-3-98_035L.jpg

NOTE

- 62 -

- 62 -

TEXT

այսինքն՝ տաքութիւն և Հետը գլխացաւ և այլն, չպէտք է ուտացնել նրան ոչ մի կերակուր, բայց միայն լաւ եփած բրնձի կամ՝ ձաւարի շորվալ, քիչ կարագով կամ՝ լաւ ձիթով պատրաստած, կամ՝ չոր դամոնի սպաս, խորոված խնձոր, կամ՝ սերկևիլ. խմելու Համար գործ ածեն նռան, կամ՝ լիմոնի քա- մուքս շաքարով քաղցրացրած և ջրախառն : Ծննդականի չորս կողմը պէտք է լինի իստակ, որպէս զի անմաքրութենից չը պատճառի նրան մէկ ուրիշ Հիւանդութիւն. պառկած տեղը պէտք է լինի չափաւոր տաք և օդը շուտ շուտ նորոգուի, չը պիտի լինի նեղուածք և մութ : 101. Եթէ երեխի ծնանելուց յետոյ երեխի ընկերը մնայ զաւակատանը, պէտք է պորտը կապել ինչպէս որ ասած է 187 յօդուածումը և կտրել մկրատով. չ'պիտի ուժով դուրս քաշել և ոչ թէ գործ դնել դեղորայք. առաւել լաւ է սպասել բնականաբար նրա դուրս գալուն, միմիայն բաւական է բնութեանը օգնելու Համար ձեռքով փորը կամաց կամաց մերսել և կամ՝ լէն շորով փորը թեթև կապել: Էսպէս փորի Հուփ տալով կպատճառի փորի ցաւ և երեխի ընկերը ինքն իրան կբաժա- նի և դուրս կգայ : Եթէ կէս ժամից իրան իրան դուրս չգայ, էն ժամանակը Հարկաւոր է դիմել Բժշկի օգնութեանը : 192. Գեղերումը տատերի խելքը չՀասնելով, թէ ի՞նչ վնաս կարէ բառաջ գալ, տգիտութեամբ աշխատում են, որ ծնըն- դականը շուտ ազատուի զաւակատանը մնացած երեխի ընկե- րիցը. և

խորՀուրդ են տալիս նրան, որ ուժ տալով Հազայ, փռնկտայ, նքացնէ, փորի վրէն ձեռով Հուի տայ և երբեմն էլ ծննդականին թափ են տալիս կամ՝ անզգուշութեամբ քա- շում՝ են պորտի աղիքը : Էս տեսակ վարուելուց յառաջ են գալի ներքեր յիշուած երկիւղալի Հետևանքները : 193. Էս տեսակ վարուելուց յառաջանում է բորբոքային ջերմը, որ և զանազանուում է կաթնի դողից Հետևեալ նը- շաններով: Կաթնի դողի նշանները ըլում են թեթև, բայց ա- ռեան բորբոքային դողինը՝ խիստ անտանելի. օրինակ՝ տաքու. թինը ունենում է շարունակ, (անկտոր) մաշի քցիլը՝ շուտ և պինդ, փորը ձգուած է, և էնպէս սաստիկ ցաւեցնում, որ ձեռը դիպցնելու անգամ՝ չէ դիմանում . երբեմն էլ փորի վրէն լուս

that is to say, fever and with it headache and the like, she must not be fed any food, but only well-cooked rice or groat *shorva* [soup], prepared with a little butter or good oil, or dried plum *spas* [soup], baked apple, or quince. For drink let them use pomegranate or lemon juice, sweetened with sugar and mixed with water. The parturient woman's surroundings must be clean, so that uncleanness may not cause her some other sickness; her bed must be moderately warm and the air frequently refreshed; it should not be cramped and dark. 101. If after the birth of the child the afterbirth [*erekhi enker*, placenta] remains in the womb, the navel-string [umbilical cord] must be tied as stated in Article 187 and cut with scissors; it must not be pulled out by force, nor should medicaments be employed. It is far better to wait for its expulsion naturally; it is quite sufficient, in order to assist nature, to rub the belly gently with the hand, or to bind the belly lightly with a broad cloth. By thus pressing upon the belly, abdominal pains will be induced, and the afterbirth will detach of itself and come out. If within half an hour it does not come out of its own accord, then it is necessary to resort to the aid of a physician. 192. In the villages, the midwives [*tat*s], failing to comprehend what harm may ensue, through ignorance strive to deliver the parturient woman quickly of the afterbirth remaining in the womb; and they counsel her to cough forcefully, to sneeze, to bear down, to press upon the belly with her hand, and at times they

even shake the parturient woman or carelessly pull upon the umbilical cord [*porti aghik*]. From such manner of handling arise the dreadful consequences mentioned below: 193. From such manner of handling arises inflammatory fever, which is distinguished from the milk-ague [milk fever] by the following signs: The signs of the milk-ague are mild, but those of the inflammatory blood-ague are exceedingly unbearable; for instance, the heat is continuous (unbroken), the pulse-beat fast and hard, the belly distended, and aching so severely that she cannot even bear the touch of a hand; sometimes also upon the belly blister-like eruptions [appear...]

EAP180-1-3-98_035R.jpg

NOTE

- 65 -

NOTE: - 65 -

TEXT

են ընկնում՝ կարմիր գծեր, ձգուած մինչևի պորտը : Եթէ էս գծերը սկսին սևանալ, նշան է որ ծննդականի դրութիւնը վը- տանգաւոր է. նրա բոլոր մարմինը էս դրութենումը, լինում է թուլացած, կերպարանքը փոխուած. դէլն է տալի, փսխում է և քրտնում՝ սաստիկ զաւակատանիցը գնում է Հոտած և այրող ջուր, շուտ շուտ խափ տալով դուրս է տանում՝ ջրվէթի և լուծելու վրէն : 194. Էս երկիւղալի Հիւանդութիւնը բժկելու եղանակն այսպէս է: Ա. Կռնիցը չափաւոր արիւն թող : Բ. Օրը երկու կամ երեք անգամ՝ գրեխ տուր (տե՛ս Համար 20:) Գ. Զաւակատունը լուա՛, չապաբունով (փոքր Հոքնայ) չափաւոր տաք ջուր ներս ա- ծելով : Դ. Փորի վրէն դի՛ր 70 Համարումը նշանակած դեղը, տաք տաք, և շուտ շուտ խմացրու 17, 18, և 19 Համարու- մը յիշած դեղերից մէկնումէկը : 195. Բացի վերևը յիշած բորբոքային ջերմը՝ երեխի ըն- կելը ուժով դուրս քաշելուց երբեմն էլ պատճառում է սաստիկ արեան Հոսում՝ զաւակատանից : Եթէ էս տեսակ արեան Հո- սումը սաստկանայ մինչև էն աստիճան, որ բոլոր մարմնոյ զո-

րութիւնը թուանայ և Հետն էլ գլուխը պտուտ գայ և սիր- տը
 գնայ. Էն ժամանակը պէտք է շորի կտոր թրջեն քացա- խով
 խառնած ջրումը, թոյլ քամեն և դնեն փորի, միջքի և բդերի վրէն
 և շուտ շուտ փոխեն, որ չ'ցամաքի. Էս տեսակ վարուին, մինչևի
 արեան Հոսումը կտրուի : 196. Նոյնչափ վնասակար է, եթէ
 յանկարծ կտրուի Էն արիւնը՝ որ ազատուելուց յետոյ
 ծննդականի արգանդից Հո- սում է քանի մի օր, սրանից էլ
 կյառաջանան զանազան վը- տանգաւոր Հիւանդութիւնք,
 այսինքն ջերմ՝, կուրծքի խէթք և այլն : Էս արեան կտրուելուն
 պատճառ կարեն դառնալ յան- կարծակի վախենալը,
 չարանալը, տխրիլը, երկիւղը և սրանց նման Հոգւոյ սաստիկ
 կրքերը, նոյնպէս և փորի ամուր կապելը գոկտով, կամ՝ ուրիշ
 բանով, ևս և մրսիլը, որ առՀասարակ պատահումէ գիւղական
 կանանց, որոնք ազատուելուց յետոյ դեռ ևս կատարեալ
 չամրացած, ծանր աշխատութ անց խառ- նուում են և երբեմն
 ման են գալի սառը և խոնաւ գետնի վրէն : 167. Եթէ Հարկը
 պահանջէ նոր մէկանց զարթեցնել ծնըն-

...[there] appear red lines, extending up to the navel. If these lines begin to
 blacken, it is a sign that the parturient woman's condition is dangerous; in this
 state, her whole body becomes languid, her countenance altered; she is seized
 with delirium, she vomits, and sweats severely; from the womb there flows a
 fetid and scalding water, and she is repeatedly purged, with watery and loose
 stools. 194. The manner of curing this dreadful disease is thus: A. Let a
 moderate [quantity of] blood from the arm. B. Give an enema [*grekh*] two or
 three times a day (see Number 20). C. Wash the womb, by injecting
 moderately warm water with a syringe [*shapabun*] (a small clyster-pipe). D.
 Apply warm upon the belly the medicine indicated in Number 70, and
 frequently make [her] drink one or other of the remedies mentioned in
 Numbers 17, 18, and 19. 195. Besides the inflammatory fever mentioned
 above, the forcible extraction of the afterbirth [*erekhi enkel■*] also
 sometimes causeth a severe hemorrhage from the womb. If this kind of

hemorrhage should increase to such a degree that the strength of the whole body faileth, and therewith the head grows dizzy and she fainteth: at that time one must dip pieces of cloth in water mixed with vinegar, wring them out gently, and place them upon the belly, the loins, and the thighs, changing them frequently that they may not dry up; let them proceed in this manner until the hemorrhage is stayed. 196. It is equally harmful if that blood which floweth from the parturient woman's womb for several days after delivery should suddenly be checked; from this also diverse dangerous maladies will arise, namely: fever, gripings [*khet'k'*] of the breast, and the like. The causes of the cessation of this blood may be: sudden fright, anger, sorrow, fear, and such violent passions of the soul; likewise, the tight binding of the belly with an apron [*gokt*] or other thing; and also catching cold, which generally befalleth village women, who, after delivery, before they are yet perfectly restored in strength, engage in heavy labors and sometimes walk about upon the cold and damp ground. 167. If necessity requireth to reawaken afresh the parturient...

EAP180-1-3-98_036L.jpg

NOTE

- 64 -

NOTE: - 64 -

TEXT

դական արեան Հոսումը, պետք է վարուիլ էս տեսակ : Ա. Պստի փորի վրէն կապեն կակղացնող դեղ Համարաւ 34 : Բ. Օրը երկու անգամ՝ գրեխ տան, (տե՛ս Համար 20): Գ. Գրեխ տա- լով եթէ չլուծէ Բաւականին, լուծելու դեղ տան Համարաւ 5, կամ՝ 6, կամ՝ 7, կամ՝ 8, և խմացնեն երիցուկից և քրքումից էփած չայ, և Հիւանդի բնակարանը պաՀեն չափաւոր տաք : 198 Հարկաւոր է յիշել որ կաթնի կամ՝ դալի ջերմը լուս է ընկնում՝ ծննդականութենից յետոյ երրորդ, կամ՝ չորրորդ, կամ, Հինգերորդ, կամ՝ վեցերորդ և կամ՝ եօթներորդ օրումը: Էս ջեր- մը էնքան ծանր չէ ըլլում՝ գեղացի կանանց Համար, որոնք ա- մուր կազմուածքի տէր են. Բայց ինչ կուզէ ըլի, ծննդականը քանի

որ էս ջերմիցն ունի, չ'պէտք է գործ ածէ տաքացնող,
դժուարամարս և չափազանց սննդարար ուտելիք և խմիչք*
տաքութիւնը ատելանալու ժամանակը խմէ՝ երկու ժամը մէկ
անգամ՝ երկու գդալ 17 Համարաւ դեղը. եթէ փորումը կապ լինի,
գրեխ տուր 20 Համարի դեղով կամ՝ ձիթում՝ թաթախած
սապոնով

199. If the parturient woman herself suckles the child, and after her delivery does not immediately betake herself to heavy labors, and protects her person from catching cold, it very rarely happens that swellings [or] glandular kernels appear near her groin or upon the breast; on the contrary, when on account of weakness or another reason the mother does not suckle her child, by the stagnation of the milk there sometimes appears a swelling of the breast. 200. The swelling of the groin is distinguished from the swelling of dropsy by these signs: A. If you place your finger upon it and press down, the place of your finger will not remain pitted. B. The swelling of dropsy appears upon both legs and ascends, but

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԲ. Երեխէն ազատուելուց յետոյ ծննդականներին
պատահած ուռուցքնէ- ըի վրայ:

CHAPTER XXII. On the swellings occurring to lying-in women after delivery from childbirth.

TEXT

199. Թէ որ ծննդականը ինքն է ծիծ տալի մանկանը և
ազատուելից յետոյ իսկոյն ծանր աշխատութեանց եղև չէ ընկ-
նում, և իրան անձը պահպանում է մրսելուց, շատ քիչ է պա-
տահում, որ նրա աճուկից մօտիկ կամ՝ ծծի վրայ լուս ընկ- նին
ուռուցք, խուլեր. ընդ Հակառակը՝ երբ տկարութեան կամ՝ այլ
պատճառաւ մայրը ծիծ չէ տալի իրան որդւոյն, կաթի
արգելուելուց երբեմն լուս է ընկնում՝ ծծի ուռուցք: 200. Աճուկի
ուռուցքը զանազանութեամբ է ջրգողի ու- ուռուցքից էս նշաններով :

Ա. Եթէ մատոյ վրէն դնես և Հուպ տաս, մատիդ տեղը չի մնալ
փոսացած : Բ. Զրգողի ուռուցքը լուս է ընկնում՝ երկու ոտների
վրէն և գնում է վերև, բայց

199. If the parturient woman herself suckles the infant, and after delivery does not immediately set about heavy labor, and protects her person from chills, it very rarely happens that swellings [or] scrofulous nodes appear near her groin or upon the breast. On the contrary, when on account of weakness or other causes the mother does not suckle her child, by the retention of the milk a swelling of the breast sometimes appears. 200. Swelling of the groin is distinguished from the swelling of dropsy by these signs: A. If you place your finger upon it and press, the imprint of your finger will not remain pitted. B. The swelling of dropsy appears upon both legs and ascends upward, but

NOTE

* Կաթնի ջերմը Լատիներէն ասում են 'Ֆէբրիս փուէրփի էրէալի կամ, ֆեբ- ռիս լաքթիքալ:

NOTE: * Milk fever is called in Latin *Febris puerperalis* or *febris lactea*.

EAP180-1-3-98_036R.jpg

NOTE

- 65 -

NOTE: 9

TEXT

այս ուռուցքը լուս է ընկնում՝ մէկ աճուկի վերայ և ցածր: Գ.
Զրգութեան ուռուցքները ծննդականի ազատուելոց յա- ուշ լուս
են ընկնում՝ . իսկ այս ուռուցքը պատահում է ա- զատուելոց
յետոյ : 201. Աճուկի ուռուցքը բժշկելու Համար նախևառաջ տուր
լուծողական Համարաւ 4, կամ՝ 5, կամ՝ 6, կամ՝ 7. կամ՝ Հոգնայ
տուր 20 Համարի դեղով և յետոյ տուր 71 Համարաւ դեղը: Սրանց
Հետ էլ պէտք է տաք ջրումը Հարեն սիպտակ սա- պոնը՝ նրանով
դրջեն փափուկ շալը և ուռուցքի վերայ դնեն, կամ՝ կպցնեն
սպեղանի (մՀլամ) Համարաւ 56: Եթէ էս դեղերը գործ ածելով

ուռուցքը չնստի, և մէջը թարախ ժողովուրի, պէտք է դնել
 կակղացնող դեղ Համարաւ 34. և վարուիլ էնպէս, ինչպէս գրած է
 Գ. մասումը, Դ. գլխումը : 202. Երեխէն թէ որ բաւական կաթը չէ
 ծծում, ծը- ծերումը մնացած կաթը թանձրանալով դառնում է
 խուլեր, որոնք կամ՝ բնաւ չեն ցաւում, կամ՝ ցաւում են մասնաւոր
 : Էս խուլերը ցրուելու Համար օգտակար է դնել վրէն քերած Հում՝
 շողկամ, կամ՝ ստեպղին (գազար), կամ՝ սպեղանի Համարաւ 72:
 203. Եթէ ծծերի վրէն լուս ընկնի կարմիր ուռուցք բոր- բոքումի
 նշաններով, սկզբիցը պէտք է դնել նրա վերայ պստիկ պարկով
 22 Համարաւ դեղը: Երբ տեսնես, որ ուռուցքը թա- րախ է
 բռնում, պէտք է վարուիլ էնպէս, ինչպէս գրած է խո- ցի
 լաւացնելու վրայ, Դ. մասնումը, Դ. գլխումը : 204. Երբեմն էլ
 պատահում է, որ ծծի պտկները ճաք- ճաքում են և անտանելի
 ցաւացնում . Էս չարչարանքից ազա- տելու Համար նախ պէտք է
 ծծելով կաթը դարտակել, որպէս զի չըմերուի : Իսկոյն ցաւը լուս
 ընկնելիս պէտք է քսել ճա- քած տեղերի վերայ նոր քաշած Հում՝
 կաթի սեր, կամ՝ դնել վրէն քաթանի վրէն քսած սպեղանի,
 Համարաւ 72 : 205. Ինչ ժամանակ մօր կաթը քիչ ըլի, պէտք է
 քննել նրա պատճառը : Կաթի քչութիւնը երբեմն պատճառում է
 ծծմօր ստամոքսի և աղիքների անմաքրութիւնից , ինչ- պէս
 գրած է 15 յօդուածումը . ախորժակը կապուում է և չուտելուց
 սննդարար Հիւթը պակասելով՝ պակասում է և կաթը : Էս
 դիպուածը պատահելիս օգտակար է տալ ստամոքսի

this swelling appears upon one groin and lower down. C. Dropsical swellings
 appear before the parturient woman is delivered, whereas this swelling occurs
 after delivery. 201. To cure the swelling of the groin, first of all administer a
 purgative [under] Number 4, or 5, or 6, or 7; or administer an enema with the
 medicament of Number 20, and thereafter give the medicine [under] Number
 71. Along with these, one must also beat white soap in hot water, moisten a
 soft woolen cloth therewith, and apply it upon the swelling; or apply the plaster

(*mëhlam*) [under] Number 56. If, upon using these remedies, the swelling doth not subside and pus gathereth within, an emollient medicine [under] Number 34 must be applied, and one must proceed as is written in Part III, Chapter IV. 202. If the infant sucketh not sufficient milk, the milk remaining in the breasts, growing thick, turneth into hard lumps (*khuler*), which either pain not at all, or pain but slightly. To disperse these lumps, it is profitable to apply upon them grated raw turnip, or carrot (*stepghin*), or the plaster [under] Number 72. 203. If a red swelling appeareth upon the breasts with tokens of inflammation, from the very beginning one must place upon it the medicine [under] Number 22 in a small bag. When thou seest that the swelling is gathering pus, one must proceed as is written concerning the healing of an ulcer, in Part IV, Chapter IV. 204. It happeneth also at times that the nipples of the breast crack and cause unbearable pain; to deliver [the woman] from this torment, the milk must first be emptied by suckling, so that it curdleth not. As soon as the pain appeareth, one must rub freshly drawn raw cream upon the cracked places, or apply thereupon the plaster [under] Number 72 spread upon linen cloth. 205. Whenever the mother's milk is scanty, one must examine the cause thereof. Scantiness of milk is sometimes caused by impurity of the nursing mother's stomach and bowels, as is written in Article 15; the appetite is stopped, and from not eating, the nutritive humor diminisheth, and the milk diminisheth likewise. When this case occurreth, it is profitable to give for the stomach...

NOTE

9

NOTE: 9

EAP180-1-3-98_037L.jpg

NOTE

- 66 -

NOTE: - 66 -

TEXT

և աղիքների իստակելու դեղ, ինչպես գրած է 15 յօդուա- ծումը, և յետոյ գործ ածել սննդարար կերակուրներ : 296. Կաթի

պակասությունը երբեմն էլ յառաջանում է տեսակ տեսակ Հիանդություններից, այսինքն՝ փորաբացութե- նից և չափազանց արեան Հոսելուց: Եթէ այս պատճառներից լինի, պէտք է աշխատիլ օգնել այն դեղերով , որոնք գրած են լուծելու և արեան Հոսումի վերայ (երկրորդ մասումը, ԺԱ. և ԺԸ. գլխումը): Օրինաւոր դեղ անելով կաթը ինքն իրան կա- լելանայ : 207.

Կաթի կտրուելուն կամ յետ խփելու պատճառ եթէ դառնել է ծծմօր սրտի շուռ գալը, Բարկանալը, վախը, տխրութիւնը և չափազանց ուրախութիւնը : Պէտք է ծծմօր սիրտը Հանդարտացնելու Համար աշխատիլ նրան շփոթեց- նող պատճառների դիմացը յարմարաւոր եղանակներ գործ դը- նելով : Նոյնպէս մօր պտկի վրէն դնելու է տաք կաթումը դըր- ջած փափուկ շալի կտոր. օգտակար է նա և ուրիշի ուժով ծը- ծել տալը : Կաթը աւելացնելու և յետ խփածը նորէն շար- ժելու Համար օգտակար է 73 Համարաւ դեղը, կամ ութ փնջան կաթնումը մէկ գդալ անիսոն կամ սամիթի սերմը է- փելուց յետոյ քամել և խմացնելը, մէկ մէկ փոքր Բաժակ, օրը երկու անգամ : 208. Եթէ կաթի սաստիկ շատութենիցը ինքն իրան պըտ- կների ը դուրս վազէ կաթկաթելով և սրանով ծծմօրը նե- դութիւն պատճառէ, պէտք է կաթը չափաւորելու կամ պըտ- կների թուլութիւնը զօրացնելու Համար վարուիլ էս տեսակ: Ա. Շաբաթը մէկ անգամ տուր լուծելու դեղ Համարաւ 5, կամ 6, կամ 7 : Բ. Շաբաթը երկու կամ երեք անգամ քը- նելու Ժամանակը ոտները տաք ջրումը դարսել տուր : Գ. Օրը երեք անգամ ծծերը լուանալ տուր սառը ջրով : Գ. Մանր տօպրակներումը լցրու չորացրած վարդի թելթեր, ցրցամ տը- ւած կարմիր գինով, և դի՛ր ծծերի վրայ : Ե. Դարբնի յեսա- նաքարի (չարխ) տակի տիլը քսէ՛ շորի վրայ մատի Հաստու- թեամբ, նրանով փաթաթէ ծծերը՝ երբ երեսին ծիծ ըլի տա- լիս,

լաւ լուանալ տուր և յետոյ կրկին անգամ ևս դի՛ր յի- շեալ դեղը :

...and medicine for clearing the bowels, as is written in Article 15, and afterward to make use of nourishing foods. 296. The deficiency of milk sometimes also arises from various diseases, that is to say, from diarrhea [*p'orabats'ut'iwn*] and excessive flow of blood. If it be from these causes, one must endeavor to help by means of those medicines which are written for purging and for the flux of blood (in the second part, Chapters XI and XVIII). By applying the proper remedies, the milk will increase of its own accord. 207. If the cause of the drying up [*ktruelun*] or the suppression [*yet khp'elu*] of the milk has become the wet-nurse's nausea [*srti shurh gal* / agitation of heart], anger, fear, sorrow, or excessive joy, one must endeavor, in order to soothe the wet-nurse's heart, to employ suitable means against the causes confounding her. Likewise, there is to be placed upon the mother's nipple a piece of soft shawl soaked in warm milk; it is useful also to have [the breast] suckled by the strength of another. For increasing the milk and setting in motion again that which was suppressed, the medicine under Number 73 is useful, or, having boiled one spoon of anise or dill seed in eight cups [*p'njan*] of milk, to strain it and have [her] drink it, one small cup at a time, twice a day. 208. If, from an exceeding abundance of milk, it should flow out dripping of its own accord from the nipples and thereby cause distress to the wet-nurse, in order to moderate the milk or to strengthen the laxity of the nipples, one must proceed in this manner: A. Give a purgative medicine once a week, [under] Number 5, or 6, or 7. B. Two or three times a week, at bedtime, have [her] steep her feet in hot water. C. Have [her] wash the breasts with cold water three times a day. D. [lit. C.] Fill small bags with dried rose petals, moistened with red wine, and place [them] upon the breasts. E. Smear the silt from under a blacksmith's whetstone (*ch'arkh*) upon a cloth to the thickness of a finger; wrap the breasts with it; when she is to suckle the child, have [them] washed well, and afterward apply the aforesaid remedy once again.

EAP180-1-3-98_037R.jpg

NOTE

- 67 -

NOTE: - 67 -

TEXT

209․ Վնասակար, այսինքն՝ գէր և տաքացնող կերակուր- ներից և խմելիքից զգուշանալու է :

209. One must beware of harmful, that is to say, rich and heating foods and drinks.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԳ․ Մանր երեխայից հիւանդութիւնների վրայ:

CHAPTER XXIII. On the Diseases of Young Children.

TEXT

210․ Մանր երեխայից Հիւանդութիւնները ըստ մեծի մա- սին յառաջ են գալի․ Ա․ ծննդեան առաջին օրերումը երե- խի աղիքներումը գոյացած թանձր և կուպրի նման սևա- գոյն կղկղանքից․ Բ․ կերածը ստամոքսումը թթուելուց․ Գ․ ակռէքները դժուար դուրս գալուց․ Դ․ մաղձից և ճիճուից : Էս

պատճառներիցը պատահում է երեխայից ջրղերու խաղց- նել, լուսնոտութիւն (թուլացկոտութիւն) և ուրիշ սրանց նման ցաւալի Հետևմունքներ, որոնք անժամանակ սպանում են երեխայից :

211․ Թէպէտ երեխէքը չունին կարողութիւն իրանց ցաւը Հասկացնելու, միայն նրանց Հիւանդութիւնումը լուս են ընկ- նում՝ այնպիսի նշաններ ,որ կարող ենք Հասկանալ, թէ ի՞նչ ցաւով Հիւանդացած են նրանք․ որովհետև երեխայից Հիւան- դութեան ժամանակը կամ՝ բերանիցը փսխել է տալի կտրած կաթնի նման, կամ փորումը կապ է ըլում, կամ՝ լուծում է ոլոր տալով և կանանչագոյն, կամ՝ չափսիցն աւելի ջուր են խմում, կամ՝ փորը ունենում են փքած և պինդ և երբեմն քնած տե- դիցը վեր են թռչում ու ծիծաղում են, սաստիկ ծուռում են, ոտները փորին Հուսի են տալի, քիչ են քնում՝, շփոթութիւն են, չարչըռութիւն են, Հեծկլտում (զկռտացնում), Հազացնում, մատները բերանը տանում, և քիթը տրորում : Բոլոր Էս նը- շանները երեխի տեղակ Համարեա թէ խօսում են և յայտնում Հիւանդութեան

պատճառները, որոնց վրայ ներքևը գրած են պարզաբար :

210. The diseases of young children arise, for the most part, from: 1st, the thick, pitch-black excrement [meconium] formed in the child's intestines during the first days of birth; 2nd, the turning sour of food in the stomach; 3rd, the difficult cutting of the teeth; 4th, bile and worms. From these causes there occur in children twitching of the nerves [convulsions], epilepsy (palsy), and other such grievous consequences, which prematurely kill children. 211.

Although children lack the ability to make their pain understood, yet in their illness there come to light such signs that we are able to understand with what malady they are afflicted. For at the time of a child's illness, either it throws up from the mouth [matter] like curdled milk; or there is costiveness in the belly; or it purges with griping and of a greenish color; or they drink water beyond measure; or they have the belly distended and hard, and sometimes they start up from their sleep and laugh, contort severely, draw their feet up tight against the belly, sleep little, are restless, fret, sob (hiccup), cough, put their fingers into the mouth, and rub the nose. All these signs, as it were, speak in the child's stead and make known the causes of the disease, concerning which it is written plainly below.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԴ. Կաշուն սև կղկղանքի * (ի դուրս գնացածը) վրայ:

CHAPTER 24. On Viscous Black Stool* (the evacuated [matter]).

TEXT

212. Ծնանելուց յետոյ առաջի օրերումը սովորաբար երե- խանց փորիցը քշում է կաշուն և մաղասախառք սև նիւթ, որ

212. In the first days after birth, there is usually expelled from the children's bowels a sticky, bile-mixed black substance, which

NOTE

*** Լաիներէն ասում են միքոնիում :**

NOTE: * In Latin they call [it] *meconium*:

EAP180-1-3-98_038L.jpg

NOTE

TEXT

եթէ շուտով չիստակուի լաւ կաթ ծծելով, կամ՝ գործ անելով յարմար դեղեր, սրանից կ'պատճառի շատ տեսակ Հիւանդութիւն : 213. Երեխի փորից բանացրած սև կղկղանքը էնքան ազդու (թունդ) է ըլլում, որ երբեմն երեխի շորը էրում է շնչըբորակի թըթուատի (թէգապ) նման. ուրեմն չ'պէտքէ զարմանալ, որ սորանից պատճառում է սրտի խառնուիլ, բերանիցը փսխել, Հիծկլտալ, փորի կտրատել, և փորի ուռչիլ, ոլոր տալով, կա- նանչագոյն փորիցը լուծել և ջիղերու խաղցնել : 214 Էս Հիւանդութենիցը երեխէն ազատ պահելու Հա- մար Հարկաւոր է, որ ծննդականը ազատուելուց յետոյ, երբ քուն մտնի և վեր կենայ, իսկոյն տայ երեխին առաջին կաթը, այսինքն՝ դալը, որ իրան լուծողական գորութենովը կիստակէ երեխի փորումը էլած թանձր և կաշուն կեղտը, բայց թէ որ մայրը որպիսի և իցէ պատճառաւ չի կարող ծիծ տալ, այն ժամանակը երեխին տուր դեղ Համարաւ 38, մինչև որ երեխէն դուրս գնայ, ինչպէս կարգն է, այսինքն մինչև որ փորից քշա- ծը լինի դեղնագոյն : Թէ որ երեխէն Հանգիստ քնում է, չէ շփոթուում և չէ լաց ըլլում՝ և ծիծը բռնում՝ էնշան է որ ե- րեխէն առողջ է. սրա Հակառակն Հաստատում է երեխի Հի- ւանդ լինելը : 215. Ծծմօր վախեցած կամ՝ բարկացած ժամանակը երե- խին ծիծ տալը վնասակար է, էս դիպուածներումը լաւ է, որ մէ քիչ կթէ վնասակար կաթը, սիրտը Հանդարտացնէ և յետոյ ուտացնէ :

216. After the purging of viscid stool, that which the children have eaten may easily turn sour and acetous upon their stomachs; from this arises vomiting from the mouth like curdled milk, belching, and green stools passing from the bowels, purging with griping and the passing of wind, and consequently there follows rest[lessness]...

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԵ. Կերածը սրտի վերայ քացխելուց (թըթուելուց) յառաջացած երեխայից հիւանդութեանց վրայ:

CHAPTER 25. On the Diseases of Children Arising from Food Turning Sour (Fermenting) in the Stomach.

TEXT

216. Կաշուն կղկղանք լուծելուց յետոյ Հեշտութեամբ կարող է երեխայից կերածը նրանց սրտի վրայ թթուիլ, քացխիլ. էստուրից յառաջանում է բերանից փսխել կտրած կաթնի նման, բիսկալ և փորիցը դուրս գնալ կանանչագոյն, լուծել ու լոր տալով և փութա արձակելով, և Հետևաբար գալիս է ան-

216. After the purging of viscid stool, that which the children have eaten may easily turn sour and acetous upon their stomachs; from this arises vomiting from the mouth like curdled milk, belching, and green stools passing from the bowels, purging with griping and the passing of wind, and consequently there follows rest[lessness]...

EAP180-1-3-98_038R.jpg

NOTE

- 69 -

NOTE: - 69 -

TEXT

քնութիւն, քնած տեղը վեր թռչիլ, ջղերու խաղցնել և ուրիշ վտանգաւոր Հետևանք ունեցող Հիւանդութիւններ : Եթէ երեխէն ծծի վերայ է, էն ժամանակը էս Հիւանդութեանց պատճառով Համարուի ծծմայրը, ուստի և պէտք է տալ ծծմօրը դեղ Համարաւ 68, կամ՝ բարակ ծեծած դործլի (տե՛ս Ա գլխումը:) 217. Եթէ երեխի փորը փքած է և կապ, տո՛ւր դեղ Համարաւ 38. կամ՝ ետքից վեր առնել տո՛ւր փոքր ճրաքուէ մոմ՝ սրած, և փորի վրէնքսէ՛ նոր և անալի կարագ : Եթէ փորիցը լուծելով փորը չ՛նստի և մնայ առաջուան պէս պինդ, պէտք է եւ՝ ռեխին լեղացնեն տաք

ջրով և ջրի մէջ քցեն երկու կամ՝ երեք բուռը դաղձ, կամ՝
երիցուկի ծաղիկ, կամ՝ օշինդր և կամ՝ թեփ:

...[restlessness in] sleep, jumping up from sleep, twitching of the nerves, and other diseases having dangerous consequences. If the child is [still] at the breast, at that time the wet-nurse is considered the cause of these diseases; therefore, one must give the wet-nurse the medicine [under] Number 68, or finely pounded *dortslī* (see in Chapter A). 217. If the child's belly is bloated and bound [i.e., constipated], give medicine [under] Number 38; or have [them] insert from behind [i.e., as a suppository] a small, sharpened tallow candle, and rub fresh, unsalted butter upon the belly. If, through purging from the belly, the abdomen does not go down and remains hard as before, they must bathe the child with warm water, and throw into the water two or three handfuls of mint, or chamomile flowers, or wormwood, or bran.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԶ. Կաթնից պատճառած բերնի խոցի վրայ:

CHAPTER XXVI. On Cankers [or Sores] of the Mouth Caused by Milk.

TEXT

218. Էս Հիւանդութիւնը պատահում է մէկ շաբաթուան երեխայից. նշանն է բերանումը սպիտակ կամ՝ դեղնագոյն խոցերու դուրս տալը, որոնք գոյանում են բկի մէջը, պռունգ- ների, լնտերքի և լեզուի վերայ, և երբեմն էլ աչքերումը և նըս- տատեղի վրէն : Էս Հիւանդութիւնը շատ անգամ՝ երեխայից Համար վտանգաւոր է, որովհետև ոչ միայն անտանելի ցաւ են զգում, այլ և ծիծ ուտել չեն կարողանում, և մնում են քախ- ցած : Թէ որ դուրս տուած խոցերը սկսին կակղանալ և սևա- նալ, յայտնի նշան է, որ երեխի վերջը լաւ չէ : 219. Էս Հիւանդութիւնը երեխայից պատահում է անմաք- րութենից, և տան միջի ապականեալ օդից. առաւել ևս երբ անլուայ ծծերով ծիծ են տալի : 220. Էս Հիւանդութիւնը բժշկելու եղանակը սա է: Ինչ տեղ որ դուրս տուած լինին էս մանր խոցերը, պէտք է քրք- րած

քաթանը թաթխեն 74, կամ՝ 75 Համարի դեղումը, քսեն խոցերի վերայ և խմացնեն 67 Համարաւ դեղը : 221. Թէ որ երեխի դուրս գնացածը լինի թարախի կամ՝ աղիքի կրթուանքսի նման, տո՛ւր դեղ Համարաւ 38 :

218. This disease occurs in infants from one week of age. Its sign is the breaking out of white or yellowish sores in the mouth, which form in the throat, upon the lips, the gums, and the tongue, and sometimes also in the eyes and upon the buttocks. This disease is often dangerous for the infants, because not only do they feel intolerable pain, but they are also unable to suckle [at the breast] and remain hungry. If the erupted sores begin to soften and turn black, it is a clear sign that the infant's end is not good. 219. This disease occurs in infants from uncleanness and from the corrupted air within the house; most especially when they are given suck with unwashed breasts. 220. The manner of curing this disease is this: Wherever these small sores have broken out, one must dip shredded linen into the medicine of Number 74 or 75, rub [it] upon the sores, and give [the infant] the medicine under Number 67 to drink. 221. If the infant's stool be like pus or intestinal scrapings, give the medicine under Number 38.

EAP180-1-3-98_039L.jpg

NOTE

- 70 -

NOTE: - 70 -

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԷ. Երեխայից դժուար ակոռէք հանելու վրայ:

CHAPTER XXVII. On Children's Difficult Teething.

TEXT

222. Երեխայից ակոռէքների դուրս գալը սկսում է ըստ մե- ծի մասին եօթներորդ ամսումը, երբեմն էլ վաղ, երբեմն էլ ուշ: Շատերունը դուրս է գալի հեշտ և առանց ցաւի և շա- տերինը դժուարութեամբ և նեղութեամբ : 225 Երեխի ակոռէքների դուրս գալու նշաններն են : Ա. Երեխի բերանիցն գալիս է չափէն աւելի

շողինք (փսլիք), կամ թշերն ուռչում է : Բ՝ Շուտ շուտ մատները բերանն է տանում և լնտերքը քոր է գալիս : Գ՝ Լնտերքը ուռչում են և լուս են ընկնում նրա վրայ մանր ուռուցքներ, (որ կարելի է տնտղել մատը քսելով) և ունենում է լնտերքի տաքութիւն և ցաւ, որ և արգելում է ծիծ ուտելու : 224՝ Ակռէքների գալուց պատճառած անտանելի ցաւը յառաջացնում է երեխի մէջ զանազան տեսակ հիւանդութիւնք, այսինքն՝ տաքութիւն բոլոր մարմնոյ, բերնիցը և փորիցը բա- նեցնել: Էս նշանները շատ անգամ պատահում են ակռէք- ները դուրս գալուց մէ քանի շաբաթ առաջ՝ որոնք ակռէքները դուրս գալուց յետոյ փարատուում են : 255՝ Վերոյիշեալ հիւանդութեան ժամանակը երեխին չ'պէտք է շուտ շուտ ծիծ ուտացնել, այլ՝ 38 համարաւ դեղը ձեռքը տալ, քաշքոտելու համար լնտերքով, կամ մարոխի տակ- ոյ, կամ հացի կեղև, կամ հում ստեպղին (գազար,) և շուտ շուտ մատը քսեն լնտերքի վրէն:

222. The cutting [teething] of a child's teeth begins for the most part in the seventh month, sometimes earlier, and sometimes later. In many [children] they come out easily and without pain, while in many [others], with difficulty and distress. 223. The signs of a child's teeth coming out are: A. From the child's mouth comes an excessive amount of saliva (drool), or the cheeks swell. B. [The child] frequently puts the fingers into the mouth, and the gums itch. C. The gums swell, and small swellings become visible upon them (which can be examined by rubbing the finger), and there is heat and pain in the gums, which also prevents [the child] from nursing. 224. The unbearable pain caused by the coming of the teeth brings about various kinds of ailments in the child; namely, heat [fever] of the whole body, [and] purging from the mouth [vomiting] and from the belly [diarrhea]. These signs often occur several weeks before the teeth come out, which disperse [and subside] after the teeth have come out. 225. At the time of the aforementioned illness, one must not nurse the child too frequently, but [rather] place into [the child's] hand the remedy under number 38, so that [the child] may rub and tug at it with the gums, or a marshmallow

root, or a bread crust, or a raw carrot, and [the caregiver] should frequently rub a finger over the gums.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԸ․ Երեխին ծծից կտրելու վրա

CHAPTER XXVIII. On Weaning the Child from the Breast

TEXT

226․ Հաստատ չէ կարելի նշանակել երեխայից ծծից կըտ- րելու ժամանակը, պատճառը՝ որ տկար կազմուածք ունեցող երեխայից հարկաւոր է երկար ժամանակ ծիծ տալ, քան պինդ և առողջ կազմուածք ունեցողներին : Բայց և այնպէս տասն և ութ ամիսից աւելի չ'պէտք է տնէ ծիծ տալը, պատճառը

226. It is not possible to determine with certainty the time for weaning a child from the breast, the reason [being] that it is necessary to suckle a child possessing a feeble constitution for a longer time than those possessing a robust and healthy constitution. Nevertheless, suckling ought not to continue for more than eighteen months, the reason [being]

EAP180-1-3-98_039R.jpg

NOTE

- 71 -

NOTE: - 71 -

TEXT

որ այնուհետև ծծի կաթը բաւական սնունդ չի տալ երեխա- յից : Ծծից կտրելու Համար բժիշկ Հեղինակների գրածները միմեանց Համաձայն չեն. որ մէկը մի տարի է նշանակում, որը պակաս և որը աւելի: Արաբիայումը երկու տարի են տալիս ծի- ծը, եւրոպիումը մէկ տարի, կամ՝ տասն ամիս. սորա Հակա- ռական՝ կան, էնպէս տեղեր, ուր չորս տարի են տալիս *. և ամէն տեղ իրանց սովորութիւնը լաւ են Համարում : Կաթնից կըտ- րելուց առաջ պէտք է փափուկ կերակուրներ ուտելու վարժեց- նել երեխին և յետոյ կաթնիցը կտրել, եթէ ոչ երեխէն կհի- ւանդանալ

յանկարծ սնունդը փոխուելուց : Երեխին չ'պիտի խմացնեն սուրճ (ղավա) և գինի, չ'պիտի ուտացնեն քաղցրե- դէն և խմորեղէն :

that thereafter breast milk does not provide sufficient nourishment to children. Concerning weaning from the breast, the writings of physician-authors do not agree with one another: some designate one year, some less, and some more. In Arabia they give the breast [for] two years; in Europe, one year or ten months; on the contrary, there are such places where they give [it for] four years, and everywhere they consider their own custom to be best. Before weaning from milk, it is necessary to accustom the child to eating soft foods, and only then to wean [it] from milk; otherwise, the child will fall ill from the sudden change of nourishment. One must not give the child coffee (*ghavay*) and wine to drink, [and] must not feed [it] sweets and pastries.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԻԹ. Մաղասից և ճիճուից պատահած հիւանդութեան վրայ:

CHAPTER XXIX. On the Disease Occurring from Mucus and Worms.

TEXT

227. Երեխայքը ծծից կտրելուց ** յետոյ, երբ սկսում են կերակուր գործ ածել, Հեշտութեամբ Հիւանդութեանց տիրանում են : Սրտի վերայ կերածի թթուիլը էս ժամանակին շուտ շուտ չէ պատահում, բայց աւելնում է աղիքներումը թանձր մաղասը և կղկղանքը և թէ որ յարմար կերակուրներով չիստակուի, կ'գոյանայ ճիճու. ուրեմն երկու տարեկան դառնալից յետոյ եթէ երեխայից մէջ Հիւանդութիւն լուս ընկնի, էն ժամանակը պատճառը կարող ենք Համարիլ նրանց ճիճու ունենալը : 228. Ծիճուի Հիւանդութեան նշաններն ըլլում են տեսակ տեսակ, երեխայից կազմուածքին Համեմատ : Կան երեխայք, որոնք շատ ճիճու ունին, բայց Հիւանդութեան նշանները քիչ են. կան շատերն էլ, որոնք ճիճու սակաւ ունին, բայց սաս- տիկ տանջուում են Հիւանդութեամբ : 229. Ծիճուի Հիւանդութեան

նշաններն են : Ա. Երեխի կերածի սննդաւոր մասը ճիւղները
յափշտակելով նրա սը-

227. After children are weaned from the breast, when they begin to partake of [solid] food, they readily fall prey to illnesses. The souring of food upon the stomach does not happen very frequently at this time, but thick phlegm and excrement increase in the intestines; and if it is not cleansed by means of suitable foods, worms will be engendered. Therefore, after [the child] reaches two years of age, if illness should appear in children, we may at that time consider the cause to be their having worms. 228. The signs of worm-disease are of diverse sorts, according to the constitution of the child. There are children who have many worms, but the signs of the disease are few; and there are also many who have few worms, yet suffer severely from the disease. 229. The signs of worm-disease are: 1st. Because the worms snatch away the nourishing portion of what the child has eaten, his...

NOTE

*) Տեղ տեղ սովորութիւն կայ, որ վեց տաի էլ են տալիս, էն
մտքով, թէ քաջ մարդ կդուրս գայ, սակայն շատ սխալութիւն են:
**) Ծծից կտրելու լաւ ժամանակն է աշունքը, կամ գարունքը :

NOTE: *) In some places there is a custom [where] they give [the breast] even for six years, with the notion that he will turn out to be a brave man; however, they are greatly mistaken. **) The best season for weaning from the breast is autumn, or spring.

EAP180-1-3-98_040L.jpg

NOTE

- 72 -

NOTE: *In Tiflitz they call this cough the rooster's cough [whooping cough].

TEXT

նունըը պակսեցնումեն, ուստի և երեխայք շատ զօրութենից
ընկնելով ըլլում են դեղնագոյն և նուազ: Բ. Ճիւղները արգե- լում
են կերակուր ընդունելու ճանապարհ, էստորից աղիքները
փքում են, Հոսի են տալիս մօտիկ մասերին, փորը փքվում է և

ցաւում: Գ. Ստամոքսը և աղիքները էնքան կըգրգռին, որ էն- դուց կը լուս ընկնի սաստիկ և անՀամբեր փորացաւ և բոլոր մարմնոյ ջղերի ձգուիլ, խաղալ և թմրիլ, լուսնոտութիւն: Էս Հիւանդութեան նշանները մանրամասնաբար տե՛ս 149 յօդուա- ծումը : 250.

Աղիքներումը ժողոված մաղասը իստակելու և ճի- ճուն թափելու Համար գործ ածա՛ էփած ալիբուխարի, կամ չորացրած սև դամբուլ, կամ դողնուշակ, կամ կաթնումը ե- փած քիչ սիստոր, կամ Հում ստեպղին (գազար), կամ ստեպ- դինի քամած ջուրը. սրանք կարող են բաւականին ճիճու թա- փել: Եթէ սրանցից օգուտ չ՛ յառաջանայ, էն ժամանակը տո՛ւր երեխին օրը չորս անգամ մեղրով շաղախած դեղ, կէս կաղինի չափ, Համարաւ 59 : 251. Եթէ երեխէն լինի անզօր, պէտք է տալ զօրացնող կերակուր և դրսևիցը քսել գինով եփած օշինդր, կամ անա- նուխ :

...diminish the [child's] nourishment; wherefore the children, losing much of their strength, become yellowish in color and feeble. Second: the worms obstruct the passage for receiving food; hence the bowels become bloated, press against the neighboring parts, and the belly swells and aches. Third: they irritate the stomach and the intestines so greatly that thence arises severe and intolerable colic, as well as convulsions, twitching, and numbness of all the sinews of the body, [and] somnambulism [or epilepsy]. For the symptoms of this illness in detail, see Article 149. 250. To cleanse the phlegm gathered in the bowels and to expel the worm[s], use cooked *alibukhari* [Bukhara plum], or dried black damson plum, or *ghoghnooshak* [alyssum/sweet basil seed], or a little garlic boiled in milk, or raw carrot, or the strained juice of carrot; these are able to expel a great deal of worms. If no benefit comes from these, then give the child four times a day the medicine kneaded with honey, in the quantity of half a hazelnut, [as prescribed under] Number 59. 251. If the child be feeble, one must give strengthening food, and rub externally [an ointment of] wormwood, or mint, boiled in wine.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Լ. Զղային հագի վրայ *).

TEXT

252. Զղային Հազը սկզբումը դժուար է ջոկել չոր Հա- զիցը. ինչ ժամանակ վրէն անց կենայ եօթն օր, էն ժամանակը ատելի կը սաստկանայ և շատ կընեղացնէ երեխին : Թէպէտ ժամանակ առ ժամանակ կ'թողնէ, բայց կէս կամ մէկ ժամ միջոց տալով կրկին կ'սաստկանայ, օրկորումը (բողազ) Հազը սաստիկ գրգռում է էնքան, մինչև որ շունչը կապ է ընկ- նում և Համարում է թէ խեղդուում է: Էս միջոցին կուրծքը Հուպ կուգայ, սիրտը կ'նեղանայ, կը թաթամի շատ, երեսա- Հարքը և երբեմն էլ ձեռները և ոտները կըկապտին : Ոտներով և ձեռներով երեխէն ջանք կանէ Հազին օգնելու, սկզբից դա-

...diminish the [child's] nourishment; wherefore the children, losing much of their strength, become yellowish in color and feeble. Second: the worms obstruct the passage for receiving food; hence the bowels become bloated, press against the neighboring parts, and the belly swells and aches. Third: they irritate the stomach and the intestines so greatly that thence arises severe and intolerable colic, as well as convulsions, twitching, and numbness of all the sinews of the body, [and] somnambulism [or epilepsy]. For the symptoms of this illness in detail, see Article 149. 250. To cleanse the phlegm gathered in the bowels and to expel the worm[s], use cooked *alibukhari* [Bukhara plum], or dried black damson plum, or *ghoghnooshak* [alyssum/sweet basil seed], or a little garlic boiled in milk, or raw carrot, or the strained juice of carrot; these are able to expel a great deal of worms. If no benefit comes from these, then give the child four times a day the medicine kneaded with honey, in the quantity of half a hazelnut, [as prescribed under] Number 59. 251. If the child be feeble, one must give strengthening food, and rub externally [an ointment of] wormwood, or mint, boiled in wine.

NOTE

*Էս հազին Թիֆլիզումը ասում են արլորի հազ :

NOTE: - 72 -

NOTE

= 73 =

[Page] 73

TEXT

լիս է սաստիկ Հազալ, ունենում է կաշուն խորիս. շունչ քա- շելիս խզզացնում է և դժուարանում . ցաւի դարձի ժամանակը (Porozism) շարունակուում է Հնգից մինչև տասն վայրկեան և շատ անգամ՝ փսխելով է վերջանում : Եթէ ցաւը զօրեղ է գա- լիս, երեսահարքը կարմրում է և կապտանում, աչքերը խուսի ընկնում, ըլում է տխուր, արիւնը վազում է դէպի գլուխը և շունչ քաշելը դժուարանում, և երբեմն սիրտը գնում է, թըմ- բութին գալիս. մէկ քանի ժամից յետոյ կրկնուում է, մանա- ւանդ գիշերները: Շուտ շուտ կրկնուում է ծուալուց, լաց ըլե- լուց, ծիծաղելուց և ուրիշ շարժումներից: Էս տանջանքը էնքան սաստիկ է գալիս, որ երբեմն քթիցը և բերանիցը պա- տըռուում է արիւն, փսխեցնում է և ջրվէթը չէ կարող բռնել, որ իրան իրան կերթայ. Էս նշանների դադար տալու միջոցին կարծես թէ բոլորովին առողջ է : 235.

Երկու, կամ երեք շաբաթից և երբեմն մէ ամսից յե- տոյ կը քշանայ Հիւանդութեան նշանները, երբեմն էլ աւելի երկարում է և ըլում տարափոխիկ (մէկից միւսին դիպչում է Contagium). երբեմն էլ պատահում է, որ փոխարկուում է և տա- բաժնուում ժողովրդեան մէջը ոչ թէ միայն երեխայից, այլ և Հասակաւորներին: Թէ ի՞նչն է Էս Հազը յառա- ռաջացնող պատճառը, մինչևի Հիմայ դեռ չէ Հասկացուել : Հազալու ժամանակը ինչքան որ Հեշտութեամբ դուս գալ խոր- իսը, էնքան Հեշտ անց կ'կենայ: 224. Էս Հիւանդութիւնը զանազանուում է Հասարակ Հա- զերից նրանով, որ Հիւանդը շունչ քաշելիս խզզացնում է : Առաւել երկիւղալի է էն երեխայից Համար, որոնք

դեռ մէկ տարեկան չեն դառած, կամ ակռէք են Հանում, կամ կար- մրուկ և քութէշ Հանելիս բռնուում են: 235. Էս Հիւանդութեան բժշկելու եղանակն է այսպէս : Նրանց՝ որոնք Հազալիս չեն դուրս բերում բաւական խորիս, պէտք է խմացնեն թանգրվենոյ. կամ կակղոյ տակոից շինած չալ, քաղցրացրած լաւ մեղրով և քնացնելիս լեղացնեն տաք ջրով և մէջը քցեն երկու, կամ երեք բուռը փշրած անա- նուխ, կամ մոլոշի, կամ երիցուկի ծաղիկ, կամ օշինդր, և կամ թեփ:

[...there co]mes a violent coughing, [and] there is sticky phlegm; in drawing breath [the sufferer] wheezes, and it is labored. The period of the paroxysm (*paroxysm*) continueth from five unto ten minutes, and often endeth with vomiting. If the fit cometh on with great violence, the countenance turneth red and livid, the eyes become sunken, [the patient] groweth distressed, the blood rusheth to the head, breathing becometh difficult, and at times fainting and stupor ensue. After a few hours it returneth again, especially by night. It is frequently brought on anew by crying out, weeping, laughing, and other bodily movements. This torment cometh on with such severity that sometimes blood bursteth forth from the nose and the mouth; it causeth vomiting, and [the patient] cannot hold his urine, so that it passeth involuntarily; yet in the intervals between these fits, [the sufferer] appeareth as though he were entirely sound. 235. After two or three weeks, and at times after a month, the symptoms of the malady diminish; yet at times it lingereth longer and becometh contagious (passing from one to another, *contagium*). It likewise happeneth at times to be transmitted and spread abroad among the populace, not among children alone, but also among persons of full age. What may be the cause that engendereth this cough hath not hitherto been understood. During the coughing, the more easily the phlegm is brought up, the more readily will [the fit] pass away. 224. This disease is distinguished from ordinary coughs by this, that the patient maketh a wheezing sound when drawing breath. It is the more perilous for such infants as are not yet one year of age, or are teething, or are seized [with it] while breaking out with measles and scarlatina. 235. The manner of treating this disease is as followeth: Unto those who, when coughing, do not bring up sufficient phlegm, there must be given to drink a tea

brewed from the root of elecampane or mallow, sweetened with good honey; and when putting them to bed, let them be bathed with warm water, wherein have been cast two or three handfuls of crushed mint, or mallow, or chamomile flowers, or wormwood, or else bran.

NOTE

10

[NOTE: 10]

EAP180-1-3-98_041L.jpg

NOTE

- 74 -

- 74 -

TEXT

236. Յիշեալ դեղերը գործ ածելէն ետքը եթէ լաւանալու նշաններ չերևայ, այլ ընդհակառակն՝ Հետզհետէ թուլու- թիւն գայ բոլոր մարմնոյ վրայ, էն ժամանակը կուրծքի վը- րէն ձեռի չափ թրթու խմոր կացնեն, վրէն մանանեխ, կամ՝ ծեծած վայրի բողկ շաղ տուած, և թողնեն մինչև որ կացը- րած տեղը կարմրի. վեր առնելուց յետոյ էն տեղը քսեն ձի- թենոյ ձէթ, կամ՝ անալի կարագ, կամ՝ Հում՝ կաթնի սեր (ա- րածան): Եթէ էս դեղերից օգուտ չըլինի, տուր դեղ, Համա- րաւ 71: Մխիթար Բժիշկը այս Հազի Համար գրում է. առ մէկ Հատ շաքար-թիխայ *, առաւօտը և երեկոյ կաթնումը սրէ՝ և խմացրու Հազացող երեխին : Եթէ տեսնես, որ արիւնը խը- փում է գլխին, ճակատը շատ տաք է, քացախ և սառը ջուր միասին խառնէ՝, մէջը շորը թաց արա՛ և դի՛ր գլխին, և քանի տաքանայ, փոխէ՝ ** :

236. If, after using the aforementioned remedies, no signs of improvement appear, but on the contrary, weakness gradually comes over the whole body, at that time apply to the chest a hand-sized [piece of] sourdough sprinkled with mustard or crushed wild radish, and leave it until the place where it is applied turns red; after removing it, rub that place with olive oil, or unsalted butter, or

raw milk cream (*arajhan*). If no benefit comes from these remedies, give the remedy under number 71. For this cough, the physician Mkhitar writes: take one piece of *shakartikhay* [sugar candy/loaf sugar]*, rub [it] fine into milk morning and evening, and have the coughing child drink it. If you see that the blood strikes the head [and] the forehead is very hot, mix vinegar and cold water together, wet a cloth in it and place [it] on the head, and as often as it grows warm, change [it]**.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԼԱ. Գործյու օգտակարութիւնը ինչպէս տնտեսական կառավարութեան մէջ, նոյնպէս զանազան հիւանդութեանց բժշկելու համար:

CHAPTER XXXI. The Utility of Knitting [or Needlework], Both in Domestic Economy, and for the Curing of Diverse Diseases.

TEXT

237. Տնտեսական կառավարութեանումը գործլին կարող է պիտանի լինել շատ բաներում : Ա. Եթէ օղին (արաղ) կամ՝ ջուրը ունենայ վատ Հոտ կամ՝ վատ Համ, ածա՝ երկու, կամ՝ երեք բուռն ծեծած գործլի էն ամանումը, որոյ մէջ գտնը- ւում է վնասուած ջուրը, կամ՝ օղին, լաւ խառնէ՝, յետոյ ձա- գառումը դի՛ր բարակ թաղիքէ կտոր, կամ՝ գգած բամբակ և օղին կամ՝ ջուրը մէջը ածելով քամէ՛: Էս կերպիւ վատ Հո- տը և Համը կ'քաշուի: Բ. Եթէ ուզենաս միսը երկար ժա- մանակ պահել, դի՛ր ծեծած գործլու մէջը: Հոտած մսի վե-

237. In domestic management, charcoal can be useful in many things: A. If vodka (*aragh*) or water has a bad odor or a bad taste, cast two or three handfuls of crushed charcoal into that vessel in which the tainted water or vodka is found; mix [it] well, then place a thin piece of felt or teased cotton in a funnel, and strain the vodka or water by pouring [it] through. In this manner, the bad odor and taste will be drawn out. B. If you wish to preserve meat for a long time, place [it] in crushed charcoal. Upon putrid meat...

NOTE

* Շաքար-թիխայ, է սիպտակ էնգու խուրմի չափ, դրսեւից խորտուբորդ եւ մանր ուռուցքներուս է մէջը դարտակ եւ սեւ միջատ (ճիճու) նստած, էս միջատըմ շինումէ եւ մէջը սատկում եւ մնում: Սրան բերում են Կոտանդնուպօլսից. գըտ- նուում է մանրուք ծախողների մօտ: * Իննը հատ կճպած եւ ծեծած նուշից երեք գդալ սառը ջրով կաթ հանէ եւ մէջը խառնէ իննը հատ որդան կարմիր եւ մէկ կտոր կարմիր սառը շաքար, խմացրու ելեք անգամ երեք բաժին անելով: Որդան կարմիրը կարող ես աւելացնել երեխի հասակին մտիկ տալով: Այս դեղը շատ անգամ բաւական օգնում է:

* *Shakar-tikhay* [trehala manna] is white, about the size of a date, rough on the outside with small nodules; inside it is hollow and a black insect (worm) sits [within]; this insect makes it, and dies and remains inside. They bring this from Kotandnupolits [Constantinople]; it is found among the peddlers [of small wares]. * From nine peeled and pounded almonds, extract milk with three spoonfuls of cold water, and mix into it nine grains of *vordan karmir* [cochineal] and one piece of red rock candy; have [the patient] drink it three times, dividing it into three portions. You may increase the *vordan karmir*, looking to [i.e., considering] the age of the child. This medicine very often helps considerably.

EAP180-1-3-98_041R.jpg

NOTE

- 73 -

- 73 -

TEXT

րայ է, որ ածեն ծեծած գործլի, քիչ ժամանակումը կ'քաշէ նորա ծանր Հոտը : Գ. Եթէ ձէթը կամ՝ եղը Համը փոխած լինի, կամ՝ կծուած, առ ծեծած գործլի, փաթաթէ քաթա- նումը, բերանը Հուսի տուր և էնպէս ձգէ ձիթի, կամ՝ եղի մէջ, մէկ անգամ՝ եփ տուր, դուրս կուգայ կծուածութիւնը : Դ. Եթէ ծեծած գործլու վրայ

ջուր շաղ տասս և դնես աս- մանով պատուհանումը, (փանջարայ) կ'կտրէ ծխախոտի (թամ- բաքու) Հոտը և մուխը: Ե. Եթէ ածեն ծեծած գործլին ար- տաքնոցը, կամ՝ էն ամանումը, որոյ մէջ Հարկատրութիւն են դուրս գնում, վատ Հոտը կ'Հեռանայ: Զ. Եթէ տաք գործ- լին փաթաթեն դրջած քաթանումը և քսեն մեղրամոմ՝ կաթած շորի վերայ, իսկոյն դուրս կ'Հանէ: 258.

Գործլին Հիւանդութեանց դէմ՝ դրսևից գործ աս- ծելու կերպն է: Ա. Եթէ բարակ ծեծած գործլով օրը մէկ, կամ՝ երկու անգամ՝ լուանան ակռէքը, ոչ թէ միայն կ'Հե- ոացնէ բերանի Հոտը, այլև կ'իստակէ և կ'սպիտակացնէ ակ- ոէքը և կամրացնէ լնտերքը: Բ. Ում՝ ոտները որ Հոտում է, թող գործլին և թեփը ածէ ոտնամանումը և էնպէս ման գայ մի քանի օր, կամ՝ գործլին եփ տայ ջրումը և նրանով շուտ շուտ ոտները լուանայ: Գ. Եթէ ոք ունենայ խոց ու Հոտելիս լինի, թող բարակ ծեծած գործլին շաղ տայ նորա վերայ, կ'Հեռա- նայ վատ Հոտը. խոցին էլ օգուտ է: Դ. Եթէ մարմնոյ մէկ տեղումը լուս ընկնի քաղցկեղ * ծեծած գործլին շաղախէ խմորի Հետ և կպցրու վրէն. այս եղանակաւ քաղցկեղը՝ կամ՝ թարախ կը- բռնէ, կամ՝ էլ ասելի չի փռուիլ : Ե. Եթէ ոք մարմնոյ կամ՝ գլխի վրէն ունենայ դուրս տուած խոց կամ՝ քոս, թող առ- նէ կէս լիտր՝ կամ՝ կորոտնիճի արմատ, կամ՝ վայրի թրթնջուկ և կամ՝ թեփ, ածէ վրէն երեք թունկի ջուր, լաւ եփ տա- լուց յետոյ ջուրը քամէ՝, մէջը խառնէ Հինգ բուռը ծեծած գործլի և նրանով լեղացնէ Հիւանդին : Էսպէս կրկնելու է օրա- մէջ քանի մի անգամ . կամ՝ առնէ մէկ չարեք Հալած խոզի իւղ, կամ՝ ձիթենույ ձէթ, մէջը խառնէ մէկ չարեք բարակ ծեծած գործլի, լաւ Հարէ, յետոյ օրը երկու անգամ՝ քսէ խոցերի վրէն :

[...upon it], if one puts pulverized charcoal [or ember/cinder], in a short time it will draw out its heavy stench. 3. If oil or melted butter has altered in flavor, or turned rancid, take pulverized charcoal, wrap it in a linen cloth, tie the mouth

tightly, and throw it thus into the oil or butter; bring it once to a boil, and the rancidity will come out. 4. If you sprinkle water upon pulverized charcoal and place it in a vessel by the window (*p'anjara*), it will cut the smell of tobacco (*t'ambak'u*) and the smoke. 5. If one puts pulverized charcoal into the privy, or into that vessel wherein they relieve their needs, the foul odor will be dispelled. 6. If warm charcoal is wrapped in a moistened linen cloth and applied over a cloth spotted with beeswax, it will immediately draw [it] out. 258. The manner of using charcoal externally against diseases: 1. If one cleans the teeth once or twice a day with finely pulverized charcoal, it will not only dispel the breath's odor, but will also cleanse and whiten the teeth, and strengthen the gums. 2. He whose feet give off a stench, let him put charcoal and bran into his footwear and walk about thus for a few days, or let him boil charcoal in water and frequently wash his feet with it. 3. If anyone has an ulcer and it should be fetid, let him sprinkle finely pulverized charcoal upon it; the foul odor will be dispelled, and it is beneficial to the ulcer as well. 4. If a canker [or cancer] appears upon any part of the body, knead pulverized charcoal with dough and apply it upon it; in this manner, the canker will either come to a head [with pus] or will spread no further. 5. If anyone has an erupted ulcer or scabies upon the body or head, let him take half a liter of either burdock root, or wild sorrel, or bran; pour upon it three *t'unk'i*s of water, and after boiling it well, strain the water, mix into it five handfuls of pulverized charcoal, and bathe the patient with it. This is to be repeated several times every other day. Or let him take one *ch'arek'* of rendered lard or olive oil, mix into it one *ch'arek'* of finely pulverized charcoal, beat it well, and then rub it twice a day upon the ulcers.

NOTE

* Լատիններէն ասում են Գանգրենայ:

NOTE: * In Latin they call [it] *Gangrena*.

EAP180-1-3-98_042L.jpg

NOTE

- 76 -

NOTE: - 76 -

TEXT

239. Գործընթացը իբրև խմբի ղեկ գործ ածելու կերպը այս- պէս է: Ա. Թէ որ բերանը Հոտում ըլի, կամ՝ բխկացնելիս, բե- րանումը Հոտածի կամ՝ թթուածի Համ՝ ընի գալիս: Բ. Եթէ որ ունենայ քամիներից կամ՝ ճիւղներից պատճառած խէթք: Գ. Եթէ բերանիցը, կամ՝ փորիցը բանացնում՝ ըլի կամ՝ ունենում՝ ըլինքոցով փորագնցութիւն: Գ. Եթէ որ ունենայ դող, կամ՝ սու- բաւանդ: Ե. Եթէ երկուՀոգիս կինը ունենայ բերանից փսխել, կամ՝ փորից լուծել: Զ. Եթէ երկուՀոգիսը գուշակում՝ ըլի փորը աւերելու նշաններ: Է. Եթէ երեխայք լուծում՝ ըլին: Ը. Եթէ բերանից գցում է, կամ՝ բխկացնում: Թ. Թէ որ ան- Հանգիստ է լինում և շփոթութիւն՝ քնած ժամանակը. էս բո- լոր վերոյիշեալ պատահումներումը օգտակար է գործընթացը ղեկ անելը Հետևեալ կերպիւ: Ա՛ն (որ տեսակ փայտից դ ուզէ լինի) լաւ չաղ արած գործը, այնպէս որ չունենայ կապտագոյն բոց, լաւ փշէ, որ փոշին մաքրուի. բարակ ծեծելուց յետոյ, մաղից անցկացրու և գործ ածալաւ: Երբ յիշեալ Հիւանդու- թիւներից պատահի, տուր չափահասներին օրը երկու ան- գամ՝ մին մին սեղանի գդալ, ջրումը խառնած. իսկ երեխայից նրանց Հասակի Համեմատ՝ կէս, կամ՝ մէկ չայի գդալ: գրե- խումը խառնելու է գործընթացը փոշի, չափահասից Համար մէկ կամ՝ երկու սեղանի գդալ, իսկ երեխայից Համար՝ մի կամ՝ երկու չայի գդալ: 240 Գործընթացը օգտակարութիւնը ընդդէմ՝ մահադէտի էլ փորձուած է, երբ մկնդեղով լինի թիւնաւորած, կամ՝ սուլէյման- խով: Ա՛ն բարակ ծեծած գործընթացը երկու մսիւ, ածալ վրէն ջուր երկու փոքր բաժակ, մէկ եփ տուր, Հովացրու, յետոյ բոլորը միասին խմացրու. եթէ խմելուց յետոյ կրկին զգում է դե- դածի նշաններ, կրկին անգամ՝ խմել տուր: Թէ որ ճարտի, լաւ է, որ յիշեալ դէպքի Հետ խառնուի նաև անանուխից, կամ՝ նարինջից քաշած ջուր: Էս փորձանքի ժամանակը առաւել օգուտ է

ընկուզի, կամ՝ կաղնի փայտի գործլին: Դոկտոր Բե- րանդը առաջին անգամ՝ Հնարեց և փորձեց այս դեղը ընդդէմ մաՀաղելի, որ և բոլոր Եւրոպացւոց բժշկական ժողովներու- մը ընդունուեցաւ. որով և սա անմաՀ յիշատակ թողեց: Էս- պէս տարաբաղադրեան ժամանակը շուտ պէտք է 'ի գործ

239. The manner of using charcoal as an internal remedy is thus: 1. If the mouth has a foul odor, or upon belching, a rotten or sour taste comes into the mouth. 2. If one has gripes caused by flatulence or worms. 3. If there is vomiting or purging, or if one has diarrhea accompanied by flatulence. 4. If one has chills, or *subavand*. 5. If a pregnant woman suffers from vomiting or purging. 6. If a pregnant woman senses signs of a miscarriage. 7. If children suffer from diarrhea. 8. If [a child] spits up or belches. 9. If one is restless and perturbed during sleep. In all these aforementioned occurrences, it is beneficial to administer charcoal as a remedy in the following manner: Take charcoal (of whatever kind of wood [you] please) well-glowing, so that it has no bluish flame; blow upon it well, that the ash may be cleared away; after pounding it fine, pass it through a sieve, and use it thus: When [any] of the aforementioned ailments occur, give to adults twice a day one tablespoonful each time, mixed in water; and to children, according to their age, half or one teaspoonful. In a clyster [also], charcoal powder is to be mixed: for an adult, one or two tablespoonfuls, and for a child, one or two teaspoonfuls. 240. The efficacy of charcoal against deadly poison has also been tested, when one is poisoned with arsenic or with sublimate (*sul■yman-kh*). Take two *mskhal*s of finely pounded charcoal, pour over it two small glasses of water, bring it once to a boil, cool [it], and then cause all of it to be drunk together; if after drinking, [the patient] again feels the signs of having been poisoned, give [it] to drink a second time. If it can be procured, it is well that distilled water of mint or of orange [blossom] also be mixed with the aforementioned remedy. In the time of such a calamity, the charcoal of walnut or of oak wood is of greater benefit. Doctor Berand first devised and tested this remedy against deadly poison, which was also accepted in all the medical assemblies of the Europeans; whereby he also left an immortal memory. In the time of such misfortune, [it] must quickly be put into effect

NOTE

- 77 -

- 77 -

TEXT

դնեն էս դեղը, եթէ պատրաստի չ'գտնուի ընկուզի կամ կաղ- նի փայտի գործլի, ինչ տեսակ էլ որ լինի առանց ուշացնե- լու պէտք տան էնպէս, ինչպէս որ վերևը ասած է:

[They] should apply this medicine; if [it] is not found ready-[made], they must give [charcoal] made of walnut or oak wood, of whatever sort it may be, without delay, just as is stated above.

HEAD

ՎԵՐՋ ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

END OF THE SECOND PART

HEAD

ՄԱՍՆ Գ. ԱՐՏԱՔԻՆ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՎՐԱՅ. ԳԼՈՒԽ Ա.
Նոր վէրքերի վրայ:

PART III. ON EXTERNAL DISEASES. CHAPTER I. On Fresh Wounds.

TEXT

1. Երբ մարմնոյ մէկ տեղը սրով խոցուած է կամ պատըռ- ւած է խփելուց և կամ ուրիշ պատահմունքից, ու արիւն է գնում, կոչուում է նոր վէրք: 2. Վէրք ստացողները սկզբից զգում են ց աւ, որ և Հետ- զհետէ շատանալով, երբեմն շատ և երբեմն քիչ նեղութիւն է տա- լի. յետոյ վէրքի պռնկները սկսում են ուռչիլ, կարմրիլ, և Հետն էլ լուս է ընկնում վիրաւորածի մարմնումը տաքութիւն, մա- նաւանդ գիշերները : 3. Մէ քանի օրից յետոյ վէրքը կամաց կամաց թարախ է բռնում և երբ բոլորովին լցուում է, ցաւը, ուռուցքը, կար- մրութիւնը և տաքութիւնը պակասում է: 4. Նոր վէրքը առողջացնելու Համար պէտք է. Ա. Արիւնը կտրել. Բ

Պէտք է լուանալ և իստակել. Գ. Վէրքի պռունկ- ները միաւորել և Գ. Վէրքը լաւացնել: 5. Թէ որ տեսնես որ վէրքից արին քիչ է գնում, աւելի, տշխատիլ չէ Հարկաւոր. պատճառը որ ինքն իրան կ'կտրուի: Բայց երբ տեսնես, որ շատ արին է վազում և Հիւանդը փղձկում է, պէտք է աշխատիս արինը կտրելու: Ինչ տեղից որ արինը սաս- տիկ վազում է, էն տեղ մէկ երկու կտոր աբիթ (ղաւ) դի'ր և քրք- ռած քաթանով ծածկէ վէրքը վրէն դի'ր չորս տակ ծալած բարակ քաթանով, և վիրաւորուած տեղը չափաւոր Հուփ տալով կապէ: Էստոր արինը շուտ կը կտրուի. եթէ քրքրած քաթան չըկա թողանաս ձեռք բերել, սրա տեղը կըբռնէ զգած բամբակը : *

1. When a part of the body is pierced by a sword, or torn from a blow, or from some other accident, and blood flows, it is called a fresh wound. 2. Those who receive a wound feel pain at first, which, gradually increasing, causes distress—sometimes great, and sometimes slight; then the edges of the wound begin to swell and redden, and therewith a heat [or fever] arises in the body of the wounded person, especially at night. 3. After a few days, the wound slowly gathers pus, and when it is completely filled, the pain, the swelling, the redness, and the heat subside. 4. In order to heal a fresh wound, it is necessary: A. To stop the bleeding. B. It must be washed and cleansed. C. To bring the edges of the wound together, and D. To cure the wound. 5. If thou seest that but little blood flows from the wound, it is not necessary to labor further, for the reason that it will stop of itself. But when thou seest that much blood runs, and the patient grows faint, thou must labor to stop the bleeding. Upon the place whence the blood runs violently, place one or two pieces of tinder (*abit■* [*ghav*]), and cover the wound with shredded linen [lint]; place over it fine linen folded fourfold, and bind the wounded place, pressing it moderately tight. By this means the bleeding will quickly be stopped; if thou art unable to procure shredded linen, carded cotton will serve in its stead.

* Նա եւս արեան կապող է շրէշը, պաղլեղը, էլած պաղլեղը, էլած շորը, կամ քրքրած քաթանը ձիթենոյ ձիթում թաց արած, Արաբիոյ խէժը, խնկան փո. շին, եւ ձուի դեղնուցը աղի հետ խառնած:

NOTE: * Likewise, [the following] are styptics [blood-binders]: asphodel [*shresh*], alum, calcined alum, burnt cloth, or shredded linen moistened in olive oil, gum of Arabia [gum arabic], frankincense powder, and yolk of egg mixed with salt.

EAP180-1-3-98_043R.jpg

NOTE

- 79 -

NOTE: - 79 -

TEXT

6. Արիւնը կտրել տալուց յետոյ, եթէ վերքի տեղը ցա- տում է և նեղացնում, էն ժամանակը երեք ժամից յետոյ ըզ- գուշութեամբ բաց արա՛ կապը, մէրած և չորացած արիւնը տաք ջրով կամաց լուա՛, յետոյ մատդ ձիթենոյ, կամ կը- տուահատի ձիթումը թաթխէ՛ և էնպէս տնդդէ՛ վերքը, կա- րելի է թէ մէջը, ինչով որ կտրած է, նրա կտորը մնացել է. գործօրինակ, ապակի, տաշեղ, երկաթեղէնի կտոր, կամ հրացանի գնդակ (գուլուլայ,) կամ շոր, կամ սրանց նման որ և իցէ բան, որ և անպատճառ հարկաւոր է հանել: 7. Լուանալուց և իստակելուց յետոյ, թէ որ վերքը եր- կար է բացուած, պէտք է պոռնկը պոռնկին մօտ քաշելով կացնես, և քաթանի կտորով դնես նրա վերայ սպեղանի հա- մարաւ 82 և սրա վերևից էլ դնես ասիներթին, քրքրած քաթանի վրէն քսած 83 համարի կակղացնող սպեղանին և սորա վե- րևանց էլ երեք տակ ծալած քաթան կամ ուրիշ շոր և այն- պէս փաթաթես երեք մատ լայնութեամբ երկար շորի կտորով : 8. Նոր կտրած վերքը յիշեալ կերպիւ փաթաթելուց յե- տոյ, եթէ վիրաւորուածը չէ զգում

սաստիկ ցաւ, չէ պէտք վէրքը բաց անել, մինչև որ թարախ բռնէ: Երբ տեսնես, թէ փաթաթած շորերից սկսել է թարախ դուրս գալ, կամ թա- րախի նշաններ երևալ, կապը բաց արա՛, իստակի՛ր, լուա՛ տաք ջրով և կրկին էնպէս կապէ՛, ինչպէս վերևը գրած է : 9. Վերևը յիշած ամուր և կաշուն կակղացնող սպեղա- նիններն ամէն օր պէտք է փոխես, մինչև որ թանձր և սպիտակ թարախ գոյանայ վէրքումը և յետ նորա չէ հարկաւոր սպե- դանի, միայն փափուկ քրքրած քաթան դի՛ր վէրքի վրէն և օրը մէկ անգամ փոխէ՛, որովհետև էս թարախը շատ օգուտ է վէրքին և շուտ միս կ'բերէ, բերանը կ'միաւորէ և բոլորովին կ'լաւացնէ : 10. Շատ անգամ էլ պատահում է, որ փոխանակ թանձր և սպիտակ թարախի, վէրքը բռնում է հոտած, դեղին, կամ կա- նանչ և կամ սև թարախ. էսպէս պատա հում է ըստ մեծի մասին նրանց , որոնք երկար հիւանդութեամբ ուժից ընկել են , այսինքն՝ սուրաւանդով կամ յօդուածացաւով, և կամ զանազան քամիներով բռնուածեն, կամ քոսոտած : Էս տեսակ թարախը վէրքերումը

6. After causing the bleeding to stop, if the place of the wound aches and causes distress, then after three hours carefully undo the binding, gently wash away the congealed and dried blood with warm water, then dip thy finger in olive oil or linseed oil and in that manner probe the wound; perchance a fragment of that with which it was cut hath remained within, as for example, glass, a splinter, a piece of ironware, or a musket ball (*gulula*), or cloth, or any such thing, which it is absolutely necessary to extract. 7. After washing and cleansing, if the wound is opened wide, thou must bring lip to lip, drawing [them] together, and upon it lay plaster number 82 with a piece of linen, and above this lay a palm's-breadth of scraped linen smeared with the emollient plaster of number 83, and over this [place] linen folded in three layers or other cloth, and thus bind [it] with a long piece of cloth three fingers in breadth. 8. After binding the newly cut wound in the aforesaid manner, if the wounded person feeleth no severe pain, the wound must not be opened until it taketh

matter [i.e., suppurates]. When thou seest that pus hath begun to issue from the wrapped cloths, or signs of pus appear, undo the binding, cleanse [it], wash [it] with warm water, and bind it again in such manner as is written above. 9. The firm and adhesive emollient plasters mentioned above thou must change every day until thick and white pus formeth in the wound; and after that, plaster is no longer necessary; only place soft, scraped linen upon the wound and change [it] once a day, for this pus is of great benefit to the wound and will quickly bring forth flesh, unite the mouth [of the wound], and heal [it] entirely. 10. It also happeneth very often that, instead of thick and white pus, the wound taketh on a foul-smelling, yellow, or green, or black pus. This happeneth for the most part to those who have grown feeble from long illness, that is to say, those afflicted with scrofula [*suravand*] or gout [*hoduatsats'av*], or seized by various rheums [*k'aminer*], or scabbed. This sort of pus in the wounds...

EAP180-1-3-98_044L.jpg

NOTE

= 80 —

NOTE: — 80 —

TEXT

լուս ընկնելիս, պէտք է գիտենաս, որ նոր վերքը փոխարկուել է փթած վերքի, որոյ վերայ ներքևը մանրամասնաբար գրած է: 11. Եթէ վերքին դեղ արած ժամանակդ ցաւը շատանայ և նեղացնէ, ցաւը քչացնելու Համար նրա վերայ դի՛ր Բարակ շո- ռումը փաթաթած ձաւար, կամ՝ կռուաՀատ, կաթնով եփած, կամ՝ լաւ էփած ստեպղին (գազար): Եթէ վերքի պոռնկներից մօտիկ երևի կապուտ, կամ կարմիր ուռուցք, որ առաւել պատա- Հում է ջարթածներին կամ՝ ծեծածներին, էն ժամանակը կէտուակէս քացախ և օղի խառնած ու երեք տակ քաթանը մէջը դրջած, դիր վրէն և քանի ցամաքի, կրկին փոխէ, մինչև ուռուցքը քաշուի : Առաւել լաւէ այս պարագայիս մէջ ար- ճընի ջուրը նոյն կերպիւ գործածել, (տե՛ս Համար 102 :)

...at daybreak, you must know that the fresh wound has turned into a putrid wound, concerning which detailed instructions are written below. 11. If, when you have applied medicine to the wound, the pain increases and causes distress, in order to lessen the pain, place upon it groats or pearl barley boiled in milk and wrapped in a fine cloth, or well-boiled *stepghin* (carrot). If a blue or red swelling appears near the edges of the wound, which occurs more often in crushed or bruised [injuries], at that time, mix vinegar and *■ghi* [spirits] half-and-half, soak a three-fold linen [cloth] therein, place it upon it, and as often as it dries, change it again, until the swelling subsides. It is even better in this circumstance to use lead water (*archchi jur*) in the same manner (see Number 102).

HEAD

ԳԼՈՒԽ Բ. Փթած եւ հնացած վերքի վ ռայ:

CHAPTER II. On Putrid and Inveterate Wounds.

TEXT

15. Պատահում է երբեմն, որ վերքը խորը բացուած լի- նելով, նրանից շարունակաբար գնում է նոսր, Հոտած, և դեղին, կամ կանանչ և կամ սև թարախ, էսպիսի վերքը կոչուում է փթած կամ Հնացած վերք : 15. Նոր վերքը, ինչպէս վերևը ասած է, երբեմն դառնում է փտած վերք. մանաւանդ թէ որ վիրաւորածները ունենում են Հնացած ցաւեր, կամ արիւնը ապականող Հիւանդութիւն- ներ, կամ ունեցել են արիւն ապականող Հիւանդութիւն և չեն բժշկուել: 14. Շարունակաբար Հոտած և նոսր թարախ գնալով ոչ թէ միայն վերքը ՀետզՀետէ կմեծանայ, այլ և նորա պոռնկ- ները կ'կարմրին, վերքը կ'ցաւի, տաքութիւն կտայ և երբեմն Հիւանդին վերայ անզօրութիւն կ'գայ, կ'լղարանայ ու կ'նուագի: 15. Փթած վերքը միայն սպեղանիով չի լաւանալ. մինչև որ ներսի վնասակար աղտը չ'խտակուի յարմար դեղորէիք. ուստի և ջրի տեղ պէտք է գործ ածել մէ քանի շաբաթ ար- գանակ (դեկոխտ) Համարաւ 84. կամ

57. և վերքի վերայ դնել քրքրած քաթանով սպեղանի, Համարաւ
83: Եթէ վերոյ- յիշեալ դեղորայքը գործ ածելով վերքի մէջը
մսամոլ (աւելի

15. It sometimes happens that, the wound being deeply opened, there continuously runs from it a thin, foul-smelling, and yellow, or green, or black pus; such a wound is called a putrid or chronic wound. 15. A fresh wound, as stated above, sometimes becomes a putrid wound, especially if the wounded persons have chronic ailments, or diseases that corrupt the blood, or have had a disease corrupting the blood and were not cured. 14. By the continuous discharge of foul-smelling and thin pus, not only will the wound gradually enlarge, but its edges will also become red, the wound will ache, produce fever, and sometimes weakness will come upon the patient; he will grow emaciated and feeble. 15. A putrid wound will not heal with plaster alone, until the internal harmful corruption is cleansed with suitable medicines; therefore, instead of water, one must use for a few weeks the decoction (*dekokht*) Number 84 or 57, and apply upon the wound a plaster on shredded linen, Number 83. If, by using the above-mentioned medicines, wild flesh (excess [flesh]) [grows] in the wound...

EAP180-1-3-98_044R.jpg

NOTE

- 81 -

NOTE: 11

TEXT

միս) լուռ ընկնի, որ և կ'ճանանաչուի էնդուրով, որ մատոյ կամաց կամաց եթէ վրէն Հուփ տաս, իսկոյն կ'սկսի արիւն երթալ: Էս ժամանակը չ'պէտք է գործ ածել սպեղանի, միայն օրը մէկ անգամ պէտք է ածեն մսամոլի վերայ էքած պաղ- լեղ, (տե՛ս Համար 85.) և վերևիցը պէտք է դնեն փափուկ քրքրած քաթան և փաթաթեն: 16. Եթէ վերքի բոլորի շուրջը սկսի կարմրիլ, տաքութիւն տալ, ցաւիլ, եռալ և քոր գալ, էն ժամանակը կ'սկսի թարա- իը քշանալ. ուստի պէտք է աշխատիլ ցաւը քշացնել և

թա- րախը շատացնել Հետևեալ կերպիւ: Վերքը փաթաթելիս պէտք է վերևանց դնեն կակղացնող դեղեր, գործօրինակ՝ էփած ստեպ- դին (գազար), կամ՝ շողգամ, կամ՝ գարու ալիւր, կամ՝ Հացի միջուկս, կաթնով էփած: Եթէ պատահի վերքիցը չափա- գանց թարախ գնալ, էն ժամանակը թարախը քչացնելու Հա- մար պէտք է չորս տակ ծալած շոր դրջես օղիախառը քացա- խումը, կամ՝ արճճի ջրումը և դնե՛ս. վերքի վրէն, ինչպէս դրած է 86 Համարումը, և էնպէս փաթաթես: Եթէ վերքը խորը չինի տուն գնալիս, էն ժամանակը շատ լաւ է ջղախոտից քա- մած ջրումը քիչ քացախ խառնել և նրանով վերքը լուանալ : 17. Մարմնոյ վերայ դրսևից գոյացած, փթած վերքը եթէ սրտացաւութեամբ և ուշի ուշով աշխատին, էս դրած դեղո- ռէքով անպատճառ կ'լաւանայ. բայց թէ որ վերքը, շատ խորը լինի բացուած և ոսկորին լինի Հասած, մանաւանդ թէ որ կերցաւ է փոխարկուել, էն ժամանակը էս դեղորէիւք չի առող- ջանալ, վասնորոյ կ'Հարկաւորի անպատճառ բժիշկ կանչել:

...[proud] flesh) should become flaccid, which is recognized by this: if you press your finger gently upon it, it will immediately begin to bleed. At this time, one must not use plaster; only once a day must they apply burnt alum onto the proud flesh (see number 85), and from above they must place soft, shredded linen and bandage [it]. 16. If all around the wound it begins to redden, give off heat, ache, throb, and itch, at that time the pus will begin to decrease; therefore, one must strive to diminish the pain and increase the pus in the following manner: when bandaging the wound, they must place emollient remedies over it, as for example: boiled carrot (*stepghin* [*gazar*]), or turnip, or barley flour, or the crumb of bread, boiled with milk. If it should happen that excessive pus discharges from the wound, at that time, in order to diminish the pus, you must soak a cloth folded fourfold in vinegar mixed with spirits, or in lead-water, and place it upon the wound, as is set down in number 86, and bandage [it] in that manner. If the wound is not deep when healing [lit. *going home*], at that time it is very good to mix a little vinegar into the

pressed juice of plantain [*jghakhot*] and wash the wound with it. 17. If one attends with compassion and close care to a putrid wound formed externally upon the body, it will without fail improve with these prescribed medicines; but if the wound is opened very deep and has reached the bone, especially if it has turned into gangrene [*kertsaw*], at that time it will not heal with these medicines; wherefore, it will be necessary without fail to summon a physician.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Գ. Զարդուածի վրայ:

CHAPTER III. On a Contusion [or Fracture]:

TEXT

18. Երբ ծեծուելուց, կամ՝ զարնուելուց, կամ՝ բանի դիպ- չելուց և կամ՝ վրէն ծանր բան ընկնելուց և ուրիշ սրանց նման պատահմունքից ջարդուում է մարմնոյ մէկ մասը և էն տեղը կարմրում է, կապտանում՝ և ուռչում, կոչուում՝ է ջար- դուածք :

18. When, from being beaten, or struck, or colliding with something, or a heavy object falling upon [it], or from other such accidents, a part of the body is bruised, and that spot turns red, grows livid, and swells up, it is called a contusion [or bruise].

NOTE

11

NOTE: 11

EAP180-1-3-98_045L.jpg

NOTE

- 82 -

NOTE: - 82 -

TEXT

19. Այսպիսի պատճառներից պատահած ջարդուածքից իսկոյն լուս է ընկնում սաստիկ ցաւ և բորբոքում և շատ ան- գամ էլ պատահում է, որ ջարդուած տեղը թարախ է բռնում և դառնում՝ վէրք, և երբեմն էլ փոխարկուում է քաղցկեղ : 20. Այսպիսի

ջարդուածքին Հարկաւոր է շուտ դեղ ա- նել. պատճառը՝ որ եթէ
 թողնուի, շատ ծանր կ'լաւանայ այնուհետև, ուստի և Հարկաւոր է
 կաշույ տակը ժողոված մե- ռած արիւնը շարժել և տկարացած
 անդամը զօրացնել էսպէս: Չորս տակ ծալած քաթանը դրջէ
 քափուրի արաղի (օղի) մէջ (տե՛ս 87 Համարումը) կամ՝ արճընի
 ջրումը, (տե՛ս 86 Հա- մարումը) կամ՝ քացախով խառնած սառը
 ջրումը, դի՛ր ջար- դուածքի վրայ, շուտ շուտ փոխէ՛, որ վրէն
 չ'ցամաքի. էսպէս շարունակէ՛, մինչև որ ցաւը, բորբոքումը և
 ուռուցքը քչանայ: Եթէ վերոյիշեալ դեղերիցը չ'գտնուի, ա՛ն ջուր՝
 երկու փոքր բաժակ, նոյնչափ էլ քացախ և մէկ բաժակ օղի,
 (արաղ) 'ի միասին խառնէ՛, և մէջ ը ածա՛ մէկ չայու գդալ ծեծած
 ա- նուշադր և գործ ածա՛ վերոյիշեալ կերպիւ: Եթէ անուշադր
 չ'գտնես, նրա տեղը երկու մսխալ բարակ քերած քափուր խառ-
 նէ՛ և գործ ածա՛ նոյն կերպիւ: Շատ անգամ՝ պատահում է, որ
 այս դեղորէիք ծեծածը կամ՝ ջարդուածքը չէ լաւանում,
 մանաւանդ թէ որ արիւն է ժողովում՝ կաշույ տակը և
 փոխարկւում է վէրք, կամ՝ քաղցկեղ. էս ժամանակը պէտք է
 դեղ անել վէրքին յարմար, կամ՝ բժիշկ կանչել

28. A swelling is that which is raised upon the skin of the body, red or bluish in
 color, under which pus is gathered or will gather. 22. A swelling very often
 occurs, besides from contusion [or injury], also from inflammation of the
 blood, or from erysipelas (*karmir k'ami*), or from fever, or from ague, and
 from other lingering sicknesses, especially in those parts of the body where
 natural glands (*khuler*, [that is,] *msank'*) are formed.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Դ. Ուռուցքի վրայ:

CHAPTER IV. On Swellings [and Tumors].

TEXT

28. Ուռուցք է ասուում՝ մարմնոյ կաշւոյ վրայ բարձրա- ցածը կարմիր, կամ՝ կապտագոյն, որոյ տակը ժողովուած է կամ՝ կ'ժողովուի թարախ: 22. Ուռուցքը շատ անգամ էլ պատահում է, բացի ջար- դուելուցն, նաև արեան բորբոքումից. կամ՝ կարմիր քամուց, կամ՝ ջերմից և կամ՝ տենդից և ուրիշ երկարատև Հիւանդու- թենից, մանաւանդ մարմնոյ էն տեղերքումը, ինչ տեղ գոյացած են բնական խուլեր (մսանք):

28. A swelling is that which is raised upon the skin of the body, red or bluish in color, under which pus is gathered or will gather. 22. A swelling very often occurs, besides from contusion [or injury], also from inflammation of the blood, or from erysipelas (*karmir k'ami*), or from fever, or from ague, and from other lingering sicknesses, especially in those parts of the body where natural glands (*khuler*, [that is,] *msank'*) are formed.

EAP180-1-3-98_045R.jpg

HEAD

- 85 -

CHAPTER V. On Felon [Whitlow]

TEXT

25. Երբ ուզում է մարմնոյ մէկ տեղումը ուռուցք դուրս գալ, Հիւանդը առաջուց զգում է ցաւ, երբեմն էնպէս սաստիկ, որ անդամները բռնուում են և չէ կարողանում շարժել. ու- նենում է սրտնեղութիւն, և երբեմն էլ դող ու տաքութիւն : Երբ բաւական թարախ մօտ է ըլնում, էն ժամանակը նշան- ները և ցաւը քշանում է. կամ չափաւորուում և կամ բո- լորովին անց կենում և Հիւանդը առաջին սաստիկ ցաւի տեղ զգում է միայն ծանրութիւն : 24. Էն տեղը, ինչ տեղ որ ուռուցք պիտի լուս ընկնի, պէտք է աշխատիլ, որ կակղանայ և շուտով թարախ ժողովուի. ուստի պէտք է դնել ուռուցքի վերայ կաթնով եփած կտուահատ, կամ Հացի միջուկս, կամ մոլոշի ծաղիկ, գարու ալիւրով եփած և շուտ շուտ փոխել, քանի որ սառի: Եթէ բաւական ժամա- նակ այս

դեղերով ուռուցքը չ'Հասնի կամ չ'կակղանայ և ցա-ւելոյ նշան չերևայ, Էն ժամանակը վերոյիշեալ դեղորէից փո-խարէն պէտք է դնել ուռուցքի վրէն թթու խմոր մեղրով և խորոված սոխով պատրաստած, (տե'ս Համար 88) և փոխել օրը երկու, կամ երեք անգամ, մինչև ի խոցը Հասնի և ինքն իրան պատռուի :

Պատռուելոց յետոյ, պէտք է խոցը կամաց կա-մաց լաւացնել վերքի Համար Բ. գլխումը գրուած դեղերով:

25. The gathering of pus beneath the nail, or near the nail, or within the flesh of the finger, is called *matnashunch* [whitlow/felon]. 26. The *matnashunch* ariseth from a bruise, or from a splinter, (shiver,) a needle, or a nail being thrust beneath the nail; likewise, it also happeneth from corrupt humors gathered within the body. 27. He that hath a *matnashunch* shall at the first feel a violent pain and heat; thereafter the finger shall swell, and the pain shall spread unto the neighboring parts also, and sometimes the entire arm shall be seized, even unto the shoulder-head; nor shall it pass away, until the *matnashunch* cometh to a head and bursteth open.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ե. Մատնաշունչի վրայ

CHAPTER V. On Felon [Whitlow]

TEXT

25. Ըղնկան տակը, կամ ըղնկից մօտիկ, կամ մատի մսի մէջը թարախի ժողովուիլը կոչուում է մատնաշունչ : 26.

Մատնաշունչը գոյանում է ջարդուելոց, կամ ըղըն-կան տակը ծլէպ, (ծեղ) կամ ասեղ, կամ մեխ խրուելոց, նոյնպէս և պատահում է մարմնոյ մէջ ժողովուած ապակա-նութենից: 27.

Մատնաշունչ ունեցողը առաջին անգամ կ'զգայ սաս-տիկ ցաւ և տաքութիւն, յետոյ մատը կուռչի և ցաւը մօտիկ տեղերն էլ կ'տարածուի և երբեմն ողջ ձեռը կ'բռնուի մինչև ի ուսագլուխը, և չի անց կենալ, մինչև ի մատնաշունչը չ'Հասնի և չ'բլչի :

25. The gathering of pus beneath the nail, or near the nail, or within the flesh of the finger, is called *matnashunch* [whitlow/felon]. 26. The *matnashunch* ariseth from a bruise, or from a splinter, (shiver,) a needle, or a nail being thrust beneath the nail; likewise, it also happeneth from corrupt humors gathered within the body. 27. He that hath a *matnashunch* shall at the first feel a violent pain and heat; thereafter the finger shall swell, and the pain shall spread unto the neighboring parts also, and sometimes the entire arm shall be seized, even unto the shoulder-head; nor shall it pass away, until the *matnashunch* cometh to a head and bursteth open.

EAP180-1-3-98_046L.jpg

NOTE

- 84 -

- 84 -

TEXT

28. Ինչքան կարելի է, պէտք է աշխատիլ, որ մատնաշունչը շուտով Հասնի, մանաւանդ երբ որ գոյացած լինի մսի մէջ խորը և ոսկոռից մօտիկ: Կաթով էփած կտուաՀատը, կամ՝ գարու ալուրը, կամ՝ Հացի միջուքսը, կամ՝ թթու Հացի խմորը՝ քիչ տաքացրած, դի՛ր մատնաշունչ էլած տեղի վրայ և փոխէ՛ շուտ շուտ, որ չ'Հովանայ: Եթէ էս դեղերը շուտով չՀասցնեն, էն ժամանակը դի՛ր թթու Հացի խմոր, խորոված սոխով և մեղրով՝ (տե՛ս Համար 88): Նոյն կերպիւ շարունակէ՛ մինչևի Հասնիլը և բլշիլը: Լաւացնելու Համար պէտք է դնել վրէն սպեղանի Համարաւ 83: Եթէ երկար ժամանակ թարախը մէջը ժողովուելուց ըղունգը վէր ընկնի, էն ժամանակը օրը եր- կու անգամ՝ դեղին մոմ՝ ըղնկան ձևով տափակացրու և դի՛ր ըղնկան տեղը, մինչևի կրկին նոր ըղունգ դուրս գալը : 29՝ Մատնաշունչ ունեցողը պէտք է զգուշ մնայ դժուա- րամարս ուտելիքից և տաքացնող խմիչքից և աշխատի, որ փո- րումը կապ չ'լինի :

50. A tubercle [*palar*] is called that swelling which comes forth the size of a pigeon's egg, of a reddish, or bluish, or blackish color, causing heat, pain, and

frequently shivering—especially at that time when it forms in the tender parts of the body, or when it erupts in several places. 51. In order to cure this swelling, one must endeavor to have it ripen as quickly as possible, especially since a tubercle ripens with greater difficulty than other swellings, and all the more so when it pains greatly. Take barley flour boiled with milk, or marshmallow root, place [it] upon the spot where the tubercle has come forth, and change [it] quickly so that it does not grow cold. If it has little redness and heat, but the pain afflicts [the patient] greatly and the above-mentioned remedies do not help, then, in order to diminish the pain and quickly to bring [it] to a head [with] pus, mix into the above-mentioned remedies...

HEAD

ԳԼՈՒԽ Զ․ Պալարի (չիբան) վ ըայ:

CHAPTER VI. On the Boil ([or] Furuncle).

TEXT

50․ Պալար ասուում է էն ուռուցքը, որ աղանու ձուի չափ կարմրագոյն, կամ՝ կապտագոյն և կամ՝ սևագոյն, դուրս է գալի, տաքութիւն ցաւ, և շատ անգամ՝ դող պատճառելով՝ առաւել էն ժամանակը, երբ գոյանում է մարմնոյ քնքուշ տե- դերումը․ կամ՝ երբ դուրս է փչում՝ մէքա՞ ի տեղերքում : 51․ Էս ուռուցքը լաւացնելու Համար պէտք է աշխատիլ, որ, ինչքան կարելի է, շուտ Հասնի, մանաւանդ որ պալարը դժուար է Հասնում՝ քան զմիւս ուռուցքները, ևս առաւել երբ շատ է ցաւում : Ա՛ն կաթնով էփած գարու ալուր, կամ՝ տուղ- տի տակռի, դի՛ր պալարի դուրս էկած տեղի վրայ և շուտ փոխէ՛, որ չը սառի : Եթէ կարմրութիւնը ու տաքութիւնը սակաւ ունի, Բայց ցաւը շատ է նեղացնում՝ և վերոյիշեալ դե- դերը չեն օգնում, էն ժամանակը ցաւը քչացնելու և շուտ թարախ բռնելու Համար վերոյիշեալ դեղորեից մէջը խառնէ՛

50. A tubercle [*palar*] is called that swelling which comes forth the size of a pigeon's egg, of a reddish, or bluish, or blackish color, causing heat, pain, and frequently shivering—especially at that time when it forms in the tender parts

of the body, or when it erupts in several places. 51. In order to cure this swelling, one must endeavor to have it ripen as quickly as possible, especially since a tubercle ripens with greater difficulty than other swellings, and all the more so when it pains greatly. Take barley flour boiled with milk, or marshmallow root, place [it] upon the spot where the tubercle has come forth, and change [it] quickly so that it does not grow cold. If it has little redness and heat, but the pain afflicts [the patient] greatly and the above-mentioned remedies do not help, then, in order to diminish the pain and quickly to bring [it] to a head [with] pus, mix into the above-mentioned remedies...

EAP180-1-3-98_046R.jpg

NOTE

- 85 -

NOTE: - 85 -

TEXT

ծեծած մոլախինդ, կամ՝ մեկոնի գլուխ (խաշխաշ): Եթէ պալարը խիստ քիչ է ցաւում, կամ՝ ամեննին չէ ցաւում, Բայց շուտ էլ չէ հասնում, յիշեալ խոտերի տեղը խաշիլի (լափա) մէջը պէտք է հարել միքանի գլուխ խորոված սոխ, կամ՝ մեղրումը շաղախած հացի խմորը տափակացնել և կպցը- նել, և՛կամ՝ օրը երկու անգամ՝ դնել սպեղանի 82 համարաւ: Էս դեղորայքը պէտք է գործ ածել, մինչև հասնի և բաց ըլի: Բացուելուց և թանձր թարախը դուրս գալուց յետոյ վերքը լաւացնելու համար պէտք է դնել վրէն սպեղանի 83 համարաւ:

32. It is called a burn when the skin of the body reddens and blisters upon coming into contact with a heated, boiling, or glowing-hot object, as for example: water, olive oil, clarified butter, iron, and the like. 33. A burn is divided into three degrees: A. When the swelling of the burned place has a slight redness and smarts mildly. B. When the swelling has reddened severely and blistered, and has intense heat. C. When, from being burned, the flesh becomes entirely numb, or the meat blackens and in that place the flesh completely dies and feels nothing at all. 34. In all three of these occurrences, distinct remedies are employed to heal the burn, suited to the symptoms of

each. Upon a burn of the first degree one must apply linen steeped in cold water mixed with vinegar, or in lead-water (see number 54), or steeped in *matsun* [yogurt], or in *tan* [buttermilk], or in strained curdled (*p'sorats*) milk; or else apply sour bread dough. In the second degree, one must smear upon the burned place three times a day fresh (*t'aza*) and cold olive oil or linseed oil; or fresh milk cream, or unsalted (*alani*) butter, or the plaster under number 89. In the third degree, in order to restore sensation, one must smear upon the burned place twice a day white naphtha [petroleum], or the remedy under number 90, or good pitch. If the burned place

HEAD

ԳԼՈՒԽ Է. Էրածի վրայ:

CHAPTER VII. On Burns.

TEXT

32. Էրած կոչուում է, երբ մարմնոյ մորթին կարմրում է և բշտում, տաքացած, եռ էկած, կամ՝ կէծացած իրմնի դիպ- չելով, զորօրինակ՝ ջրի, ձիթի, եղի, երկաթի, և այլն: 33. Էրածը բաժանուում է երեք աստիճան. Ա. երբ էրած տեղի ուռուցքը մասնաւոր կարմրութիւն ունի և կսկծացնում է թոյլ: Բ. երբ սաստիկ կարմրել է ուռուցքը և բշտել, ու սաստիկ տաքութիւն ունի. Գ. երբ էրուելուց մարմինը բոլորովին դմբրում է, կամ՝ միսը սևանում և էն տեղը բոլորովին միսը մեռնում է և ոչինչ չէ զգում: 34. Էս երեք պատահմունքներումն էլ էրածը առողջացընելու համար գործ է ածուում ջոգ ջոգ դեղեր, ամէն մէկի նշաններին յարմար: Առաջին աստիճանի էրածի վրէն պէտք է դնել քաթան, քացախախառն սառը ջրումը, կամ՝ արճըճի ջրումը դրջած, (տե՛ս համար 54 կամ՝ մածունի, կամ՝ թանի, կամ՝ քամած շաղուած (փտորած) կաթի միջումը դրջած, և կամ՝ թթու հացի խմոր դնել: Երկրորդ աստիճանումը պէտք է էրած տեղի վրայ օրը երեք անգամ՝ քսել ձիթենւոյ, կամ՝ կտուա- հատի թարմ (թագայ) և սառը ձէթ. կամ՝ նոր կաթնի սեր, կամ՝ ալանի

կարագ, կամ՝ սպեղանի համարաւ 89 : Երրորդ աստիճանումը զգացողութիւնը վերադարձնելու համար էրած տեղի վրայ պէտք է քսել օրը երկու անգամ՝ սպիտակ նաւթ, կամ՝ 90 համարաւ դեղը և կամ՝ լաւ կուպո : Եթէ էրած տեղը

32. It is called a burn when the skin of the body reddens and blisters upon coming into contact with a heated, boiling, or glowing-hot object, as for example: water, olive oil, clarified butter, iron, and the like. 33. A burn is divided into three degrees: A. When the swelling of the burned place has a slight redness and smarts mildly. B. When the swelling has reddened severely and blistered, and has intense heat. C. When, from being burned, the flesh becomes entirely numb, or the meat blackens and in that place the flesh completely dies and feels nothing at all. 34. In all three of these occurrences, distinct remedies are employed to heal the burn, suited to the symptoms of each. Upon a burn of the first degree one must apply linen steeped in cold water mixed with vinegar, or in lead-water (see number 54), or steeped in *matsun* [yogurt], or in *tan* [buttermilk], or in strained curdled (*p'sorats*) milk; or else apply sour bread dough. In the second degree, one must smear upon the burned place three times a day fresh (*t'aza*) and cold olive oil or linseed oil; or fresh milk cream, or unsalted (*alani*) butter, or the plaster under number 89. In the third degree, in order to restore sensation, one must smear upon the burned place twice a day white naphtha [petroleum], or the remedy under number 90, or good pitch. If the burned place

EAP180-1-3-98_047L.jpg

NOTE

- 86 -

- 86 -

TEXT

բոլորովին զգացողութիւն չունենայ, առ թթու Հացի խմոր աղանույ ձուի չափ և երեք մսխալ ծեծած սպիտակ Հող * (կաիճ, որ դերձակները գործ են ածում) խառնէ միասին և կպցրու էլած տեղի վրայ, երեք կամ չորս անգամ փոխէ, մինչև որ մեռած տեղը թարախ բռնէ և սևացած միսը իրան իրան վէր

ընկնի : Եթէ էս դեղերն էլ օգնութիւն չանեն, էն ժամանակը
Հարկաւոր է բժշկին ցոյց տալ:

[If it] has no sensation at all, take sourdough [bread] dough [the] size of a dove's egg and three *miskhal*s of crushed white earth* (chalk, which tailors use), mix together, and apply to the affected spot; change [it] three or four times, until the deadened spot suppurates and the blackened flesh sloughs off of its own accord. If these remedies do not help either, at that time it is necessary to show [it] to a physician.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ը․ Սառածի կամ ցրտի տարածի վրայ:

CHAPTER VIII. On [one who is] frozen or overcome by cold.

TEXT

55 Սառած, կամ՝ ցրտի տարած ասում է, երբ մարդոյս որ և իցէ խաղը կամ՝ ողջ անդամը սաստիկ ցրտից սառի, կամ՝ ինչպէս ասում են, ցուրտը տանի : Ցրտի տարած տեղը կաշույ գոյնը փոխում է, բնական տաքութիւնը և զգացողութիւնը պակասում, և կամ՝ բոլորովին դմբում է: 56. Ցրտի տարած մարմնոյ մասը սկզբից մրմռում է, յե- տոյ ցաւում, կարմրում, և ուռչում, և վերջը սիպտակում՝ և մէ քանի ժամից յետոյ եթէ օգնութիւն, կամ՝ դեղ չեն անիլ, կ'սևանայ և բոլորովին կ'կորցնէ զգացողութիւնը : Այս դըժ- բաղդութիւնը պատահում է շատ անգամ՝ գեղացիներին, որոնք, երբ մարմնոյ մէկ մասը ձմեռը սաստիկ մրսելուց ցուրտը տա- նում է, իսկոյն վազում են կրակի մօտ, տաքացնում են, կամ՝ մօտիկ պառկում, որ ոչ միայն չէ օգնում, այլ և մեծ վնաս է պատճառում : 57. Սառածի և ցրտի տարածի Համար պէտք է ամենայն ջանք 'ի գործ դնել, որ սառած տեղը կրկին իրան բնական գոյնը ստանայ և զգացողութիւնը նորոգուի, ուստի ցրտի տարած տեղը պէտք է անդադար մերսել, տրորել փափուկ շալի կտո- րով, կամ՝ ձինով,

կամ՝ սառուցով, և կամ՝ անդամը դնել սա- ուր ջրի մէջ մինչև մէկ ժամ, և ջրից Հանելուց յետոյ քսել քարի իւղ, կամ՝ 90 Համարաւ դեղը, կամ՝ Բաղի իւղ և կամ՝ լաւ կուպո: Էս եղանակաւ պէտք է վեց ժամու չափ միջոցումը սառածին օգնել, որ ցրտից տարած անդամը կարենայ շարժիլ

55. It is called "frozen" or "taken by cold" when any joint or entire limb of a person becomes frozen from severe cold, or, as they say, [when] the cold "takes" it. At the place taken by the cold, the color of the skin changes, its natural warmth and sensation diminish, or it becomes completely numb. 56. The part of the body taken by the cold at first tingles [and] burns, then aches, reddens, and swells, and at last turns white; and after a few hours, if help or medicine is not applied, it will blacken and completely lose sensation. This misfortune happens frequently to villagers, who, when a part of the body is taken by the cold in winter from severe chilling, immediately run near the fire, warm [it], or lie down close [to it], which not only does not help, but also causes great harm. 57. For one who is frozen and taken by the cold, every effort must be made so that the frozen place may regain its natural color and [its] sensation be restored; therefore, the place taken by the cold must be continuously rubbed [and] massaged with a piece of soft woollen cloth, or with snow, or with ice; or [one must] place the limb in cold water for up to one hour, and after removing it from the water, apply petroleum [rock oil], or the remedy under Number 90, or duck fat, or good tar. In this manner, one must assist the frozen person within the space of about six hours, so that the limb taken by the cold may be able to move.

NOTE

* Мелъ.

NOTE: * [Russian:] Chalk.

EAP180-1-3-98_047R.jpg

NOTE

- 87 -

- 87 -

TEXT

և զգայութիւն ստանալ: Եթէ ցրտի տարածը այնչափ սաս- տիկ լինի, որ յիշեալ եղանակաւ Հնար չ'լինի շարժում՝ և ըզ- գայութիւն տալ ցուրտը տարած անդամին, ընդհակառակն էն տեղը լուս ընկնի սևութիւն, էն ժամանակը պէտք է մըր- սած տեղը ածելով, կամ՝ սուր դանակով թլատել (ցետել) նո- րա վերայ դնել թթու Հացի խմոր կաւիճով շաղաղած, (տե՛ս Համար 91.) ու յետոյ էնպէս վարուիլ, ինչպէս որ գրուած է Էրածի Համար Է. գլխումը : 58. Եթէ սաստիկ ցրտից բոլոր մարմինը սառած լինի, առանց ուշացնելու պէտք է տանիլ մէկ Հով տուն, նստացնել մինչև ի շլինքը սառը ջրումը, կամ՝ վրէն ածել ձիւն, կամ՝ սառուց և թողնել, որ մնայ մինչև ի յայտնի լինի կենդանու- թեան նշանները : Ուշքի գալու Համար, պէտք է քթումը և բերանումը խուտուտ ածել Հաւի փափուկ փետուրով, կամ՝ քթի առաջը ծխել փետուր, կամ՝ թուղթ, կամ՝ կաշի, և կամ՝ Հոտ քաշել տալ և բռնել քթի առաջը անուշադրի ոգի: Պիտի զգուշանան սառած ին իսկոյն կրակի մօտ պառկեցնելուց, կամ՝ կրակին մօտիկ տանելուց, որ սաստիկ վնաս է : 59. Երբ մարմինը սկսի շարժիլ, կամ՝ այլ կենդանութեան նշաններ երևան, էն ժամանակը պէտք է ջրիցը Հանել, պառ- կացնել տաք տան մէջ փափուկ տեղաշորումը և խմացնել կէս ժամ՝ միջոց տալով, չորս չորս գդալ տաք ջուր, մէջը մէկ գը- դալ օդի խառնած, կամ՝ գինի, քաղցրացած շաքարով, կամ՝ մեղ- րով : Էսպէս պէտք է վարուին, մինչև որ քրտինք գայ, և յետոյ տան զօրացնող կերակուրներ , այսինքն՝ վառեկի, կամ՝ Հաւի, կամ՝ ոչխարի մսի արգանակ, (խաշու) ձաւարի կամ՝ բրնձի շոր- վայ լաւ եղով, կամ՝ ձիթով պատրաստած և խմելու Համար գործ ածեն քիչ գինի Հետը խառնած կաթնագոլ ջուր, շուտ շուտ խմացնեն երկերկու բաժակ չայ, պատրաստած անանու- խի, կամ՝ երիցուկի կամ՝

կակդույ, կամ՝ թանձրվենույ ծաղիկ- ներից :

...and obtain sensation. If the frostbite be so severe that it is not possible by the said method to give movement and sensation to the frostbitten limb, [and] on the contrary, blackness should appear in that place, at that time one must scarify (*t'latel* [incise]) the frostbitten place with a razor or a sharp knife, [and] place upon it leavened bread dough mixed with chalk (see No. 91), and thereafter proceed as is written for burns in Chapter 7. 58. If the whole body be frozen from severe cold, without delay one must take [the person] into a cool room, sit [him] up to the neck in cold water, or pour snow or ice over him, and leave [him] to remain until signs of life become evident. To bring [him] to his senses, one must tickle the nose and mouth with a soft chicken feather, or burn feathers, paper, or leather before his nose, or have [him] inhale and hold before his nose spirits of sal ammoniac [*anushadri ogi*]. They must beware of immediately laying the frozen person near a fire, or bringing [him] close to a fire, for it is exceedingly harmful. 59. When the body begins to move, or other signs of life appear, at that time one must take [him] out of the water, lay [him] in a warm room in a soft bed, and give [him] to drink—at intervals of half an hour—four spoonfuls of hot water mixed with one spoonful of *oghí* [brandy/spirits], or wine sweetened with sugar or honey. Thus must they proceed until perspiration appears, and thereafter give strengthening foods, that is: broth (*khashu*) of pullet, chicken, or mutton; soup of groats [*dzavar*] or rice prepared with good butter or oil; and for drink let them use lukewarm water mixed with a little wine, [and] frequently give [him] to drink two glasses at a time of tea prepared from the flowers of mint, chamomile, mallow, or elder.

EAP180-1-3-98_048L.jpg

NOTE

- 38 -

[Page] 38

HEAD

ԳԼՈՒԽ Թ. Զրումը խեղդուածի վրայ:

CHAPTER IX. On [one] drowned in water.

TEXT

40. Զրումը խեղդուածը զգուշութենով ջրից Հանելուց յետոյ չ'պիտի փքած տկի, կամ՝ կապերտի վերայ դնեն և Հա- րեն, նոյնպէս չ'պիտի ծեծեն ոտներին. որ սաստիկ վնաս է, այլ՝ շուտով տանին մէկ մօտիկ տուն, զգուշանալով, որ գլու- խը չըլինի կախ ընկած, կամ՝ ժաժ գալիս. կամաց պառկեցնեն տաք տեղաշորում, մերկացնեն բոլորովին և ցամաք տաք շո- րով սրբեն բոլոր մարմինը : 41. Թէպէտ և խեղդածը երկար ժամանակ մնացած լինի ջրումը, այնու ամենայնիւ առանց յուսահատութեան նրան յետ բերելու Համար պէտք է գործ դնեն Հետևեալ միջոցները: Ա. Պէտք է պառկեցնեն աջ կողքան վերայ, գլուխը բարձր և երեսը բաց. բերնումը, քնթումը, և ականջներումը ժողոված կեղտը իստակեն ձիթումը թաթախած Հաւի փետուրի ծայ- րով : Բ. Չորս կողմը շարեն տաք ջրով լիքը շուշէք, կամ՝ ե- զան փամփուշտներ, կամ՝ տաք մոխրով, կամ՝ տաք թեփով լքցրած տոպրակներ և շուտ շուտ փոխեն որ չ'սառչի, և մար- մինը շփեն տաք քափուրի ոգիով, (սպիրտ)՝ կամ՝ քացախու- մը, կամ՝ տաք ջրումը դրջած շալի կտորով՝ կամ՝ փաթա- թեն նոր քերթած եզան, կամ՝ ոչխարի մորթումը մէկ քա- ռորդ ժամ . միով բանիւ ամէն կերպիւ՝ պիտի աշխատին, որ տաքացնեն : Գ. Երեսահարքի քներակների վրէն ցրցամ՝ տան և ականջների եղնէն քսեն արաղով խառնած քացախ, կամ՝ միմիայն քացախ. շուտ շուտ Հոտ քաշիլ տան անուշադրի ոգի և քթի առաջը բռնեն և բերանումը կաթացնեն լոքմանի ոգի, Համարաւ 101 Դ. Գրեխ տան կաթնագոլ արաղով, կէսուա- կէս ջուր, կամ՝ քացախ և ջուր խառնած, կամ՝ ինչպէս 20, կամ՝ 21 Համարումը գրած է: Ե. Երբ տեսնեն, որ սիրտը գը- ցում է, պէտք է շուտ շուտ քսեն փորի, ոտների, կոների, միջքի, սրտի գդալի և կշտների վերայ տաք շալի կտոր, զգու- շանալով, որ

չ'մրսացնեն, 'նմանապէս տրորեն խոզի ստնով, (ջագառ) կամ՝
ծեծեն եղինջով, որ կանգնած արիւնը տա- քանայ և սկսի ման
գալ երակների մէջ : Եթէ կարելի լինի,

40. After carefully pulling the drowned person out of the water, they must not be placed upon an inflated wineskin or a carpet and shaken, nor must they be beaten upon the feet, which is exceedingly harmful; but rather, they should quickly be carried to a nearby house, taking care that the head does not hang down or shake about. They should be laid gently into a warm bed, stripped completely naked, and their entire body dried with a warm, dry cloth. 41. Even if the drowned person has remained in the water for a long time, nevertheless, without despairing, the following means should be employed to bring him back: A. He must be laid upon his right side, with the head elevated and the face unobstructed. The dirt collected in the mouth, nose, and ears should be cleansed with the tip of a hen's feather dipped in oil. B. All around him should be arranged bottles filled with hot water, or ox-bladders, or bags filled with hot ashes or hot bran, and these should be changed frequently so that they do not cool; and the body should be rubbed with warm spirit of camphor (*spirt*), or with a piece of woolen cloth dipped in vinegar or hot water; or he should be wrapped for a quarter of an hour in the freshly flayed hide of an ox or sheep. In a word, they must endeavor by every means to warm him. C. They should sprinkle [liquid] upon the carotid arteries of the neck and rub behind the ears vinegar mixed with *aragh* [spirits], or vinegar alone. They should frequently cause him to smell spirit of sal ammoniac, hold it before his nose, and drop into his mouth *Lokman*'s spirit, numbered 101. D. They should administer an enema of lukewarm *aragh* mixed half-and-half with water, or vinegar and water, or as is written in number 20 or 21. E. When they see that the heart is beating, they must frequently rub over the belly, feet, arms, back, the pit of the stomach, and the flanks a piece of warm woolen cloth, taking care that he does not take a chill; likewise, rub him with hog's bristles (*jagar*) or strike [him] with nettles, so that the stagnant blood may warm up and begin to circulate through the veins. If it be possible,

EAP180-1-3-98_048R.jpg

NOTE

TEXT

մինչևի շլինքը, կամ՝ գոնէ մինչևի ծնկները տաք ջրումը դը- նելը շատ օգտակար է: Զ. Երբ կենդանութեան նշաններ երևան, պէտք է օդ փչել բերանումը ևս տեսակ. մէկ ուժով մարդ պէտք է խեղդածի քթի անջերքը պինդ բռնէ, իրան բերանը դնէ նո- րա բերանի վերայ և սաստիկ փչէ մէքանի անգամ՝ . կամ՝ պէտք է եղէգնով (ղամիշ) խեղդածի բերանումը օդ փչէ: Էս- պէս պէտք է կրկնեն, ժամանակ ժամանակ միջոց տալով, միայն զգուշանալու է, որ շնչափողումը օդ ներս չգնայ: Տաքացրած շալի կտորով տրորելը պէտք է շարունակեն առանց միջոց տա- լու սկիզբից մինչևի կենդանութեան նշաններու Հաստատ ե- րևալը. տաք անկողնումը պառկած պիտի թողնեն, որ չ'մրսացնեն: Է. Եթէ խեղդածը յետ գայ և կարողանայ բան կուլ տալ, պէտք է տան քիչ քիչ տաք չայ, պատրաստած կակղոյ, կամ՝ թանթրվենույ ծաղիկով, մէջը փոքր արաղ, կամ՝ գինի խառ- նած. նմանապէս քիչ քիչ խմացնեն տաք խաշու, Հաւի, կամ՝ վառեկի, կամ՝ լաւ ոչխարի մսով եփած, միայն մինչևի ինքը չ'կարենայ կուլ տալ, չ'պէտք է ուժով բերանը ածել: Յետոյ պէտք է դրեխ (տե՛ս Համար 20 , կամ՝ ձէթ քսած սապոն ետքիցը վեր առնել տան: 42. Եթէ ձմեռուան օրերումը լինի խեղդած, և ջրումը սառած, ևն ժամանակը պէտք է վարուին ևնպէս, ինչպէս ա- սած է երրորդ մասումը և քառասունուհինգերորդ յօդուա- ծումը : 43. Բոլոր վերոյիշեալ դեղորայքը և Հնարքները պէտք է գործ դնել շարունակաբար և սրտացաւութեամբ, մինչևի տա- սը ժամ՝ չպէտք է դադարիլ օգնութիւն անելուց, մինչև որ կամ՝ բոլորովին առողջանայ, կամ՝ մահի յատուկ նշաններ լուս ընկնին : Կան օրինակներ, որ տասնութերկու ժամու խեղ- դածը յետ է եկել: 44.

Եթէ վերոյիշեալ դեղորայքով խեղդածը չ'յաջողի յետ բերել, պիտի պառկացնեն բոլոր մարմնով ձիու տաք փէյինումը, մինչևի շլինքը, և միմիայն երեսը բաց թողնեն. կամ՝ տաք մոխրումը, և կամ՝ տաք թեփումը, և էնպէս թողնեն մինչևի եր- կու, կամ՝ երեք ժամ՝ . շուտ շուտ խուտուտ ածեն բերա- նումը և քթի ծակերումը փափուկ փետուրով, և քթումը փը-

...placing [the patient] in warm water up to the neck, or at least up to the knees, is very beneficial. VI. When signs of life appear, one must blow air into the mouth in this manner: a strong person must hold the drowned person's nostrils tightly, place his own mouth over his mouth, and blow forcefully several times; or, one must blow air into the drowned person's mouth with a reed (*ghamish*). This must be repeated, allowing an interval from time to time; only, one must take care that the air does not pass into the gullet. Rubbing with a warmed piece of woollen shawl must be continued without interruption from the beginning until the signs of life appear definitely; they must leave him lying in a warm bed, so that he does not catch cold. VII. If the drowned person recovers and is able to swallow something, they must give him little by little warm tea, prepared with mallow or elder flowers, with a little *aragh* [spirits] or wine mixed in; likewise, let them have him drink little by little warm broth, cooked with chicken, or pullet, or good mutton, only until he is able to swallow of his own accord; one must not pour it forcefully into the mouth. Afterwards, they must administer a clyster (see Number 20), or an oiled soap [suppository] from behind. 42. If the drowning should occur during winter days, and he is frozen in the water, at that time they must proceed as is stated in the third part and the forty-fifth article. 43. All the above-mentioned remedies and expedients must be applied continuously and with devotion; one must not cease from rendering aid for up to ten hours, until he either recovers completely, or the distinct signs of death come to light. There are examples where one drowned for twelve hours has recovered. 44. If it does not succeed to revive the drowned person with the above-mentioned remedies, they must lay his whole body up to the neck in warm horse manure, leaving only the face exposed; or in warm ashes, or in warm bran, and leave him thus for up to two or three hours. Frequently tickle in the mouth and the nostrils with a soft

feather, and into the nose bl[ow]...

NOTE

12

NOTE: 12

EAP180-1-3-98_049L.jpg

NOTE

- 90 -

- 90 -

TEXT

չեն բուռնութի, կամ՝ պղպեղ, կամ՝ սպիտակ եղբորոսի տակ- ռի և քթի առաջը շուտ շուտ բռնեն ծեծած սոխ, կամ՝ սըխ- տոր, կամ՝ ծեծած կծուիճ, կամ՝ քացախով շաղախած մա- նանեխ: Շատ անգամ՝ պատահած է, որ մոխրումը պառկացնե- լով յետ են եկել շատ անյոյս խեղդածներ : 45. Խեղդածի յետ գալու նշաններն են՝ կամաց կամաց կաշույ կակղանալը, մարմնու տաքանալու նշանները, քիչ քիչ սրտի գցելը, կամ՝ թփթփալը, քիչ քիչ աչքերի կոպերու և կուրծքի շարժելը, երեսահարքի և պոնկների կարմրիլը, շունչ քաշելը և Հոգուց Հանելը, դողալը, Հագալը, փոնկտալը, բե- րանիցը փրփուր գալը, կամաց կամաց խօսիլը և այլն : 46. Խեղդածը չ'պիտի դնեն սաստիկ տաքացրած տան մէջ և ոչ թէ կրակից մօտիկ, և ոչ այնպիսի տեղ, ուր քամի է փչում : Այլ կամաց կամաց տաքացնեն մարմինը տաք շալ, կամ՝ տաք մահուդ քսելով : Սկզբից սաստիկ և զօրաւոր Հը- նարքներ չէ Հարկաւոր գործ դնել, զորօրինակ՝ խոզի ստն (ջագառ) քսելը, եղինջով ծեծելը, արին թողնելը, որոնք սաստիկ վնասակար են խեղդածի Համար : Բայց թէ որ խեղ- դածի երեսահարքը կապտացած է, կամ՝ կարմրացած, կամ՝ փութ ընկած, կամ՝ ուռած, և կամ՝ թէ որ լիքը արեան տէր է, էն ժամանակը օգտակար է աջ թևից արին թողնել մէկ ստիլի չափ, կամ՝ փոքր

աւելի, և կտրած տեղը պինդ կապել: Եթէ արիւն թողնողը ճանաչէ տեղը, առաւել լաւ է վրդի առաջի տամարից արիւն թողնել : 47. Խեղդածին յետ բերելիս Հարկատուր է ձեռաց պատրաստի ունենալ . Ա. Տախտ, դոշակ, վերմակ (լէՀէպ), Բարձ, երեսաբիշ, մահուդի կամ՝ շալի կտորտանք, փալասներ, խոզի ստն. Բ. մկրատ, դանակ, գդալ, գրեխ տալու պատրաստու- թին, քաղի կամ՝ Հաւի խոշոր փետուրներ և արիւն թողնելու նշտրակ. — Գ. տաք ջուր, պղինձ,, չալդան, փնջաններ. — Դ. ա- ռաղ, քացախ, ձէթ, սապոն, Հոտ քաշելու ոգի, լոքմանի ոգի, քափուրի ոգի, — Ե. կակղոյ կամ՝ թանթրվենոյ, կամ՝ երիցուկի ծաղիկ, և կամ՝ անանուխ :

[...do] not [have] snuff, or pepper, or white hellebore, let them frequently hold crushed onion, or garlic, or crushed wild mustard, or mustard kneaded with vinegar before the [victim's] mouth and nose. It hath often happened that by laying them in ashes, many seemingly hopeless drowned persons have been brought back [to life]. 45. The signs of a drowned person's revival are: the gradual softening of the skin, signs of the body warming, the gradual beating or fluttering of the heart, the gradual moving of the eyelids and the chest, the reddening of the visage and lips, the drawing of breath and sighing, trembling, coughing, sneezing, the coming of foam from the mouth, speaking little by little, and the like. 46. They must not place the drowned person in a fiercely heated house, nor close to a fire, nor in such a place where the wind bloweth; rather, let them warm the body little by little by rubbing [it with] warm woollen shawl or warm broadcloth. At the beginning, it is not necessary to employ harsh and violent expedients—such as rubbing with pig's bristle (*jagar*), beating with nettles, [or] bloodletting—which are exceedingly harmful for a drowned person. But if the visage of the drowned person is turned livid, or flushed red, or bloated, or swollen, or if he be of a plethoric [habit], then it is profitable to let blood from the right arm to the measure of one *stili*, or a little more, and to bind the cut place firmly. If the bloodletter knoweth the place, it is yet better to let blood from the front vein of the neck. 47. In restoring a drowned person, it is necessary to have ready at hand: A. A

board, a mattress, a quilt (*lehep*), a pillow, a towel, scraps of broadcloth or shawl, rags, pig's bristle. B. Scissors, a knife, a spoon, apparatus for administering a clyster, large feathers of a duck or fowl, and a lancet for bloodletting. C. Hot water, a copper vessel, a teakettle, cups. D. *Arak*, vinegar, oil, soap, smelling-spirit [spirits of ammonia], spirit of Lokman [Hoffmann's drops], spirit of camphor. E. Mallow, or elder, or chamomile flowers, or mint.

EAP180-1-3-98_049R.jpg

NOTE

- 91 -

NOTE: - 91 -

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ժ. Թունաւոր ճանճի կծածի վրայ:

CHAPTER X. On the Bite of a Venomous Fly.

TEXT

48. Մեղուի և ուրիշ տեսակ թունաւոր ճանճերու կծած տեղը ուռչում է, կարմրում, ցաւում, մրմնջում. տաքու- թիւն տալիս և մրսացնում: 49. Թէպէտ թունաւոր ճանճերու կծածի համար Համարեա թէ ամէն տեղ զանազան Հնարներ և տնական դեղեր գործ են ածում, բայց և աւելորդ չեմ համարում մէքանի օգտակար խրատներ դնել սրա համար: Ա՛ռ արճի ջուրը (տե՛ս Համար 86.) կամ կէս մսխալ անուշադր, չորս փնջան սառը ջրումը խառնէ՛, երկու տակ ծալած քաթանը մէջը դրջէ՛, դի՛ր վրէն և շուտ շուտ փոխէ՛: Ուռուցքը կարելի է նըս- տացնել նաև սառուց քսելով և տաքացրած արճիճ դնելով: Շատ օգտակար է նաև կծած տեղը օրը վեց անգամ ձէթենույ իւղ քսել և նոյն ձիթենույ իւղից օրը երեք գդալ խմացնել: Կարիճի կծածի համար էլ շատ օգտակար են վերոյիշեալ դե- դերը. բայց երբ մէկին մեծ և սև կարիճ խայթէ, ա՛ռ մէկ պճեղ սխտոր, ծեծէ՛, քիչ աղ ցանէ՛ վրէն, շորի վերայ քսէ՛ և դի՛ր վրէն, իսկոյն կ'անցկացնէ: Սրա

փորձը անձամբ տեսել եմ, միայն անցկենալուց յետոյ, էլի
աշխատիլ պէտք է, որ Հիւանդը շատ քրտնի և պատրաստ կենայ
կերակրելէնից և խմիչքից:

48. The place bitten by a bee or other kinds of venomous flies swells up, reddens, pains, [and] throbs; it causeth fever and chills. 49. Although for the bite of venomous flies various remedies and household medicines are employed almost everywhere, yet I deem it not superfluous to set down a few useful counsels for this [complaint]. Take lead-water (see No. 86) or half a *miskal* of sal ammoniac, mix it in four cups of cold water, dip therein a twofold linen cloth, apply it upon the place, and change it frequently. The swelling may likewise be reduced by rubbing with ice and applying warmed lead. It is also very profitable to rub the bitten place with olive oil six times a day, and to give [the patient] three spoonfuls of the same olive oil to drink per day. The above-mentioned remedies are also very profitable for the bite of a scorpion; but when a large and black scorpion stingeth someone, take a clove of garlic, crush it, sprinkle a little salt upon it, smear it upon a cloth, and apply it upon [the wound]; it will relieve it immediately. I have myself witnessed the trial of this; only after it hath passed, pains must still be taken that the patient sweat profusely and abstain from food and drink.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԱ. Օձի կծածի վրայ:

CHAPTER XI. On Snakebite.

TEXT

50. Շատ տեղ մանաւանդ տաք երկիրներումը անգգուշու- թենից շատերին կծում է օձը, և շատ նեղութիւն ու ան- Հանգստութիւն է պատճառում նրանց: 51. Օձի կծած մարդոյ գոյնը կթռչի, կդեղնի, կմրսացնէ և կդողացնէ. սառը քրտինք կ'գայ վրէն, սիրտը կնեղանայ և մեղամաղձոտութիւն (սևդայ) կ'գայ վրէն՝ անՀանգիստ կլինի, Բերանիցը կփսխէ, սիրտը կդողայ և կթրթռայ և եթէ շուտով օգնութիւն չեն Հասնիլ, խեղճ Հիւանդը կեանքից էլ կզրկուի:

48. The place bitten by a bee and other sorts of venomous flies swelleth, turneth red, paineth, [and] smarteth; it causeth feverish heat and chills. 49. Although for the bite of venomous flies various remedies and household medicines are used almost everywhere, yet I deem it not superfluous to set down a few useful counsels for this [ailment]. Take lead-water (see number 86) or half a *msxal* of sal ammoniac, mix it in four cups of cold water, moisten linen cloth folded in two layers therein, apply [it] upon it, and change it frequently. The swelling may also be reduced by applying ice and placing heated lead [thereon]. It is also very beneficial to rub olive oil upon the bitten place six times a day, and to cause [the patient] to drink three spoonfuls of the same olive oil a day. The above-mentioned remedies are likewise very useful for a scorpion's sting; but when a large and black scorpion stingeth someone, take a clove of garlic, crush [it], sprinkle a little salt upon it, smear [it] upon a cloth, and apply [it] upon it; it will relieve [it] immediately. I have seen the trial of this in person; only after it passeth, care must still be taken that the sick [person] sweateth much and abstaineth from food and drink.

EAP180-1-3-98_050L.jpg

NOTE

- 92 -

NOTE: - 92 -

TEXT

52. Պէտք է աշխատիլ շուտով թոյնի վնասակար զօրու- թիւնը քչացնել. ուստի և կծած տեղը դաղէ՝ տաք երկաթով, կամ՝ կոտոշ քաշէ՝, յետոյ արծիլիով խորը թլատէ՝, և կէս թուն- գի ջրի մէջ Հինգ մսխալ անուշադր, կամ՝ աղ խառնէ՝, որ լաւ Հալուի, և նրանով շուտ շուտ լուա՝, որ շուտով թարախ բռնէ և իստակուի: Յետոյ մինչև ի քսան օր մՀլամ՝ պէտք է դնէ՝ս վրէն և բանացնէ՝ս (տե՛ս Համար 82.) որ լաւ իստակուի : Բայց էս մՀլամի մէջը պէտք է լինի խառնած կէս մսխալ ծեծած խարտնագեղ (սպանիոյ ճանճ), կամ՝ ծեծած սև պղպեղ : 55. ԱռՀասարակ փորձով Հաստատած է ձիթենոյ իւղի օգտակտրութիւնը վնասակար

թոյնը կտրելու Համար. վասնո- րոյ Հարկաւոր է օրը չորս անգամ՝
մէկ մէկ գդալ խմացնել, և ուր որ ձիթենոյ իւղը չ'գտնուի,
կտուաՀատի նոր Հանած ձէթն էլ կարող են գործ ածել, և կծած
տեղի չորս կողմը տաք ձիթով կամաց տրորեն, կամ՝ քսեն, շատ
օգուտ կբերէ : Առա- ւել լաւ կլինի, եթէ օրը երեք անգամ՝ քսեն
նաև բոլոր մար- մնոյն գափուրի ձէթ: Խմելու պէտք է տան օրը
երեք ան- գամ՝ մէկ մէկ սիսեռի չափ քափուր և վրէն խմացնեն
կակ- դոյ կամ՝ թանգրվենոյ չայ և պատրաստ պաՀեն
տաքացնող խմիչքից և ուտելիքից: Եթէ ամրութիւն ունենայ
պէտք է Հոգ- նայ տալ :

54. It is confirmed by experience [that] from the bite of a rabid dog, or wolf, or
other wild beast, the same [affliction] also befalls a person

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԲ. Զրավախութեան, կամ կատաղած շան կծածի վրայ:

*

CHAPTER XII. On Hydrophobia [lit. Water-Fear], or the Bite of a Rabid
Dog.*

TEXT

54. Փորձով Հաստատած է կատաղած շան, կամ՝ գայլի կամ՝
ուրիշ գազանի կծելուց մարդուս էլ պատահում է միև

52. One must endeavor quickly to diminish the harmful power of the poison;
therefore, cauterize the bitten place with a hot iron, or apply cupping, then
scarify deeply with a lancet, and in half a *t'ungi* of water mix five *mskhal*
of sal ammoniac or salt, so that it dissolves well, and wash [it] frequently
therewith, that it may quickly suppurate and become cleansed. Thereafter, for
up to twenty days, you must apply an ointment upon it and keep [the wound]
open (see number 82), so that it may be well cleansed. But into this ointment
there must be mixed half a *mskhal* of crushed cantharides (Spanish fly), or
crushed black pepper. 55. In general, experience has confirmed the usefulness
of olive oil for cutting [off] the harmful poison; therefore, it is necessary to
administer [it] to drink four times a day, one spoonful each [time]; and

wherever olive oil is not to be found, they may also use freshly extracted linseed oil; and if they gently rub or smear the parts around the bitten place with warm oil, it will bring great benefit. It will be even better if, three times a day, they also rub camphor oil over the whole body. For drinking, they must give, three times a day, camphor [in a dose] the size of a chickpea each [time], and make [the patient] drink mallow or elder tea over it, and keep [the patient] supplied with warming drink[s] and food. If he should have costiveness, an enema must be administered.

NOTE

*) Կատաղած շունը ուշքը կորցնում է, ախորժակ չէ ունենում, ջրից եւ ա- մէն պսպղուն բաներից վախում է. զգուում եւ տարակուսածի պէս ման գալիս, պոչը եւ անկաջները քաշ թողած. բերանիցը շողինք (փպինք) վազում է, աչ- քերը արիւնով լքցուում, եւ հիւանդութիւնը քանի որ սաստկանում է, պտրտում է հով եւ մութ տեղ: Բայց էլի չէ հանգստանում. իսկոյն վեր է թռչում վա- խեցածի պէս շտապով վազում է եւ էս ժամանակին չափազանց սաստկա- նում է կատաղութիւնը, ով հանդիպի վրայ է թռչում եւ կծում : Շան կատա- դութիւնը պատահում է ամառուան սաստիկ տաք օրերումը: Երբ շունը կծէ

NOTE: *) A rabid dog loses its senses, has no appetite, [and] fears water and all glittering things; it wanders about disgusted and as though bewildered, with its tail and ears drooping down; saliva (foam) runs from its mouth, its eyes fill with blood, and as the illness intensifies, it seeks out a cool and dark place. Yet still it does not rest; instantly it leaps up, runs hurriedly as if frightened, and at this time its madness intensifies exceedingly; whomever it meets, it leaps upon and bites. Madness in a dog occurs during the intensely hot days of summer. When a dog bites

EAP180-1-3-98_050R.jpg

NOTE

նոյն ցաւը և էն ժամանակը ջրից և ամէն տեսակ Հեղանիւ- թից Հրաժարում է ու ինքն էլ կատաղում : 55. Էս Հիւանդութիւնը երկու եղանակ է փոփոխուում . նախ՝ կծած տեղը ուռչում է, կարմրում, ցաւում՝ և սաս- տիկ տաքութիւն, նեղութիւն և անՀանգստութիւն տալիս . քնում է անՀանգիստ և տեսնում է ահռելի երազներ, և ա- ռանձնութիւն է ուզում : 56. Յետոյ ջրից և ամենայն տեսակ պաղղուն բաներից զգուանք է զգում, որ ոչ միայն չէ ուզում խմել, այլև մին- չև անգամ՝ չի կամենում վրէն մտիկ տալ, և երբ տեսնէ սաս- տիկ կ'դողայ և կ'վախենայ և անունը անգամ լսելը սարսա- փանք է բերում . վերջը կ'գայ վրէն սաստիկ տաքութիւն, անդամները կ'թմրի և երբեմն էլ մահ կ'պատճառէ: 57. Սկիզբը, քանի որ թոյնը միմիայն կծած տեղումն է, պէտք է շտապին դեղ անել առանց միջոց տալու, որ չ'տա- րածուի: Ածելիով խորը թլատեն կծած տեղը և կոտոշ կպցնեն, բաւական արիւն Հանեն և կտրած տեղը բարութ ածեն, և կրակ տան, կամ՝ լուանան ջրումը Հալած անուշադրով, կամ՝ սաստիկ աղաջրով և կամ՝ պարզ ջրով : Տաքացրած երկաթով դա- դելն էլ շատ լաւ է: Երբ վերքը թարախ բռնէ, թոյնը Հա- նելու Համար պէտք է մինչևի մէկ ամիս 82 Համարաւ մըՀ- լամը գործ ածել, մէջը խառնելով քիչ խարանադեղ, կամ՝ ծե- ծած պղպեղ : 58. Մինչևի վերքի թարախ բռնելը, որպէս զի չ'պատահի էն երկիւղալի փոփոխութիւնը, որ գրած է 55 և 56 յօդուա- ծումը, պէտք է տասներկու օր կամ՝ աւելի 92 Համարաւ դե- դը առաւօտ երեկոյ խմացնել թանթրվենոյ կամ՝ երիցուկի և կամ՝ կակղոյ չայի Հետ : Էս դեղորայքը կարեն օգնել կա- մարդու եւ լինի կասկած նորա կատաղած լինելուն վրայ, իսկոյն պիտի բժշկի դի- մեն, որ եւ երբ վկայէ թէ կատաղի է, նրա կծած կենդանիքը իսկոյն սպանեն եւ խորը թաղեն: Շատ տեղ սովորութիւն ունին,

որ երբ անծանօթ շունը մէկին կծէ, առանց հարցութորձի դեղ կընդունին: Էս տեսակ վարուիլը առողջ դատողութեան ընդդէմ է: Եթէ ստոյգ կատաղի շունը դիպչի մարդուս, կամ շողիները քսվի շորերին, թող շորերը գետնումը թաղէ, իսկ իրան ոչինչ դեղ չէ հարկաւոր: Բայց եթէ ակռէքը մսին դիպչի, այն ժամանակը իսկոյն պէտք է դեղ ընդունէ, մանաւանդ եթէ վերոյիշեալ նշանները շան վրայ նկատուին:

...the same malady, and at that time he refuses water and all manner of liquid, and he himself runs mad. 55. This disease alternates [through] two phases: first, the bitten place swells, reddens, pains, and causes severe fever, distress, and restlessness; [the patient] sleeps restlessly and sees dreadful dreams, and desires solitude. 56. Afterward, he feels a revulsion toward water and all kinds of clear liquids, so that not only does he not want to drink, but he is even unwilling to look upon [them]; and when he sees [them], he shudders violently and is frightened, and even hearing the name [thereof] brings terror. In the end, a violent fever comes upon him, the limbs grow numb, and at times it causes death. 57. At the beginning, while the venom is only in the bitten place, one must hasten to apply remedies without giving [it] opportunity to spread. Let them make deep incisions into the bitten place with a razor and apply cupping-glasses, draw off a good deal of blood, and pour gunpowder onto the incised place and set fire [to it], or wash [it] with sal ammoniac dissolved in water, or with strong brine, or with plain water. Cauterizing with a heated iron is also very good. When the wound takes to suppurating, in order to draw out the venom one must use the ointment of number 82 for up to one month, mixing into it a little cantharides [blistering fly powder] or crushed pepper. 58. Until the wound takes to suppurating, so that that fearful alteration written of in articles 55 and 56 does not occur, for twelve days or more one must have [the patient] drink the medicine of number 92, morning and evening, with tea of elder, or chamomile, or mallow. These remedies can help... ...a man, and there be a suspicion of its having run mad, they must immediately apply to a physician; and if and when he testifies that it is rabid, let them immediately kill the animals it has bitten and bury [them] deep. In many places they have the custom that when an unknown dog bites someone, they take medicine without

inquiry. This sort of conduct is contrary to sound judgment. If a truly rabid dog touches a man, or its slaver rubs against the clothes, let him bury the clothes in the ground, but for himself no medicine is necessary. But if the teeth touch the flesh, at that time he must immediately take medicine, especially if the above-mentioned signs are observed upon the dog.

EAP180-1-3-98_051L.jpg

NOTE

- 94 -

- 94 -

TEXT

տաղելուց առաջ: Երբ ժամանակ կատաղելու Հաստատ նը-
շաններ երևին, էն ժամանակը Համարեա թէ յոյս չ'կայ օգ- նելու,
մանաւանդ առանց Հմուտ բժշկի : Այս պատահմունքի Համար
գրում են անուանի բժշկները զանազան փորձած դեղեր:*

...before [the onset of] madness [rabies]. When firm signs of madness appear, at that time there is almost no hope of helping, especially without a skilled physician. For this occurrence, renowned physicians prescribe various proven remedies.*

NOTE

*) Պ. Լիւշին և Տուրդինել երեւելի բժիշկները եւ Ա. Պետերբուրգի Վիրաբու- ժական Օրագիրը միաբան վկայում են , թէ շատ օգտակար է ընդդէմ կա- տաղած շան կծածին Հովուափող խոտի տակոին, օգոստոսի մէջ քաղած, լաւ լուս- ցած եւ չորացրած շուաքում: Էս խոտի տակոին առ մէկ հատ, եւ երէ փոքր լինի, երկու, կամ երեք հատ. ծեծէ, փոշի արա. նոյնպէս առ մէկ կտոր հաց, կարագ քսէ եւ վրէն ցանէ պատրաստած փոշին եւ տուր հիւանդին, որ ուտէ: Այսպէս երկու, կամ երեք անգամ կրկնելը բաւական է թոյնը ոչնչացնելու համար, ինչքան կուզէ ցաւը սաստիկ լինի, նաեւ թէ որ հիւանդը ջրից վախենալու եւ կատա- դած լինելու աստիճանումն լինի: Էս տակոին նոյնպէս

սոյն եղանակաւ գործածե- լով օգնում է կատաղած շան կծած անասուններին էլ: Մոսկվայի «БЕАМОСТН» օրագիրը 1818 ամի Յունվարի 25-ին հրատարակած է, թէ Սղոցնիճ խոտը ունի միեւնոյն զօրութիւնը, միայն կատաղելոց առաջ եւ ցաւը նոր սկսելիս: Պէտք է ժողովել, քանի որ դեռ ծաղիկը կոկոն է, չորացնել ու մէկ բուռը եփ տալ երկու բաժակ ջրումը էնքան, մինչեւ որ մնայ մէկ բաժակ, քամել եւ խմացնել առաւօտ եւ երեկոյ: Այսպէս անելու է մէկ քանի օր շարունակաբար՝ Բժշկական Ախտաբանութեան Բառարանում Յովհաննէս ТерапееВТНіеСКіü JleKCHKOHb AOKTopa IopaHa Зurepra) 324 երեսումն գրած է, թէ մէկ Իտալացի ազ- նուական կին, անունը Բերթօլ. երկար ժամանակ կատաղի շանից, գայլից, օձից, կարճից եւ սարդից կծած հիւանդներին դեղ անելով մեծ անուն է ստանում, եւ իրա հնարքը պահում է ծածուկ: Սա ունենում է Ֆիլիպ անունով մէկ բարեկամ, վերջապէս սրանէ յայտնում: Սա էլ գործ է ածում էն հնարքը եւ շատ յա- ջողում է: Ծածուկ պահած հնարքը այս է. առ եզնի առաջի ոտի ոլոքը (լուէն)կեղ- տը իստակէ, կաշին եւ միսը քերթէ, եւ ծուծը մէջը թող, վրէն շաղաղած կաւ ծեփէ, դիր փռնումը, էնքան կենայ, մինչեւի միջի ծուծը եւ եղը էրուի, իսկ ոսկոռը լաւ ճերմակի, միայն պէտքէ զգուշ կենալ, որ ոսկոռը շատ չը էրուի եւ գործի չդառնայ: Յետոյ փէջիցը հանիր եւ վրէն ծեփած կաւովը դիր բաց օ- դումը, մինչեւ լաւ սառի. յետոյ կաւը փշրէ, իստակէ, կոտորտէ եւ պահիր: Փոր - ձելու համար վեր կալ մէկ կտոր էրած ոսկոռից եւ լեզուիդ կպցրու, եթէ պինդ կպաւ, հասկացիր, որ լաւ է պատրաստուել: Եթէ կատաղի շնից՝, գայլից, օձից, կարիճից, սարդից (Tarantula) կծած ըլի ոքմին, իսկոյն մէկ սուր ծէրատոր

դանակով կծած տեղը լէնացրու, եւ ձեռքով չորս կողմը ճուփ տուր, որ արիւն դուրս գայ. քացախով լուս եւ յետոյ էն պատրաստած ոսկոռից մէկ կտոր կպցրու վրէն, իսկոյն պինդ կըկաշի եւ ծծելով կըհանէ վերքից թոյնը՝ Մի քանի րոպէից յետոյ պէտք է պոկել եւ կպցնել ուրիշ կտոր: Առաջուան կպցրած կտորը կարելի է դնել մի քանի րոպէ մածունի մէջ, յետոյ հանել, ցա՛ մաքացնել եւ կրկին կպցնել: Էս գործողութիւնը պէտք է շարունակուի մէկ քա_ նի ժամ: Յետոյ պէտք է կծածի չորս կողմը դնել խարանադեղ, ինչպէս ասած է 109 համարումը եւ էսպէս գործողութիւնը վերջանում է: Ֆիլիպը ասում է, թէ փորձը ցոյց տուեց, որ էս հնարքը կատաղի շան կծած մարդուն բոլորովին ա- զատում է: Կատաղի շան կծածի համար տես նաեւ «Կռունկ Հայոց Աշխարհի» ամսագրումը, 1860 թուի, 319 երեսումը:

NOTE: *) Messrs. Liushin and Turdinev, renowned physicians, and the *Surgical Journal of St. Petersburg* [St. Peterburgi Virabuzhakan Oragir] unanimously testify that the root of shepherd's pipe herb [*hovuap'ogh*, *Heracleum sphondylium* / masterwort], gathered in August, thoroughly washed, and dried in the shade, is exceedingly beneficial against the bite of a mad dog. Take one piece of this herb's root, or if it be small, two or three pieces; pound it, and reduce it to powder. Likewise take a piece of bread, spread butter upon it, sprinkle the prepared powder over it, and give it to the sick person to eat. Repeating this two or three times is sufficient to destroy the poison, however severe the malady may be, and even if the patient has reached the stage of hydrophobia [fear of water] and madness. Administering this root in the very same manner is likewise efficacious for beasts bitten by a mad dog. The Moscow *Vedomosti* journal, on the 25th of January of the year 1818, published that the saw-wort herb [*sghotsnich*, *Serratula*] possesses the very same virtue, but only prior to the onset of madness and when the affliction is newly begun. It must be gathered while the blossom is yet in bud, dried, and a handful of it boiled in two cups of water until one cup remaineth; strain it, and give it to drink morning and evening. This is to be done continuously for several days. In the *Medical-Therapeutic Lexicon* composed by Dr.

Yovhann■s Zigirt [Johann Siegert] and printed in the year 1860 (*Meditsinski■ Terapevticheski■ Leksikon* of Doctor Johann Siegert), on page 324, it is written that an Italian noblewoman named Bertol attained great renown by treating patients bitten by mad dogs, wolves, snakes, scorpions, and spiders for a long time, and she kept her secret remedy concealed. She had a friend named Filip, to whom she finally revealed it. He also employed that remedy and met with great success. The secret remedy is this: take the shin-bone [shank] of the foreleg of an ox, cleanse away the dirt, scrape off the skin and flesh, and leave the marrow inside. Plaster it over with mixed clay [and] place it in the oven; let it remain there until the marrow and fat within are burned away and the bone is made well-whitened; only care must be taken that the bone be not over-burned and rendered brittle [calcined to ash]. Then remove it from the stove and, with the clay still plastered upon it, set it in the open air until it cools thoroughly; then crush off the clay, clean it, break it into pieces, and keep it. To test it, take a piece of the calcined bone and apply it to your tongue; if it adheres firmly, know that it hath been well prepared. If anyone be bitten by a mad dog, wolf, snake, scorpion, [or] spider (*Tarantula*), immediately enlarge the bitten place with a sharp-pointed knife, and squeeze all around with the hand so that the blood may flow forth; wash it with vinegar, and then apply a piece of that prepared bone upon it. It will immediately adhere firmly and, by sucking, will extract the poison from the wound. After a few minutes, it must be detached and another piece applied. The piece previously applied may be placed for a few minutes in matzoon [curdled milk/yogurt], then taken out, dried, and applied again. This operation must be continued for several hours. Afterwards, a caustic remedy must be applied all around the bite, as stated in number 109, and thus the operation is concluded. Filip saith that experience hath shown that this remedy completely delivers a person bitten by a mad dog. For the bite of a mad dog, see also the periodical *K■unk Hayots■ Ashkharhi* [Crane of the Armenian World], for the year 1860, page 319.

EAP180-1-3-98_051R.jpg

NOTE

- 95 -

[Page] 95

ԳԼՈՒԽ ԺԳ. Գործլու հոտից բռնուածի վրայ :

CHAPTER XIII. On [one who has been] overcome by the foul air of a privy.

59. Հասարակ ժողովրդեան մէջ շատ է պատահում՝ գործը- լու կամ՝ վառարանի Հոտից գլխի բռնուիլը, որովհետև ծրխ- նելոյզը (Трыба , մուխը անց կենալու ճանապարհը) ծած- կում են շուտով և չեն Համբերում, որ փէտը լաւ էրուի, կամ՝ չ'գոլխրած (լաւ չաղ չէլած) գործլին ներս են բերում, էս փոր- ձանքի առաջը առնելու Համար պէտք է զգուշանալ յիշեալ պատճառներից : 60. Գործլու, կամ՝ վառարանի Հոտից բռնուողի գլու- խը կ'ծանրանայ և սաստիկ կ'ցաւի, սիրտը կ'դողայ, գը- լուխը կ'սկսի պտուտ գալ, աչքերը կմթնի, կշփոթուի և սիրտը կերթայ և թէ շուտ օգնութիւն չ'Հասնին, մինչև ան- գամ՝ մահ էլ կ'պատահի : 61. Էս փորձանքը պատահելիս իսկոյն պէտք է դուրս տա- նին, կամ՝ տեղափոխեն մէկ ուրիշ օթախ. շուտ շուտ Հոտ քաշել տան քացախ, կամ՝ անուշադրի ոգի, կամ՝ քացախով շաղախած մանանեխ. շուտ շուտ խմացնեն սառը ջուր, քիչ քացախով, կամ՝ լիմոնի ջրով. կամ՝ նոան քամութսով խառնած. գլխին ձին, կամ՝ սառուց քսեն, կամ՝ սառը ջուր և քացախ խառ- նած և քաթանը մէջ դրջած գլխին, կամ՝ ճակատին դնեն, որ և քանի տաքանայ, փոխեն, մինչև ի ուշքի գայ Հիւանդը : 62. Եթէ սաստիկ սիրտը գնում լինի, էնպէս՝ որ ամենևին ուշք չունենայ, էն ժամանակը պէտք է դուրս տանին, շորե- ըը Հանեն և պառկացնեն որ և իցէ փռուածքի վրէն, և սառը ջրումը, կամ՝ քացախումը թաց արած մահուտի կտորով, կամ՝ շալով շփեն բոլոր մարմինը, առաւել ձեռքերը, ոտնե- ըր և կուրծքը : Քթի առաջը բռնեն քացախ, կամ՝ անու- շադրի ոգի, կամ՝ անանուխ, քացախով շաղախած, և Հետն էլ Հաւի փետուրով խուտուտ ածեն բերանը : Եթէ էս

Հնարք- ները ոչինչ օգնութիւն չանեն, Էն ժամանակը կոնիցը
բաւա- կանաչափ արիւն թողնեն և գրեի տան Էնպէս, ինչպէս գը-
րուածէ 20 կամ՝ 21 Համարումը, կամ՝ մատի Հաստութեամբ
սապոն, ձէթ քսած վրէն, նստելու տեղիցը ներս տան : Եթէ

59. Among the common folk, being overcome by the fumes [lit. "holding of the head"] from a brazier [*gortsli*] or a stove happens very frequently, because they close the chimney [*truba*, the passage for smoke to pass through] too quickly and do not wait patiently for the wood to burn well, or they bring the brazier inside before the coals are well-glowing [not well heated]. In order to prevent this mishap, one must be cautious of the aforementioned causes. 60. The head of one overcome by the fumes of a brazier or stove will grow heavy and ache severely, the heart will palpitate [lit. "tremble"], the head will begin to spin, the eyes will grow dim, [the person] will become confused and will faint, and if aid does not arrive promptly, even death may occur. 61. When this mishap occurs, [the patient] must immediately be taken outside or moved to another room [*ot'akh*]. Have [the patient] frequently smell vinegar, or spirits of ammonia [*anushadr*], or mustard mixed with vinegar. Have them frequently drink cold water mixed with a little vinegar, or lemon juice, or pomegranate syrup. Rub snow or ice upon the head, or soak a linen cloth in a mixture of cold water and vinegar and apply it to the head or forehead, and as it warms, replace it until the sick person regains consciousness. 62. If [the patient] faints severely, such that they have no consciousness at all, then they must be taken outside, their clothes removed, and laid upon some kind of spread [cloth]; and with a piece of broadcloth or woolen shawl soaked in cold water or vinegar, rub the entire body, especially the hands, feet, and chest. Hold before the nose vinegar, or spirits of ammonia, or mint kneaded with vinegar, and alongside this, tickle the mouth [or throat] with a chicken feather. If these remedies render no aid, then let a sufficient amount of blood from the arm, and administer a clyster [enema] just as is written in number 20 or 21, or insert into the fundament [lit. "sitting place"] a piece of soap the thickness of a finger, smeared with oil. If...

- 96 -

- 96 -

TEXT

էս դեղորէիւք էլ ոչինչ օգնութիւն չ'լինի, էն ժամանակը Հարկաւոր է բժիշկ կանչել: Մինչևի յատուկ մահի նշաններ չերևին չ'պէտք է թաղել:

[If] through these medicines no relief comes either, at that time it is necessary to summon a physician. Until distinct signs of death appear, [the person] must not be buried.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԴ. Քոսի վրայ.

CHAPTER XIV. On Scabies.

TEXT

63․ Քոս են ասում՝ մարմնոյ վերայ դուրս տուած մանր խոցերու պէս կոծիծներին, որոնք սկսում են քոր գալ, մա- նաւանդ էն ժամանակը, երբ մարմինը տաքանում է, կամ՝ շոքում՝ և կամ՝ քրտնում՝ : 64․ Քոստտուիլը առաւելապէս նրանց է պատահում, որոնք իստակ չեն ապրում՝ . գորօրինակ՝ շորերը ուշ ուշ են փոխում, տունը իստակ չեն պահում՝ և գործ են ածում՝ վնա- սուած կերակուր, այսինքն՝ Հոտած կամ՝ փթած ուտելիք և խմելիք : Էս Հիւանդութիւնն փոխադրական է. սկիզբը լուսէ ընկնում ձեռքի մատների մէջ տեղը, յետոյ ոտներին, ծնկ- ներից ներքև, ևս և ուրիշ տեղերումը, բացի երեսահարքից : 65․ Էս Հիւանդութիւնից ազատուելու Համար պէտք է օրը երեք անգամ՝ 93 Համարի դեղը տան և առաւօտ ու երեկոյ ինչ տեղ որ քոսը դուրս տուած է, լուանան էփած օշինդրի, կամ՝ թրթնջուկի ջրով, փոքր անուշադր, կամ՝ աղ մէջը խառ- նած. կամ՝ լուանան ծծումբ խառնած ջրով (տե՛ս Համար 94): 66․ Քոսը երբ ծրծումբով բժշկում ըլիս, թէ խմացնելով և թէ քսելով, պէտք է շաբաթը մէկ

անգամ տաս ստամոքսը և աղիքները խստակելու դեղ,
Համարաւ 5. կամ 7. և խմաց- նես օրը երեք անգամ երկու երկու
բաժակ, 50 Համարաւ դեղից : 67. Հիւանդը պէտք է լինի շատ
խստակ, շորերը շուտ շուտ փոխէ, ամէն օր գնայ բաղնիս, կամ
տանը տաք ջրով լեղանայ և եթէ եղանակը լաւ լինի, դուրս գնայ
կամաց կամաց ժուռ գալու : Հիւանդի կացած տեղը պէտք է լինի
շատ մաքուր, ուտելիքը լինի կաթը, թարմ բանջարեղէն, քիչ
կարագով, կամ լաւ ձիթով պատրաստած: Աղի, թրու, և կծու
բաներից և առՀասարակ ամէն տեսակ թունդ խմիչքից և սրանց
նմաններից պատրաստ կենայ:

63. That which is called the itch [scabies] consists of pustules resembling small sores erupted upon the body, which begin to itch, especially at such time when the body groweth warm, or is heated, or sweateth. 64. Becoming infected with the itch befalleth mostly those who do not live cleanly; for example, [those who] change their clothes but seldom, do not keep the house clean, and consume spoiled victuals, that is to say, putrid or rotten food and drink. This disease is contagious; at first it appeareth between the fingers of the hand, afterward upon the legs, below the knees, and likewise in other places, except for the countenance [face]. 65. In order to be rid of this disease, they must give the medicine of Number 93 three times a day, and morning and evening, wherever the itch hath erupted, wash [the parts] with the boiled water of wormwood or sorrel, having mixed into it a little sal ammoniac or salt; or let them wash with water mixed with sulfur (see Number 94). 66. When thou art treating the itch with sulfur, whether by giving it to drink or by smearing [it as an ointment], thou must give once a week a medicine to cleanse the stomach and bowels, under Number 5 or 7, and give to drink three times a day, two cups each time, of the medicine under Number 50. 67. The patient must be very clean, change clothes frequently, go every day to the bathhouse, or wash at home with warm water, and if the weather be good, go out to walk gently about. The dwelling-place of the patient must be very clean; his food should be milk [and] fresh greens, prepared with a little butter or good oil. He must abstain from salty, sour, and pungent things, and in general from all manner of strong spirits and the like.

NOTE

- 97 -

- 97 -

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԵ. Քթիցը արին գնալու վրայ:

CHAPTER XV. On Bleeding from the Nose.

TEXT

68. Քթից արին գնալը պատահում է լիքը արինի տէր մարդիկներին, կամ՝ բորբոքում, մանաւանդ սուրավանդ (սքորբութ), վատ ուժ և փրած տենդ ունեցողներին : 69. Շատ արինի տէր մարդկանց, կամ՝ տաքութիւն ունեցողների Համար քթից չափաւոր արին գնալը օգտակար է. բայց սուրաւանդ Հիւանդութիւն, կամ՝ փրած տենդ ունեցողներու Համար շատ վնասակար է. պատճառը՝ որ շատ կը նուազացնէ և միևնոյն ժամանակումը Հիւանդի ռանգը կ'թռչի, երեսը կ'ղեղնի և շուտ շուտ սիրտը կ'թուլանայ, ոտները և ձեռներն կ'սառչին և բազկի երակը կ'զարնէ թոյլ: Էս նշաններից Հասկացուում է, որ Հիւանդը նեղ դրութեան մէջ է: 70. Քթի արինը չէ Հարկաւոր աշխատիլ շուտով կըտ-րելու, եթէ արեան շատութիւնիցն է պատահել, կամ՝ սաստիկ տաքութեան միջոցին. բայց թէ որ շատ գնայ արինը և նուազացնէ, այն ժամանակը արինը կտրելու Համար շուտ շուտ քսէ՝ սառը ջուր, կամ՝ սառուց դի'ր ճակատին, շինքին գլխին, և ծածուկ անդամին : Որ պնչից որ գնում է արինը, կոխէ՝ մէջը քրքրած քաթան, կամ՝ աբէթ, քացախումը դըր-ջած: Մալխազ անունով Հայ բժիշկը գրում է. առ երեք մսխալ պաղլէղ, ծեծէ՝, չորս փնջան սաստիկ սառը ջրումը Հալէ՝, շորը մէջը թաց արա՝, դի'ր ճակատին. քանի որ տաքանայ նորէն փոխէ՝, մինչև որ կտրուի քթի արինը: Եթէ

փորումը կապ լինի, տո'ր լաւ ալիբուխարու, կամ՝ սև ճանճուրի ջուր, եր- կու փնջան : Բժշկարանիս վերջին մասումը, ինչ տեղ զանա- զան օգտակար խրատներ են գրուած, կ'տեսնես և քթի ա- ռինը կտրելու դէղ :

68. Bleeding from the nose occurs in persons of a plethoric [habit], or in inflammation, especially in those afflicted with *suravand* (scurvy), debility, and putrid fever. 69. For persons of a plethoric [constitution] or those suffering from a feverish heat, a moderate bleeding from the nose is beneficial; but for those having the disease of scurvy or a putrid fever, it is exceedingly harmful. The reason being that it causes great debility, and at the same time the patient loses his color, the face turns yellow, he falls frequently into fainting [fits], the feet and hands grow cold, and the pulse of the arm beats faintly. From these signs it is understood that the patient is in a critical condition. 70. It is not necessary to strive to check the nosebleed quickly if it has occurred from a plethora of blood or in the midst of a violent feverish heat; but if the blood flows profusely and induces debility, then, in order to stem the blood, apply cold water frequently, or place ice upon the forehead, the nape of the neck, the head, and upon the private parts. Into whichever nostril the blood flows from, stuff shredded linen or tinder soaked in vinegar. The Armenian physician named Malkhas writes: Take three *miskhal*s of alum, pound [it], dissolve [it] in four cups (*finjan*) of very cold water, moisten a cloth therein, [and] apply it to the forehead; as soon as it becomes warm, change it again, until the nosebleed is checked. If there be costiveness in the bowels, administer two cups of the water [i.e., decoction] of good *ali-bukhara* [Bukhara plum] or black damson. In the final part of this medical manual, wherein diverse useful counsels are recorded, thou shalt also find a remedy for checking bleeding from the nose.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԶ. Ակոէքացաւի վրայ :

CHAPTER XVI. On Toothache.

TEXT

71. Ակոռքացաւը պատահում է տեսակ տեսակ պատճառ-
ներից, առաւել մըսելուց, կամ՝ ակոռքների վնասուելուց, կամ՝

71. Toothache occurs from various causes, most often from taking a chill, or
from injury to the teeth, or—

NOTE

13

NOTE: 13

EAP180-1-3-98_053L.jpg

NOTE

- 98 -

[Page] 98

TEXT

ակոռքների կշտին ժողոված վնասակար մաղասից : 72.
Վնասակար մաղասից և ցրտից յառաջացած ակոռք- քացաւը չի
անց կենալ, մինչև չըփարատուին նրա պատ- ճառները. ուստի
որ կողմի ակոռքը ցաւում է, պէտք է, էն կողմի թշի վերայ դնեն
փոքր պարկով տաք երիցուկի, կամ թանթրվենույ ծաղիկ, կամ
խոտի կրճոնք, փոքր ինչ քափուր խառնած, որ և պէտք է շուտ
շուտ փոխեն, քանի որ սառի : Նոյնպէս բերանը շուտ շուտ
ողողել տան թանթրվենու, կամ երիցուկի ծաղկից եփ տուած
չայով, մէջը քիչ անուշադր, կամ շնչբորակ խառնած: 75. Եթէ
վերոյիշեալ դեղորայքը չ'օգնեն և ՀետզՀետէ ցա-ւը աւելանայ և
գողի նշաններ լուս ընկնի, էն ժամանակը, ինչ տեղ որ ցաւում է,
էն կողմի լնտերքին կպցրու մէկ կամ երկու տըզ- րուկ: Տգրուկը
կպցնելուց յառաջ ոտները դի'ր տաք ջրումը, և երկու էրսթաթի
մէջ տեղումը կպցրու թթու խմոր, մա- նանեխով պատրաստած,
(տե'ս Համար 95,) և թո'ղ էնքան, մինչև Հիւանդը էն տեղը զգայ
կսկիծ. յետոյ վեր ա'ն և տեղը քսէ' ձիթենույ իւղ: Երբ ժամանակ
ակոռքի մօտ ժո-ղոված մաղասից լուս ընկնի լնտերքից մօտիկ

ուռուցք, դի՛ր վը- ըէն թզի շեր, կաթնով եփած, կամ շուտ շուտ մեղր քսէ՛. մինչև Հասնի և պատռուի ուռուցքը և բերանն էլ ողողել տո՛ւր անանուխի, կամ եղիսպակի, կամ երիցուկի էփած ջրով, փոքր ինչ քացախ և մեղր խառնած: 74. Ակոէքացաւը եթէ ակոէքի վնասուելուց, կամ փը- թելուց յառաջացել է, պէտք է չիբուխ քաշել, կամ բերանը շուտ շուտ ողողել կակղոյ, կամ երիցուկի, և կամ վայրի կակաչի եփած ջրով: Երբ սաստիկ է ցաւը, էն ժամա- նակը ա՛ռ խակ խաշխաշ՝ չորս մսխալ, բաւականաչափ ջրումը եփ տո՛ւր և ջրովը ողողէ՛ բերանը , Եթէ ակոէքը փթած լինի, բամբակի, կամ քրքրած քաթանի վերայ քսէ՛ կուպր և օրը երեք անգամ դի՛ր ակոէքի վերայ :

Ամիրդովլաթ Հայ բժիշ- կը խորհուրդ է տալիս, թէ սպիտակ թուրքի և ընկուզի ծա- ուի տակռու կեղևը մանր կոտորէ՛, ջրումը եփ տո՛ւր, և բե- ռանը նրանով ողողէ՛, կամ վայրի թարխունի արմատը մէկ ոլոռնաչափ կտրէ՛ և դի՛ր ցաւած ակոէքի վերայ և թո՛ղ բա-

...from the harmful humor gathered beside the teeth. 72. Toothache caused by harmful humor and cold shall not pass until its causes are dispelled. Therefore, on whichever side the tooth aches, upon the cheek of that side one must place, in a small pouch, warm chamomile, or elderflower, or hay-chaff, mixed with a little camphor, which must also be changed frequently as it cools. Likewise, have [the patient] rinse the mouth frequently with tea brewed from elderflower or chamomile flower, mixed with a little sal ammoniac [*anushadr*] or saltpeter [*shnch■borak*]. 73. If the aforementioned remedies do not help, and the pain gradually increases and signs of fever appear, then apply one or two leeches to the gums on that side where it aches. Before applying the leech[es], place the feet in warm water, and between the two shoulder blades [*■rst■at■*] apply sour dough prepared with mustard (see number 95), and leave [it] until the patient feels a burning sensation in that place; then remove [it] and rub olive oil upon the spot. When, from the humor gathered near the tooth, a swelling appears near the gums, place upon it a slice of fig boiled in

milk, or apply honey frequently, until the swelling matures and bursts; and also have [the patient] rinse the mouth with water boiled with mint, or sage, or chamomile, mixed with a little vinegar and honey. 74. If the toothache has arisen from damage or decay of the tooth, one must smoke a pipe [*ch■ibukh*], or rinse the mouth frequently with water boiled with mallow, or chamomile, or wild poppy. When the pain is severe, then take four *mskhal*s of unripe poppy [heads], boil [them] in sufficient water, and rinse the mouth with the water. If the tooth be rotten, smear pitch upon cotton or lint, and apply [it] upon the tooth three times a day. Amirdovlat■, the Armenian physician, advises: chop finely the bark of the roots of the white mulberry and the walnut tree, boil [it] in water, and rinse the mouth therewith; or cut a piece of wild tarragon root the size of a pea, place [it] upon the aching tooth, and leave...

EAP180-1-3-98_053R.jpg

NOTE

- 99 -

[Page] 99

TEXT

ւական ժամանակ: Եթէ յիշեալ դեղերից ոչ մէկն էլ չօգնէ, Էն ժամանակը վարժ մարդու ակոռքը Հանել տուր: 75.

Ակոռքացաւից պահպանելու շատ գովական միջոցն այս է առՀասարակ: Ա՛ն թուլ արադ՝ մէկ չարէք, մէջը քերէ՝ երեք Հատ կծուիճի տակոճի, կամ՝ մէջն ածա՝ մէկ ստիլ ծե- ծած մանանեխ, և պահէ՝ տասն օր, յետոյ քամէ՝ և նրա ջրով բերանը ողողէ՝ օրը երկու անգամ՝, մանաւանդ երբ անձրևա- յին և թաց եղանակ լինի, նոյնպէս և ակոռքների վրէն քսէ՝ 96, կամ՝ 97, Համարաւ դեղը :

76. If the eye becomes somewhat or exceedingly red, the eyelids swell and hurt, and tears begin to flow continuously, it is called inflammatory eye-disease (ophthalmia). 77. The person stricken with eye-disease, from the beginning until recovery, feels heat, itching, pain, and heaviness in the eyes, such that he thinks something has fallen into his eye; sometimes, along with the eye-disease, headache and chills also occur. 78. This kind of inflammation

of the eye happens sometimes from internal and sometimes from external causes. The external causes are the dryness of the air resulting from the continuous heat of summer, smoke, the smell [fumes] of lime, dust (*t'oz*), and something falling into the eye. The internal causes are a plethora of blood [plethora sanguinea], impurity of the intestines and stomach, the drawing of harmful internal bile and impurities toward the eyes, and even more so the diseases of scabies, smallpox, scurvy (*suravand*), and the Gallic disease [syphilis], and other such occurrences. 79. To cure an eye-disease arisen from external causes, care must first be taken to keep the patient far from all those causes that intensify the eye-disease; then a clean piece of linen cloth should be soaked in cold water, or in the medicine [listed under] Number 98, and placed on the eyes

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԷ. Աչքացաւի վրայ:

CHAPTER 17. On Ophthalmia [or Eye Pain].

TEXT

76. Թէ որ աչքը քիչ կամ շատ կարմրում է, կոպե- ըն ուռչում և ցաւում, և սկսում է շարունակ արտասուք գնալ, կոչւում է բորբոքային աչքացաւ : 77. Աչքացաւ ընկնողը սկզբիցը մինչև լաւանալը աչքե- թումը զգում է տաքութիւն, քոր գալ, ցաւիլ և ծանրանալ, այնպէս, որ կարծում է թէ աչքումը մէկ բան է ընկել . եր- բեմն էլ աչքացաւի Հետ ի միասին գալիս է գլխացաւ և դող: 78. Էս տեսակ աչքի բորբոքումը պատահում է երբեմն ներքին և երբեմն արտաքին պատճառներից: Արտաքին պատ- ճառներն են ամառուան շարունակ շոքից պատահած օդի չո- թութիւնը, մուխը, կրի Հոտը, փոշին (թոզը) և աչքումը բան ընկնիլը : Ներքին պատճառներն են՝ արեան շատութիւնը, աղիքների և ստամոքսի անմաքրութիւնը, ներսնային վնասա- կար մաղասի և կեղտի դէպի աչքերը քաշուիլը, ևս առաւել քոսը, ծաղկի, սուրավանդի և գաղղիական ախտի Հիւանդու- թիւները և ուրիշ

սրանց նման պատահմունքները: 79. Արտաքին պատճառներից առաջացած աչքացաւու- թիւնը լաւացնելու Համար սկզբումը պէտք է Հոգս տանին Հե- ռու պահել Հիւանդին այն ամէն պատճառներից, որոնք աչ- քացաւը զօրացնում են, ապա իստակ քաթանի կտոր դրջեն սառը ջրումը, կամ՝ 98 Համարաւ դեղումը, դնեն աչքերի

76. If the eye becomes somewhat or exceedingly red, the eyelids swell and hurt, and tears begin to flow continuously, it is called inflammatory eye-disease (ophthalmia). 77. The person stricken with eye-disease, from the beginning until recovery, feels heat, itching, pain, and heaviness in the eyes, such that he thinks something has fallen into his eye; sometimes, along with the eye-disease, headache and chills also occur. 78. This kind of inflammation of the eye happens sometimes from internal and sometimes from external causes. The external causes are the dryness of the air resulting from the continuous heat of summer, smoke, the smell [fumes] of lime, dust (*t'oz*), and something falling into the eye. The internal causes are a plethora of blood [plethora sanguinea], impurity of the intestines and stomach, the drawing of harmful internal bile and impurities toward the eyes, and even more so the diseases of scabies, smallpox, scurvy (*suravand*), and the Gallic disease [syphilis], and other such occurrences. 79. To cure an eye-disease arisen from external causes, care must first be taken to keep the patient far from all those causes that intensify the eye-disease; then a clean piece of linen cloth should be soaked in cold water, or in the medicine [listed under] Number 98, and placed on the eyes

EAP180-1-3-98_054L.jpg

NOTE

- 100 -

NOTE: * Toward the outer side, where the eyebrow ends, at [the distance of] one fingerbreadth, a small vein is always throbbing; this is called the *k'nerak* [temple vein/carotid artery].

TEXT

վերայ և փոխեն շուտ շուտ, քանի որ ցամաքի: Այս հնարքը գործ դնելով շուտ անց կ'ենայ աչքացալը, թէ որ առանց սաստիկ ցաւի է և առանց բորբոքումի : 80. Եթէ աչքացաւի հետ աչքերը չափազանց կարմրել է, բորբոքում է և շատ ցաւում, դողցնելով և գլխացաւով, և հի- ւանդի արիւնն էլ շատ է, կռնիցը պէտք է բաւական արիւն թողնեն, և առաւօտ երեկոյ տան կէս կէս մսխալ շնչբորակ, քիչ ջրումը հալած: Էսպէս կրկնել պէտք է, մինչև ի դողը և աչ- քացաւը անց կենայ: Բայց եթէ աչքերը ցաւողը անզօր է, արիւն թողնելու տեղ, պէտք է քներակների *, կամ՝ ականջի ետնէն կացնեն երեք երեք տգրուկ և յետոյ աչքերի վերայ դնեն դեղ Համարաւ 98, կամ՝ ձուի սիպտակուց, քիչ պաղլէղով խառ- նած, ինչպէս գրած է 99 Համարումը, և փոխեն էն ժամա- նակը, երբ ցամաքի: 81. Եթէ աչքումը բան ընկնի և կարմրութիւնը էնդու- ռից առաջանայ, պէտք է աչքերը խուփ անել և թաշկինա- կով (աղլուխ) կապել բաւական ժամանակ. աչքերումը ընկած բանը ինքն իրան դուրս կ'գայ արտասունքի հետ : 82. Դրսևի պատճառներից պատահած աչքացաւը կ'լա- ւանայ էս տեղ յիշուած հնարքներով. եթէ սրտացաւութեամբ խնամք տանին, միայն ներքին պատճառներից յառաջացած աչքի բորբոքումը չի լաւանալ մէնակ դրսի դեղերով, բժիշկ կանչել կ' հարկաւորի: Աչքացաւ ընկնողը պէտք է ընտրէ կերակ- ըեղէններից թեթև հեշտ մարսելու ուտելիք և զգուշանայ տա - քացնող ուտելիքից և խմիչքից: Եթէ աչքացաւի հետ ունենայ տաքութիւն, կամ՝ փորակապութիւն, քնելուց առաջ պէտք է ընդունի 100 Համարաւ դեղը :

83. Earache comes on with severe pain. Gradually the pain increases and becomes unbearable. Along with the earache

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԸ. Ականջացաւի վրայ:

CHAPTER XVIII. On Earache.

TEXT

83. Ականջացաւր գալիս է սաստիկ ցաւացնելով. Հետզհետեւ տէ
ցաւը աւելանում է և լինում՝ անտանելի: Ականջացաւի հետ

83. Earache comes on with severe pain. Gradually the pain increases and becomes unbearable. Along with the earache[,]

NOTE

* Դէպի դրսի կողմը, ինչտեղ ունքը վերջանում է, մէ մատնաչափ
հեռու, մէկ փոքր երակ միշտ տրփում է. սա կոչվում է քներակ:

Toward the outer side, where the eyebrow ends, a finger's breadth away, a small vessel beats continually; this is called the temporal artery [literally: sleep-vessel].

EAP180-1-3-98_054R.jpg

NOTE

- 101 -

NOTE: - 101 -

TEXT

լուս են ընկնում՝ դողի նշաններ, շարունակ տաքութիւն, գըլ-
խացաւ, երեսի կարմրիլ և սրտի մասնաւոր նեղանալ. բազկի
երակը գցում է սկզբից թոյլ և շուտ շուտ, և երբ ցաւը եր- կարում
է, գցում է պինդ և լիքը. շատ անգամ էլ պատահում է, որ
ականջումը թարախ է ժողովում, իրան իրան բաց է ըլում և
դուրս գալիս և նրանով ցաւը, կամ՝ բոլորովին կը- տրուում է,
կամ՝ քչանում: 84. Ականջացաւր յառաջանում է մրսելուց, երբ
գլխա- բաց կանգնում են սառն քամու դիմաց, կամ՝ գլուխը
քրտնած ցրտումը գդակը վեր են առնում, կամ՝ տաք ջրումը
լեղա- նալուց յետոյ գլուխը մրսացնում են, նոյնպէս գլխին ծանր
բան դիպչելուց, կամ՝ չափազանց արիւնի շատութենից, կամ՝
ականջումը ճիճու մտնելուց: 85. Ականջացաւի դեղ անել պէտք է

այսպէս: Տո՛ւր լուծելու դեղ Համարաւ 4, կամ՝ 5, կամ՝ 6. ամէն գիշեր ոտ- ները տաք ջրումը դի՛ր և խմացրո՛ւ դեղ, Համարաւ 17 և ական- ջի վերայ դի՛ր կաթնով էփած 34 Համարաւ կիսագոլ դեղը : Նոյնպէս շատ օգուտ է երիցուկը կաթնով եփել, ածել տաք տաք մէկ նեղաբերան ամանում՝ և բերանը դնել ականջի մէջը, որ գոլորշին (բուղը) մտնէ ականջը : Օրը չորս, կամ՝ Հինգ անգամ՝ կրկնելու է այս Հնարքը: Զօրաւոր դեղ է ականջա- ցաւի Համար Հետևեալ Հնարքը: Ա՛ռ դառը նուշի իւղ մէկ մսխալ, մէկ սիսեռնաչափ քափուր քերէ՛ մէջը, քիչ տաքացո՛ւր և օրը երեք անգամ՝ կաթացրո՛ւ ականջումը երկերկու պուտ: Քափուրի ձէթն էլ մէնակ բաւական օգնում է այս կերպիւ գործ ածելով : 86. Եթէ վերոյիշեալ դեղերից ոչ մէկն չօգնէ և ցաւը մը- նայ մի և նոյն դրութեան մէջ, էն ժամանակը ա՛ռ դեղ Հա- մարաւ 103, կէս չայու գդալ. քիչ տաքացրո՛ւ և ածա՛ ական- ջումը. մէկ կտոր գգած բամբակ դի՛ր մէջը, իսկոյն անց կը կենայ, որ շատ անգամ՝ փորցած է: Սրա գործածելու ժա- մանակը պէտք է կպցնես շինքին թթու Հացի խմորի Հետ շաղաղած մանանեխ, ինչպէս գրած է 95 Համարում՝: 87 . Ականջումը թէ որ ճիճու է մտած, էն ժամանակը ո՛չ մէկ դեղ օգուտ չի անել, միայն պէտք է աշխատիլ, որ դուրս

...come to light: signs of shivering, continuous fever, headache, redness of the face, and a particular tightness of the heart. The pulse of the arm beats weak and frequent at first, and when the pain is prolonged, it beats firm and full. It also often happens that pus gathers in the ear, opens of its own accord, and comes out, and thereby the pain either ceases entirely or diminishes. 84. Earache arises from catching a cold—when one stands bareheaded before a cold wind, or, when the head is sweating in the cold, one takes off one's cap, or chills the head after bathing in warm water; likewise from a heavy blow striking the head, or from an excessive plethora [of blood], or from an insect having entered the ear. 85. One must treat the earache as follows: Give a

purgative medicine, Number 4, or 5, or 6. Every night, place the feet in warm water, and have [the patient] drink medicine, Number 17, and place upon the ear the lukewarm medicine of Number 34, boiled in milk. Likewise, it is of great benefit to boil chamomile in milk, pour it while piping hot into a narrow-mouthed vessel, and place its mouth to the ear, so that the vapor (*bugh*) may enter the ear. This remedy is to be repeated four or five times a day. The following remedy is a powerful medicine for earache: Take one *mskhal* of bitter almond oil, scrape into it a pea-sized amount of camphor, warm it slightly, and drop two drops into the ear three times a day. Camphor oil alone is also quite helpful when used in this manner. 86. If none of the above-mentioned medicines helps and the pain remains in one and the same state, then take half a teaspoon of medicine Number 103, warm it slightly, and pour it into the ear; place a piece of carded cotton inside, [and] it will immediately pass away, which has been proven many times. At the time of using this, you must apply to the nape [of the neck] mustard kneaded with leavened bread dough, as is written under Number 95. 87. If an insect has entered into the ear, then no medicine will be of use; one must only endeavor to [bring it] out...

EAP180-1-3-98_055L.jpg

NOTE

- 102 -

NOTE: - 102 -

TEXT

գայ: Եթէ սաստիկ ցաւելուց յետոյ ականջից թարախ գնայ, չըպէտք է աշխատել շուտ կտրելու, այլ պէտք է վարուիլ էս- պէս : Ա՛ն ականամոմ * մէկ ընկուզաչափ և քրքրած քա- թան, ինչքան Հարկաւուի. տրորէ՝ միասին, պատրուգներ շինէ՝ և ներս տուր ականջումը առաւօտ և երեկոյ և այսպէս շա- րունակէ՝, մինչև որ թարախը մաքրուի :

[...may] come. If, after severe pain, pus should discharge from the ear, one ought not to endeavor to check it hastily, but must proceed in this manner: Take propolis [*aknamom*], of the size of a walnut, and shredded linen cloth

as much as may be required; rub them together, make wicks [or plugs], and insert [them] into the ear morning and evening; and continue in this wise until the pus be cleansed.

HEAD

ԳԼՈՒԽ ԺԹ. Կարմիր քամու վրայ:

CHAPTER XIX. On Saint Anthony's Fire [Erysipelas].

TEXT

88 Այն կարմրագոյն և փայլուն ուռուցքը, որոյ վերայ երբ Հուսի տաս մատով, տեղը կսիպտակի և իսկոյն էլի կ'կարմրի, ասուում է կարմիր քամի: Սա թէպէտ լուս է ընկնում՝ մար- մնոյ ամէն տեղը, բայց առաւելապէս երեսՀարքի վերայ. ըս- կսում է քթի ծայրից, կամ՝ աչքերի կոպկից և ՀետզՀետէ տա- րածուում է գլխի ամէն կողմը, և երբեմն էլ մէկ տեղից փախ- չում է միւս տեղը. Հետն էլ ունենում է տաքութիւն, ախոր- ժակը կապում է և դմբեցնում՝, շատ անգամ՝ ուռած տե- ղը բշտում է և դեղին ջրով լքցուում : 89. Էս Հիւանդութիւնը պատահում է արեան շատու- թենից, երկիւղից, նեղութենից, մրսելուց, բարկութենից, տաքացնող խմիչք և ուտելիք չափազանց գործ ածելուց, և ըստ մեծի մասին նրանց, որոնք ունին վէրք (եարայ) և մրսաց- նում են, կամ՝ որոնց մարմինը էլուէլ է: 90. Էս Հիւանդութիւնը բժշկելու Համար պէտք է Հետե- լեալ եղանակաւ վարուիլ: Հիւանդութիւնը բռնուած օրից սկսած մինչև ի լաւանալը, պէտք է աշխատիս՝ միշտ քրտինք բերել, ամէն օր փորիցը լուծել տաս, ուստի և ամէն առաւօտ և երեկոյ խը- մացրու քրտնքի չայ, զորօրինակ՝ եփ տուած կակղու, թան- թրուննու, և երիցուկի ջուրը, չայու պէս պատրաստած. լու- ծելու Համար ամէն օր, կամ՝ երկու օրը մէկ անգամ՝ տուր 4, կամ՝ 5, կամ՝ 6, Համարաւ դեղը: Ուռուցքի վերայ ածա եր- կու ժամը մէկ անգամ՝ 104, կամ՝ 105, կամ՝ 106. Համա-

88. That reddish and lustrous swelling which, when you press upon it with a finger, the place whitens and immediately reddens again, is called the red wind [*karmir k■ami*, i.e., erysipelas]. Although this breaketh out upon every part of the body, yet [it doth so] especially upon the face; it beginneth from the tip of the nose or from the eyelids and gradually spreadeth to every side of the head, and sometimes it flieth from one place to another; along with it there is fever, it locketh the appetite and causeth torpor; very often the swollen place blistereth and is filled with yellow water. 89. This sickness happeneth from an abundance of blood, from fear, distress, chilling, anger, from the excessive use of heating drink and food, and for the most part unto those who have a wound (*yara*) and chill it, or whose body hath been bruised. 90. For the curing of this sickness, one must proceed in the following manner: from the day the sickness taketh hold until the recovery, thou must strive ever to bring on sweat, [and] cause the bowels to be purged every day; wherefore, every morning and evening give [the patient] to drink a sweating tea, as, for example, the boiled water of mallow, elder, and chamomile, prepared like tea. For purging, give every day, or once every two days, the medicine of Number 4, or 5, or 6. Upon the swelling apply, once every two hours, [the medicine of] Number 104, or 105, or 106.

NOTE

* Ակնամոմ ասում են այն նիւթին, որով մեղրսճանճերը ձմեռը փեթաքի ծա- կը ծեփում են:

NOTE: * They call propolis [*aknamom*] that substance with which the honey-flies [bees] daub the opening of the hive in the winter.

EAP180-1-3-98_055R.jpg

NOTE

- 103 -

NOTE: - 103 -

TEXT

րաւ դեղը և մինչև ուռուցքի քաշուիլը տաքութիւնը Հովանալու Համար տուր 48 Համարաւ դեղը : Եթէ Հիւանդը լիքն արեան տէր լինի և ուռուցք դուրս էկած լինի երեսի վրայ, էն ժա- մանակը

երկու էրաթաթի մէջ տեղիցը կպցրու տասնուհինգ Հատ տգրուկ, կամ՝ կոնիցը չափաւոր արիւն թող: Եթէ Հի- ւանդը սկսի շատ նեղանալ և խելքը կորցնել, էն ժամանակը պէտք է խմացնել դեղ, Համարաս 1, քառորդ ժամը մէկ ան- գամ՝, երկերկու գրալ, մինչև որ լաւ փսխէ և էլ աշխատիս, որ ոչինչ ջրալի, կամ՝ թաց բան չդիպչի ուռուցքին. ամէն տեսակ խմիչքից և գրգռող (տաքացնող) ուտելիքից պատրաստ պա- Հէ, միայն կարող ես ուտացնել Հաւ, կամ՝ վառեկ բրնձով. կամ՝ ձաւարով էփած :

...the medicine [number ...], and until the swelling subsides, to cool the fever, administer the medicine numbered 48. If the patient be of a full-blooded [plethoric] constitution and the swelling hath broken out upon the face, then apply fifteen leeches between the two shoulder blades, or take a moderate amount of blood from the arm. If the patient beginneth to be in great distress and to lose his senses, then he must be made to drink the medicine, my Number 1, once every quarter of an hour, two spoonfuls at a time, until he vomiteth well; and further, take care that nothing watery or wet toucheth the swelling. Keep [him] abstinent from all kinds of spirits and stimulating (heating) foods; thou mayest only feed [him] chicken or pullet cooked with rice or with groats [hulled wheat].

HEAD

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍԻՆ

END OF THE THIRD PART

EAP180-1-3-98_056L.jpg

HEAD

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ Հարկաւոր խրատներ գեղացւոց համար, արուն թող- նելու, լուծողականի եւ փախողականի վրայ եւ մէ- քանի կանոններ առողջութիւնը պահպանելու համար: ԳԼՈՒԽ Ա.

PART FOUR: Necessary counsels for villagers on bloodletting, purgatives, and emetics, and several rules for the preservation of health. CHAPTER I.

TEXT

Արտաքին Հիւանդութիւնից ազատ մնալու Համար պէտք է պահպանել Հետեւեալ կանոնները. Ա. Ամառը գետի,կամ՝ աղբիւրների ջրումը լեղանալ, և ձմեռը Բաղնիսումը: Բ. Շորերը փոխել զոնեա շաբաթը մէկ անգամ:Գ. Արեան փորացաւորենից պատրաստ մնալու Համար չուտել խակ մրգեղէն (պըտուղ) մանաւանդ շոք ժամանակը . Դ. Որպէս զի չ'պատահի փղձկալ կամ՝ դժուարաշնչութիւն, պէտք է օրը չորս անգամ՝ Բաց անեն լուսամուտը, կամ՝ դռները, մանաւանդ աշունքը և ձմեռը. Ե. Բակը պէտք է պահեն իստակ. առաւօտները ա- նասունքը և Հաւերը կերակրելուց յետոյ պէտք է աւիլեն: Զ. Գործլու Հոտը դիպչելուց ազատ մնալու Համար չ'պէտք է ծածկեն ծխնելոյզը (բուխար), մինչևի կրակը լաւ նստի և զգուշութեամբ մտիկ տան, որ ածխակոթ չ'լինի մնացած: Ը. Տրտի տանելից զգուշանալու Համար, երբ ցուրտ ժամանակ Հար- կաւորի դուրս տեղ գնալ, պէտք է ճրագու, կամ՝ ձէթ քսեն քթին, երեսահարքին, ականջներին, ձեռի և ոտի մատներին և էլ տաք Հաքնուին: Ը. Կուրծքի խէթքից և փողացաւից պատ- րաստ մնալու Համար, եթէ անձրևիցը թաց ըլին, պէտք է շուտ փոխեն շորերը, և թէ երկար ժամանակ թաց շորը Հագին է մնացել, Հանեն շորերը և քսեն բոլոր մարմնոյ վերայ Հացի կամ՝ Հասարակ արաղ. տաք տաք չայ խմացնեն և թա- գայ տիւ, կամ՝ բոդկ ուտացնեն շատ, որ արտաշնչութիւնը Բաց ըլի: Թ. Թոքի բորբոքումից, կամ՝ բորոքային տենդից ա- զատ մնալու Համար շոք օրերը, երբ մարմինը եռ ըլի գալիս, մանաւանդ յանդումը (աշխատելուց և ձմեռը շատ Բան

To remain free from external disease, one must observe the following rules: 1. In the summer, bathe in river or spring water, and in the winter, in the bathhouse [*baghnis*]. 2. Change clothes at least once a week. 3. To remain safe from the bloody stomach-ache [dysentery], do not eat unripe fruits,

especially in hot weather. 4. In order that choking [nausea/heartburn] or difficulty of breathing may not occur, the windows or doors must be opened four times a day, especially in the autumn and winter. 5. The yard must be kept clean; in the mornings, after feeding the livestock and the chickens, it must be swept. 6. To be preserved from being affected by the smell of coal-fumes [*gortslu hot* / carbon monoxide], they must not cover the chimney [*bukhar*] until the fire has completely settled, and they should look carefully to ensure that no half-burned coal-ends remain. 7. To guard against being seized by the cold, when it is necessary to go outside in cold weather, one must rub tallow [*chragu*] or oil on the nose, the temples, the ears, [and] the fingers and toes, and also dress warmly. 8. To remain protected from pleurisy [*kurtzk'i kh██t'k'*) and sore throat, if [the clothes] become wet from rain, they must be changed quickly; and if the wet clothes have remained on the body for a long time, [they must] remove the clothes and rub grain [*hats'i*] or common *aragh* [spirits] over the entire body, have [the patient] drink hot tea, and make [them] eat plenty of fresh onion or radish so that perspiration may be opened. 9. To remain free from inflammation of the lungs [pneumonia] or inflammatory fever, on hot days when the body is boiling [sweating/overheated], especially [after] working in the fields, and in the winter [after] much work...

EAP180-1-3-98_056R.jpg

NOTE

- 105 -

NOTE: - 105 -

TEXT

չինելուց քրտինք ըլի եկած, չ'պիտի իսկոյն սաստիկ սառը ջուր խմեն, այլ քիչ քիչ միջոց տալով : Ժ. Գլխացաւից, աչքի բորբոքումից, ականջի վժըժոցից ազատ մնալու Համար արևումը գլխաբաց չ'պիտի աշխատին: ԺԱ.Սուրաւանդից (սքօրբութ) ազատ մնալու Համար չ'պիտի խմեն և ոչ կերակրումը բանացընեն երկար ժամանակ մէկտեղ կանգնած գգի ջուր. ուր գետ, կամ՝ աղբիւր չ'լինի, խորը Հորի ջուրը լաւ է: ԺԲ. Օդը խտակելու

Համար պէտք է գիտերումը շուկաների (քու. չա) երկու կողմն էլ տնկել կեչի կամ՝ ուռի ծառեր, չորս, կամ՝ վեց քալաչափ մէկը միւսից Հեռու: ԺԳ. խոնաութենից (նամ), դողացնելուց և ջրգողութենից պատրաստ մնալու Համար պէտք է փորեն առու տան և ծառերի բոլորքը, մանաւանդ էն տե- դերումը, ուր բնակարանները փոս ընկած տեղ են շինած: ԺԴ. Փթած և տաքափոխիկ տենդից ազատ մնալու Համար, էնտեղ, ինչ տեղ մեռել դրած լինի, չ'պէտք է կրակ վառեն. դուռը և լուսամուտը բաց պահեն, քանի որ մեռելը էնտեղ է: ԺԵ. Փըղձ- կալուց ազատ մնալու Համար, եթէ երկար ժամանակով ծած- կած գետնափոր տեղեր և Հոր մտնել Հարկաւորի, պէտք է ա- ռաջ մէջը յարդի ծղօտով (դարման) կրակ տալ, որ թանձ- րացած օդը խտակուի և յետոյ մտնել: ԺԶ. ԵրկուՀոգիս կը- նիկը փոր աւերելուց ազատ մնալու Համար, չ'պիտի վեր կալնէ ծանր բան և չ'պիտի դուս թռչի որ և իցէ լէն տեղի և ա- ռուի վրով. ազատուելուց յետոյ, որպէս զի չ'ստանայ զաւա- կատան խէթք. և թուլութիւն, շուտով չ'պիտի աշխատանքի ձեռը տայ, մանաւանդ ծանր գործի, մինչև որ զօրութիւնը տեղը գայ: ԺԷ. Աղջկերքը առաջին անգամ՝ կնիկ արմատի կարգը տեսնելիս, կանացի ցաւերից ազատ մնալու Համար, պէտք է զգուշանան սառը ջրով լուացուելուց և մրսելուց :

[...when] sweat hath come from working, they must not instantly drink exceedingly cold water, but rather little by little, allowing intervals. X. To remain free from headache, inflammation of the eyes, [and] buzzing of the ears, they must not work bareheaded in the sun. XI. To remain free from scurvy (*sk'■rbut*), they must neither drink nor use in food puddle water that hath stood in one place for a long time; where there is no river or spring, water from a deep well is good. XII. To purify the air, birch or willow trees must be planted in the villages on both sides of the market-streets (*k'uch'ay*), four or six paces distant from one another. XIII. To remain secure against dampness

(*nam*), the ague, and dropsy, they must dig a trench around the house and trees, especially in those places where the dwellings are built in hollow ground. XIV. To remain free from putrid and intermittent fever, they must not light a fire in that place where a corpse hath been laid; they should keep the door and window open so long as the corpse is there. XV. To remain free from suffocation, if it be necessary to enter dugouts and pits that have been covered for a long time, they must first make a fire inside with straw chaff (*darman*), so that the thickened air may be cleared, and enter thereafter. XVI. A pregnant woman (*erkuhogis*), to remain free from miscarriage, must not lift a heavy thing and must not leap over any wide place or trench; after delivery, so that she may not contract spasm and weakness of the womb (*zawakatan*), she must not quickly put her hand to labor, especially to heavy work, until her strength returneth to its place. XVII. When young girls first witness the course of the female nature, to remain free from women's ailments, they must beware of washing with cold water and catching chill.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Բ. Արիւն թողնելու վրայ:

CHAPTER II. On Bloodletting.

TEXT

Շատերը կան, որ արիւն թողնելը Համարում են ճար ամէն տեսակ Հիւանդութեանց, անխտիր որ և իցէ տկարութիւն պատահելիս արիւն են թողնում, որով փոխանակ օգնու-

There are many who consider bloodletting a cure for every manner of sickness, [and] upon the occurrence of any ailment whatsoever, they let blood indiscriminately, whereby, instead of [giving] aid...

NOTE

14

NOTE: 14

EAP180-1-3-98_057L.jpg

NOTE

- 106 -

NOTE: - 106 -

թին գտնելու. շատ անգամ պատահում է, Հիւանդութիւն- նը ծանրացնում են, կամ՝ նոր տկարութիւն ևս աւելացնում՝ առաջին ցաւի վերայ:: Տիստո երևելի բժիշկը խորհուրդ է տա- լի միմիայն Հետևեալ դիպուածներումը արին թողնել: Ա· Ինչ ժամանակ յայտնի երևում է, որ մէկը լիքն արեան տէր է և երակները ձգուում են և տռըզում (ճիպտուում)· Բ· Երբ մէ- կը ունենայ սաստիկ բորբոքում, կամ՝ բորբոքային տենդ : Գ· Երբ երկիւղ լինի բորբոքում՝ առաջանալու, գորօրինակ՝ մեծ վէրք ստանալու, սաստիկ ջարդուելու, Բարձր տեղից վէր ընկ- նելու և էլ երկուՀոգիս կնկան չափազանց սաստիկ Հազաց- նելու ժամանակներումը: Դ· Երբ չափազանց ցաւ, կամ՝ խէթթ շարունակուում լինի երկար: Ե· Եթէ Հիւանդը զգում է մարմնումը յանկարծ եռ գալ և էնպէս կարծում է, թէ երակ- ների մէջ կէծ ջուր է ման գալիս: Զ· Եթէ մէկը ունենայ սաստիկ մարմանջումն բոլոր մարմնոյ վերայ, որ և շուտ շուտ կրկնուում լինի էն ժամանակը, երբ մարմինը տաքանում է : Է· Եթէ անսովոր արեան Հոսում պատահի: Չափազանց անօգուտ է և մանաւանդ մեծ վնաս արին թողնելը Հետևեալ նշանները լուս ընկած ժամանակը: Ա· Տա- րիքը առածների և առաջին անգամ՝ յղացած կանանց Համար: Բ· Նրանց, որոնք որ բնականաբար տկար կազմուացքի տէր են, կամ՝ երկար Հիւանդութենից և այլ պատճառից նիհարացել են: Գ· Ռանգը թռած արճնագոյն մարդկանց, որոնց մաշէն զգում է մանր (նազ), մեղմը, անուժ, և միջահատ: Դ· Որոնց ձեռները և ոտները շուտ շուտ թուլանում է և միսը Հա- լուում : Ե· Որոնք երկար ժամանակ քիչ ուտելու ստիպուած են, կամ՝ գործ են ածում՝ քիչ սնունդ տուող կերակուրներ , և իրանք նուազած են տեսակ տեսակ Հոսմունքից: Զ· Որոնց ստամոքսը խանգարած է և մարսողութիւնը տկար և բնակա- նաբար

արիւնը չէ անելանում: Է՝ Նրանց, որոնք սովորականէ դուրս լուծում են արիւն, տեսակ տեսակ պատճառներից՝ կամ՝ ունին փորբացութիւն, կամ՝ միզահոսում (շուտ շուտ շոել) կամ՝ փսխում են, կամ՝ շատ քրտնում: Ը՝ Եթէ ոք երկար ժամանակ Հիւանդ է եղել և վատուծ, փորումը ուռուցնքեր, կամ՝ խուլեր ունի կամ՝ փիծելը ուռել է, կոշտացել և ար-

[...in order] to find [relief]. It often happens that they aggravate the illness, or add yet a new infirmity upon the original affliction. The illustrious physician Tisot advises letting blood only in the following occurrences: 1. At such times when it is plainly evident that one is possessed of a surfeit of blood, and the veins are distended and tautly swollen (strained). 2. When one has a violent inflammation, or an inflammatory fever. 3. When there is apprehension that inflammation will arise; as, for example, upon receiving a great wound, being severely bruised, falling from a high place, and also during times of exceedingly violent coughing in a pregnant woman. 4. When excessive pain or griping colic continues for a long duration. 5. If the patient feels a sudden boiling within the body, and it seems to him as though burning water were coursing through his veins. 6. If one has a severe itching over the entire body, which likewise recurs frequently at such times when the body grows warm. 7. If an unaccustomed flux of blood should occur. It is exceedingly useless, and indeed of great harm, to let blood when the following signs are brought to light: 1. For those advanced in years, and for women pregnant for the first time. 2. For those who are naturally of a feeble constitution, or have grown emaciated from a long illness or other causes. 3. For pale, leaden-complexioned persons, whose pulse beats small (faint), soft, powerless, and intermittent. 4. Those whose hands and feet frequently grow feeble, and whose flesh wastes away. 5. Those who have been forced to eat little for a long time, or who partake of foods that provide little nourishment, and who are themselves debilitated by various fluxes. 6. Those whose stomach is disordered, whose digestion is feeble, and whose blood naturally does not increase. 7. For those who, contrary to the usual [course], pass blood from various causes; or have diarrhea, or excessive urination (frequent voiding), or are vomiting, or sweating profusely. 8. If anyone has been ill and debilitated

for a long time, has swellings or scrofulous tumors in the belly, or whose spleen is swollen, hardened, and bl[ood...]

EAP180-1-3-98_057R.jpg

NOTE

- 107 -

- 107 -

TEXT

գելում է արեան շրջան անելուն: Թ. Եթէ որ ունի կանացի Հիւանդութիւն,կամ՝ զաւակատան ցաւեր: Ժ. Երբ որմնու զօրութիւնը նուազած ըլի անկարգ մերձաւորութենից կանանց Հետ, կամ՝ մարմնաշարժութենից, կամ՝ ուրիշ պատահմունքից: ԺԱ. Երբ արիւնը ըլում է նոսր և դեղնագոյն: ԺԲ. Եթէ որ ունի նեխած տենդ: ԺԳ. Եթէ որ մարմնոյ վերայ ունի մանր դուրս տուած: Երբ Հարկը պահանջում է արիւն թողնել, չէ պէտք թող- նել աւելի քան 50-ից ց100 մսխալ.—լաւ է քիչ քիչ, երկու և երեք անգամ՝ թողնել, քան միանգամ՝ և շատ, որով Հիւանդը ուժից կընկնի : Եթէ չ'լինի արիւն թողնող, և Հարկը պահանջում լինի, կարեն կպցնել տգրուկ տասնուհինգ կամ՝ քսան Հատ շինքին, մէջքին, կամ՝ ինչ տեղ Հարկաւոր է: Հիւանդի կազմուածքին մտիկ տալով, եթէ արիւնը շատ է, կարելի է շատ թողնել : Վատ ուժ մարդից պէտք է թողնել արիւնը թեկն ընկած : Եթէ արիւն առնելու ժամանակը պատահի սրտի գնալ, իսկոյն թող բաց անեն լուսամուտը և դուռը, որ տան միջի օդը նորոգուի, և ձեռը թաց անեն սառը ջրումը, սրկեն երեսի վը- րայ, քացախ Հոտ քաշել տան, սառը ջրումը քիչ քիչ քացախ կաթացրած, խմացնեն և յետ պառկացնեն:

[... hin]ders the circulation of the blood. 9. If anyone has a female disease, or pains of the womb. 10. When a person's strength has been diminished by disorderly intimacy with women, or by [excessive] bodily exercise, or by other occurrences. 11. When the blood is thin and yellowish. 12. If anyone has a

putrid fever. 13. If anyone has fine eruptions [breaking] out upon the body. When necessity requires bloodletting, one ought not to draw more than 50 to 100 *mskhal*s—it is better to draw [it] little by little, two or three times, than all at once and in great quantity, whereby the patient would lose his strength. If there be no phlebotomist, and necessity should demand it, they may apply fifteen or twenty leeches to the nape of the neck, to the back, or wherever it is necessary. Paying regard to the patient's constitution, if the blood be copious, more may be drawn. From a person of feeble strength, the blood must be drawn [while he is] reclining. If fainting should occur at the time of bloodletting, let them immediately open the window and the door so that the air inside the house may be refreshed; and let them wet the hand in cold water [and] sprinkle [it] upon the face, let them cause [him] to smell vinegar, give [him] cold water to drink into which a little vinegar has been dropped, and lay [him] down afterward.

HEAD

ԳԼՈՒԽ Գ. Լուծողական ընդունելու վրայ:

CHAPTER III. On taking a purgative.

TEXT

Լուծողական ընդունելը օգտակար է միմիայն Հետևեալ պատահմունքներում: Ա. Երբ մէկը փորը ունի փքնած և ծանր: Բ. Ինչ ժամանակ գալիս լինի շուտ շուտ և երկարատև փորակապութիւն: Գ. Երբ մէկը ունենայ երիկամունքի (պոլոճիկ) ցաւ ու մանգալու ժամանակը թուում՝ ըլի, թէ ծնկները ծանրացած է: Դ. Թէ որ զգում է թուլութիւն և անՀանգըստութիւն, և թէ որ ըլում է տրտում՝ և տխուր: Ե. Երբ փորումը ունենայ խէթք և իրան սովորական կարգին չըլի բանեցնելիս, այս- ինքն՝ երբեմն շատ և նոսր, և երբեմն պինդ: Զ. Երբ կերածը որսին ծանրանում է և բխկացնում՝ . կամ՝ սիրտը խառնում:

[... hin]ders the circulation of the blood. 9. If anyone has a female disease, or pains of the womb. 10. When a person's strength has been diminished by disorderly intimacy with women, or by [excessive] bodily exercise, or by other

occurrences. 11. When the blood is thin and yellowish. 12. If anyone has a putrid fever. 13. If anyone has fine eruptions [breaking] out upon the body. When necessity requires bloodletting, one ought not to draw more than 50 to 100 *mskhal*s—it is better to draw [it] little by little, two or three times, than all at once and in great quantity, whereby the patient would lose his strength. If there be no phlebotomist, and necessity should demand it, they may apply fifteen or twenty leeches to the nape of the neck, to the back, or wherever it is necessary. Paying regard to the patient's constitution, if the blood be copious, more may be drawn. From a person of feeble strength, the blood must be drawn [while he is] reclining. If fainting should occur at the time of bloodletting, let them immediately open the window and the door so that the air inside the house may be refreshed; and let them wet the hand in cold water [and] sprinkle [it] upon the face, let them cause [him] to smell vinegar, give [him] cold water to drink into which a little vinegar has been dropped, and lay [him] down afterward.

EAP180-1-3-98_058L.jpg

NOTE

- 103 -

[Page] 103

TEXT

Ընդհակառակն լուծողական դեղ ընդունելը վնասակար է. Ա. Երբ նորա տեղը Հարկաւոր է տալ փսխողական, կամ քրտինք բերող դեղ: Բ. Երբ մէկը երկար Հիւանդութենից նոր ազատուել է: Գ. Երբ բոլոր մարմինը ցամաք է և չափազանց տաք բորբոքում ունի, կամ սաստիկ տենդ: Դ. Երբ բնութիւնը ինքն իրան աշխատում է դուրս փչել քրտինք, ամսային Հոսմունք և այլն. նոյնպէս վնասակար է լուծողական ընդունել մարմնոյ վերայ մանր խոցեր դուրս տալու, յօդուածացաւութեան, 1 և ոտնա-ռութեան 2, ժամանակը: Ե. Երբ ջրղերը կարգից դուրս վատու- ժացած է: Զ. Երբ փիծեղը ուռած է, կամ կոշտեր են գո- յացած փորումը, լուծելու դեղը ոչինչ օգուտ չի տալ, այլ ընդհակառակը

կ'սաստկացնէ: Է. Երբ զգում է ծանրութիւն սրտի գդալի կշտին և ստամոքսումը և ոչ թէ փորումը : Լու- ծելու դեղը երբ գործ են ասում բորբոքային տենդի և բոր- բոքումի դէմ, պէտք է ընտրեն թեթև և Հովացնող լուծո- դական, օրինակ՝ չորացրած սև դամոն, ճանճուր, դամասխ. գինույ աղ, կամ գինույ աղով կտրած կաթի շիճուկ (կըտ- րած կաթի ջուր,) աղը դրած վարունգի (խիար) ջուր, կամ թրթնջուկ, Հաղարջ, խաշնդեղ, մանր չամիչ, ամէն տեսակ պաստուան, մանաւանդ շնաճանճի (գէնագերչակի) ձէթ, անգ- դիոյ աղ, գլաբերեան աղ, մանանայ (սրխիշտ), և սովորական կերակրումը գործածական աղ:

Many, by imprudently using emetics, do harm to themselves. Inducing vomiting is necessary when the following symptoms are observed in the patient: [A.] ... B. When the tongue and the teeth are foul, and during eructation there is a slight odor. C. When the cause of the belching is from the stomach, the belly is bloated, hard, and distended. D. If the appetite is blocked and gradually diminishes, [the patient] is repulsed by all kinds of food, and has lost the sense of taste in the mouth. E. If in the morning, on an empty stomach, [the patient] heaves and...

HEAD

ԳԼՈՒԽ Գ. Փսիտղական ընդունելու համար:

CHAPTER III. On Taking an Emetic.

TEXT

Շատերը անխոհեմութեամբ գործածելով փսիտղականը, վը- նասում են իրանց: Փսիտել տալը Հարկաւոր է, երբ Հիւանդի վերայ տեսնում են Հետևեալ նշանները: Բ. Երբ լեզուն և ակ- ոէքը կեղտոտ լինին և բխկալու ժամանակը քիչ Հոտ գալիս ըլի: Գ. Երբ բխկալու պատճառը ստամոքսիցն է, փորը վքնած է, պինդ է և ձգուած : Դ. Եթէ ախորժակը կապուել է և Հետ- գհետէ պակասում է, զգուում է ամէն տեսակ կերակրից և բեր- նի Համը կորցրել է: Ե. Եթէ առաւօտը անօթի օրցկում է և

Many, by imprudently using emetics, do harm unto themselves. Administering an emetic is necessary when one observes upon the patient the following signs: B. When the tongue and teeth are foul, and during eructation a faint odor arises. C. When the cause of the eructation is from the stomach, [and] the belly is bloated, hard, and distended. D. If the appetite is blocked and gradually diminishes, [and the patient] feels loathing toward every kind of food and has lost [his] sense of taste. E. If in the morning, on an empty stomach, [the patient] heaves and...

NOTE

1 Ռեվմատիզմնու վագուս, 2 Պոտագրա :

NOTE: 1. *Rheumatismus vagus* [wandering rheumatism], 2. *Podagra* [gout].

EAP180-1-3-98_058R.jpg

NOTE

- 109 -

NOTE: - 109 -

TEXT

սիրտը խառնում, նոյնպէս և ցերեկը, և պատճառը երկու-
Հոգսութենից չէ, կամ ուրիշ ուրիշ հիւանդութենից: Զ. Եթէ
փսխում է դառը և վատ խորիս: Է. Եթէ գլուխը ցաւում է սաստիկ
և լեզուն դեղին ունի: Ը. Եթէ շեռը շատ դեղին է, ձեռները և
ոտները մրսում է և ըղնկները կապտացել է: Թ. Եթէ աչքերի
ճերմակուցը և մարմնոյ մորթը դեղնագոյն է: Երբեմն կարելի է
կրկնել փսխողականը միւս օրն էլ, եթէ Հարկաւոր Համարուի:
Չպէտք է տալ փսխելու դեղ . Ա. Եթէ Հիւանդը արիւ- նային
կազմուածքի տէր է: Բ. Երբ բորբոքում ունի, կամ երբ սաստիկ
բորբոքած է կուրծքը, թոքը, կամ ուրիշ տեղե- րը: Գ. Նոյնպէս
փսխողական ընդունելուց պիտի զգուշանան նրանք, որոնց
քթիցը շուտ շուտ արիւն է գնում, կամ ո- ռոնք արիւն են թքում:
Դ. Առաւել վնասակար է նրանց, որոնց պատահում է

արինախառն փսխել: Ե. Երկուհոգիս կա- նանց, մանաւանդ նրանց, որոնք ամսային Հոսմունքը շուտ շուտ և շատ շատ տեսնում են: Զ. Նրանց՝ որոնք աղէթափու- թին (աղաֆ) ունին ակոէքներումը և պորտումը: Է. Նրանց՝ որոնք երկար Հիւանդութենով թուլացել և նուազել են: Ը. Ռ- ռոնց բոլոր մարմինը չոր է, չափազանց տաքութիւն ունին, և սաստիկ տենդ : Թ. Երբ բնութեան ներգործելովը, ուրիշ օգ- տաւէտ Հոսմունքներ զարթել են Հիւանդի մէջ : Ժ Եթէ մէ- կի ջղերի ուժը Հատել է և ԺԱ. Նրանց, ում՝ շլինքը կարճ է և փորը Հաստ:

If we closely examine the effect of coffee,* we shall then be convinced that it is better to abstain entirely from its use

HEAD

ԳԼՈՒԽ Ե. Սուրճի (ղահվէի) եւ Չայի գործածութեան վ ըայ:

CHAPTER V. On the Use of Coffee and Tea.

TEXT

Եթէ բարակ քննենք սուրճի * ներգործութիւնը, էն ժամա- նակը կ'Համոզուինք, որ լաւ է բոլորովին Հրաժարուիլ նորա գործ

If we closely examine the effect of coffee,* we shall then be convinced that it is better to abstain from its use entirely...

NOTE

* Սուրճի գործածելու սովորութիւնը առաջին անգամ

Արաբիայումը սկսուեց: Ասում է պատմութիւնը, թէ մի քանի հովիւ Արաբիոյ մէ անապատից դուրս քշե- ցին ուղտաներին արածելու, որոնք սուրճի սերմը ուտելով, էն գիշերը մենաստա- նումը սկսեցին բղաւել եւ շփոթուիլ. անապատի կառավարիչը երբ հասկացաւ, թէ ուղտերու այսպիսի անհանգստութեան պատճառը սուրճ ուտելուցն է,

* The custom of using coffee began for the first time in Arabia. History relates that several shepherds in Arabia drove their camels out from a hermitage to

graze, and [the beasts], having eaten the coffee seeds, began that night in the monastery to cry out and be in agitation. When the superior of the hermitage understood that the cause of the camels' unrest was their eating of coffee,

EAP180-1-3-98_059L.jpg

NOTE

- 110 -

[NOTE:] - 110 -

TEXT

ածելուց, որովհետև փորձով յայտնի եղած է, որ շուտ շուտ և ամէն օր սուրճ գործ ածելուց յառաջանում է բոլոր մարմնոյ ցնցում, սրտի թրթռալ և ջլերի անգօրութիւն. պակասացնում է տե- սութիւնը. քչացնում է ցանկութիւնը, թանձրացնում է ա- րիւնը և երբեմն էլ պատճառում է կաթուած*, քունը փախցը- նում և ախորժակը փակում: Այս պատճառաւ բժշկները և նը- թանք, որոնք Հասկանում են սուրճի այսպիսի վնասակար Հետե- ւանքը, արգելում են նորա գործածութիւնը, ուստի նրանք, ո- թոնք Հաստատուն սովորութիւն են արել սուրճի գործածութիւնը, լաւ կանեն, որ նրանումը խառնեն բոված եղերդի տակոյի, կամ ստեպղին (գազար) կամ գարի (տե՛ս Համար 107:) Բժշկները սուրճը իբրև դեղ խմելու խորհուրդ են տալիս նրանց, որոնք նստողական կեանք են վարում, անգործ, անշարժ և քնելով . գէր են մարմնով, և բնութեամբ թոյլ և աւիշկային: Շատ օ- թինականեր կան, որ սուրճը այլ և այլ կերպով գործածելով, գոր- օրինակ՝ Հոքնայ տալով, նրա ջրումը լեղացնելով, առանց բո- վելու գործ ածելով և էլ ուրիշ դեղերի Հետ խառնելով, օգ- նութիւն են ստացել Հիւանդները, ինչպէս, լուսնոտք (թուլաց- կոտ), ջրգողի, սևամաղձի (սևդայ) փորաբացութենի, և ջերմի տէրերն և սրանց նման Հիւանդութիւնք ունեցողներն: Չայի Համար կարելի է ասել, թէ շատ օգտաւետ է, եթէ գործ ածուի իբրև դեղ, որովհետև շատ

կօզնէ փորի Հիւանդու- թին (ջերմ) ունեցողներին և ջրգողին, շեռը բաց անելով, նոյնպէս դժուարաշնչութեան, սուրավանդի (սքորբուտ) ոսկո- րացաւի և այլն: Բայց որովհետև այժմ ընդհանուր և ամէնօ- րեայ սովորութիւն է դառել. վասնորոյ էլ չէ ներգործում նրա օգտակար գորութիւնը. ընդհակառակն՝ յառաջացնում է չափազանց վնաս և Հիւանդութիւնք, որովհետև չորացնում է կուրծքը, տկարացնում է ստամոքսը և տանում է ուժը:

...from [its] use, for it hath been made known by experience that from using coffee frequently and every day there ariseth trembling of the whole body, palpitation of the heart, and weakness of the nerves; it impairerth the sight, diminisheth desire, thickeneth the blood, and at times even causeth apoplexy*, banisheth sleep, and shutteth up the appetite. For this reason, physicians and those who understand such harmful consequences of coffee forbid its use; wherefore, those who have made a firm habit of the use of coffee would do well to mix into it roasted chicory root, or carrot [parsnip], or barley (see Number 107). Physicians advise drinking coffee as a medicine for those who lead a sedentary life, idle, motionless, and sleeping; [who] are corpulent in body, and by nature weak and lymphatic. There are many instances where, by using coffee in divers manners—as for example, by administering an enema, by bathing in its water, by using [it] unroasted, and by mixing [it] with yet other medicines—patients have received relief, such as lunatics (the debilitated), [those afflicted with] dropsy, melancholy (*sevda*), diarrhoea, and fever, and those having diseases like unto these. Concerning tea, it may be said that it is right profitable if it be used as a medicine, for it will greatly help those having bowel complaints (fever) and dropsy, by opening the urine, as likewise for difficulty of breathing, scurvy (*scorbutus*), bone-ache, and the like. But because it hath now become a general and daily habit, its beneficial virtue no longer taketh effect; on the contrary, it produceth excessive harm and maladies, for it drieth the chest, weakeneth the stomach, and taketh away the strength.

փորձելու համար թմրած եւ քնուկ հոգեւորականներին սկսեց խրմացնել սուրճ, որպէս զի զուարթանան եւ սթափին: Էս ժամանակից սկսաւ սովորութիւն դառ- նալ սուրճի գործածութիւնը ողջ Արաբիայումը եւ Էնտելից անցկացաւ Կոստանդնուպօլիս եւ յետոյ բոլոր Եւրոպիա: * Լատիներէն ավիօփլէքսիա. Apoplexia

NOTE: To test [its effects], he began to give coffee to the drowsy and slumbering clergy to drink, so that they might become lively and sobered. From this time, the use of coffee began to become a custom throughout all Arabia, and from there it passed to Constantinople, and afterwards to all Europe. * In Latin, *apoplexia*. Apoplexia

EAP180-1-3-98_059R.jpg

NOTE

- 111 -

NOTE: - 111 -

HEAD

ԳԼՈՒԽ Զ. Թէժ (թունդ) խմիչքների չափազանց գործածութեան վնասները եւ չափաւոր գործածելու օգուտները:

CHAPTER VI. The harms of the excessive use of hot (strong) drinks, and the benefits of using [them] in moderation.

TEXT

Այն ամէն տեսակ տեսակ պատրաստած արաղները, օրինակ՝ ռօմ, լիկէր, Հացի արաղ, և միւս սրանց նմանները, Էնպէս Էլ ամէն տեսակ գինիները չափաւոր և իր ժամանակին գործ ա- ծելը շատ օգուտ է. որովհետև կ'Հաստատէ մարդկային ուժը, կուրախացնէ և կարիացնէ ընդդէմ՝ տարափոխիկ Հիւանդու- թեանց. Էստորը Համար Հին բժշկներն Էլ խորհուրդ Էին տա- լիս ամէնին չափաւոր գործ ածել իբրև դեղ և իբրև պաՀպանող միջոց տարափոխիկ Հիւանդութենից: Ինչքան օգուտ է խմիչքի չափաւոր գործ ածելը, Էնքան Էլ վնասակար է չափազանց խը-

մելը: Փորձով գիտենք, որ եռ է բերում՝ և տաքացնում՝ արինը և սրանից պատճառում է չափազանց անզորութիւն: Էս պատճառաւ շատ անգամ՝ մեռնում են նրանք, որոնք շատ խմելով և Հարբելով ուզում են արիութիւն, կամ՝ աներկիւղութիւն ցոյց տալ՝ կրկնում են, որ բոլորը Էս խմիչքների չափսով գործ ածելը շատ օգտաւէտ է և Հարկաւոր Էն մարդիկներին, որոնք տկար կազմուածքի տէր են և ծեր, առաւել ձը- մեռուան օրերումը և օդի թաց ժամանակը: Առաւելապէս գո- ված է լաւ Հին կարմիր գինին, իսկ ժանտախտի ժամանակը՝ ոսմը, կամ՝ լաւ արաղով շինած փունջը, չափաւոր թրթու բան Հետը խառնած. իսկ քախցր գինին, նոր գինին (մաճար), գարեջուրը և սրանց նմանները գործ ածելը վնասակար է, ո- րովհետև փորը փքում է, մանաւանդ ժանտախտի և խօլերայի ժամանակը :

The moderate and timely use of all manner of prepared spirits—for instance, rum, liqueur, grain spirits, and others like them—as well as every kind of wine, is of great benefit; for it strengthens human vigor, brings cheer, and fortifies [the body] against contagious diseases. For this reason, the ancient physicians likewise used to advise everyone to use [them] moderately as a medicine and as a preventive means against contagious disease. Just as much benefit as there is in the moderate use of drink, so too is excessive drinking harmful. We know by experience that it brings the blood to a boil and heats it, and thereby causes extreme debility. For this reason, those who wish to show courage or fearlessness by drinking heavily and becoming intoxicated very often perish. I repeat that the moderate use of all these drinks is very profitable and necessary for those persons who are of a feeble constitution and elderly, especially in the days of winter and in damp weather. Good, aged red wine is particularly praised, whereas in times of plague, rum or a punch made with good spirits, mixed with a moderate amount of souring [agent], is recommended; but the use of sweet wine, new wine ([*machar*]), beer, and the like is harmful, because it inflates the belly, especially in times of plague and cholera.

EAP180-1-3-98_060L.jpg

HEAD

Բժշկարանիս մէջ յիշուած դեղորայքը պատ- րաստելու և գործ ածելու կերպը:

HEAD: The manner of preparing and administering the medicines mentioned in this medical manual:

TEXT

Համար 1. Ա'ն տորտ ործացուցիչ երեք ցորենաքաշ, ածա մէկ փնջան ջրու- մը, գդալով խառնէ ու տուր հիւանդին երկերկու գդալ, կէս ժամ մի- ջոց տալով, մինչեւ որ բերանիցը բանացնէ: Երբ սկսի բանացնել, խմա- ցրու կաթնաղով ջուր, կէս կէս փնջան, միջոց տալով: Համար 2. Ա'ն մէկ գդալ թարմ (թագալ) ձէթ կտուահատի կամ ձիթենույ, կէս գդալ ծեծած աղ, վեց գդալ տաք ջրումը խառնէ, առաւօտը անօթուց բոլորը միասին խմացրու: Համար 3. Ա'ն ոսկւոյ արմատ կէս մսխալ, վեց գդալ գոլ ջրումը հարէ, ա- նօթի փորանց խմացրու: Համար 4. Ա'ն կէս գրվանքա չորացրացրած սեւ դամոն, կամ ճանճուր, դիր խտակ ամանումը եւ վրէն ածա չորս բաժակ ջուր, էնքան եփէ, մին- չեւ երկու բաժակ մնայ. խտակ քամէ եւ մէջն ածա շատ բարակ ծեծած գինույ աղ, մէկ գդալ. (եթէ չգտնես գինույ աղ, էն ժամանակը մէջը խառնէ ուր մսխալ մանանայ), եւ խմացրու պառկելու ժամանակը կէսը. մինչեւի չորս ժամ եթէ չլուծէ, մնացածն էլ խմացրու: Համար 5. Ա'ն դարմանալի աղ, կամ Անգլիոյ աղ ուր մսխալ, հալեցրու մէկ բաժակ տաք ջրումը. սառելուց յետոյ առաւօտը անօթի փորուց իմիա- սին խմացրու: Համար 6. Ա'ն մէկ մսխալ ծեծած լաւ խաշնդեղ, խառնէ կէս փնջան սառը ջրումը, առաւօտը անօթի բոլորը իմիասին խմացրու: Համար 7. Ա'ն երեք գդալ լաւ ձիթենույ, կամ

կտուահատի ձէթ. եւ երկու դը- դալ մեղր, իմիասին խառնէ,
առաւօտը անօթի խմացրու:

Number 1. Take three *tsorenak'ash* [grains weight] of tartar emetic, pour [it] into one cup of water, stir with a spoon, and give [it] to the patient two spoons at a time, allowing a half-hour interval, until it causes evacuation from the mouth [i.e., vomiting]. When it begins to cause evacuation, give lukewarm water to drink, a half-cup at a time, allowing intervals. Number 2. Take one spoon of fresh (*t'azay*) linseed oil or olive oil, half a spoon of crushed salt, mix in six spoons of warm water, [and] in the morning on an empty stomach make [the patient] drink it all together. Number 3. Take half a *mskhal* of gold-root [rhodiola/ipecacuanha], beat [it] in six spoons of lukewarm water, [and] make [the patient] drink [it] on an empty stomach. Number 4. Take half a *grvank'ay* of dried black damson or *chanchur* [wild plum], place [them] in a clean vessel and pour four glasses of water over them; boil until two glasses remain. Strain cleanly and add into it one spoon of very finely crushed tartar [potassium bitartrate] (if you do not find tartar, then mix into it eight *mskhal*s of manna), and give half [of it] to drink at bedtime; if it does not purge within four hours, give the remainder to drink as well. Number 5. Take eight *mskhal*s of Glauber's salt or English salt [Epsom salt], dissolve [it] in one glass of warm water; after it cools, in the morning on an empty stomach make [the patient] drink it all together. Number 6. Take one *mskhal* of good crushed *khashndugh* [rhubarb/convolvulus purgative], mix [it] in half a cup of cold water, [and] in the morning on an empty stomach make [the patient] drink it all together. Number 7. Take three spoons of good olive oil or linseed oil, and two spoons of honey, mix together, [and] in the morning make [the patient] drink [it] on an empty stomach.

EAP180-1-3-98_060R.jpg

NOTE

- 113 -

NOTE: - 113 -

HEAD

Համար 8:

Number 9:

TEXT

Առ մէկ բաժակ աղը դրած խնձորի ջուր, եւ երկու գդալ մեղր, ի-
միասին խառնէ, եւ առաւօտը անօթուց խմացրու: Առաւել լաւ է
խմաց- նել ձէթ չնաճանճի վեց մսխալ, կէս բաժակ գոլ ջրով:

Take half a *msxal* of crushed sal ammoniac [*anushadr*], divide [it] into
three portions, [and] give one portion at a time to the patient to drink with
water, in the morning, at midday, and in the evening; and repeat this every day
until [the patient] recovers.

HEAD

Համար 9:

NUMBER 11.

TEXT

Առ կէս մսխալ ծեծած անուշադր, երեք բաժին արա, մէմէկ
բաժի- նը ջրով խմացրու հիւանդին, առաւօտանց, ճաշին եւ
երեկոյեան, եւ մին- չելի լաւանալը այսպէս կրկնէ ամէն օր:

Take half a handful of mallow, or elder, or chamomile, or betony blossoms, or
mint; place [them] in a clean vessel and pour five cups of boiling water over
[them], [and] cover. After half an hour, strain through a cloth, sweeten with
honey, and give [it to the patient] to drink frequently.

HEAD

Համար 10:

HEAD: Number 14:

TEXT

Առ կէս բուռը կակղու, կամ թանթրվենու, կամ երիցուկի, կամ
կեստրոնի ծաղիկ, կամ անանուխ. դիր իստակ ամանում եւ վրէն
ածա հինգ բաժակ կէծ ջուր, ծածկէ. կէս ժամից յետոյ շորով
քամէ, մեղրով քաղցրացրու եւ շուտ շուտ խմացրու:

Take pounded buckthorn bark, eight *mskhal*s; cinnamon, half a *mskhal*;
crushed wormwood, two *mskhal*s. Put [them] into a bottle and pour over
them half a *charek* of good red wine, or water. Place [it] for three days in a
warm place, then strain [it]; give [it to] the patient to drink four times a day,

two spoonfuls at a time, until he recovers.

HEAD

Համար 11:

Number 10:

TEXT

Առ փշրած օշինդր, առաւոյտ, գենտեան, մէ մէկ բուռը. կամ սր-
րանցից որը որ գտնես. դիր շուշումը եւ վրէն ածա չորս բաժակ
գինի, կամ ջուր. դիր տաք տեղ, երկու օրի ցլետոյ խստակ շորով
քամէ, եւ տուր հիւանդին, օրը չորս անգամ, մէմէկ գդալ:

Take crushed wormwood, clover, [and] gentian, a handful of each, or
whichever of these you find; put [them] into a bottle and pour over [them] four
cups of wine or water. Place [it] in a warm spot; after two days, strain [it]
through a clean cloth, and give [it] to the patient, four times a day, one
spoonful [at a time].

HEAD

Համար 1 2:

Number 13:

TEXT

Առ ծեծած դառնիճի կեղեւ, ութ մսխալ. դարսենի՝ կէս մսխալ,
փշրած օշինդր՝ երկու մսխալ. դիր շուշումը եւ վրէն ածա կէս
չարէք լաւ կար- միր գինի, կամ ջուր. դիր երեք օր տաք տեղ,
յետոյ քամէ, օրը չորս անգամ երկու երկու գդալ խմացրու
հիւանդին, մինչեւ լաւանայ:

Take one cup of pickled [salted] apple water and two spoonfuls of honey, mix
[them] together, and administer [it] in the morning on an empty stomach. It is
even better to administer six *mskhal*s of castor oil [oil of *chnachanch*]
with half a cup of lukewarm water.

HEAD

Համար 13:

HEAD: Number 14:

TEXT

Առ ծեծած դառնիճի կեղեւ՝ ութ մսխալ, փշրած օշինդր՝ մէկ մսխալ, դիր կաւէ ամանումը, վրէն ածա երեք բաժակ ջուր, եփէ քնքան, մինչեւ որ կէսը մնայ. քամելուց յետոյ խառնէ մէկ գդալ մեղր եւ օրը վեց անգամ խմացրու հիւանդին մէմէկ գդալ:

Take eight *mesghals* of pounded cinchona bark [and] one *mesghal* of crushed wormwood; place [them] into an earthen vessel, pour over [them] three cups of water, [and] boil until half remains. After straining, mix in one spoonful of honey and have the patient drink one spoonful [at a time], six times a day.

HEAD

Համար 14:

Number 15:

TEXT

Առ վայրի կաղնի ծառի կեղեւը՝ ութ մսխալ, դիր կաւէ ամանում, վրէն ածա վեց բաժակ ջուր, քնքան եփէ, մինչեւ որ մնայ կէսը. իս- տակ քամէ, ածա մէջը մէկ բաժակ գինի եւ օրը չորս անգամ երկեր- կու գդալ խմացրու հիւանդին:

Take bitter almonds or the kernels of peach stones, four *mskhal*s, remove the skin, pound [them], place [them] in an earthen vessel, and pour good red wine over [them],

HEAD

Համար 15:

[NUMBER] 15:

TEXT

Առ դառը նուշ, կամ դեղձի կորիզի միջուքս չորս մսխալ, փառը հանէ, ծեծէ, դիր կաւէ ամանումը, եւ ածա վրէն կարմիր լաւ գինի,

Take eight *miskhal*s of pounded cinchona bark [and] one *miskhal* of crushed wormwood; place [them] in an earthenware vessel, pour three cups of water over [them], [and] boil until half remains. After straining, mix in one spoonful of honey, and give the patient to drink one spoonful six times a day.

NOTE

15

NOTE: 15

EAP180-1-3-98_061L.jpg

NOTE

— 114 —

NOTE: — 114 —

TEXT

կէս չարէք. մէկ եփ տուր եւ քամէ շորով. շաքարով, կամ մեղրով քաղցրացրու եւ խմացրու հիւանդին օրը չորս անգամ, երկերկու գը– դալ մինչեւի լաւանալը:

Take pounded chamomile flower, angelica, or maidenhair [fern], two *mskhal*s each; cinchona bark, three *mskhal*s; good honey, as much as is needed. Mix together, make an electuary, and give [it] to the sick person four times a day, the size of a jujube each [time], or one teaspoonful each [time].

HEAD

Համար 16:

Number 19.

TEXT

Ա՛ռ ծեծած երիցուկի ծաղիկ, հրեշտակախոտ, կամ մարիամածամիք երկերկու մսխալ, քինաքինի կեղեւ՝ երեք մսխալ, լաւ մեղր՝ ինչքան հարկաւորի. իմիասին խառնէ, մաջում շինէ եւ տուր հիւանդին, օրը որս անգամ , մէկմէկ ունաբի չափ, կամ մէմէկ չայու գդալ:

Take one handful of crushed barley, put [it] into an earthen vessel, and pour over it one *ch'arek* of water; boil [it] well, then strain [it], and mix into it three spoons of oxymel (*sek'anjabin*) (see number 25); and give [it] to the sick person to drink in place of water.

HEAD

Համար 17:

Number 21.

TEXT

Ա՛ն ծեծած գարի կէս բուռը, դիր կաւէ ամանումը, եւ վրէն ածա
կէս չարէք ջուր. լաւ եփէ եւ քամէ, մէջը խառնէ մէկ մսխալ շնչբո-
րակ եւ երեք գդալ մեղրաքացախ (տե՛ս համար 25) եւ տուր
խմելու օրը վեց անգամ, երկերկու գդալ, մինչեւի տաքութիւնը
հովանայ:

Take half a handful of chamomile flowers, three *mskhal*s of grated common
clean soap, [and] half a *mskhal* of crushed salt; mix [them] together, pour
[them] into a clean vessel, and pour three cups of water over it. Give [it] one
boil, then strain [it], and mix into it three spoonfuls of flaxseed oil, and thus
administer [it as] an enema.

HEAD

Համար 18:

Number 18:

TEXT

Ա՛ն ծեծած գարի մէկ բուռը, դիր կաւէ ամանումը եւ վրէն ածա
մէկ չարէք ջուր. լաւ եփէ, յետոյ քամէ եւ մէջը խառնէ երեք գդալ
մեղրաքացախ (տե՛ս համար 25). եւ խմացրու հիւանդին ջրի
տեղ:

...half a *ch■ar■k■*. Give [it] one boil and strain [it] through a cloth.
Sweeten [it] with sugar or honey, and give [it] to the patient to drink four times
a day, two spoonfuls at a time, until [the patient] recovers.

HEAD

Համար 19:

HEAD: Number 19:

TEXT

Ա՛ն կանեփի, կամ ձմերուկի սերմը՝ ուր մսխալ, կամ քաղցր նուշ՝
տասը մսխալ. ծեծէ լաւ, եւ ծեծելիս քիչ քիչ ածա սառը ջուր՝ երեք
բաժակ. քամելուց յետոյ էս սերմի կաթնումը խառնէ կէս մսխալ

շընչ - բորակ եւ մէկ գդալ լաւ մեղր. ժամը մէկ անգամ մէկմէկ գդալ խը- մացրու, մինչեւի տաքութիւնը հովանայ:

Take hemp or watermelon seed, eight *mskhal*s, or sweet almond, ten *mskhal*s; pound [them] well, and while pounding, pour in cold water little by little, three cups. After straining, mix into this milk of seeds half a *mskhal* of saltpeter [*shnch-borak*] and one spoonful of good honey. Give [the patient] to drink one spoonful at a time, once an hour, until the fever cools down.

HEAD

Համար 20:

Number 21.

TEXT

Առ չորս վնջան տաք ջուր, կէս գդալ ծեծած աղ, չորս գդալ կը- տուահատի ձէթ, իմիասին խառնէ եւ հոքնայ տուր հիւանդին:*

Take four cupfuls [of] hot water, half a spoon [of] pounded salt, four spoons [of] linseed oil, mix [them] together, and give an enema to the sick [person].*

HEAD

Համար 21:

Number 21:

TEXT

Առ երիցուկի ծաղիկ կէս բուռը, երեք մսխալ քերած հասարակ իս- տակ սապոն, ծեծած աղ կէս մսխալ. իմիասին խառնէ, ածա իստակ ա- մանում եւ վրէն ածա երեք բաժակ ջուր, մէկ եփ տուր, յետոյ քամէ եւ մէջը խառնէ երեք գդալ կտուահատի ձէթ եւ էնպէս հոգնայ տուր:

Take four cups [*v■njan*] of warm water, half a spoon of crushed salt, [and] four spoons of flaxseed oil; mix together and administer [as] an enema to the sick person.*

NOTE

* Հոքնայ պէտք է տան կլէկից շինած յատուկ գործիքով, կամ եզան փամբուշ- տի բերանումը կապեն միլ (խողովակ)կամ

ղամիշ, ծէրը կոկած, եւ էնպէս տան. բայց պէտք է զգուշանան,
որ հոքնայ տալու դեղը չլինի տաք կամ սառը այլ գոլ:»

NOTE: * The clyster must be administered with a special instrument made of pewter, or [else] they should tie a pipe (tube) or reed—the tip smoothed [down]—to the neck of an ox bladder, and administer it in that manner; but care must be taken that the medicine for giving the clyster be neither hot nor cold, but lukewarm.

EAP180-1-3-98_061R.jpg

NOTE

- 115 -

- 115 -

HEAD

Համար 92:

Number 92:

TEXT

Առ կէս բուռը երիցուկի ծաղիկ եւ մէկ մէկ բուռը թանթրվենույ
ծաղիկ, փշրած անանուխ եւ առաւոյտ. կամ սրանցից
մէկնումէկը, որը գտնուի, չորս բուռը, եւ երկու բուռը թեփ՝ եւ կէս
մսխալ քերած քափուր, իմիասին խառնէ լքցրու փոքր
պարկերումը եւ դիր, ինչ տեղ ասած է:

Take half a handful of chamomile flowers and one handful each of elderflower, crushed mint, and sweet clover [or alfalfa]; or four handfuls of whichever one of these may be found, and two handfuls of bran, and half a *mskhal* of grated camphor; mix [them] together, fill into small bags, and place where it is directed.

HEAD

Համար 23:

Number 25:

TEXT

Առ թըրթու հացի խմոր, քսէ շորի վրէն ձեռի ասիի չափ, վրէն ցա-
նէ ծեծած կանանչ խարանաճանճ, կէս մսխալաչափ, կամ առ
թըրթու հացի խմոր, մէջը խառնէ ծեծած մանանեխ, կծուիճի
արմատ, կամ մէ քանի պճեղ սխտոր, կամ փոքր ինչ աղ. կպցրու,
ինչ տեղ հարկա– տորութիւնը պահանջէ:

Take the medicine marked number 26, strain out one cupful, and mix into it
one spoon of oxymel [honey-vinegar], as is written in number 25; give [it] to
the patient to gargle his throat.

HEAD

Համար 24:

Number 28:

TEXT

Առ դեղին մեղրամոմ հինգ մսխալ, հատիկ ձուր՝ կէս մսխալ,
այծի, կամ եզան ճրագու՝ մէկ մսխալ. ձիթենւոյ ձէթ, կամ աղանի
կարագ, ինչքան հարկաւոր է. կրակի վրէն հալէ, սառելուց յետոյ
քսէ շորի վրէն եւ էնպէս գործ ածա, ինչպէս ասած է:

Take two parts good honey [and] one part good wine vinegar; boil [them] in a
clean, tinned vessel until it foams; simmer [it] gently. When it cools, pour [it]
into a clean vessel [and] keep [it]; use [it] in time of need, as has been directed.

HEAD

Համար 25:

Number 23:

TEXT

Առ երկու բաժին լաւ մեղր, մէկ բաժին լաւ գինւոյ քացախ. իս-
տակ կլէկած ամանում եփէ, մինչեւի փրփրիլը. կամաց կամաց
եփ տուր. երբ հովանայ, ածա մէկ իստակ ամանումը, պահէ,
հարկաւորութեան ժամանակը գործ ածա, ինչպէս ասած է:

Take two parts of good honey [and] one part of good wine vinegar. Boil [them]
in a clean, tinned vessel until it foams; boil [it] gently. When it cools, pour [it]
into a clean vessel [and] keep [it]; use [it] in time of need, as has been directed.

HEAD

Համար 26:

Number 26:

TEXT

Առ երից ուկի, կամ թանթրվենույ ծաղիկ, կամ առաւոյտ, կամ եղեսպակ, կամ կեստրոն. կամ սրանցից մէկնումէկը, որը գտանես. երկու բուռը դի՛ր կաւէ ամանումը եւ ածա վրէն կէծ ջուր, երկու բաժակ. յետոյ իսկոյն մէկ թերթ հաստ թուղթ փաթաթէ շաքարի գլխի պէս, լէն բերանը ձածկէ ամանի վրէն, նեղ բերանը դի՛ր հիւանդի պռունկների մէջը, որ նրա միջով եկած գոլորշին (բուղ) քաշէ դէպի իրան. էսպէս թող անէ օրը երեք անգամ:

Take the medicine marked number 26, strain out one cupful, and mix into it one spoon of oxymel [honey-vinegar], as is written in number 25; give [it] to the patient to gargle his throat.

HEAD

Համար 27:

HEAD: Number 27.

TEXT

Առ 26 համարաւ դեղը, քամէ մէկ բաժակ, եւ մէջը խառնէ մէկ դը-գալ մեղրա քացախ, ինչպէս գրած է 25 համարումը. տուր, որ հիւանդը քուկը ողողէ:

Take the remedy under number 26, strain out one cupful, and mix into it one spoonful of oxymel, as is written under number 25; give [it] to the patient to gargle [his] throat.

HEAD

Համար 28:

Number 28:

TEXT

Առ թանթրվենու ծաղիկ, մէկ բուռը. սեւատեսուկի տերեւ՝ վեց մըս– խալ. դի՛ր ամանումը, վրէն ածա կէծ ջուր, երեք բաժակ. մէկ եփ տուր եւ վեր առ, որ հովանայ. ապա քամէ եւ մէջը խառնէ տասնուվեցմըս–

Take elderflower, one handful; black nightshade leaf, six *miskhal*s. Put [them] into a vessel, pour over them hot water, three cups. Bring [it] to a single boil and take [it] off [the fire], that it may cool. Then strain [it] and mix into it sixteen *mis*-

EAP180-1-3-98_062L.jpg

NOTE

- 116 -

NOTE: - 116 -

TEXT

խալ սեւ թուրթի օշարակ (շարբաթ). եթէ չգտնես, առ 25 համարաւ դեղիցը՝ չորս գդալ, իմիասին խառնէ եւ գործ ածա բուկը ողողելու :

Take the medicine numbered 26, strain out one cupful, and mix into it one cupful of milk; administer [it] to gargle the throat frequently.

HEAD

Համար 29:

Number 29:

TEXT

Առ 26 համարաւ դեղը, քամէ մէկ բաժակ, եւ մէջը խառնէ մէկ բաժակ կաթը, տուր բուկը ողողելու շուտ շուտ:

Take broadleaf plantain [*daraterew*], mallow [*molosh*], betony [*kestron*], and knotgrass [*matitak*], half a handful of each; place [them] in a clean vessel and pour over them ten cups [*p■njan*] of scalding water. When it cools, strain [it] and give [it] to drink frequently instead of water, lukewarm, and all the more so at that time when the cough comes on.

HEAD

Համար 30:

Number 30:

TEXT

Առ երկու մսխալ քափուր, քերէ դանակով, ածա ձիթենույ, կամ կտուահատի ձիթի մէջը. որ լինի չորս գդալ. միասին հարէ, դիր տաք տեղ, յետոյ, երբ հարկաւորի, գործ ածա էնպէս, ինչպէս սասած է դըր- սեւից քսելու համար:

Take two *msxals* of camphor, scrape [it] with a knife, [and] pour [it] into olive oil or linseed oil, so that there be four spoons [of it]. Beat [them] together, place [it] in a warm spot, [and] afterward, when needed, use [it] in the manner [already] stated for rubbing on the outside.

HEAD

Համար 31:

Number 35:

TEXT

Առ կէս բուռը թանթրվենի, կամ երիցուկի ծաղիկ, կամ անանուխ, դիր մէկ իստակ ամանում եւ վրէն ածա չորս բաժակ կէծ ջուր ու ծածկիր. երբ հովանայ, իստակ չորով քամէ եւ մէջը խառնէ երկու մըս- իսալ շնչքարակ եւ երկու գդալ լաւ մեղր, տուր խմելու հիւանդին եր- կու ժամը մէկ անգամ, երկերկու գդալ, մինչեւի տաքութիւնը հովանայ:

Take plantain, mint, poppy [petals], [and] dried jujube, half a handful of each, and half a *mskhal* of aniseed or dill seed; place [them] in a clean vessel and pour four glasses of boiling water over them, give [it] a boil, and strain through a clean cloth. If you have a little sugar candy, mix [it in] and give [it] to the sick person to drink, once an hour, two spoons[ful]. If, during coughing, the phlegm does not come up easily and thin, at that time mix in one-fourth of a *mskhal* of sal ammoniac (*anushadr*), and have [the patient] drink it in that manner.

HEAD

Համար 32:

HEAD: Number 33:

TEXT

Առ դարատերեւ. մոլոշ, կեստրոն, եւ մատիտակ՝ կէս կէս բուռը. դիր իստակ ամանում եւ ածա վրէն կէծ ջուր, տասը փնջան. երբ հովա- նայ. քամէ եւ տուր խմելու շուտ շուտ՝ ջրի տեղ, գոլ գոլ, եւս առաւել էն ժամանակը, երբ գալիս է հագը:

Take half a handful of elderflower, or chamomile flower, or mint, place [it] in a clean vessel, pour four cups of boiling water over it, and cover [it]. When it cools, strain [it] through a clean cloth, and mix into it two *miskhal*s of sal ammoniac and two spoons of good honey; give [this] to the patient to drink once every two hours, two spoons at a time, until the fever cools down.

HEAD

Համար 33:

Number 34:

TEXT

Առ դարատերեւ, անանուխ, կակաշ, չոր յունաբ, կէսկէս բուռը, եւ կէս մսխալ անիսոն կամ սամիթի սերմը. դիր իստակ ամանում եւ վրէն ածա չորս բաժակ կէծ ջուր, եփ տուր եւ քամէ իստակ չորով. եթէ ունենաս քիչ սառը շաքար, խառնէ եւ տուր հիւանդին խմելու, ժամը մէկ անգամ, երկու գդալ. եթէ հազալու ժամանակը խուխը չէ գալի հեշտ եւ նոսր, էն ժամանակը խառնէ մէկ մսխալի չորս բաժնից մէկը անուշադր, ու էնպէս խմացրու:

Take a half-handful each of broadleaf plantain, mint, poppy, [and] dried jujube, and a half-*mesghal* of aniseed or dill seed; place [them] in a clean vessel and pour four cups of hot water over them, give [it] a boil, and strain through a clean cloth. If you have a little rock candy, mix [it] in and give [it] to the patient to drink, one time an hour, two spoons[ful]. If during coughing the phlegm does not come easily and thin, at that time mix in one-fourth of a *mesghal* of sal ammoniac, and make [the patient] drink [it] in that manner.

HEAD

Համար 34:

Number 34:

TEXT

Առ ծեծած կտուահատի սերմը, մոլոշ եւ հացի միջուքս, մէկմէկ բուռը. կամ սրանցից մէկեմէն, որը գտնես, չորս բուռը. ածա վրէն եր- կու բաժակ կաթը, եփէ մինչեւի թանձրանայ, յետոյ քսէ շորի վրէն, դիր տաք տաք, ինչ տեղ հարկաւոր է, եւ ինչպէս ասած է, եւ շուտ շուտ փոխէ, որ չը սառի:

Take one handful of mint, place [it] in a clean vessel, [and] pour over it five

HEAD

Համար 35:

Number 35:

TEXT

Առ անանուխ մէկ բուռը, դիր խտակ ամանում, ածա վրէն հինգ

Take a handful of mint, put [it] into a clean vessel, pour over it five

EAP180-1-3-98_062R.jpg

NOTE

- 117 -

NOTE: - 117 -

TEXT

փնջան կէծ ջուր եւ ծածկէ. սառելուց յետոյ քամէ եւ մէջը խառնէ քառասուն կաթիլ լոքմանի ոգի. կամ սորա փոխարէն խառնէ մէջը երեք գդալ լաւ գինի, կամ մէկ գդալ ոսմ. յետոյ շաքարով կամ մեղրով քաղցրացրու եւ տուր օրը չորս անգամ, երկերկու գդալ:

Take one *mskhal* of crushed *khashnd[■]gh* [wild chicory/bryony], put [it] into a cup, and pour four spoons of hot water over it. Cover [it] until it cools down. Then strain [it] and give [it] to an adult person three times a day, one spoon each [time], but to a child, during constipation, one small tea-spoon each

[time].

HEAD

Համար 36:

Number 39:

TEXT

Առ բրդուլ երեք բուռը, կամ բոված գարու ալուր. վրէն ածա ջուր
էնքան, որ լաւ էփվի չորվի նման. յետոյ խառնէ քիչ կարագ, կամ
լաւ ձէթ եւ շուտ շուտ խաշտել տուր հիւանդին:

Take two *mskhal*s each of pounded frankincense and the seed of
ground-pine; mix [them] together and use as has been directed. You may also
use the frankincense alone.

HEAD

Համար 37:

Number 40:

TEXT

Առ տասը մսխալ տուղտի արմատ, դիր կլէկած պղնձում, եւ ածա
վրէն մէկ չարէք ջուր. լաւ եփէ, քամէ, յետոյ մէջը խառնէ կեռասի
(ալուբալու) խէժ ծեծած, երեք մսխալ. կրկին քամէ եւ խմացրու
հիւանդին ջրի տեղ:

Take one handful of *p[ro]ichoy* flower [ivy/ground-ivy flower?]; place [it] in a
clean vessel and pour over it one *ch[ar]k[os]* of water, [and] boil it so much
until half of it dries up [evaporates]; then strain [it], mix honey into it so much
that it becomes slightly sweet; [and] have [the patient] drink one *p[ro]njan*
[cup] four times a day.

HEAD

Համար 38:

Number 42:

TEXT

Առ մէկ մսխալ ծեծած խաշնդեղ, դիր փնջանումը եւ վրէն ածա
չորս գդալ կէժ ջուր. ծածկէ մինչեւի հովանայ. յետոյ քամէ եւ տուր

հասակն առած մարդուն օրը երեք անգամ, մէկ մէկ գդալ, իսկ երեխին փորկապութեան ժամանակը, մէկ մէկ փոքր չայու գդալ:

Take one handful of wheat bran, put [it] into a tinned copper [vessel], and pour seven *finjan*s of water over it. Boil [it] until half is reduced; then strain [it], mix into it one spoonful of pounded *gortsli*, and administer [it] thus as a clyster.

HEAD

Համար 39:

Number 40:

TEXT

Առ մէկ բուռը ցորենի թեփ, դիր կլէկած պղնձումը, եւ վրէն ածա եօթը փնջան ջուր. եփ տուր մինչեւի կէսը պակասի. յետոյ քամէ եւ խառնէ մէջը մէկ գդալ ծեծած գործլի եւ էնպէս գրեիս տուր:

Take one handful of wheat bran, put [it] into a tinned copper [pot], and pour seven cups of water over it. Boil [it] until half [of it] is reduced. Then strain [it] and mix into it one spoonful of crushed *gortsli* [an unverified medicinal herb/substance], and administer [it] as a clyster in that manner.

HEAD

Համար 40:

Number 40:

TEXT

Առ երկերկու մսխալ ծեծած խունկ եւ գետնամուշկի սերմը. իմիասին խառնէ եւ գործ ածա ինչպէս ասած է: Մէնակ խունկն էլ կարող եւ գործ ածել:

Take ten *mskhal*s of marshmallow root, put [it] into a tinned copper [vessel], and pour over it one *ch'arek'* of water. Boil [it] well, strain [it], then mix into it three *mskhal*s of crushed cherry (*alubalu*) gum. Strain [it] again and have the patient drink [it] in place of water.

HEAD

Համար 41:

[NUMBER] 41.

TEXT

Առ մէկ բուռը փիճոյ ծաղիկ. դիր խտակ ամանում եւ ածա վրէն մէկ չարէք ջուր, եփ տուր էնքան. մինչեւ կէսը ցամաքի. յետոյ քամէ, մէջը խառնէ մեղր, էնքան, որ քիչ քաղցրանայ. օրը չորս անգամ մէմէկ փնջան խմացրու:

Take half a *t'unki* of freshly milked cow's milk, bring it to a boil, then throw into it one handful of crushed sorrel herb, or two spoons of strong vinegar, whereby the milk will curdle; then strain [it], sweeten with honey, and give [it] to drink in place of water.

HEAD

Համար 42:

Number 42:

TEXT

Առ կէս թունկի կովի նոր կթած կաթը, եփ տուր, յետոյ ածա մէջը մէկ բուռը ջարթած թրթնջուկ խոտ, կամ երկու գդալ թունդ քացախ, որով կաթը կը կտրուի, յետոյ քամէ եւ մեղրով քաղցրացրու եւ ջրի տեղ խմացրու:

Take one handful of wheat bran, put [it] into a tinned copper [vessel], and pour seven *finjan*s of water over it. Boil [it] until half is reduced; then strain [it], mix into it one spoonful of pounded *gortsli*, and administer [it] thus as a clyster.

EAP180-1-3-98_063L.jpg

NOTE

- 118 -

NOTE: - 118 -

TEXT

Առ նոր քաղած անձրիխոտ, եղերդի արմատ եւ թրթնջուկ՝ մէկ մէկ բուռը. լաւ լուա, որ վրէն հող չմնայ. յետոյ փէտէ ամանումը ծեծէ անջուր. քամէ խտակ շորով եւ խմացրու հիւանդին, օրը երեք

ան- գամ,մէմէկ փնջան: Եթէ հիւանդը լինի վատուժ,կամ թոյլ
կազմուածքի տէր, էն ժամանակը էս խոտերի քամութիւնը մէկ եփ
տուր, եւ էնպէս խմացրու, որ կլինի դեկոկտից առաւել
օգտակար, էսպէս պէտք է գործ ածել, մինչեւի տասնուհինգ օր:*

Take dried rose petal[s] and *barts'venik* [pellitory/chamomile], half a
handful of each; or whichever [of the two] you may find, put one handful of it
into a tinned vessel and pour boiling water over it, four cups, [leaving it] until
it cools; then strain [it] and give [it] five times a day, one small cup
[*p'ndzhan*] each [time].

HEAD

Համար 44:

Number 44.

TEXT

Առ կէշի ծառի նոր բաց էլած ծաղիկը եւ մրչիմ, վեց վեց բուռը,
ածա մէկ տոպրակում եւ բերանը կապէ, գգէ փայտէ
լուացարանի (վան- նայ) մէջ եւ ածա վրէն չորս կամ հինգ կուծ
կէծ ջուր, ծածկէ, երբ հովանայ կիսատաք մէջը նստացրու
հիւանդին եւ թող, քանի կարողու- թիւն ունենայ մէջը նստելու:

Take freshly gathered pellitory [or: *andzrkhot*], chicory root, and sorrel, one
handful of each; wash [them] well, so that no earth remains upon them. Then
pound [them] dry in a wooden vessel. Strain [the juice] through a fine cloth and
have the patient drink [it], three times a day, one cup each [time]. If the patient
be feeble or of a delicate constitution, then give this herbal extract a single boil,
and have [him] drink [it] thus, which will be more beneficial than a decoct[*];
[it] must be used in this manner for up to fifteen days.

HEAD

Համար 45:

Number 45:

TEXT

Առ չորացրած վարդի թերթ եւ բարցունիկ, կէս կէս բուռը. կամ որը գտանես՝ նորանից մէկ բուռը դիր կլէկած ամանում եւ ածա վրէն կէծ ջուր, չորս բաժակ, մինչեւի հովանայ. յետոյ քամէ եւ տուր օրը հինգ անգամ, մէկ մէկ փոքր փնջան:

Take one handful each of flaxseed and hemp seed, or half a handful each of sweet almond[s] and poppy [seed], or whichever of these may be at hand; pound [them] well, and while pounding, pour cold water over it little by little, six cups [in all]. Strain [it], then mix into it two *miskal*s of saltpeter and two *miskal*s of sugar, or two spoonfuls of good honey (if thou canst not find saltpeter, make [it] without it, from almond milk or from the aforementioned seeds), and give the patient two spoonfuls to drink every hour.

HEAD

Համար 46:

Number 44.

TEXT

Առ կտուահատի եւ կանեփի սերմը մէմէկ բուռը.կամ քախցր նուշ եւ խաշխաշ կէս կէս բուռը,կամ սրանցից որը պատահի, ծեծէ լաւ եւ ծեծե- լումը քիչ քիչ ածա վրէն սառը ջուր,վեց փնջան. քամէ, յետոյ մէջը խառնէ երկու մսխալ շնչբորակ եւ երկու մսխալ շաքար,կամ երկու դը- դալ լաւ մեղր, (թէ չը գտանես շնչբորակ, առանց նրան շինէ նուշի կաթից կամ յիշեալ սերմից,) եւ խմացրու հիւանդին ժամը երկու դգալ:

Take of flaxseed and hempseed one handful each; or of sweet almonds and poppy seed half a handful each; or whichever of these happen[s] to be at hand; pound [them] well, and whilst pounding, pour upon [them] cold water, little by little, six cupfuls; strain [it], [and] then mix into it two miskals of niter and two miskals of sugar, or two spoonfuls of good honey (if thou canst not find niter, prepare [it] without it from almond milk or the aforementioned seed[s]), and give the patient to drink two spoonfuls every hour.

HEAD

Համար 47:

[Number] 47:

TEXT

Առ գարի մէկ բուռ, դիր խտակ ամանում, ածա վրէն վեց փըն-
ջան կէծ ջուր, լաւ եփ տուր, քամէ, մէջը խառնէ երկու գդալ
մեղրա- քացախ, (տես համար 25) եւ խմացրու հիւանդին շուտ
շուտ, կէս կէս փնջան:

Take a handful of barley, put [it] in a clean vessel, pour over it six cups of hot
water, boil [it] well, strain [it], mix into it two spoonfuls of oxymel (see
number 25), and give [it] to the patient to drink frequently, half a cup at a time.

HEAD

Համար 48:

Number 48.

TEXT

Առ գարի երկու բուռ. դիր խտակ ամանում, ածա վրէն կէս
թունգի ջուր եւ եփէ. լաւ քամելուց յետոյ ածա մէջը երկու մսխալ
շնչբորակ եւ չորս գդալ մեղրաքացախ, (տես համար 25.) եւ
խմացը- րու հիւանդին շուտ շուտ, կէս կէս փնջան: Տաքութիւնը
կըմեղմացնէ եւ ծարաւութիւնը կառնէ եւ մէզը կարձակէ :

Take two handfuls of barley; put [them] into a clean vessel, pour over them
half a *t'ung* of water, and boil [it]. After straining [it] well, pour into it two
*mskhal*s of saltpeter and four spoonfuls of oxymel (see number 25), and
have the patient drink [it] frequently, by half-cups at a time. It will abate the
heat, and quench the thirst, and discharge the urine.

NOTE

* Էս դեղը միայն ամառը կը շինուի եւ պէտքէ ամէն օր նոր ինորոյ
շինեն, որովհետեւ Էս քամութիւնը շուտ կը վնասուի:

* This medicine is prepared only in the summer, and it must be made anew
every day, because this extract spoils quickly.

EAP180-1-3-98_064L.jpg

NOTE

- 120 -

NOTE: - 120 -

HEAD

Համար 55:

Number 57:

TEXT

Առ մաղած ալուր՝մէկ բուռը, տասը գլուխ խորոված սոխ եւ երեք գդալ մեղր. իմիասին հարէ եւ էնպէս գործ ածա:

Take ten handfuls of wormwood [and] twenty handfuls of finely chopped juniper wood, mix [them] together, place [them] in a copper [vessel], and pour one pitcher of water over it; make a [hot] fire, [and] boil it well; then strain [it], and use its water externally, as is instructed.

HEAD

Համար 56:

Number 58:

TEXT

Առ սպիտակ ծամելու մաստակ տասներկու մսխալ, կտուահատի ձէթ հինգ գդալ. շատ բարակ ծեծած կորնկանի տերեւ՝ երկու մսխալ կրա– կի վրէն հալէ եւ յետոյ քսէ շորի վրէն, գործ ածա ինչպէս ասած է:

Take finely ground valerian, eight *mskhal*s; divide [it] into sixteen portions, and give [it to the patient] to drink with water, one portion at a time, four times a day.

HEAD

Համար 57:

Number 60:

TEXT

Առ եղերդի արմատ, եւ կորոտնիճի տակոռի վեց վեց մսխալ, գեղձ ամերիկացի չորս մսխալ, մատիտակ եւ կեղեւ մեղերէի՝ մէկ մէկ

մսխալ. իմիասին խառնէ, քիչ ծեծէ, դիր լաւ կլէկած պղնձում եւ
ածա վրէն չարեքուկէս ջուր, հանդարտ եփ տուր, էնքան՝ մինչեւ
երեք փնջան մնայ. յետոյ քամէ եւ խմացրու օրը երեք անգամ,
մէկ մէկ փնջան, մինչեւի քսան օր :

Take eight *mskhal*s of finely pounded male-fern root, divide [it] into twelve portions, and give one portion at a time four times a day, with water.

HEAD

Համար 58:

Number 62.

TEXT

Առ օշինդր տասը բուռը, մանր կստորած գիհույ փայտ քսան
բուռը, միասին խառնէ, դիր պղնձում եւ ածա վրէն մէկ կուժ ջուր,
կէծ ա-րած, լաւ եփէ. յետոյ քամէ եւ նրա ջուրը գործ ածա
դրսեւիցը ինչ–պէս ասած է:

Take ten handfuls of wormwood [and] twenty handfuls of finely chopped juniper wood; mix [them] together, place [them] in a copper [vessel], and pour over them one jug of water, heated to embers, [and] boil [it] well. Then strain [it] and use its water externally, as has been directed.

HEAD

Համար 59:

Number 59:

TEXT

Առ բարակ ծեծած կատուախոտ, ութ մսխալ, տասնուկէց բաժին
արաւ եւ օրը չորս անգամ մէմէկ բաժին ջրով տուր խմելու:

Take finely ground valerian, eight *mskhal*s; divide [it] into sixteen portions, and give [it to the patient] to drink with water, one portion at a time, four times a day.

HEAD

Համար 60:

Number 60:

TEXT

Առ բարակ ծեծած պտերի տակոռի ութ մսխալ, տասերկու բաժին արա եւ տուր օրը չորս անգամ մէկ մէկ բաժին, ջրով :

Take eight miskals of finely pounded fern root, make twelve portions [thereof], and give [it] four times a day, one portion [at a time], with water.

HEAD

Համար 61:

Number 62.

TEXT

Առ բարակ ծեծած բուխտակի սերմը չորս մսխալ, օշինդր մէկ մըս– իսալ, կատուախոտ մէկ մսխալ եւ շատ բարակ ծեծած աճալ երկու մսխալ, իմիասին խառնէ, վրէն ածա լաւ մեղր, ինչքան հարկաւորի զանգուած (մաջուն) դառնալու համար.

ուտացրու առաւօտը անօթի երկերկու գդալ: Եթէ յիշեալ դեղերը չըզտանես, մէնակ բուխտակի սեր– մը մեղրով շաղախէ եւ տուր:

Take finely pounded *bukhtak* [stramonium/datura] seed, four *mskhal*s; wormwood, one *mskhal*; valerian, one *mskhal*; and very finely pounded agaric [*achal*], two *mskhal*s; mix [them] together, pour good honey over it, as much as is necessary to make [it into] an electuary [*majun*]. Feed [the patient] two spoonfuls [each time] in the morning on an empty stomach. If thou findest not the aforementioned drugs, knead only the *bukhtak* seed with honey and administer [it].

HEAD

Համար 62:

Number 62:

TEXT

Առ քարի եղ քսան կաթիլ, երկու գդալ մեղր խառնէ մէջը եւ խըմացրու, ինչպէս ասած է ճիճուի հիւանդութեան համար:

Take twenty drops of stone-oil [petroleum], mix two spoons of honey into it, and have [the patient] drink [it], as is stated for the worm disease.

HEAD

- 121 - Համար 63:

- 121 - Number 63:

TEXT

Առ երեք պճեղ սխտոր, ծեծէ, քսէ շորի վերայ, դիր պորտին, մինչեւ որ տեղը լուս ընկնի կարմրութիւն. վեր առնելուց յետոյ քսէ թարմ եւ ալանի կարագ, կամ սեր:

Take one *mskhal* each of finely pounded, good *khashndegh* [marshmallow/wild mallow] and purified sal ammoniac [*anushadr*], half a *mskhal* of sugar or pounded licorice [*matitak*]; grind [them] together and divide into four portions. Give [one] portion to drink each morning and evening with a little water.

HEAD

Համար 64:

Number 65:

TEXT

Առ խտակ եւ շատ բարակ երկաթի խարտուքս , (որ չպիտի լինի ժանկոտած) երկու մսխալ, շաքար երեք մսխալ, իմիասին սրէ յետոյ մէջը խառնէ երիցուկի ծաղիկ եւ տաք կոճ մէկմէկ մսխալ, եւ ածա վրէն լաւ մեղր, կամ վարդի քախցրաւենի, (մուրաբայ) ինչքան հարկաւոր է զանգուած (մաջուն) դառնալու համար, եւ օրը երեք անգամ մէկմէկ ընկուզի չափ, կամ մէկմէկ չայու լիքը գդալ ուտացրու:

Take clean and very fine iron filings (which must not be rusted), two *mskhal*s, sugar, three *mskhal*s; grind [them] together, then mix into it chamomile flower and hot ginger, one *mskhal* each, and pour over it good honey or rose preserves (*muraba*), as much as is needed to make an electuary (*majun*); and cause [the patient] to eat [of it] three times a day, the size of a walnut each time, or one full tea-spoonful each time.

HEAD

Համար 65:

Number 66:

TEXT

Առ բարակ ծեծած լաւ խաշնդեղ, իստակած անուշադր մէկմէկ մըս– խալ, շաքար, կամ մատիտակ ծեծած, կէս մսխալ, իմիասին սրէ եւ չորս բաժին արա, իմացրու առաւօտ, երեկոյ մէկմէկ բաժին, քիչ ջը– ըով :

Take one handful of chamomile flowers, and one-fourth of a *k‘ran* of hemlock [or henbane] root, and one spoonful of cherry-tree resin; put [them] into a clean vessel, [and] pour over it six cups of boiled water. When it cools, strain [it], and give [to the patient] one cup twice a day; if thou mixest also a little saffron into it, it will be better.

HEAD

Համար 66:

HEAD: Number 67.

TEXT

Առ երիցուկի ծաղիկ՝ մէկ բուռը, եւ մէ քռան չորս բաժնից մէկը մոլախինդի տակոռի, եւ մէկ գդալ կեռասի ծառի խէժ, դի՛ր իստակ ա– մանում, ածա վրէն վեց բաժակ կէծ արած ջուր. երբ սառնի, քամէ, եւ տուր, օրը երկու անգամ մէկմէկ փնջան, եթէ քիչ քրքում էլ խառ– նես մէջը, աւելի լաւ կըլինի:

Take three cloves of garlic, crush [them], spread [them] upon a cloth, [and] place [it] upon the navel until a visible redness appears on the spot. After removing [it], rub on fresh and unsalted butter, or cream.

HEAD

Համար 67:

Number 69:

TEXT

Առ կորոտնիճ, կամ Բարցուննիկ՝ մէկ բուռը, դի՛ր կլէկած ամանում, եւ վրէն ածա կէծ արած ջուր՝ հինգ բաժակ, ծածկէ, եւ

թող, որ սառի. քամելուց յետոյ, խմացրու օրը վեց անգամ, մէկմէկ փնջան:

Take two *mskhal*s of saltpeter earth [nitre], [and] one *mskhal* each of sugar and finely pounded aniseed, or dill seed; mix [them] together and give four tea-spoons a day to drink, as is stated in its [proper] place.

HEAD

Համար 68:

Number 68:

TEXT

Առ շատ բարակ ծեծած ձուի կեղեւ, կամ խեցգետնի աչք, կամ շնչբորակի հող՝ երկու մսխալ, շաքար եւ սամիթի սերմը մէկմէկ մսխալ. իմիասին սրէ եւ տուր ծծմօրը խմելու օրը չորս անգամ, քիչ ջրով մէկմէկ փոքր գդալ:

Take two *misqal*s of very finely pounded eggshell, or crab's-eyes [gastroliths], or terra sigillata [lit. earth of wind-borax/niter], [and] one *misqal* each of sugar and dill seed; grind [them] together and give [it] to the wet-nurse to drink four times a day, one small spoonful each [time] with a little water.

HEAD

Համար 69:

Number 69:

TEXT

Առ շնչբորակի հող՝ երկու մսխալ, շաքար եւ բարակ ծեծած անիսոնի սերմը, կամ սամիթի սերմը՝ մէկմէկ մսխալ, իմիասին խառնէ եւ տուր օրը չորս չայու գդալ խմելու, ինչպէս իր տեղը ասածէ:

Take one handful of *korotnich* or *bartsunnik*, place [it] in a tinned vessel, and pour upon it five cups of boiling water; cover [it], and leave [it] to cool. After straining, give [it to the patient] to drink six times a day, one small cup [*p'ñjan*] at a time.

HEAD

Համար 70:

Number 70:

TEXT

Առ խոտի կրճոնք * երեք բուռը, դի՛ր պղնձումը եւ ածա վրէն կէծ:

Take very finely pounded eggshell, or crab's eye, or nitre-earth—two *mskhals*, sugar and dill seed, one *mskhal* each. Grind [them] together, and give [it] to the wet-nurse to drink four times a day, one small spoonful each [time] with a little water.

NOTE

* Ձին խոտ ուտելիս ինչտակը թողնում է փշրանք, նրան ասում են կրճոնք: 16

NOTE: * Whatever crumbs a horse leaves underneath [it] while eating hay, they call *krchonk'* [hay-orts]. 16

EAP180-1-3-98_065L.jpg

NOTE

— 122 —

NOTE: — 122 —

TEXT

արած ջուր չորս բաժակ, քամելուց յետոյ թաց արա մէջը չալի, կամ մահուդի կտոր եւ դիր փորի վրէն, տաք տաք, ինչպէս ասած է, եւ շուտ շուտ փոխէ, որ չսառի. կամ առ օշինդր եւ անանուխ երկերկու բուռը, վրէն չորս բաժակ ջուր ածա, մէկ եփ տուր եւ քամէ, մէջը խառնէ մէկ բաժակ գինի եւ էնպէս տաք տաք գործ ածա:

four cups of [boiled] water; after straining, wet a piece of coarse woollen cloth or broadcloth therein and place [it] upon the belly, very warm, as has been said, and change [it] often, lest it grow cold. Or take wormwood and mint, two handfuls of each, pour four cups of water over them, bring [the mixture] to a single boil and strain; mix one cup of wine into it, and apply [it] in that same manner, very warm.

HEAD

Համար 71:

NUMBER 72:

TEXT

Առ մատիտակ, երկու մսխալ, եղեգնահամեմ՝ չորս մսխալ, դիր իս- տակ ամանում, եւ ածա վրէն ջուր երեք բաժակ. մէկ եփ տուր եւ քամէ, խմացրու հիւանդին մէկմէկ փնջան, օրը երեք անգամ:

Take unsalted butter and finely pounded chamomile, four *mskhal*s, beat [them] well together, spread upon a cloth, and apply [it].

HEAD

Համար 72:

Number 73:

TEXT

Առ անալի կարագ եւ բարակ ծեծած երիցուկ՝ չորս մսխալ, իմիասին լաւ հարէ, քսէ շորի վերայ, եւ գործ ածա:

Take crushed sal ammoniac [*anushadr*]—about the size of a chickpea—[and] dissolve [it] in a spoonful of water; then wet a feather or your finger in this medicine, and rub [it] wherever it hurts.

HEAD

Համար 73:

Number 76:

TEXT

Առ շնչբորակի հող՝ չորս մսխալ, բարակ ծեծած սամիթի սերմը՝ մէկ մսխալ, նարինջի կեղեւ, ներսի երեսը քերած եւ ծեծած, երկու մսխալ, շաքար ծեծած՝ երկու մսխալ, իմիասին սրէ լաւ, եւ օրը չորս անգամ, մէկմէկ չայու գդալ, քիչ ջրով, կամ կաթնով խմացրու ծոմօրը. էստու- րով կաւելանայ կաթը: Եթէ երեխէն ծիծ չլինի ուտելիս, էն ժամանակը էս դեղից մէկ սիսեռի չափ կաթնի հետ պէտք է տան խմելու երեխին, օրը մէկ, կամ երկու անգամ:

Take two grains' weight [*tsorenak'ash*] of zinc *akjasb* [white vitriol], dissolve [it] in two spoonfuls of water, and mix into it two spoonfuls of honey, and give [it] to the child to drink, four times a day, one small teaspoonful at a time.

HEAD

Համար 74:

[Entry] Number 74:

TEXT

Առ ծեծած անուշադր՝ մէկ սիսեռի չափ, հալէ մէկ գդալ ջրումը, յետոյ էս դեղումը թաց արա փետուրը, կամ մատդ, եւ քսէ, ինչտեղ ցաւում է:

Take unsalted butter and finely pounded chamomile, four *mskhal*s, beat [them] well together, spread upon a cloth, and apply [it].

HEAD

Համար 75:

Number 75:

TEXT

Առ ծեծած կտուահատի սերմը, երկու գդալ, դիր փոքր ամանում եւ ածա վրէն երկու փնջան ջուր, եփ տուր մինչեւ մնայ կէսը, քամէ եւ մէջը խառնէ երկու գդալ մեղր. թաց արա մէջը հաւի փետուրը, կամ մատդ եւ էնպէս քսէ, ինչտեղ որ ցաւում է:

Take crushed sal ammoniac [*anushadr*]—about the size of a chickpea—[and] dissolve [it] in a spoonful of water; then wet a feather or your finger in this medicine, and rub [it] wherever it hurts.

HEAD

Համար 76:

Number 77:

TEXT

Առ շատ եփած ստեպղինի արգանակ (գազարի խաշու), կամ խորո- ված շողգամի քամուքս՝ երկու գդալ, լաւ մեղր՝ երկու

գդալ, երկու- սը իմիասին խառնէ եւ տուր մէկմէկ չայու գդալ
խմելու, ինչ ժամա- նակ շփոթվում է. կամ շինէ խաշխաշի սերմի
կաթը եւ տուր երեխին օ- րը մէկ, կամ երկու գդալ:

Take two spoons of well-boiled parsnip broth ([that is,] carrot decoction) or the
juice of roasted turnip, [and] two spoons of good honey; mix the two together
and give one tea-spoon at a time to drink whenever [the child] becomes
agitated; or make poppy-seed milk and give [it] to the child, one or two spoons
a day.

HEAD

Համար 77:

Number 77:

TEXT

Առ զինկի արջասպ՝ երկու ցորենաքաշ, հալէ երկու գդալ ջրումը
եւ մէջը խառնէ երկու գդալ մեղր, եւ տուր խմելու երեխին, օրը
չորս ան- գամ, մէկմէկ փոքր չայու գդալ:

Take two grains' weight [*tsorenak'ash*] of zinc *akjasb* [white vitriol],
dissolve [it] in two spoonfuls of water, and mix into it two spoonfuls of honey,
and give [it] to the child to drink, four times a day, one small teaspoonful at a
time.

EAP180-1-3-98_065R.jpg

HEAD

— 125 — Համար 78:

— 125 — Number 78.

TEXT

Առ չորացրած վարդ՝ մէկ բուռը, խունկ եւ կնդրուկ՝ կէս կէս բուռը,
դարսենի եւ մշկահոտ ընկուզ՝ երկերկու մսխալ, իմիասին
խառնէ եւ քիչ խոժոր ծեծէ. յետոյ առ լաւ բորբոքած (չաղ արած)
կրակ դիր մէկ թասի մէջը, վրէն ածա էս դեղից, ծուխ տուր եւ
ման ածա տան բոլոր կողմը:

Take dried rose [petals], one handful; frankincense and mastic, a half handful each; cinnamon and nutmeg, two *msxal*s each; mix them together and pound [them] somewhat coarsely. Then take well-kindled (well-stoked) fire, place [it] into a bowl, cast [some] of this remedy upon it, make smoke, and carry [it] all about every part of the house.

HEAD

Համար 79:

Number 81:

TEXT

Առ գիհույ պտուղ ծեծած՝ չորս բուռը, չնչբորակ՝ մէկ բուռը, ծըծումբ՝ մէկ բռան չորս մասից մէկը, չորացրած անանուխ՝ երեք բուռ– ոը իմիասին խառնէ, կրակի վրէն չաղ տուր եւ ինչպէս իր տեղը ա– սած է, էնպէս ծուխ տուր տան մէջը, օրը մէկ, կամ երկու անգամ :

Take the yolk of one fresh egg, olive oil, and honey, one spoonful of each; mix [them] together in a cup and use [it] as has been directed.

HEAD

Համար 80:

Number 81:

TEXT

Առ անուշադրի ողի, կամ հոտ քաշելու թէժ քացախ՝ չորս մսխալ, ինչ ժամանակ հարկաւորութիւնը պահանջէ, հոտ քաշել տուր հիւանդին:

Take four *mskhal*s of spirit of sal ammoniac [smelling salts] or sharp aromatic vinegar; whenever necessity requires, make the sick person smell [it].

HEAD

Համար 81:

Number 82:

TEXT

Առ էրած ու դեռ չհանգցրած կիր՝ մէկ դդալ, եւ կէս գդալ ծեծած ա– նուշադր, իմիասին խառնէ եւ ածա շուշումը, բերանը լաւ պնդէ, հար– կաւոր ժամանակը հոտ քաշել տուր, էլի շուտ բերանը խցէ, որ հոտը չերթայ :

Take burnt and not yet slaked lime, one spoonful, and half a spoonful of crushed sal ammoniac [*anushadr*]; mix [them] together and pour [the mixture] into a bottle; stop the mouth well, [and] in time of need give it [to the patient] to smell, [then] quickly stopper the mouth again, so that the scent may not depart.

HEAD

Համար 82:

HEAD: Number 86:

TEXT

Առ սպիտակ ծամելու մաստակ եւ դեղին մեղրամոմ՝ վեց վեց մսխալ, ձիթենոյ ձէթ՝ երկու գդալ, դիր ամանումը եւ հանդարտ կրակի վերայ հալէ. երբ հալուի, վեր առ եւ փայտով խառնէ. յետոյ քսէ քաթանի վերայ եւ դիր ինչտեղ ասած է :

Take six *miskal*s each of white mastic and yellow beeswax, [and] two spoons of olive oil; place [them] in a vessel and melt [them] over a gentle fire. When it is melted, take [it] off [the fire] and stir [it] with a [wooden] stick. Then spread [it] upon linen cloth and apply [it] to the place indicated.

HEAD

Համար 83:

Number 83:

TEXT

Առ նոր ձուի մէկ դեղնուց, ձիթենոյ ձէթ եւ մեղր՝ մէկմէկ գդալ, ի– միասին խառնէ փնջանումը եւ գործ ածա ինչպէս ասած է :

Take the yolk of one fresh egg, olive oil, and honey, one spoonful of each; mix [them] together in a cup and use as directed.

HEAD

Համար 84:

Number 84:

TEXT

Առ գիհույ փէտ եւ կորոտնիճի տակոի՝ ութ ութ մսխալ, դիր չայ–
դանումը, եւ ածա վրէն տասը փնջան ջուր, էնքան եփ տուր,
մինչեւ որ կէսը, մնայ քամէ եւ խմացրու օրը չորս անգամ մէկմէկ
բաժակ:

Take juniper wood and chicory root, eight *miskal*s of each; put [them] into a
teapot and pour ten cups of water over [them]; boil it until half [of it] remains,
strain [it], and have [the patient] drink it four times a day, one cup each time.

HEAD

Համար 85:

HEAD: Number 86:

TEXT

Առ մէկ ստիլ պաղլեղ, դիր կեծացրած երկաթի կամ աղիւսի
վերայ, եւ թող քանի որ գնումէ գոլորշի (բուղ). երբ գոլորշին
կտրուի, էն ժամանակը վեր առ, սրէ բարակ ու գործ ածա էնպէս,
ինչպէս ասած է իր տեղումը:

Take one *stil* [measure] of alum, place [it] upon a red-hot iron or brick, and
leave [it] so long as steam (*bugh*) rises [from it]; when the steam ceases, take
[it] off at that time, grind [it] fine, and use [it] in such manner as is stated in its
[proper] place.

HEAD

Համար 86:

Number 86:

TEXT

Առ տասը փնջան պարզ սառը ջուր, արճնի քացախ՝ չորս դդալ,
(ս ես

Take ten cups of clear cold water, [and] four spoonfuls of vinegar of lead, (s es

NOTE

- 124 -

NOTE: - 124 -

TEXT

102 համարումը) իմիասին խառնէ, եւ գործ ածա դրսեւից,
ինչպէս ա– սա՛ծ է իր տեղը:

Take one *ch'arek'* of fiery spirits (strong *aragh*), pour [it] into a bottle, and mix into it ten *mskhal*s of grated camphor; place [it in] a warm place [for] one day, and use this camphor *aragh* externally.

HEAD

Համար 87:

Number 88:

TEXT

Առ թէժ օղի (թունդ արաղ) մէկ չարէք, ածա չուչումը, եւ մէջը
խառնէ քերած քափուր՝ տասը մսխալ, դի՛ր տաք տեղ, մէկ օր, եւ
գործ ածա էս քափուրի արաղը դրսեւից:

Take half a *ch■ar■k■* [quarter] of sour dough, two spoons of honey, [and] four heads of roasted onions; beat [them] well together, and use [it] as has been told.

HEAD

Համար 88:

Number 90:

TEXT

Առ թթու խմոր՝ կէս չարէք, մեղր երկու դգալ, չորս գլուխ խո-
րոված սոխ, իմիասին հարէ լաւ, ու գործ ածա, ինչպէս ասած է:
[...in] number 102), mix together, and apply externally, as is stated in its
[proper] place.

HEAD

Համար 89:

HEAD: Number 93:

TEXT

Առ կտաւատի ձէթ 'կէս չարէք, արճճի՝ քացախ երկու զգալ, (տես 102 համարումը) բարակ ծեծած անուշադր՝ մէկ մսխալ, իմիասին խառնէ լաւ, ու գործ ածա ինչպէս ասած է:

Take rock-oil or oil of turpentine, and use [it] in such manner as is directed.

HEAD

Համար 90:

Number 92.

TEXT

Առ քարի, կամ բեւեկնույ եղ եւ էնպէս գործ ածա ինչպէս ասած է:

Take half a *char■k* of sourdough [and] four spoonfuls of pounded mustard; mix [them] together with a little vinegar in such a manner that it becomes like gruel, and apply [it] as has been directed.

HEAD

Համար 91:

Number 91:

TEXT

Առ թթու խմոր ձուի դեղնուցի չափ, մէջը խառնէ երեք մսխալ կաւիճ (ճերմակ հող որ դերձակները գործ են ածում). ու դործ ածա ինչպէս ասած է:

Take leavened dough [in an amount] the size of an egg yolk, mix into it three *mis■als* of chalk (white earth that tailors use), and apply [it] as [aforesaid].

HEAD

Համար 92:

HEAD: Number 93:

TEXT

Առ երկու սիսեռի չափ քերած քափուր, եւ մէկ հատ մարերի ճանճ, երեք մսխալ չաքար, իմիասին լաւ ծեծէ, փոշի չինէ,

բաժանէ չորս մասը եւ գործ ածա, էնպէս ինչպէս ասած է
կատաղի չան կծածի հա– մար:

Take grated camphor the size of two chickpeas, and one Spanish fly [cantharis beetle], [and] three *misqals* of sugar; pound [them] well together, make [into] powder, divide [it into] four parts, and use [it] just as is stated for the bite of a mad dog.

HEAD

Համար 93:

Number 93:

TEXT

Առ բարակ ծեծած անուշադր երկու մսխալ, ծծումբ չորս մսխալ, զինոյ աղ վեց մսխալ, իմիասին լաւ խառնէ, օրը չորս անգամ մէկմէկ չայու դգալ ածա լեզուի վրէն, եւ ջրով խմել տուր:

Take two handfuls of ash [and] one handful of crushed sulfur; mix [them] and place [them] into a copper vessel, pour upon it three *ch■ar■k■*s of water, [and] boil it so much until half a *t■ung* remain; stir [it] frequently with a wooden spoon during the time of boiling, then strain the water [and] use [it] as has been told.

HEAD

Համար 94:

Number 95:

TEXT

Առ մոխիր երկու բուռը, ծեծած ծծումբ մէկ բուռը, խառնէ եւ դիր պղնձումը, վրէն ածա երեք չարէք ջուր եփէ էնքան, մինչեւի կէս թունկի մնայ, շուտ շուտ խառնէ փէտէ դգալով եփելու ժամանակը, յետոյ քամէ ջուրը էնպէս գործ ածա ինչպէս ասած է:

Take rock-oil or oil of turpentine, and use [it] in such manner as is directed.

HEAD

Համար 95:

Number 95:

TEXT

Առ կէս չարէք թթու խմոր, ծեծած մանանեխի չորս դգալ, իմիասին խառնէ քիչ քացախով, էնպէս, որ խաշիլի պէս դառնայ, եւ գործ ածա ինչպէս աս ած է:

Take half a *char■k* of sourdough [and] four spoonfuls of pounded mustard; mix [them] together with a little vinegar in such a manner that it becomes like gruel, and apply [it] as has been directed.

EAP180-1-3-98_066R.jpg

NOTE

- 125 -

NOTE: - 125 -

HEAD

Համար 96:

Number 96:

TEXT

Առ ծեծած գործլի՝ երկու գդալ, ծեծած կեղեւ դառնիճի՝ մէկ գդալ, ծեծած մեխակ՝ մէկ մսխալի չորս բաժնից մէկը. իմիասին խառնէ, լաւ սրէ եւ գործ ածա առաւօտները այսպէս. առ կէս գդալ էս դեղիցը, լաւ քսէ ակռէքներին եւ յետոյ բերանդ ողողէ ջրով :

Take three *msxal*s of alum, dissolve [it] in ten cups (*p‘n■an*) of water, and use [it] in such manner as is stated in its [proper] place; or take one glass of rose water, mix into it one teaspoon of vinegar of lead (see number 102), and use [it] in such manner as is stated.

HEAD

Համար 97:

Number 101:

TEXT

Առ էրած պաղլեղ՝ (տե՛ս 85 համարումը), կէս գդալ, գինւոյ սպիտակ աղ՝ երեք գդալ,կէս մսխալ կարմիր հայկաւ (կարմիր խող), իմի- ասին սրէ, եւս թէ գտանես անանուխի կամ մեխակի եղ, տասնուհինգ կաթիլ, իմիասին խառնէ եւ առաստները աւելեքներիդ քսէ էս դեղից, յետոյ բերանդ ողողէ ջրով:

Take ten drops of spirit of Lokhman [Hoffmann's drops], with sugar or with water, [and] give [it] at the time of constriction of the heart [i.e., palpitations/angina] or at the time when the head spins.

HEAD

Համար 98:

Number 100:

TEXT

Առ երեք մսխալ պաղլեղ, հալէ տասն փնջան ջրումը, եւ էնպէս գործ ածա, ինչպէս ասած է իր տեղը. կամ առ մէկ բաժակ վարդի ջուր, մէջը խառնէ մէկ չայու գդալ արճճի քացախ, (տե՛ս համար 102) եւ էն- պէս գործ ածա, ինչպէս ասած է:

Take three *msxl*s of alum, dissolve [it] in ten cups (*p‘n■an*) of water, and use [it] in such manner as is stated in its [proper] place; or take one glass of rose water, mix into it one teaspoon of vinegar of lead (see number 102), and use [it] in such manner as is stated.

HEAD

Համար 99:

Number 101:

TEXT

Առ երկու նոր ածած ձուի սպիտակուց,դի՛ր իստակ ամանում եւ էն- քան պաղլեղ խառնէ, մինչեւ մերուի, յետոյ քաթանի վրէն քսէ եւ կպցրու աչքերին, ինչպէս որ ասած է իր տեղը:

Take the whites of two newly laid eggs, put [them] in a clean vessel, and mix in so much alum until it is thoroughly curdled [and combined]; then spread [it] upon a linen cloth and apply it to the eyes, as is directed in its proper place.

HEAD

Համար 100:

Number 100:

TEXT

Առ չնչբորակ իստակած եւ ծեծած՝ մէկ մսխալ, գինու սպիտակ աղ եւ չնչբորակի հող՝ երկերկու մսխալ, չաքար մէկ մսխալ: Իմիասին խառ- նէ, սրէ եւ մէկմէկ փոքր չալո գդալ էս դեղից, օրը երկու անգամ, իւր- մացրու մինչեւի աչքերի կարմրութիւնը քաշուի:

Take purified and pounded saltpetre, one *miskhal*; white tartar [salt of wine] and saltpetre earth, two *miskhal*s each; sugar, one *miskhal*. Mix together, grind fine, and administer one small teaspoon of this medicine, twice a day, until the redness of the eyes recedes.

HEAD

Համար 101:

Number 101:

TEXT

Առ լոխմանի ոգի, տասը կաթիլ, չաքարով կամ ջրով, սրտի նեղա- նալու ժամանակը, կամ գլխի պտուտ գալու ժամանակը տուր:

Take ten drops of Hoffmann's drops [*spiritus Hoffmanni*], [and] administer [it] with sugar or water at the time of constriction of the heart [or anxiety/palpitations], or at the time when the head spins [i.e., dizziness].

HEAD

Համար 102:

NUMBER 102.

TEXT

Առ դեղատանից արճնի քացախ, գործ ածա ինչպէս ասած է- կամ տանը պատրաստէ էս տեսակ: Ա՛ռ կէս գրուանքայ արճնի չաքար, մէկ քառորդ գրուանքայ արճնի քալմարցակ, իմիասին

սրէ, բարակ փոշի շինէ. դի՛ր մէկ շուշում եւ վրէն ածա երկու գրուանքայից տասն ուկեց մսխալ պակաս, ջրից քաշած ջուր, (ինչպէս արաղը քաշում են, էնպէս էլ՝ ջրից ջուր քաշէ), եւ շուտ շուտ պէտք է շարժես, մինչեւ դե՝ դին կարմրագոյն լինի տակը նստած թանձրութիւնը. յետոյ թող կենայ մէկ օր, որ պարզուի. երեսի պարզ ջուրը ածա մէկ շուշում, տակի տի՝

Take vinegar of lead from the apothecary, [and] use [it] as has been directed—or prepare [it] at home in this manner: Take half a *grvank'ay* of sugar of lead [and] one-quarter *grvank'ay* of litharge of lead, grind [them] together, [and] make a fine powder; put [it] into a bottle and pour over it sixteen *mskhal*s less than two *grvank'ay*s of distilled water (just as they distill *aragh*, in the same manner distill water from water), and you must shake [it] frequently until the sediment settled at the bottom becomes of a yellowish-red color; then let it stand for one day so that it may clear; pour the clear water from the surface into a bottle, [and] the se[diment at the bottom...]

EAP180-1-3-98_067L.jpg

NOTE

- 126 -

NOTE: - 126 -

TEXT

ը դէն ածա, քամածդ կրկին յետ քամէ հանդարտ: Ահա էս է արճնի քացախը: Եթէ ուզենաս արճնի ջուր շինել, առ կէս գրուան քայ պարզ ջուր եւ մէկ մսխալ արճնի քացախ միասին խառնէ. կլինի արճնի ջուր:

Take as much eel as thou desirest, cast [it] into brine that it may die. Take [it] out, score it on all sides with a sharp knife, [and] hang [it] in the sun. Place a vessel beneath it, so that the fat may drip into it. Gather this fat, pour [it] into a vessel, [and] use [it] when needful, as hath been said. But it will be far better if, upon taking [it] out of the brine, thou hangest [it] for one day, that it may dry a little, and afterwards score [it], [placing it] in the sun or in a warm *t'ondir*, place a vessel with water beneath [it], and also place another small empty vessel floating upon the water, so that the fat may drip into the vessel.

HEAD

Համար 103:

Number 104:

TEXT

Առ օձաձուկը ինչքան ուզենաս, գցէ աղաջրումը, որ սատկի.
հանէ, սուր դանակով թլատէ ամէն կողմը, արեւումը քաշ արա.
տակը մէկ աման դիր, որ եղը մէջը կաթէ. էս եղը ժողովէ ածա
մէկ ամանի մէջ, երբ հարկաւորի գործ ածա. ինչպէս ասած է:
Բայց առաւել լաւ կը լինի, թէ որ աղաջրիցը հանելիս մէկ օր քաշ
անես, որ քիչ չորանայ ու յետոյ թը– լատես, արեւումը կամ տաք
թոնդրումը, տակը մէկ ամանով ջուր դը– նես եւ մէկ փոքր
դարտակ աման էլ դնես ջրի երեսին որ ամանի մէ– ջը կաթի եղը:
Take chalk, eight *mskhal*s; grated camphor, half a *mskhal*;
mix [them] well together; sprinkle [the powder] once an hour upon the swelling of the red
wind [erysipelas]. Chalk alone may also be used.

HEAD

Համար 104:

Number 108.

TEXT

Առ կաւիճ ութ մսխալ, եւ հայկաւ երկու մսխալ. երկուսը իմիասին
լաւ սրէ. յետոյ առ լաւ բարակ ծեծած երիցուկի ծաղիկ՝ երկու
մսխալ, քերած քաւիւր՝ կէս մսխալ, իմիասին խառնէ. լաւ փոշի
արա, կար– միր քամոյ ոռոռցքի վերայ դիր, ինչպէս ասած է:
Take half a *mskhal* of cinchona salt, two *mskhal*s of sugar; mix [them]
together and pulverize. Divide [it] into fifteen parts; at the time free from chills
and fever (the cool time), every two hours dissolve one dose in a little water
and give [it] to drink.

HEAD

Համար 105:

Number 105:

TEXT

Առ կաւիճ՝ ուր մսխալ, քերած քափուր՝ կէս մսխալ, իմիասին լաւ խառնէ, ժամը մէկ անգամ ցանէ կարմիր քամոյ ուռուցքի վերայ: Մէ - նակ կաւիճ էլ կարելի է գործ ածել:

...cast it away, [and] gently strain what you have strained once again. Behold, this is the lead vinegar. If you wish to make lead water, take half a *grvankay* [pound] of plain water and one *msxal* of lead vinegar, [and] mix [them] together; it will become lead water.

HEAD

Համար 106:

Number 106.

TEXT

Առ կրի ջուր եւ ձիթենոյ ձէթ՝ մէկմէկ փնջան, խառնէ իմիասին, լաւ հարէ, կէս ժամը մէկ անգամ քսէ հաւի փետուրով: Կրի ջուրը շինելու կերպը տես բժշկարանիս վերջը, Ակուա կալցիս բառի դիմացը:

Take lime-water and olive oil, one cup of each, mix [them] together, beat [the mixture] well, [and] apply [it] once every half hour with a chicken feather. For the method of making lime-water, see the end of this dispensatory, opposite the entry *Aqua calcis*.

HEAD

Համար 107:

Number 107.

TEXT

Սերմերից եւ տակոիներից սուրճ (ղահվէ) պատրաստ ելու կերպը այս է, առ ստեպղին (գազար), եղերդի տակոի եւ գարի, սրանցից որը կա- մենաս, չորացրու մանր կոտորէ, բովէ. լաւ ծեծէ եւ եփէ սուրճի նը- ման եւ գործ ածա, թէ կամենաս սուրճի հետ խառնէ կէսուակէս, կամ սուրճի փոխարէն գործ ածա բոված գիուց եւ խոզակաղնոյ պտուղը: Սրանց գործ ածելը

յատուկ դեղ է ջրգողի համար:

The manner of preparing coffee (*ghahvé*) from seeds and roots is this: take carrot, chicory root, and barley—whichever of these you wish—dry [it], chop [it] fine, roast [it], pound [it] well, brew [it] like coffee, and use [it]. If you wish, mix [it] half-and-half with coffee, or in place of coffee use roasted acorns [or beech nuts] and the fruit of the valonia oak. The use of these is a specific remedy for dropsy.

HEAD

Համար 108:

Number 108:

TEXT

Առ դառնիճի աղ՝ կէս մսխալ, շաքար՝ երկու մսխալ, իմիասին խառնէ եւ սրէ. բաժանէ տասնուհինգ մասը, դողից եւ տաքութենից ազատ ժամանակը (հոլ վախտը) երկու ժամ մէկ բաժին քիչ ջրով հալէ եւ խմացրու:

The method of preparing coffee (*ghahv■*) from seeds and roots is this: take carrot (*gazar*), chicory root, and barley—whichever of these you wish—dry [it], chop [it] fine, roast [it], pound [it] well, brew [it] like coffee, and use [it]. If you wish, mix [it] half-and-half with coffee, or in place of coffee use roasted *giuts* and the fruit of the scrub oak. The use of these is a specific remedy for dropsy.

EAP180-1-3-98_067R.jpg

NOTE

- 127 -

NOTE: * The liter and other [measures] mentioned in this book are to be taken [as meaning] those customarily used in Tifliz.

HEAD

Համար 109:

HEAD: A Proportion [Table] of the Weights Mentioned in this Medical Manual*

TEXT

Առ թթու խմոր մէկ ընկուզաչափ, չորի վերայ քսէ, եւ վրէն ցանէ խարանադեղ՝ կէս մսխալ. ձեռով տփտփէ, որ լաւ կաշի. յետոյ ինչտեղ գուգես կպցնել, փոքր ինչ քացախ քսէ եւ դիր վերան, թող մնայ 8 ժամ կամ մինչեւի կաշին բշտէ, յետոյ կաշին վեր առ եւ օրլ երեք անգամ սլան-ի կարագ դիր, չորով մինչեւ լաւանայ:

Take sourdough the size of a walnut, spread [it] upon a cloth, and sprinkle over it half a miskal of blistering-powder; pat [it] down with the hand so that it adheres well. Then, wherever you wish to apply [it], rub a little vinegar and place [the plaster] upon it; let it remain for 8 hours or until the skin blisters. Afterwards, remove the skin and apply butter three times a day with a cloth until it heals.

HEAD

Բժշկարանիս մէջ յիշուած քաշերու Համեմա- տութիւնը *

Proportion of the Weights Mentioned in this Medical Manual*

TEXT

ՎՐԱՍՏԱՆԻ Տաճկաց ՌՈՒՍԱՑ Լիտրը Հաւասար է 2 Հօխ. 3531/8 դրամին. 9 ֆունտի: Չարէքը — 2881/4 դրամի. 2 1/4 ֆունտի: Ստիլը — 5713/20 դրամի. 431/5 զօլօտնիկի. Մսխալը — 11/3 դրամի. 1 զօլօտնիկի Մսխալը — 68 1/2 ցորենաքաշ: Դրամն — 511/2 ցորենաքաշ: Թունկին Հաւասար էմէկ լարի:

GEORGIA. [Of the] Ottoman[s]. RUSSIAN. The *litr* is equal to 2 *okh*a [and] 353 1/8 *dram*s; [or to] 9 *funt*s. The *ch■ar■k■* [is equal] to 288 1/4 *dram*s; [or to] 2 1/4 *funt*s. The *stil* [is equal] to 57 13/20 *dram*s; [or to] 43 1/5 *zolotnik*s. The *mskhal* [is equal] to 1 1/3 *dram*s; [or to] 1 *zolotnik*. The *mskhal* [is equal] to 68 1/2 grains [*ts■orenak■ash*]. The *dram* [is equal] to 51 1/2 grains. The *t■unk* is equal to one *lar*.

NOTE

* Այս գրքի մէջ յիշուած լիտրը եւ այլն, ընդունելու է Թիֆլիզու մէջ սովո- ռաբար գործածեալը:

NOTE: * The litre [*litr*] and the like mentioned in this book are to be understood [according to] that which is customarily used in Tiflis.

NOTE

- 128 -

NOTE: - 128 -

HEAD

ԲԱՌԱՐԱՆ ԴԵՂՈՐԷԻՑ Ա.

III.

TEXT

Աբէթ, կամ լուցիկ. Հայերէն. դաւ, Տաճկերէն. ազարիկուս խիրուրդօրում, Լա- տիներէն: Ախտոր, Հ. ամպէրպարիս, կամ սումախ, կամ թաթրի, տ Սէմէն սումախ, կամ Բհուս քօրիարիա, Լ:1 Ածուխ, տես գործլի: Ակտոն, տես թանթրվենի: Աճայ, Հ. Սինամաքի, տ. Սէննայ, Լ: Անանուխ, Հ. Նանա, տ. Հէրբա մէնթէ, Լ: Անանուխի եղ, Հ. Նանա եաղի, տ. Օլէում մէնթէ, Լ: Անգլիոյ աղ, Հ. Ինգլիզ թուզու, տ. Սալ Անգլիկանում, Լ: Անիսոն, Հ. Էնիսուն, տ. Սէմէն անիսի, Լ: Անձխոտ, Հ. Շահթէրէ, տ. Ֆումարիայ, Լ: Անուշադր, Հ. Նիշադր S. Մուրիաթիս ամմօնիի, Լ: Անուշադրի ոգի, Հ. Նիշադր ռուհի, տ. Լիքուօր ամմօնիի քաուստիցի, Լ: Առոյտ կամ առաւոյտ, տես կօրնկան: Արճնի շաքար, Հ. Քորշուն թուզու, տ. Սախարում սատուրնի. Լ: * Արճնի ջուր, Հ. Քուրշուն սուի, տ. Աքուա սատուրնի, Լ: Արճնի քացախ, Հ. Քուրշուն սիլրքեսի, տ. Ացէտում սատուրնի Լ:

Barts'uenik, or *barts'manuk*, Arm[enian]. *Tarkawan*, T[urkish].

Tanacetum, L[atin]. Turpentine oil, Arm. *T'irment'in rruhi*, T. *Oleum terebinthini*, L. Borax, or *burak*, or golden borax, Arm. *T'nk'ear*, T.

Borax, L. *Buichenik*, see nutmeg. *Bukhtak*, Arm. *Khorasani*, T.

Semen santonici, L.

HEAD

Բ.

DICTIONARY OF MEDICINES. A.

TEXT

Բարցունիկ, կամ բարցմանուկ, Հ. Տարկաւան, տ. Տանացէտում,
Լ: Բեւեկնոյ եղ, Հ. Թիրէմենթին ռուհի, տ. Օլէում թէրէփինթհինի,
Լ: Բորակ. կամ բուրակ, կամ ոսկէ բորակ, Հ. Թէնէքեար, տ.
Բօրաքս, Լ: Բուիճենիկ, տես մշկահոտ ընկուզ: Բուխտակ, Հ.
Խորասանի, տ. Սէմէն սանտօնիցի, Լ:

Tinder-fungus, or match [substance]: *Ab■t■*, or *luts■ik*, in Armenian;
qaw, in Turkish; *Agaricus chirurgorum*, in Latin. Sumac: *Akhtor*, in
Armenian; *amp■rparis*, or *sumakh*, or *t■at■ri*, in Turkish; *Semen
sumach*, or *Rhus coriaria*, in Latin. Charcoal: *Atsukh*, see *gortsli*.
Elderberry: *Akton*, see *t■ant■rveni*. Senna: *Achay*, in Armenian;
Sinamak■i, in Turkish; *Senna*, in Latin. Mint: *Ananukh*, in Armenian;
Nana, in Turkish; *Herba menthae*, in Latin. Oil of mint: *Ananukhi
yegh*, in Armenian; *Nana yaghi*, in Turkish; *Oleum menthae*, in Latin.
English salt [Epsom salt]: *Anglioy agh*, in Armenian; *Ingliz t■uzu*, in
Turkish; *Sal Anglicanum*, in Latin. Anise: *Anison*, in Armenian;
■nisun, in Turkish; *Semen anisi*, in Latin. Fumitory: *Andzkhot*, in
Armenian; *Shaht■r■*, in Turkish; *Fumaria*, in Latin. Sal ammoniac:
Anushadr, in Armenian; *Nishadr*, in Turkish; *Murias ammonii*, in
Latin. Spirits of sal ammoniac [hartshorn]: *Anushadri ogi*, in Armenian;
Nishadr rruhi, in Turkish; *Liquor ammonii caustici*, in Latin. Lucerne or
clover: *Aroyt* or *arrawoyt*, see *k■rnkan*. Sugar of lead: *Archchi
shak■ar*, in Armenian; *K■orshun t■uzu*, in Turkish; *Saccharum saturni*,
in Latin. Lead water: *Archchi jur*, in Armenian; *K■urshun suyi*, in
Turkish; *Aqua saturni*, in Latin. Vinegar of lead: *Archchi k■ats■akh*, in
Armenian; *K■urshun sirkesi*, in Turkish; *Acetum saturni*, in Latin.

HEAD

Գ.

HEAD: III.

TEXT

Գազի խէժ, Հ. Քարասախզ, տ. Պիցիս կամ պիքս նիզրայ, Լ: Գեղձ
ամերիկացի, Հ. Սարսանայ տ. Ռադիքս սարսափարիլլէ Լ:

Գետնամուշկի սերմը, Հ. Գուրտ այաղն թօհումու, տ. Սէմէն լիկօպօղիի, Լ: Գինտիան, Հ. Չինթեան օթու, տ. Գենցիանայ, Լ: Գի կամ գիհի պտուղ, Հ. Արտն թօհումու, տ. Բաքքա իունի պերի, Լ: Գիհի փայտ, Հ. Արտն աղաջը, տ. Լիգնում իունի պերի, Լ: Գինույ աղ, Հ. Գըռըմ թարթար, տ. կռէմօր տարտարի, Լ: Գլաւերան աղ, Հ. Սալ միլաբիլէ գլաուբերի, Լ: Գործելի, Հ. Քէօմուր, տ. կարբօ լիգնի արէպարատս, Լ:

Black pitch, A[rménian]. *Qarasakhz*, T[urkish]. *Picis* or *pix nigra*, L[atin]. American gland [i.e., sarsaparilla root], A. *Sarsana*, T. *Radix sarsaparillae*, L. Club-moss seed, A. *Qurt ayaghî tohumu*, T. *Semen lycopodii*, L. Gentian, A. *Chintian otu*, T. *Gentiana*, L. Juniper fruit or berry, A. *Arj tohumu*, T. *Bacca juniperi*, L. Juniper wood, A. *Arj aghajî*, T. *Lignum juniperi*, L. Salt of wine [cream of tartar], A. *Girîm tartar*, T. *Cremor tartari*, L. Glauber's salt, A. *Sal mirabile Glauberi*, L. Charcoal [prepared medicinal carbon], A. *Kömür*, T. *Carbo ligni praeparatus*, L.

NOTE

1) Սրան Թիֆլիզում ասում են թութուրօ կարմիր եւ շատ թթու պտուղներ է, չորացնում են եւ ծեծում թթու համ տալու խորովածի կամ ուրիշ բանի վերայ ցանում են, ունի եւ փոր կապող գորութիւն:

1) In Tiflis they call this *tuturo*; it is [a plant with] red and very sour fruits. They dry them and pound them, [and] sprinkle [the powder] over roasted meat or other things to impart a sour flavor; it hath also the property of binding the bowels.

EAP180-1-3-98_068R.jpg

HEAD

- 129 -

[CHAPTER] V.

TEXT

Դ. Դաղձ, Հ. Եարան նանէսի տ. կալամինթա, Լ: Դառը նուշի եղ,
Հ. Աճի բաղէմ եաղը, տ. Օլէում ամիգդալարում ամա- րում, Լ:
Դարատերեւ, Հ. Ասլան փէնչէսի, տ. Ֆլօրէս ֆարֆար, է, Լ:
Դարսենի, Հ. Դարչին, տ. Կորտէքս ցինամոմի, Լ: Դառնիճի կեղեւ,
տես կեղեւ պերովիացի: Դառնիճի աղ, Հ. Քինաքինա տուզի. տ.
Սուլֆաս խինինի, Լ. (հասարակօ- րէն քինաքինա աղ): *Դոնի
խէժ, Հ. Ռուրի ռէվանդի, տ. Գումի դուտտա, Լ: Ե. Եզեղնահամեմ,
Հ. Էզիր, տ. Ռադիքս քալամի, Լ: Եղեսպակ, Հ. Դիշ օթի, տ.
Սալվիա, Լ: Եղերդ, կամ եղերդնակ, Հ. Եարան հինտիպասը, կամ
քեասնի, տ. Րադիքս ցիխօրի Լ: Եղինջ, կամ հաղինջ եւ կամ
ճինճար, Հ. Ըսըրդան օթի, տ. Ուրթիկայ, Լ: Երիցուկ, Հ.
Փափաթիայ, տ. խամօմիլլա, Լ: 1) Երկաթի խարտուք, Հ.
Լիմատուրա ֆէրրի, Լ: 2. Զարմանալի աղ, տես Գլաբերեան աղ:
Զմուռ, Հ. Սուրսաաֆի, տ. Գումմի միռռէէ. Լ: * Զինկի արջասպ,
կամ աչքած աղպար, Հ. Եանմիշթութիա. Վիթրիօլում ալբում, Լ:
Թ. Թանթրվենի, Հ. Միւրվէր չիչէյի, տ. Ֆլօրէս սամբուցի, Լ:
Թիսկենի, տես Կէչի: Թրթնջուկ, Հ. Գուզու գուլաղը, տ. Ռումէքս
ացէտօզայ, Լ: Ի. Իշավարունդ, Հ. Աճի խիար, տ. Էլաթէրիում, Լ:
Լ. Լեղակ, Հ. Չիվիթ, տ. Ինդիգօ, Լ: Լոքմանի ոզի, Հ. Լոքման
ռուհի, տ. Էթէր սուլֆուրիկուս, Լ: Խ. Խաշնդեղ, Հ. Ռավէնդ, տ.
Րադիքս ռէի, Լ: * Խտլանադեղ, կամ խտլանաճանճ, Հ. Գունտուզ
պէօճէի, տ. Կանթարիդէս, Լ. 2 1) Մեղրահանճից քիչ երկար եւ
լղար կանանչ ճանճ է չորացնում են եւ փոշի շինում. 2)
Թիֆլիզում ասում են Գվիրիլա.

Sweet flag [Calamus], Arm[enian]; *Ezir*, T[urkish]; *Radix calami*, L[atin].
Sage, Arm.; *Dish oti*, T.; *Salvia*, L. Chicory, or wild succory, Arm.;
Yaban hindibas■, or *kâshî*, T.; *Radix cichorii*, L. Nettle, or stinging
nettle, and or *chinchar*, Arm.; *Is■rgan otu*, T.; *Urtica*, L. Chamomile,
Arm.; *Papatya*, T.; *Chamomilla*, L. 1) Iron filings, Arm.; *Limatura ferri*,
L.

NOTE

17

NOTE: 17

EAP180-1-3-98_069L.jpg

NOTE

- 150 -

NOTE: - 150 -

TEXT

Խէժ արաբիայ, Հ. Զամք արաբի, տ. Գումի արաբիքում, L: Խնդեղ, տես Թանթըլենի: Խոզի եղ, Հ. Ադէպս Սուիլլա, L: Խոզակաղին, կամ կաղնոյ պտուղ. կամ կրկօ, Հ. Փէլուտ մէհվասի, տ. ղլան-դէս կուէրքուս, L: 1) Խունկ, Հ. Գինլուկ, տ. Գումի օլիբանում, L: Sulphur, [in] Arm[enian]. *Gywggywrt*, [in] T[urkish]. *Flores Sulphuris*, [in] L[atin]. Ts'mel [Black Caraway], see Shomin [Spinach/Herb]. Barberry, [in] Arm[enian]. *Garamugh*, or *khatun tudlughi*, [in] T[urkish]. *Berberis vulgaris*, or *Baccae berberidis*, [in] L[atin]. 2)

HEAD

Ծ.

Н.

TEXT

Ծծումբ, Հ. Գիւգիւրթ, տ. Ֆլօրէս Սուլֆուրիս, L: Ծըմել, տես Շումին: Ծոր, Հ. Գարամուղ, կամ խաթուն տուղլըղի, տ. Բէրբէրիս վուլգարիս, կամ Բաքքա բէրբէրիղիս, L: 2)

Sulphur, [in] Arm[enian]. *Gywggywrt*, [in] T[urkish]. *Flores Sulphuris*, [in] L[atin]. Ts'mel [Black Caraway], see Shomin [Spinach/Herb]. Barberry, [in] Arm[enian]. *Garamugh*, or *khatun tudlughi*, [in] T[urkish]. *Berberis vulgaris*, or *Baccae berberidis*, [in] L[atin]. 2)

HEAD

Կ.

K.

TEXT

Կակաչ, կամ կարմիր պուտ, Հ. կելինճէք չիչէյի, տ. Պապավեր
 ռէաս, Լ: Կակղի ծաղիկ, Հ. Օհլամուր չիչէյի, տ. Տիլիայ, Լ:
 Կանեփի սերմը, Հ. Քէնէվիր թօհումու, տ. Սէմէն կանաբիս, Լ:
 Կատուախոտ, Հ. Քէտի օթու, տ. Ռադիքս վալերիանէ, Լ: Կաւիճ,
 Հ. Տէպէշիր, տ. Կրէտա ալբա, Լ: Կեղեւ մեղերէի, Հ. Կօրտէքս
 մէզերէի, Լ: Կեղեւ պերուլիացի, Հ. Քնաքնա դաբուղի, տ.
 Կօրտէքս խինէ, Լ: Կեչի, Հ. Բէթուլայ, Լ: Կհռասի խէժ, Հ. Քիրագ,
 կամ ֆիշնէ զամքը, տ. Գումի ցերագօրում, Լ: Կեստրոն, Հ.
 Գէսթոն, տ. Բէտօնիկայ, Լ: Կինամոն, տես Դարսենի: Կիր, Հ.
 Քիրէճ, տ. կալքս, Լ: Կծուիճ, Հ. Ռադիքս արմօրացիէ, կամ
 քօքլէարիա արմօրացիա, Լ Կնդրուկ, Հ. Ապպէնտ, տ. Գումի
 բենզօէ, Լ: Կոծախուր, տե՛ս Ախտոր : Կոճա պղպեղ, տես Տաք
 կոճ: Կոլտոնիճ, Հ. Տուլավրատ օթու, տ. Ռադիքս բարդանէ, Լ:
 Կորնկան, Հ. Եօնջայ, տ, Մէլիօթի, Լ: Կտաւատի ձէթ, Հ. Պէզիր
 եաղը, տ. Օլէում լինի, Լ: Կտաւատի սերմը, Հ. Պէզիր թօհումու, տ.
 Սէմէն լինի, Լ: Կրի ջուր, Հ. Քիրէճ սուի, տ. Աքուա կալցիս, Լ:

* Halw■ [Aloe], Arm[enian]. Sabr, T[urkish]. Alo■s, L[atin]. Haykaw
 [Armenian bole], Arm. Gilarm■ni, T. Bolus armeni, L. Hovwaphogh
 [Water-plantain], Arm. Choban dyudyuki, Alisma plantago or alisma aquatica,
 L. Hot k'ashelu t'■zh (t'und) k'ats'akh [Strong aromatic vinegar for smelling],
 Arm. Acetum concentratum, L. Hreshtakakhot [Angelica], Arm. M■laik' ot'u,
 T. Angelika, L.

HEAD

Հ.

Ի.

TEXT

* Հալուէ, Հ. Սապո, տ. Ալօէս, Լ: Հայկաւ, Հ. Գիլարմէնի, տ. Բօլուս
 արմէնի, Լ: Հովուափող, Հ. Չոբան տիւտիկի, Ա լիսմա
 պլանտագօ կամ ալիսմա, արուա- տիքայ, Լ: Հոտ քաշելու թէժ

(թունդ) քացախ, Հ. Ացէտում քօնցէնտրատում, L:

Հրեշտակախոտ. Հ. Մէլաիք օթու, տ. Անգելիկայ, L.

* *Halv■* [Aloe], A[rménian]. *Sabr*, T[urkish]. *Aloes*, L[atin]. *

Haykav [Armenian bole], A. *Gilarmeni*, T. *Bolus armeni*, L. *

Hovuap‘o■ [Water-plantain], A. *Choban düdügü*, *Alisma plantago* or

alisma aquatica, L. * Strong (pungent) vinegar for smelling, A. *Acetum

concentratum*, L. * *Hreshtakakhot* [Angelica], A. *Melaik otu*, T.

Angelica, L.

NOTE

1) Սրանից բովածը սուրճի (ղավայ) պէս պատրաստածը կոչւում է ղլանդէս կուէրկուսթոսթում: 2) Արաբէրէն ասում են էնպէր պարիս, Պարսկերէն Զիրիշք. սա ըլում է սեւ մանր եւ չորացրած. բերում են Պարսկաստանից.

NOTE: 1) [The substance] roasted from this [and] prepared like coffee (*ghavay*) is called *glandes quercus tostae* [roasted acorns]. 2) In Arabic they call it *anbarbar■s* [barberry], in Persian *zirishk*; this is small, black, and dried; they bring [it] from Persia.

EAP180-1-3-98_069R.jpg

NOTE

- 151 -

[Page] 151

HEAD

Զ.

Dz.

TEXT

Զիթենույ ձէթ, Հ. Զէյթին եաղը, տ: Օլէում օլիվարում, L: Զուրթ հատիկ, Հ. Դանէմազդաքի, տ. Գումի մասթիքում, L:

Charchatuk [Wild endive], see *Yegherd* [Chicory]. *Jermak khogh*

[White earth], see *Kavich* [Chalk].

HEAD

Ճ.

N.

TEXT

Ճարճատուկ, տես Եղերդ: Ճերմակ խող, տես Կաւիճ:

Orange, Arm[enian]; *Portukal*, T[urkish]; *Aurantium*, L[atin]. Almond, Arm[enian]; *Badem*, T[urkish]; *Amygdala dulcis*, L[atin]. Bitter almond, Arm[enian]; *Aji badem*, T[urkish]; *Amygdala amara*, L[atin].

HEAD

Մ.

Sh.

TEXT

Մանանայ, Հ. Սրիսիշտ, տ. Մաննայ, Լ: Մանանեխ, Հ, Հարդալ, տ. Սէմէն սինապիս, Լ: Մանիշակ, Հ. Մէնէքշէ, տ. Վիօլա, Լ: Մարերի ճանճ, Հ. Մէլօէս մայալիս Լ: 1) Մշկահոտ ընկուզ, Հ. Հինտիստան ճէվիզի, տ. Նուքս մօշատա, Լ: Մշկահոտ ընկուզի ծաղիկ, Հ.

Հինտիստան ճէվիզին չիչէյի, տ. Ֆլօրէս մա- ցիս, Լ: Մատիտակ, Հ. Միան քէօքու, տ. Լիկուիրիցիա, Լ: Մարիամածամիք, Հ.

Ռադիքս քարիօֆիլատա, Լ: Մարտիս, տես Մատիտակ: Մեխակ, Հ. Քարէնֆիլ, տ. Քարիօֆիլա արօմատիկա, , Լ: Մեխակի եղ, Հ.

Քարէնֆիլ եաղը, տ. Օլէում քարիօֆիլլէ, Լ: Մեկոն, Հ. Խաշիաշ, տ. Պապավէր, Լ: Մեղրա քացախ, Հ. Սքանջամին, տ. Օքսիմել սիմպլէքս, Լ: * Սոլախինդ, Հ. Պալտրրան, տ. Ցիկուրթայ, Լ : Սոլոշ, Հ. Էպէմ կումէճի տ. Մալվա, Լ: Սոլոշի ծաղիկ, Հ. Էպէմ կումէճին չիչէյի, տ. Ֆլօրէս մալվէ, Լ: 2) Սրուանտակ, Հ. Էզարուն, տ.

Րադիքս աղարի, Լ: Մազդաքէ, տես Ձուք հատիկ:

Manna [Arm. *Mananay*], Arm. *Sirkhisht*, T[urk]. *Manna*, L[at].

Mustard [Arm. *Mananekh*], Arm. *Hardal*, T[urk]. *Semen sinapis*, L[at]. *Violet* [Arm. *Manishak*], Arm. *Menekshe*, T[urk]. *Viola*, L[at].

May-bug / Oil beetle [Arm. *Mareri chanch*], Arm. *Meloës mayalis*,

L[at]. 1) *Nutmeg* [Arm. *Mshkahot inkuz*], Arm. *Hindistan jevizi*,

T[urk]. *Nux moschata*, L[at]. *Mace* [literally: *Nutmeg flower*, Arm. *Mshkahot inkuzi tsaghik*, Arm. *Hindistan jevizin chicheyi*, T[urk]. *Flores macis*, L[at]. *Licorice* [Arm. *Matitak*, Arm. *Miyān kyoku*, T[urk]. *Liquiritia*, L[at]. *Herb bennet / Avens* [Arm. *Mariamatsamik*, Arm. *Radix caryophyllata*, L[at]. *Martkh*, see *Licorice* [Arm. *Matitak*]. *Clove* [Arm. *Mekhakh*, Arm. *Karanfil*, T[urk]. *Caryophylla aromatica*, L[at]. *Oil of cloves* [Arm. *Mekhaki yegh*, Arm. *Karanfil yaghy*, T[urk]. *Oleum caryophylle*, L[at]. *Poppy* [Arm. *Mekon*, Arm. *Khashkhash*, T[urk]. *Papaver*, L[at]. *Oxymel* [Arm. *Meghra k'ats'akh*, Arm. *Skanjamin*, T[urk]. *Oxymel simplex*, L[at]. *Hemlock* [Arm. *Molakhind*, Arm. *Baldyran*, T[urk]. *Cicuta*, L[at]. *Mallow* [Arm. *Molosh*, Arm. *Ebem gyumeji*, T[urk]. *Malva*, L[at]. *Mallow flower* [Arm. *Moloshi tsaghik*, Arm. *Ebem gyumejin chicheyi*, T[urk]. *Flores malvae*, L[at]. 2) *Agaric root* [Arm. *Mruandak*, Arm. *Ezarun*, T[urk]. *Radix agari*, L[at]. *Mastic* [Arm. *Mazdake*, see *Frankincense tears* [Arm. *Dzut' hatik*].

HEAD

Ն.

N.

TEXT

Նարինջ, Հ. Փորթուրալ, տ. Աուրանցիում, Լ: Նուշ, Հ. Բադեն, տ. Ամիգալա դուլցիս, Լ: Նուշ դառը, Հ. Աճի բադեն, տ. Ամիգալա ամարա, Լ:

Shambuk [Elderberry], see *T'ant'rveni*. *Shnachanchi dzet'* [Castor oil], Arm[enian-lettered Turkish]: *Kenekreshek yaghy*, see *Oleum ricini*, L[atin]. *Shoghkam* [Turnip], Arm[enian-lettered Turkish]: *Shalgam*, see *Raphanus sativus*, L[atin]. *Shnch'borak* [Saltpeter/Nitre], Arm[enian-lettered Turkish]: *Guverchile*, see *Nitrum*, L[atin]. *Shnch'boraki hogh* [Magnesia], Arm[enian-lettered Turkish]: *Kiuverchile kaymaghy*, see *Magnesia*, L[atin]. *Shushmir* [Cardamom], Arm[enian-lettered Turkish]: *Hil*, see *Semen cardamomi*, L[atin]. *Shomin* [Spinach], Arm[enian-lettered Turkish]: *Yspannakh*, see *Spinacia* or *spinachia*, L[atin].

Շ.

SH.

Շամբուկ, տես Թանթրվենի: Շնաճանճի ձեթ, Հ. Կենեկրեշէք
եաղը. տ. Օլէում ռիցինի, Լ: Շողգամ, Հ. Շալգամ, տ. Րաֆհանուս
սատիվուս. Լ: Շնչբորակ, Հ. Գուվերչիլէ, տ. Նիտրում, Լ:

Շնչբորակի հող, Հ. Կիւվերչիլէ քայմաղը, տ. Մագնեզիա, Լ:
Շուշմիր, Հ. Հիլ, տ. Սէմէն քարդամօմի, Լ: Շումին, Հ. Ըսպաննախ,
տ. Սքինաշիա կամ սքինաքիա, Լ:

Manna [Arm.]; *Srkhisht* [Turk.]; *Manna* [Lat.]; *Mustard* [Arm.];
Hardal [Turk.]; *Semen sinapis* [Lat.]; *Violet* [Arm.]; *Menekshe*
[Turk.]; *Viola* [Lat.]; *May fly* [Spanish fly / blister beetle] [Arm.];
Meloës mayalis [Lat.]; 1) *Nutmeg* [Arm.]; *Hindistan jevizi* [Turk.];
Nux moschata [Lat.]; *Mace* [Nutmeg flower] [Arm.]; *Hindistan jevizinin
chicheyi* [Turk.]; *Flores macis* [Lat.]; *Licorice* [Arm.]; *Mian kyokyu*
[Turk.]; *Liquiritia* [Lat.]; *Herb bennet* [Avens] [Arm.]; *Radix
caryophyllata* [Lat.]; *Martkh*, see *Licorice*. *Clove* [Arm.]; *Karanfil*
[Turk.]; *Caryophylla aromatica* [Lat.]; *Clove oil* [Arm.]; *Karanfil yaghy*
[Turk.]; *Oleum caryophylle* [Lat.]; *Poppy* [Arm.]; *Khashkhash* [Turk.];
Papaver [Lat.]; *Oxymel* [Honey-vinegar] [Arm.]; *Skanjamin* [Turk.];
Oxymel simplex [Lat.]; *Hemlock* [Arm.]; *Baldyran* [Turk.]; *Cicuta*
[Lat.]; *Mallow* [Arm.]; *Ebem gumeji* [Turk.]; *Malva* [Lat.]; *Mallow
flower* [Arm.]; *Ebem gumejinin chicheyi* [Turk.]; *Flores malvae* [Lat.];
2) *Mruantak* [Arm.]; *Ezarun* [Turk.]; *Radix aghari* [Lat.]; *Mazdake*,
see *Pitch grain*.

1) Կատաղի շան կծածի համար Թիֆլիզի գեղերում մէկ տեսակ
ճանճ են գործ ածում անունը Սլաքալունկ, որ ես չեմ տեսել, բայց
կարելի է սա ըլի: 2) Թիֆլիզում սրան եւս ասում են բալբա:

NOTE: 1) For the bite of a mad dog, in the villages of Tiflis they use a kind of
fly called *Slak'alunk'*, which I have not seen, but it is possible that it may be

this [very one]. 2) In Tiflis they also call this [plant] *balba*.

EAP180-1-3-98_070L.jpg

NOTE

- 152 -

NOTE: - 152 -

HEAD

Ո.

J.

TEXT

* Ոսկէտակ, Հ. Ալթընքէօքու, տ. Իպէկակուանայ, L: Որդան
կարմիր, Հ. Քըրմըզ կամ դըրմըզ, տ. Կօկցիօնէլլա, L:

Dill [seed], Arm[enian]; *Durakh otu*, T[urkish]; *Semen anethi*, L[atin].
Burnet saxifrage, Arm.; *Radix pimpinellae*, L. Black mulberry syrup, Arm.;
Kara dut ■erbeti, T.; *Syrupus mororum*, L. Black pitch, see Bitumen of
Judea. Saw-wort, Arm.; *Testerecik*, T.; *Serratula*, L. White lead [ceruse],
Arm.; *Üstübeç*, T.; *Cerussa*, L. * White hellebore, Arm.; *Ak çöpleme*,
T.; *Helleborus albus*, L.

HEAD

Ջ.

V. [Letter V]

TEXT

Ջալափայ, Հ. Ճալաբ, տ, Եալապպայ, L:

Pine blossom, Arm[enian]. *Cham ghozalaghe*, T[urkish]. *Turiones pini*,
L[atin]. Mallow; see *Molosh* [Common mallow].

HEAD

Պ.

P■ [Letter P' / P'ok'r]

TEXT

Պաղլեղ, Հ. Շապ, S. Ալումէն, L: Պաղլեղ այրած, Հ. Էանմըշ Շապ,
տ. Ալումէն ուստում L: Պտեր Հ. Եապան պալտը քարէ, տ. Ֆիլիքս

մաս, L,

Wormwood [Armenian: *Oshindr*], [in] Turkish: *Pelin*, [in] Latin: *Absinthium*.

HEAD

U.

S.

TEXT

Սամիր, Հ. Դուրախ օթու, տ. Սէմէն անէթի, L: Սեւատեսուկ, Հ.
Րադիքս պիմպինէլլէ, L: Սեւ թութի օշարակ, Հ. Քարաթութ
շէրպէթի, տ. Սիրօպուս մօրօրում L. Սեւ ձութ, տես Գաղի խէժ:
Սղոցնիճ, Հ. Տէսթէրէճըղ, տ. Սէռատուլլա, L: Սպիտակադեղ, Հ.
Ուստուպան, տ. Ցէրուսա, L: * Սպիտակ եղբորոս, Հ. Աղ չէօրլէմէ,
տ. Հէլլէբորոս ալբուս, L:

Dill [seed], Arm[enian]; *Durakh otu*, T[urkish]; *Semen anethi*, L[atin].
Burnet saxifrage, Arm.; *Radix pimpinellae*, L. Black mulberry syrup, Arm.;
Kara dut ■erbeti, T.; *Syrupus mororum*, L. Black pitch, see Bitumen of
Judea. Saw-wort, Arm.; *Testerecik*, T.; *Serratula*, L. White lead [ceruse],
Arm.; *Üstübeç*, T.; *Cerussa*, L. * White hellebore, Arm.; *Ak çöpleme*,
T.; *Helleborus albus*, L.

HEAD

Վ.

V.

TEXT

Վայրի նուիճ, Հ. Էտուքանը, տ. Րադիքս Փիլէղրի· L: Վայրի բոխկ,
տե՛ս Կծուիճ: Վարդի ջուր, Հ. Կիւ սուի, տ. Աքուս րօզարում, L:
Վարդի քաղցրաւենի, Հ· կիւ մուրապա, տ. Քօնսէրվա րօզէ, L:
Վարդի մեղր, Հ· կիւ պալը, տ. Մէլ րօզարում, L:

Wild bryony, [Tk.] *Itolgunu*, [Lat.] *Radix Pilegri*, Lat. Wild radish, see
Ktsuich [Horseradish/Pepper-grass]. Rose water, [Tk.] *Gül suyu*, [Lat.]
Aqua rosarum, Lat. Rose sweetmeat [conserve], [Tk.] *Gül murabba*, [Lat.]

Conserva rosae, Lat. Rose honey [honey of roses], [Tk.] *Gül bal■*, [Lat.]
Mel rosarum, Lat.

HEAD

S.

T.

TEXT

Տակ կոճ, տե՛ս կոճապղպեղ: Տաճիկ կոէժ, տե՛ս Արաբիոյ խէժ:
Տատասկ, Հ․դէմուրթիքէնի, տ. Թրիփուլուս, L: Տուղտի տակոռի, Հ․ -
Խաթմինըն քեօթի, տ. Րադիքս ալթէա, L: Տուղտի ծաղիկ, Հ․ Գիւլ
խաթմի, տ․ Ֆլօրէս ալթէէ, L: * Տորոս ործացուցիչ, Հ. Տարտարոս
էմէտիկոս, L:

Ginger root [lit. Under-ginger], see Ginger. *Turkish resin*, see Gum
Arabic. *Thistle*, T[urkish]. *demir dikenî*, see *Tribulus*, L[atin].

Marshmallow root [lit. Mallow root], T. *hatminin kökü*, see *Radix
althaeae*, L. *Marshmallow flower* [lit. Mallow flower], T. *gül hatmi*, see
Flores althaeae, L. * *Emetic tartar*, T. *Tartarus emeticus*, L.

HEAD

Փ

[The Letter] P‘

TEXT

Փիճոյ ծաղիկ, Հ. Չամ ղօզալաղի, տ Տուրիօնէս պինի. L: Փիփերթ.
տե՛ս Մոլոշ:

Wormwood [Armenian: *Oshindr*], [in] Turkish: *Pelin*, [in] Latin:
Absinthium.

HEAD

Ք.

K‘.

TEXT

Քարի եղ, Հ. Նէֆտ եաղը, տ. Օլէում պէտրէ, L: Քարմարցակ, Հ․
Միրտէսէնկ, տ. Լիթաղիրիում, L: Քափուր, Հ․ Քեաֆիր, տ.

Քամֆորա, Լ: Քափուրի ձէթ, Հ. Քեաֆիր եաղը, տ. Օլէում քամֆորէ
Լ. սրա շինելու կեր- պը տե՛ս 30 համարումը: Քափուրի քացախ,
Հ. Քեաֆիր սիրքէսի, տ. Ացէթում Քամֆորէ, Լ: Քափուրի արաղ
(օղի), Հ. Սպիրիտուս քամֆորի, Լ: Քրքում, Հ. Զաֆրան, տ.
Կրօկուս, Լ:

K'ari yegh [Stone oil / Rock oil], [vulgar/vernacular] Armenian: *N■ft
yaghe* [Petroleum / Naphtha oil], Turkish; *Oleum petrae*, Latin.

K'armartsak [Litharge], [vulgar/vernacular] Armenian: *Miwr■s■nk*
[Litharge], Turkish; *Lithargyrium*, Latin. *K'ap'ur* [Camphor],
[vulgar/vernacular] Armenian: *K'eafir*, Turkish; *Camphora*, Latin.

K'ap'uri dz■t'■ [Camphorated oil], [vulgar/vernacular] Armenian: *K'eafir
yaghe*, Turkish; *Oleum camphorae*, Latin; see the method for preparing this
in number 30. *K'ap'uri k'ats'akh* [Camphor vinegar], [vulgar/vernacular]
Armenian: *K'eafir sirk'■si*, Turkish; *Acetum camphorae*, Latin.

K'ap'uri aragh (oghi) [Camphor spirits], [vulgar/vernacular] Armenian:
Spiritus camphorae, Latin. *K'rk'um* [Saffron], [vulgar/vernacular]
Armenian: *Zafran*, Turkish; *Crocus*, Latin.

HEAD

O.

HEAD: K■.

TEXT

Օշինդր, Հ. Փելին, տ. Աբսինթիում, Լ:

Jalap, Arm[enian]; Chalab, Turk[ish]; Yalappa, Lat[in].

EAP180-1-3-98_070R.jpg

NOTE

— 155 —

NOTE: — 155 —

HEAD

Յանելուած

Supplement

TEXT

Մէքանի պատրաստի դեղորայք սովորական հիւանդութեանց
դէմ: Աբսինթիում, Լատիններէն. Օշինդր, Հայերէն. դառնահամ
խոտ. օգտակար է ստամոքսի ցաւի, դժուարամարսութեան, մէջ
տոռող դողի, յօդ ածացաւորեան. բաց կանէ ախոր- ժակը ,
կ'սատկացնէ փորի կոլոլ ճիւղն: Երկու մսխալից մինչևի վեց
մսխալ եօթանասուն մսխալ ջրումը եփէ, քամէ՛, երկու բաժին
արա՛, առաւօտը և իրիկնապահին խմա- ցրո՛ւ : Աթրամէնթում, Լ.
Թանաք, Հ. Ֆերուամէնթում՝ կապուտ թանաք. Թուէրամէնթում՝
կարմիր թանաք : Ալբումէն օվի, Լ. Ձուի սպիտակուց, Հ: Եթէ
երկու ձուի սպիտակուց և մէկ գդալ ջուր իմիասին հարեն
գդալով էն - քան, որ փրփրի, խմացնեն պղնձի ժանկով
թունաւորուածին (դեղածին,) իսկոյն կը լաւացնէ. Եթէ փոքր ինչ
պաղլէղ (շիբ) մէջը խառնեն, քրքրած քաթանի վրէն քսեն և դնեն
աչքի վրայ օրը մէքանի անգամ , կամ գիշերը ցաւած աչքի և
կոպի ու- ռուցքի վերայ դնեն, շատ օգուտ է: Աքուա
ֆագադէնիկա նիգրա, Լ. է սև ջուր. օգտակար գաղ- դիական
վէրքին (շանկր), սրա մէջը թաց անեն քրքրած քա- թանը և
դնեն օրը երեք անգամ ծածուկ անդամի վերայ : Աքուա
ֆագադէնիկա ֆլաւա, Լ. սա էլ վերոյիշեալ դեղի զօրութիւնը ունի
: Աքուա օֆթալմիկա, Լ. Կապուտ ջուր է, որոյ մէջը եթէ քաթանը
դրջեն և դնեն աչքերի վերայ, և քանի ցամաքի փո- խեն, կամ
սրանով աչքերը լուանան, օգտակար է աչքացաւին: Աքուա
սատուրնի, Լ. Արճնի ջուր, Հ. Սպիտակ ջուր է, շատ օգտակար
աչքացաւի, ջարդուածքի, ուռածի, տաքու- թիւն ունեցող վէրքի և
գաղղիական (աթէշակ) ուռուցքի: Քա- թանը դրջեն, դնեն վրէն,
քանի ցամաքի, փոխեն: Սրա շինե- լու կերպը գրած է 54
համարումը : Աքուա կալցիս, Լ. Կրի ջուր, Հ. պատրաստուումէ
էս- պէս. ա՛ռ մէկ բաժին կիր հանգած, դի՛ր շուշումը, և ա-

A few ready-made remedies against common illnesses: **Absinthium**, in Latin; **Ôshindr** [Wormwood], in Armenian; a bitter-tasting herb. It is useful for stomach pain, indigestion, intermittent fever [lit. **trembling that comes between**], and gout [or joint-pain]. It opens the appetite; it kills roundworms in the belly. Boil from two **msxal**s up to six **msxal**s in seventy **msxal**s of water, strain [it], divide [it] into two portions, and have [the patient] drink it in the morning and at eventide. **Atramentum**, L.; **T‘anak‘** [Ink], Arm.; **Feruamentum**, blue ink; **T‘u■ramentum**, red ink. **Albumen ovi**, L.; **Dzuí spitakuc‘** [Egg white], Arm. If the whites of two eggs and one spoonful of water are beaten together with a spoon until it froths, and given to drink to one poisoned by copper rust [verdigris] (**de■atsin**), it will cure [him] immediately. If a little alum (**shib**) is mixed into it, spread upon shredded linen, and applied to the eye several times a day, or applied at night upon an aching eye and a swelling of the eyelid, it is of great benefit. **Aqua phagadaenica nigra**, L., is black wash. Useful for the Gallic sore (**shankr** [chancre]); let shredded linen be moistened in this and applied three times a day upon the private part. **Aqua phagadaenica flava**, L., this too possesses the virtue of the above-mentioned remedy. **Aqua ophthalmica**, L. It is a blue water, in which if linen is soaked and applied upon the eyes, and changed whenever it dries, or if the eyes are washed with it, it is useful for eye-pain [ophthalmia]. **Aqua saturni**, L.; **Archchi jur** [Lead-water], Arm. It is a white water, very useful for eye-pain, contusions, swelling, inflamed wounds, and Gallic (**at‘■shak** [syphilitic]) tumors. Let linen be soaked [and] placed upon it, and changed whenever it dries. The method for making this is written under number 54. **Aqua calcis**, L.; **Kri jur** [Lime-water], Arm. It is prepared thus: take one part slaked lime, put [it] into a bottle, and...

EAP180-1-3-98_071L.jpg

NOTE

- 154 -

- 154 -

TEXT

ծա վրէն եռեսուն բաժին ջուր, լաւ խառնէ, թող մինչևի երեք օր,
պարզ քամէ և գործ ածա ինչպէս ասած է 106 Հա- մարումը:

Կնիկարմատի ծծի պտուկը եթէ ճաքճաքի, քրքրած քաթանը
 սրանով թաց արա, դի՛ր վրէն և օրը վեց անգամ՝ փոխէ:
 Բալսամում՝ արցէի Լ՝ էս բալասանը շատ լաւ է ամէն տե- սակ
 նոր կտրածի Համար՝ առաւօտը և իրիկունը քրքրած քա- թանով
 դնեն վերքի վրէն: Կոչվում է նաև Ո նգուէնթում՝ գու- մի էլէմի :
 Բալսամում՝ դէ մէքքա, Լ՝ էս բալասանը ծառից է վա- գում՝
 զովական դեղ է ջիւերի թուլութեան, դժուարաշնչու- թեան,
 սերմնակաթութեան (սուսունակ) և թունաւոր ճիճուի կծածի դէմ՝
 գործածելը լաւ է տասը կաթիլից մինչևի քսան կա- թիլ՝ վերքի
 ոտների ու ձեռների ցաւի դէմ՝ քսելով շատ օգուտ կրերէ :
 Բալսամում՝ քօպաիվայ, Լ՝ Բալասան քօպայէյի, Ը՝ օրը 30
 կաթիլից մինչև 60 կաթիլ ջրով խմելը շատ օգուտ է սերմ-
 նակաթութեան ցաւին : Բալսամում՝ օպօդէլոք, Լ՝ է թանձր
 բալասան՝ ոտ- ների և կոճերի քամու Համար շատ օգտակար է :
 Գլանդէս կուէրկուս տոստում, Լ՝ Բոված կօկօ, դավայի պէս
 ծեծած՝ շաքարով խմելը երեխայից փորացաւութեան Համար
 շատ օգտակար է : Գումի գովաւեաքում ,Լ, Խէժ կոճի Հնդի, Ը՝ Սա
 է մուք կանանչ խէժ, մէկ տեսակ ծառ կայ նրանից է Հանուում՝ թէ
 կէս մսխալ սրանից և երկու մսխալ գինու աղ իմիասին խառ-
 նես, լաւ փոշի շինես առաւօտանց խմեցնես, մէ էսքան էլ
 իրիզնա- պահին, մինչևի տասնուՀինգ օր, շատ օգուտ է
 յօդուածա- ցաւի դէմ : Գումի էուֆօրբի, Լ՝ Աբարբիօնի խէժ, Ը՝
 Մէկ տեսակ փը- շալից ծառից է Հոսում, երկու ցորենաքաշ
 սրանից, չորս ցորենաքաշ քափուր և մէկ մսխալ շաքար
 իմիասին խառ- նէ, լաւ փոշի շինէ և քաշէ բոռնօթու նման օրը
 երեք կամ՝ չորս անգամ՝ կ'փոշտացնէ, Հին գլխացաւի և պնչերքը
 կապուա- ծի օգտակար է :

[...pour] thirty parts of water over it, mix [it] well, leave [it] for up to three
 days, strain [it] clear, and use [it] as stated in Number 106. If a woman's nipple

should chap, wet shredded linen with this, apply [it] upon it, and change [it] six times a day. *Balsamum arcae*, L[atin]. This balsam is very good for every kind of fresh cut; let them apply [it] upon the wound morning and evening with shredded linen. It is also called *Unguentum gummi elemi*. *Balsamum de mecca*, L[atin]. This balsam flows from a tree; it is a cooling remedy against weakness of the sinews, difficulty of breathing, spermatorrhea (*susunak* [gonorrhea/gleet]), and the bite of a venomous worm; it is well to use from ten drops up to twenty drops; by smearing [it] against the pain of a wound, [and] of the feet and hands, it will bring much benefit. *Balsamum copayvay*, L[atin]. Balsam of Copaiba, A[rmenian]. Drinking from 30 drops up to 60 drops a day with water is very beneficial for the ailment of spermatorrhea. *Balsamum opodeldoc*, L[atin]. It is a thick balsam; it is very useful for the wind [rheumatism] of the feet and arms. *Glandes quercus tostum*, L[atin]. Roasted acorn, pounded like coffee; drinking [it] with sugar is very useful for bellyache in children. *Gummi guaiacum*, L[atin]. Resin of Indian wood [guaiacum], A[rmenian]. This is a dark green resin, it is extracted from a certain kind of tree; if you mix half a *msxal* of this and two *msxal*s of salt of wine [cream of tartar/potassium bitartrate] together, make [it into] a fine powder, [and] have [the patient] drink [it] in the morning, and as much again at eventide, for up to fifteen days, it is very beneficial against gout [and joint pains]. *Gummi euphorbii*, L[atin]. Resin of *abarbi■n* [euphorbia], A[rmenian]. It flows from a certain kind of thorny tree; mix two wheat-weights of this, four wheat-weights of camphor, and one *msxal* of sugar together, make [it into] a fine powder, and draw [it into the nose] like snuff three or four times a day; it will cause sneezing, [and] is useful for inveterate headache and blocked nostrils.

EAP180-1-3-98_071R.jpg

NOTE

- 155 -

NOTE: - 155 -

TEXT

Դաուկուս քարօտա, Լ. Ստեպղին (գազար), Հ․ Առաւօտը անօրի մէքանի օր սրա քամած ջուրը խմելով կէս կէս փնջան կոլով

ճիճուն կ'թափէ. նոյնպէս օգտակար է դեղին գազարը քերել և
 օրը երեք անգամ՝ վերքի վերայ դնել, երբ էրուում է և կեղտոտ է:
 Դեքոքթում՝ ալբում՝ սիդենՀամի, Լ. է պատրաստի դեղ
 սպիտակագոյն, ժամը մէկ գդալ գործ ածելով կ'կապէ փորը և
 արեան վերայ դուրս տանելը կ'կտրէ : Դիօսմա կրէնատա, Լ. մի
 տեսակ խոտ, շատ օգտակար նրանց, սրոց ջրվէթքը գալիս է
 բարակ, կամ՝ ջրվէթքի ճանապարհիցը քիչ քիչ թարախ է գալիս,
 օրը չորս մսխալից մինչև ի վեց մըս- խալ ջրով էփած մի աւուր
 մէջ երեք անգամ՝ խմէ': Էլէքտուարիում՝ անթէլ մէնթիքում, Լ.
 պատրաստի դեղ, շաղախած մեղրով. չորս ժամը մէկ չայու գդալ
 ուտացրու ամենայն տեսակ ճիճու ունեցողին: Էլէքսիր ացիդում՝
 Հալլրի, Լ. Սա է քուքուրթ ի թրթուա- տից պատրաստած
 սպիտակ դեղ. օրը երեք անգամ՝ տուր տասը կաթիլ բաւական
 շաքարի ջրով. կ'կտրէ աւելորդ քըր- տինքը. շուտ շուտ ջրվէթքի
 վրայ դուրս տանելը և էլ մէջքի թուլութենից սէրմի կաթելը:
 Էլէքսիր աուրանցիօրում՝ կօմպօսիտում, Լ. պատրաստի դեղ,
 օրը երեք անգամ՝ տասնուՀինգ կաթիլ շաքախառը ջրով
 խմացրու, կերակուրը կ'մարսացնէ և ստամոքսի ցաւին օգուտ է :
 Էլէքսիր պէկտօրալիս, Լ. Սա է պատրաստի դեղ. օրը երեք ա
 նգամ՝ քսան քսան կաթիլ ջրով խմելը Հասարակ Հազի դէմ՝ և
 կուրծքացաւի օգտակար է : Էմպլաստրում՝ մէլիլօթիում՝
 քօմփոսիթում, Լ. է թան- ձըր սպեղանի. շորի վրէն քսէ', դի'ր
 ուռուցքի վրէն, կը- ցրուէ : Էմպլաստրում՝ մէլիլօթիում՝ սիմփլէքս,
 Լ. Սա է կանանչ պինդ սպեղանի. օգտակար է պալարի (չիբան,
 ձիրձիդայ) դէմ. կը բանա- ցնէ վերքը. վերքի ուռուցքին էլ լաւ է,
 դուրս կ'քաշէ թարախը: Էմպլաստրում՝ ցիկուտի, Լ. է թանձր
 սպեղանի, ընտիր

Daucus carota, L[atin]. *Step■in* (carrot), A[rmenian]. Drinking the
 squeezed juice of this in the morning on an empty stomach for a few days, half

a cupful each time, will expel the roundworm; it is likewise beneficial to grate the yellow carrot and apply it three times a day upon a wound when it is inflamed and soiled. *Decoctum album Sydenhami*, L[atin]. Is a prepared medicine, whitish in color; by taking one spoonful every hour, it will bind the belly and check dysentery [passing stool with blood]. *Diosma crenata*, L[atin]. A kind of herb, very beneficial for those whose urine comes thinly, or [from] whose urinary passage pus discharges little by little; boil four to six *mskhal*s [of it] in water and drink it three times in one day. *Electuarium anthelminthicum*, L[atin]. A prepared medicine, compounded with honey; administer one teaspoonful every four hours to anyone possessing any kind of worms. *Elixir acidum Halleri*, L[atin]. This is a white medicine prepared from sulfuric acid; give ten drops three times a day with sufficient sugar-water; it will check excessive perspiration, frequent urges to urinate, and furthermore the dripping of semen from weakness of the loins. *Elixir aurantium compositum*, L[atin]. A prepared medicine; give fifteen drops to drink three times a day with sweetened water; it will digest food and is beneficial for stomach pain. *Elixir pectoralis*, L[atin]. This is a prepared medicine; drinking twenty drops at a time with water, three times a day, is beneficial against common cough and chest pain. *Emplastrum melilotium compositum*, L[atin]. Is a thick plaster; spread it upon a cloth, apply it upon a tumor, [and] it will disperse [it]. *Emplastrum melilotium simplex*, L[atin]. This is a green, firm plaster; it is beneficial against a boil (*chiban*, *dzirdzidai*); it will open the wound; it is also good for the swelling of a wound; it will draw out the pus. *Emplastrum cicutae*, L[atin]. Is a thick plaster, excellent

EAP180-1-3-98_072L.jpg

NOTE

- 156 -

NOTE: - 156 -

TEXT

դեղ է ուռուցքը ցրուելու Համար, մանաւանդ եթէ գաղղիա- կան ախտիցն լինի պատճառած նոյնպէս լաւ է ամորձիքի (ձուանէրի) ուռուցքին : Էմպլաստրում՝ արօմաթիկում, Լ՝ պատրաստի պինդ ըս- պեղանի, որ թէ շորի վրէն քսես և կպցնես սրտի գդալի

վրէն, ստա- մոքսի ցաւին շատ օգտակար է. փորի վրէն կ'ապցնելով փորա- ցաւին կ'օգնէ: Էմպլաստրում՝ Հիօսցիամի, Լ․ պինդ սպեղանի, որ շորի վրէն եթէ քսած կ'ապցնես ձուաների ուռուցքին, կ'ցրուէ, եթէ պատահած լինի գաղղիական (աթէշակ) ախտից, կամ՝ սերմնա- կաթութենից : Թէրրա քատէխՀու, Լ․ կոչուում է քաքլի Հինդի. փորը կը - կապէ՝ արիւն փսխելը կ'կտրէ, բերանի Հոտելուն, ձէնը կըտ- ռածին օգուտ է առաւօտ երեկոյ կէս կէս մսխալ ծեծած բե- ռանը գցելը լմլմէլը: Ինդիգօ․ Լ․ Հայերէն, լեղակ․ երեք մսխալ սրանից, 15 մըս- խալ եզան ճրագու միասին Հալեն, գոլ գոլ քսեն, կարմիր քա- մուն վրայ դնել օրը երեք անգամ, օգուտ է : Լիխէն իսլանդիքում, Լ․ Էս խոտը շատ օգտակար է Հին Հագի և արուն թքողին. առաւօտ երեկոյ չորս չորս մսխալ կաթնով եփէ՝ և խմէ՝: Լինիմէնտում՝ վօլատիլիս կամֆօրատէ, Լ․ Պատրաստի դեղ կոների, և ոտների, ցաւի և ծակոցի Համար. օրը երեք ան- դամ՝ քսէ՝: Խինինում՝ սուլֆուրիկում, Լ․ Աղ դառնիճի, Հասարա- կօրէն քինաքինի աղ․ ամէն տեսակ դողի Համար պտուական դեղ է․ առ կէս մսխալ սրանից, երկու մսխալ շաքար, իմիա- սին խառնէ՝, լաւ փոշի արա՝ տասնուՀինգ բաժին, երկու ժա- մը մէկ մէկ բաժին խմացրու ջրով, դողից և տաքութենից ա- զատ ժամանակը: Կութէբա, Լ․ Գօյի բուակ, Հ․ Սա ըլում է պղպեղի (փլփիլ) նման սերմեր, եթէ սրանից օրը չորս անգամ՝ մէկմէկ մսխալ

[It is] a medicine for dispersing swellings, especially if it is caused by the French disease [syphilis]; likewise, it is good for swelling of the testicles (*tsvaner*). *Emplastrum aromaticum*, L[atin]. A prepared firm plaster, which, if you smear [it] upon a cloth and adhere it over the pit of the stomach [epigastrium], is very beneficial for stomach pain; by adhering it upon the belly, it will aid bellyache. *Emplastrum hyoscyami*, L[atin]. A firm plaster, which, if smeared upon a cloth you adhere to a swelling of the testicles, will disperse [it], whether it has occurred from the French (*at'■shak*) disease or

from gonorrhea [literally, seed-dripping]. *Terra catechhu*, L[atin]. It is called *k'ak'li hindi*. It binds the belly [stops diarrhea]; it cuts short the vomiting of blood; for foul breath and for hoarseness of voice [loss of voice], it is beneficial to throw into the mouth and dissolve [suck] half a *mskhal* [of it], pulverized, morning and evening. *Indigo*, L[atin]. In Armenian, *leghak*. Three *mskhal*s of this [and] 15 *mskhal*s of ox tallow they should melt together, smear [it] lukewarm, [and] apply upon the red wind [erysipelas] three times a day; it is beneficial. *Lichen islandicum*, L[atin]. This herb is very beneficial for an old [chronic] cough and for one who spits blood; morning and evening, boil four *mskhal*s each [time] with milk and drink [it]. *Linimentum volatilis camphorata*, L[atin]. A prepared medicine for pain and prickling [stitches] in the arms and legs; rub [it] three times a day. *Chininum sulfuricum*, L[atin]. Salt of gentian [darnich], commonly salt of cinchona [*k'inak'ini*]; it is an exquisite medicine for every kind of ague [shivering fever]. Take half a *mskhal* of this, two *mskhal*s of sugar, mix together, pulverize well into fifteen portions; give one portion to drink with water every two hours, during the time free from ague and fever. *Cubeba*, L[atin]. *Goyi buak*, A[rmenian]. These are seeds resembling pepper (*p'lp'il*); if four times a day, one *mskhal* each of this [...]

EAP180-1-3-98_072R.jpg

NOTE

- 157 -

NOTE: 18

TEXT

ջրով խմեն մինչևի տասն օր, օգուտ է վաճառաձին Հոսումին (սուսանակ), Էն ժամանակը երբ ցաւել կամ՝ էրուիլ չունի : Միքստուրա դէլպէշի, Լ. է պատրաստի դեղ, օրը չորս անգամ՝ մէկմէկ գդալ խմելը շատ օգտակար է սերմնակաթու- թեան (սուսանակ) Համար, միայն Էն ժամանակը, երբ ջրվէ- թի ժամանակը չէ էրում՝ և տակի խողովակը գիշերը չէ ցա- տում : Միքստուրա շօփարտի, Լ. Սա էլ մի և նոյն վերոյիշեալ զօ- րութիւնը ունի : Ունգուէնթում՝ բազիլիքօնիս, Լ. Պատրաստի

սպեղանի , շագանակագոյն· ամէն տեսակ վերքի Համար քրքրած քաթա- նով գործ ածա՛: Ունգուէնթում՝ ներվինում, Լ· է կանանչ սպեղանի, օգ- տակար ջիւերի ցաւի Համար, օրը երկու անգամ՝ քսելով : Պաստա ալթէ, Լ· Պատրաստի դեղ է, երեխանց Հազի Հա- մար· տուր երեխին, որ ծծէ : Պաստա լիքուիրիցիէ, Լ· Սա էլ միննոյն զօրութիւնը ունի: Պուլվիս փրօինֆանտիբուս, Լ· է պատրաստի փոշի· օրը երեք անգամ՝ տասն տասն ցորենաքաշ խմացրու· երեխերանց փորացաւին և փորաբացութեան Համար շատ լաւ է: Ռադիքս եալապա, Լ· Զալափա, Հ· Եթէ սրանից մէկ մսխալ, գինոյ աղ երկու մսխալ միասին սրեն, փոշի անեն, առաւօտը ա- նօթի խմացնեն, կ'լուծէ, ճիճուն կ'սպանէ և ջրգողին էլ օգուտ է: Ռադիքս տորմէնտիլլէ, Լ· Անկոպար, Հ· Սա օգուտ է արիւ- նախառը փորաբացութեան· առ երկու մսխալ սրանից, մէկ գրվանքայ ջուր, կամաց եփէ՛, քամէ, սառացրու և մէկ օրուան մէջը խմացրու, երեք բաժին անելով : Ռադիքս վալերիանէ, Լ· Կատուախոտ, Հ· Վեց մսխալաչափ ջրով եփեն, խմեն, օգուտ է ճիճու ունեցողին, կէս գլխացաւին, արին թքելուն և անզօր Հիւանդին: Սպէցիէս պեկտորալիս, Լ· է ջոգած խոտերու և ծաղիկներու խառնուրդ· առաւօտ երեկոյ սրա խմելը չայու պէս Հազին օգուտ է: Սպիրիտուս լաւէնդուլէ, Լ· Ոգի նարդոսի, Հ· Օրը երեք

...[let them] drink [it] with water for up to ten days; it is beneficial for venereal discharge (gonorrhea), [but only] at that time when there is neither pain nor burning. *Mixtura Delpech*, Lat. It is a prepared medicine; drinking one spoonful four times a day is very useful for seminal discharge (gonorrhea), [yet] only at that time when there is no burning during urination and the lower canal does not ache at night. *Mixtura Chopart*, Lat. This also possesses one and the same virtue as mentioned above. *Unguentum basiliconis*, Lat. A prepared ointment, chestnut-brown [in color]; use it with linted linen for every

kind of wound. *Unguentum nervinum*, Lat. It is a green ointment, beneficial for pain of the sinews, [to be] applied by rubbing twice a day. *Pasta althaeae*, Lat. It is a prepared medicine for children's coughs; give [it] to the child to suck. *Pasta liquiritiae*, Lat. This also possesses the same virtue. *Pulvis pro infantibus*, Lat. It is a prepared powder; administer ten grains to drink three times a day; it is very good for children's colic and diarrhea. *Radix jalapa*, Lat. Jalap, Arm. If one *miskhal* of this and two *miskhal*s of tartar are rubbed together and made into powder, and given to drink in the morning on an empty stomach, it will purge, kill worms, and is also beneficial for dropsy. *Radix tormentillae*, Lat. Tormentil, Arm. This is beneficial for bloody diarrhea; take two *miskhal*s of this, one *grvank'ay* of water, boil gently, strain, cool, and give to drink within one day, dividing [it] into three portions. *Radix valerianae*, Lat. Valerian, Arm. Let them boil the measure of six *miskhal*s in water and drink [it]; it is beneficial for one who has worms, for hemicrania, for the spitting of blood, and for a debilitated patient. *Species pectorales*, Lat. It is a chosen mixture of herbs and flowers; drinking it morning and evening like tea is beneficial for a cough. *Spiritus lavandulae*, Lat. Spirit of lavender, Arm. Three [times] a day...

NOTE

18

NOTE: 18

EAP180-1-3-98_073L.jpg

NOTE

- 138 -

NOTE: - 138 -

TEXT

անգամ քսան քսան կաթիլ քիչ ջրով խմացրու, օգուտ է ան-
գորին, սրտի թրթռալուն և սիրտը գնալուն : Սպիրիտուս մելիսսե,
Լ՝ Ոգի մեղուատերևոյ, Ը՝ օգտակար է, արգանդացաւի,
գլխացաւի, ուշքը գնալուն, սրտի նեղանա- լունօրը երեք
անգամ տասնուհինգ կաթիլ քիչ ջրով խմացրու: Վիտրիօլում
ալբում կամ ցինկում սուլֆուրիկում, Լ՝ Զինկի արջասպ, կամ

Այրած աղպար, Հ՝Եանմըշ թութիա, Տ՝ օգտակար է աչքերի կարմրութեան և ուռուցքի՝ առ տասնու- Հինգ ցորենաքաշ սրանից, և յիսուն մսխալ պարզ սառը ջուր, իմիասին խառնէ՝, մէկ կտոր իստակ շոր մէջը դրջէ՝, գցէ՝ աչքերի վերայ և քանի ցամաքի, կրկին փոխէ՝ : Տանացէտում, Լ՝ Բարցունիկ կամ Բարցմանուկ, Հ՝ ջրով եփած խմացրու՝ օգտակար է ճիճու ունեցող հիւանդին: Տինքտուրա ասսէֆէտիդէ, Լ՝ Ոգի անգուժատի, Հ՝ Օրը ե- րեք անգամ՝ քսան քսան կաթիլ ջրով խմել տուր՝ օգտակար է ճիճու ունեցող հիւանդին, ստամոքսի քամուն, մարմնոյ դո- դալուն, և սրտացաւութենին : Տինքտուրա քասթօրէի, Լ՝ Ոգի սնկեղ ամորձիքի, Հ՝ օգ- տակար է արգանդացաւի և կանանց ամսական Հոսումը շար- ժելուն՝ կ'կտրէ փսխելը և փորացաւը՝ օրը երեք անգամ՝ տասն տասն կաթիլից մինչևի քսան քսան կաթիլ գործ ածա՝ ջրով : Տինքտուրա օդօնտալգիկա, Լ՝ պատրաստած ոգի՝ օգտակար է ակռէքացաւի՝ ա՛ռ մէկ կտոր բամբակ, ձեռքումդ կօլօլէ՝, էս դեղիցը վրէն կաթացրու, մինչև թաց ըլի, և որ ակռէքը որ ցաւում է, դի՛ր վրէն, թո՛ղ հինգ վայրկեան, յետոյ բերանդ բաց արա՛, որ ջուրը գնայ՝ կրկին դի՛ր մինչևի ցաւը կտրուի: Օլէում պէտըէ, Լ՝ Քարի եղ, Հ՝ Քամերու Համար դրսևիցը քսելը շատ օգուտ է, նոյնպէս ճիճու ունեցողին՝ օրը երեք անգամ՝ քսան քսան կաթիլ ջրով խմացրու: Ֆօմէնտում՝ շմուկերի, Լ՝պատրաստի դեղ՝ օգտակար է տա- քութենով էկած գլխացաւի դէմ՝, շորը դրջէ՝ և գցէ՝ ճակա- տին և գլխին և քիչ քիչ ածա՛ գլխին ու չփչքացրու : Ֆումարիա, Լ, Անձխոտ, Հ՝ առաւօտ և երեկոյ չայու պէս գործ ածա՛՝ արիւնը կ'իստակէ, և եթէ մանր բաներ ունի դուրս տուած մարմնոյ վերայ, յետ կտանէ՝ կ'Հանդարտացնէ արիւնը՝ օգուտ է նոյնպէս դեղնութիւն ունեցողին :

[... give] times, twenty drops each with a little water; it is beneficial for the feeble, for palpitations of the heart, and for fainting. *Spiritus melissae*, L[atin]. *Vogi meghuaterevoy* [Spirit of lemon balm], A[rmenian]. It is useful for pains of the womb, headache, fainting, [and] oppression of the heart; administer fifteen drops with a little water, three times a day. *Vitriolum album* or *zincum sulfuricum*, L. *Zinki arjasp* [White vitriol], or *Ayrats aghbar* [Burnt vitriol], A. *Yanm■■■ tutya*, T[urkish]. It is useful for redness and swelling of the eyes; take fifteen grains of this and fifty *miskal*s of clear cold water, mix together, wet a piece of clean cloth therein, place [it] over the eyes, and as it dries, change [it] again. *Tanacetum*, L. *Bartsvenik* or *Bsrmanuk* [Tansy], A. Boil with water and administer to drink; it is useful for a patient having worms. *Tinctura asafoetidae*, L. *Vogi angužati* [Tincture of asafoetida], A. Have [the patient] drink twenty drops each with water, three times a day; it is useful for a patient having worms, for wind in the stomach, trembling of the body, and heartache. *Tinctura castorei*, L. *Vogi snkegh amordzik'i* [Tincture of castor], A. It is useful for pains of the womb and for provoking the monthly flow of women; it checketh vomiting and belly-ache; use ten to twenty drops each with water, three times a day. *Tinctura odontalgica*, L. Prepared spirit; it is useful for toothache; take a piece of cotton, roll it into a ball in thy hand, drip this medicine upon it until it be wet, and place it upon whichever tooth is aching; leave [it] for five minutes, then open thy mouth that the water [i.e., saliva] may run out; apply again until the pain is arrested. *Oleum petrae*, L. *K'ari yegh* [Rock oil/Petroleum], A. Anointing externally is very beneficial for winds, likewise for one having worms; administer twenty drops each with water, three times a day. *Fomentum Schmuckeri*, L. A prepared remedy; it is useful against headache arising from fever; wet a cloth and place [it] upon the forehead and upon the head, and pour [it] little by little upon the head and gently pat it. *Fumaria*, L. *Andzkhot* [Fumitory], A. Use morning and evening like tea; it purifieth the blood, and if there are small eruptions broken out upon the body, it will drive them back; it calmeth the blood; it is likewise beneficial for one having jaundice.

- 159 -

NOTE: - 159 -

HEAD

ՑԱՆԿ

PART TWO: Internal Diseases.

TEXT

Յառաջաբանութիւն Ա.

Page 12. I. On the Trembling [or Ague]. 16. II. On the Rheum or [Pustular] Eruption. 21. III. On the Shivering and Cough Arising from a Chill. 23. IV. On Sore Throat (*khunak* [croup/diphtheria]). 25. V. On Inflammatory Pain of the Chest. 29. VI. On Mucous [Colic], or Colic of the Chest Arising from Mucus [or Catarrh]. 31. VII. On Natural Smallpox. 33. VIII. On Measles. 35. IX. On Scarlet Fever. 36. X. On Evacuation from the Mouth [i.e., Vomiting]. 37. XI. On Evacuation from the Mouth and Bowels. 39. XII. On Mild Diarrhea. 40. XIII. On Bloody Diarrhea [i.e., Dysentery], or Tenesmus. 42. XIV. On Scurvy or Grievous Heartburn [and Gripping of the Bowels]. 44. XV. On the Venereal [Disease] (Gallic Disease, *f■■■ngi* [syphilis]). 48. XVI. On Lustful Discharge (*susunak* [gonorrhea]). 50. XVII. On the Disease of Worms.

HEAD

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

PART THE FIRST

TEXT

Թէ ինչպէս պէտք է հասկանալ հիւանդութեանց պատճառները եւ նը- շանները. եւ թէ ինչպէս պէտք է դեղ անել, եւ ի՞նչ եղանակաւ պահ- պանել թէ հիւանդութեան սկզբումը եւ թէ լատանալուց յետոյ: . . . 1

How the causes and symptoms of diseases ought to be understood; and how [they] must be treated with medicine, and in what manner [the patient] is to be cared for, both at the onset of the disease and after recovery: . . . 1

HEAD

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ՆԵՐՍԻ ԳԻԱՆՊՈՒԹԻՆՆԵՐԸ :

PART FIRST

TEXT

Երես Ա. Դողի վրայ: 12 Բ. Հարինքի կամ վարցաւի վրայ : 16 Գ.
Մրսելուց յառաջացած դողի եւ հազի վրայ: 21 Դ. Բկացաւի
(խունակ) վրայ: . 23 Ե. Կուրք ի բորբոքային ծա' ոցի վրայ: 25 Զ,
Մաղասային, կամ մաղասից յառաջացած կուրծքի խէթքի վրայ.
29 Է. Բնական ծաղկի վրայ: 31 Ը. Կարմրուկի վրայ: 33 Թ.
Քութէշի վրայ: 35 Ժ. Բերանիցը բանացնելու վրայ: 36 ԺԱ.
Բերանիցը եւ փորիցը բանացնելու վրայ: 37 ԺԲ. Թեթեւ
փորաքացութեան վրայ: 39 ԺԳ. Արենախառն
փորագնացութեան, կամ նքոցի վրայ: 40 ԺԴ. Սուրավանդի կամ
աղէկիծի վրայ: 42 ԺԵ. Վեներայի (Գաղղիական ախտ. (Ֆռէնգի)
վրայ: 44 ԺԶ. Վավաշածին հոսումի (սուսունակ) վրայ: 48 ԺԷ.
Ծիճուի Գիւանդութեան վրայ: 50

Page 12. I. On the Trembling [or Ague]. 16. II. On the Rheum or [Pustular]
Eruption. 21. III. On the Shivering and Cough Arising from a Chill. 23. IV. On
Sore Throat (*khunak* [croup/diphtheria]). 25. V. On Inflammatory Pain of
the Chest. 29. VI. On Mucous [Colic], or Colic of the Chest Arising from
Mucus [or Catarrh]. 31. VII. On Natural Smallpox. 33. VIII. On Measles. 35.
IX. On Scarlet Fever. 36. X. On Evacuation from the Mouth [i.e., Vomiting].
37. XI. On Evacuation from the Mouth and Bowels. 39. XII. On Mild
Diarrhea. 40. XIII. On Bloody Diarrhea [i.e., Dysentery], or Tenesmus. 42.
XIV. On Scurvy or Grievous Heartburn [and Griping of the Bowels]. 44. XV.
On the Venereal [Disease] (Gallic Disease, *f■■■ngi* [syphilis]). 48. XVI. On
Lustful Discharge (*susunak* [gonorrhea]). 50. XVII. On the Disease of
Worms.

EAP180-1-3-98_074R.jpg

NOTE

- 142 -

NOTE: - 142 -

TEXT

ԺԱ. Օձի կծածի վրայ: 91 ԺԲ. Զրավախութեան, կամ
կատաղած շան կծածի վրայ: . . 92 ԺԳ. Գործլու հոտից բռնուածի
վրայ: 95 ԺԴ. Քոսի վրայ: 96 ԺԵ. Քթիցը արիւն գնալու
վրայ: 97 ԺԶ. Ակոքացաւի վրայ: 97 ԺԷ. Աչքացաւի
վրայ: 93 ԺԸ. Ականջացաւի վրայ: 100 ԺԹ, Կարմիր
քամու վրայ: 102

I. Necessary counsels for villagers, concerning bloodletting, purgatives, and
emetics, and a few rules for the preservation of health: . . . 104 II. Concerning
bloodletting: 105 III. Concerning the taking of purgatives: 107
IV. Concerning the taking of emetics: 108 V. Concerning the use of
coffee (*ghahv■*) and tea: . . . 109 VI. The harms of the excessive use of fiery
(strong) spirits, and the benefit of moderate use: . . . 111 The manner of
preparing and using the medicines mentioned in this medical manual:
112 The table of weights mentioned in this medical manual: . . 127 A
dictionary of drugs in Armenian, Turkish, and Latin: . . 128 A few ready-made
remedies against common maladies: 132

HEAD

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

PART FOURTH

TEXT

Ա. Հարկաւոր խրատներ գեղացւոց համար, արիւն թողնելու,
լուծողականի եւ փսխողականի վերայ եւ մէքանի կանոններ
առողջութիւնը պահպանելու համար: . . . 104 Բ. Արիւն թողնելու
վրայ: 105 Գ. Լուծողական ընդունելու վրայ: 107 Դ.
Փսխողական ընդունելու վրայ: 108 Ե. Սուրճի (ղահվէ) եւ
չայի գործածութեան վրայ: . . . 109 Զ. Թէժ (թունդ) խմիչքների
չափազանց գործածութեան վնաս ները եւ չափաւոր գործածելու
օգուտը: . . . 111 Բժշկարանիս մէջ յիշուած դեղորայքը
պատրաստելու եւ գործ ածելու կերպը: 112

Բժշկարանիս մէջ յիշուած քաշերու համեմատութիւնը: . . 127
 Բառարան դեղորէից հայերէն, տաճկերէն, եւ լատիներէն: . . 128
 Մէքանի պատրաստի դեղերայք սովորական հիւանդութեանց
 դէմ: 132

I. Necessary counsels for villagers, concerning bloodletting, purgatives, and
 emetics, and a few rules for the preservation of health: . . . 104 II. Concerning
 bloodletting: 105 III. Concerning the taking of purgatives: 107
 IV. Concerning the taking of emetics: 108 V. Concerning the use of
 coffee (*ghahv■*) and tea: . . . 109 VI. The harms of the excessive use of fiery
 (strong) spirits, and the benefit of moderate use: . . . 111 The manner of
 preparing and using the medicines mentioned in this medical manual:
 112 The table of weights mentioned in this medical manual: . . 127 A
 dictionary of drugs in Armenian, Turkish, and Latin: . . 128 A few ready-made
 remedies against common maladies: 132

EAP180-1-3-98_075R.jpg

HEAD

ՍԽԱԼ ՈՒՂԻՂ

ERRORS [AND] CORRECTIONS

TEXT

ԵՐԵՍ ՏՈՂ 5 8 հօգնա (հօքնայ) 12 24 Բագուկը
 . . Բագկի զարկը 13 27 ստացել սաստցել 41 5 կաթից . .
 դաթից 18 13 պէտք պէտք է 18 27 ուտ
 . լուս 19 14 եւ իւր աչրի թեփ եւ աչրի թեփը 22 9 (Localis) . .
 (morbus topicus) 24 5 չողինք չողինք 30 32 շատ
 շուտ շուտ շուտ 33 12 82 83 34 31 լուծում է . . .
 լուծմունք 38 24 36 համարաւ դեղը 36 համարաւ
 կերակուրը 45 34 կողինքումը գողինքումը 45 32 նստել
 աղումը նստելաւտեղում 48 23 ու անժամանակ .դ. ու
 անժամանակ ժահրը ժահրը 49 7 կսկիօծը կսկիծը 49
 30 կանանչուում է ճանանչուում է 50 10 երկրամայրի

ճիճու երկրամայրի նման ճիճու 52 17 տաքութիւն
 տաքութիւն 52 32 Դաշտան Դաշտան 53 1 նստացրոս . .
 նստացրոս 53 24 սրոնք որոնք 55 7 մինչեւի
 . . . մինչեւի 55 17 պատապում է պատահում է 62 22
 բառաջ առաջ 64 32 փութիւնի էրէ ալի
 փութիւնիէրալիս 65 2 ջրդութեան ջրգողութեան 69 17
 աչքերումը աղիքներումը 70 21 այլ 38 համարալ
 այլ՝ 38 համարալ տեղը ձեռքը տալ դեղը տալ եւ երեխի ձեռքը
 տալ 72 33 էս հաղին էս հազին 73 3 (porozism)
 (paroxism) 73 31 կակղոյ տակոից կակղոյ ծաղկից
 PAGE LINE [READS / SHOULD READ] 5 8 clyster [*h█gna*]
 (clyster [*h█k‘nay*]) 12 24 the arm the pulse of the arm 13 27
 received intensified 41 5 from milk from *dat* 18 13
 necessary is necessary 18 27 swollen light 19 14 and
 bran of his eye and the dandruff of the eyebrows 22 9 (Localis)
 (morbus topicus) 24 5 let us not become [*ch‘█link*] let us not
 wet ourselves [*ch‘█ghink*] 30 32 very quickly frequently 33 12
 82 83 34 31 dissolves diarrhea [or evacuations] 38 24 the
 medicine under number 36 the food under number 36 45 34 in the side . .
 in the lap [or bed] 45 32 in the sit-salt in the seat [buttocks] 48
 23 and untimely .d. and the untimely virulent venom venom 49 7 the
 pang [*kski█ts*] the pang [*kskits*] 49 30 turns green is
 recognized 50 10 earthworm [*lit. worm of the mother-of-the-earth*]
 worm resembling an earthworm 52 17 heat heat 52 32 Menses
 . Menses 53 1 seat [thou] [*nstats‘ros*] seat [thou] [*nstats‘ru*] 53
 24 these [*sronk*] which [*oronk*] 55 7 unti until 55
 17 happenst happens 62 22 befor before 64 32 puerp ere ali
 puerperalis 65 2 of dropsy [*jrdut‘ean*] of dropsy
 [*jrgoghut‘ean*] 69 17 in the eyes in the intestines 70 21 but under
 number 38 but to administer the to give into the hand medicine under
 number 38 and give into the child's hand 72 33 for this game [*hagh*]
 for this cough [*haz*] 73 3 (porozism) (paroxism) 73 31 from the root
 of the mallow from the flower of the mallow

HEAD

ՍԽԱԼ ՈՒՂԻՂ

ERRATA [lit. FALSE / TRUE]

TEXT

74 28 ուռուցքներուս է ուսուցքներ ունէ 74 28 էս միջատըմ .
 էս միջատը 75 1 է որ ածեն էլ որ ածեն 76 24 սուլէյմ
 անխով սուլէյմանիով 76 32 Բերանդը Բերթրանդը
 78 23 արիթ տրեթ 80 5 կռուահատով
 կտուահատ 85 29 կամ նոր կամ նոր կաթնի կաթնի սեր
 սեր 85 33 կուպը կուպը 87 30 թանձրվենույ
 թանթրվենույ 90 26 Տաղտ տախտ 91 13 տաքացրած . .
 . . . տափակացրած 92 17 գտփուրի քափուրի 93 36 չան . .
 շան 94 45 ազատում է աղատում է 95 23 սիրտը . .
 սիրտը 109 18 ակռէքներումը աճուկներումը 110 22
 փորի քարի 110 23 (ջերմ) (շիրիմ) 111 19
 ակար տկար 113 2 խնձորի խիարի 114 8 որս .
 չորս 126 17 դիր, ցանէ, 130 41 զլանդէս
 դլանդէս 133 10 ցէրուամէնթում ցէրուլամէնթում 133 11
 թուէրամէնթում րուբրամէնթում 134 20 կօկօ կրկօ
 135 10 որոց որոնց 135 22 չաքախատը
 չաքարախատը 138 32 չփչքացրու չփչփացրու

[Page] 74, [line] 28: *for our tumors* *he has tumors* 74, 28: *in this
 insect* *this insect* 75, 1: *that they pour* *also when they
 pour* 76, 24: *with suleyman* *with corrosive sublimate [suleyman]*
 76, 32: *Berand* *Bertrand* 78, 23: *arit* *tret* 80, 5: *with
 fighting grain* *linseed [ktuvahat]* 85, 29: *or new* *or fresh
 cream of milk* 85, 33: *pitch [kupr]* *pitch [kupr]* 87, 30: *of the
 thick-tree* *of the elder-tree [t'ant'rveni]* 90, 26: *plank [taght]*
 . *plank [takht]* 91, 13: *heated* *flattened* 92, 17: *of camphor
 [gtp'uri]* *of camphor [k'ap'uri]* 93, 36: *chan* *dog's [shan]*

94, 45: *delivers [azatum ■]* *soils [aghatum ■]* 95, 23: *the heart* .
 the heart 109, 18: *in the teeth* *in the groins* 110, 22: *of
 the belly* *of stone* 110, 23: *(fever)* *(grave)* 111, 19:
 feeble [akar] *feeble [tkar]* 113, 2: *of apple* *of
 cucumber* 114, 8: *hunt [ors]* *four [ch'ors]* 126, 17: *apply,*
 . *sprinkle,* 130, 41: *zland■s* *ghland■s* 133, 10: *tseruament'um*
 tserulament'um 133, 11: *t'uerament'um* *rubrament'um* 134,
 20: *k■k■* *krk■* 135, 10: *of which* *which* 135, 22:
 ch'ak'akharrn *sugar-mixed* 138, 32: *splash [ch'p'ch'k'ats'ru]*
 . . *slap/dab [ch'p'ch'p'ats'ru]*